

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 49

**Одеса
2020**

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор

Гавкалова Н.Л. – доктор економічних наук, професор

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент

Піллелієне Ліна – доктор економіки, професор маркетингу

Пономаренко Т.В. – доктор економічних наук, доцент

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стеблянко І.О. – доктор економічних наук, доцент

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
<https://doi.org/10.32843/bses>

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;

242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 1 від 27.01.2020 року).**

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2020

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

Гаврилюк О.В., Остафі І.Ю. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ.....	9
Вітер О.М., Килин О.В., Стручок Н.М. РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	16

**РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Гальків Л.І., Ільчук О.О. СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС З ТЕМАТИКИ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ.....	22
Головко В.О. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФОРМ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	29
Орлова-Курилова О.В. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	34
Печенюк А.П. ІНФОРМАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	39
Решетняк О.І. ОЦІНКА НАУКОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГАХ	44

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Білянський Ю.О. ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ.....	55
Желуденко К.В. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	61
Касич А.О., Рафальська І.В. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	67
Косар Н.С., Кузьо Н.Є., Таранський І.П. НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	72
Пічугіна Ю.В., Максимова Ю.О., Максимов О.С. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСУ МОРСЬКОГО ЛОГІСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ.....	79
Пчелянська Г.О., Головчук Ю.О. ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ФАКТОРІВ НА МАРКЕТИНГОВЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	83
Чмерук Г.Г. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	88
Швець Ю.О. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ: ОЦІНКА КРИЗОВИХ ЯВИЩ, ПРОБЛЕМИ В УПРАВЛІННІ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	95
Шиманська О.П., Нестер Ю.І. ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТУВАННЯ В ЦИФРОВУ ТРАНСФОРМАЦІЮ.....	101

**РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Ліба Н.С.
РЕГІОНАЛЬНА ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА У КОНЦЕПЦІЇ НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ.....106

Писарчук О.В., Кайдаш О.В.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ.....111

Сторожилова У.Л., Сторожилів Г.М.
КОНВЕРГЕНЦІЯ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ В ПРОСТОРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....117

Чміль А.С.
РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГАЛУЗІ БДЖІЛЬНИЦТВА ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ.....125

**РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Немченко В.В., Румянцев І.В.
РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ПРИРОДООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ.....129

**РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Галайко Н.В., Столяренко О.О., Кравчук О.В.
АНАЛІЗ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....135

Головач Н.В., Згалат-Лозинська Л.О.
НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ОБҐРУНТОВАНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ НОРМАТИВІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ГІДНОЇ ПРАЦІ.....141

Стройко Т.В., Єремєєва А.М.
НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ
В КОНТЕКСТІ ЄВРО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ РОЗВИТКУ.....146

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Гаврилко Т.О., Прокопенко Н.В.
ЯКІСНІ ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ ЯК УМОВА ПРИБУТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
В КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....151

Крючкова Н.М., Мамуненко М.С.
ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....158

Куліш Г.П., Копан О.В.
ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ ОБМЕЖЕНЬ НА РІВЕНЬ ФІНАНСОВОГО ЛЕВЕРИДЖУ КОРПОРАЦІЙ.....163

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Бабич Л.М., Карлова І.О., Наконечна С.А.
ВНУТРІШНІЙ АУДИТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВА
В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ.....168

Бенько І.Д.
КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПОБУДОВИ ОБЛІКУ
ТА КОНТРОЛЮ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....178

Височан О.С., Оліховський В.Я.
ПРОСТОРОВА ДЕЗОРІЄНТАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ
ЯК ПРИЧИНА ВИНИКНЕННЯ ДЕФЕКТІВ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ.....183

Лега О.В., Яловега Л.В., Прийдак Т.Б.
ПОМИЛКИ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ: СУТНІСТЬ,
КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ, ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИПРАВЛЕННЯ.....187

**РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

Зомчак Л.М., Рудницька Я.І.
ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ
МІЖ МАКРОЕКОНОМІЧНИМ СТАНОМ УКРАЇНИ ТА ОБСЯГАМИ ЗАЛУЧЕНИХ ДЕПОЗИТІВ.....196

Койбічук В.В. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИПТОГРАФІЧНИХ АЛГОРИТМІВ ПІД ЧАС ПЕРЕДАЧІ ЦИФРОВИХ ГРОШЕЙ ЗА ТЕХНОЛОГІЯМИ БЛОКЧЕЙН.....	201
Маханець Л.Л. МОДЕЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ.....	205

CONTENTS

SECTION 1. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Gavryliuk Oksana, Ostafi Ivan
THE CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL TRADE DEVELOPMENT IN UKRAINE.....9

Viter Oleksandra, Kylyn Oksana, Struchok Nataliya
DEVELOPMENT OF TOURIST AND HOTEL BUSINESS IN GLOBALIZATION.....16

SECTION 2. ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Halkiv Liubov, Ilchuk Olena
CONTEMPORARY SCIENTIFIC DISCOURSE ON TRANSPORT SAFETY.....22

Golovko Vladyslav
CHARACTERISTICS OF THE BASIC FORMS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP
IN THE CONTEXT OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE.....29

Orlova-Kurilova Olga
INSTITUTIONAL APPROACH AS A METHODOLOGICAL BASIS
FOR THE RESEARCH OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP SYSTEM.....34

Pecheniuk Alla
INFORMATION AND INNOVATION FUNDAMENTALS
OF RURAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE NEW ECONOMY.....39

Reshetnyak Olena
EVALUATION OF UKRAINE'S SCIENTIFIC DEVELOPMENT IN INTERNATIONAL RATINGS.....44

SECTION 3. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Bilianskyi Yurii
FORMATION OF BACKGROUND FOR DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE.....55

Zheludenko Kristina
INNOVATIVE ACTIVITY AS A FACTOR OF ENSURING COMPETITIVENESS
IN AGRICULTURE ENTERPRISES.....61

Kasych Alla, Rafalska Irina
THEORETICAL AND METHODICAL APPROACHES
TO RESEARCH INTELLECTUAL CAPITAL OF ENTERPRISE.....67

Kuzo Nataliia, Kosar Nataliia, Taranskyi Ihor
MARKETING COMMUNICATIONS ACTIVATION AREAS
IN HIGHER EDUCATION UNDER THE CURRENT CONDITIONS.....72

Pichugina Julia, Maksymova Julia, Maksymov Oleksandr
SIMULATION MODELING IMPROVEMENT
OF THE BUSINESS PROCESS OF THE MARINE LOGISTICAL CLUSTER.....79

Pchelianska Galyna, Holovchuk Yuliia
INFLUENCE OF INSTITUTIONAL FACTORS
ON MARKETING PRICING OF ORGANIC PRODUCTS.....83

Chmeruk Halyna
ORGANIZATION OF FINANCIAL RELATIONSHIPS OF ENTERPRISES
IN THE INFORMATION SOCIETY.....88

Shvets Yuliia
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE OPERATIONS MANAGEMENT
OF THE MACHINE BUILDING ENTERPRISES: CRISIS EVENTS ASSESSMENT,
PROBLEMS IN MANAGEMENT AND METHODS OF SOLUTION.....95

Shymanska Oksana, Nester Yuliia
PROBLEMS OF ESTIMATING THE EFFICIENCY OF INVESTING
IN DIGITAL TRANSFORMATION.....101

SECTION 4. PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Liba Natalia REGIONAL INDUSTRIAL POLICY IN THE CONCEPT OF NEOINDUSTRIALIZATION.....	106
Pysarchuk Oksana, Kaidash Oksana CURRENT TRENDS OF BUSINESS IN KHARKIV REGION.....	111
Storozhylova Uliana, Storozhylov Hlib CONVENTION OF THE BLACK SEA REGION TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION.....	117
Chmil Alla RESOURCE POTENTIAL OF THE BEEKEEPING INDUSTRY OF THE BLACK SEA REGION.....	125

SECTION 5. ECONOMY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL DEFENCE

Nemchenko Valerii, Rumiantsev Ihor THE ROLE OF ENVIRONMENTAL INVESTMENT IN NATURAL ENVIRONMENTAL ACTIVITIES.....	129
--	------------

SECTION 6. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Halaiko Nataliia, Stoliarenko Olena, Kravchuk Olena ANALYSIS OF QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION IN UKRAINE.....	135
Holovach Nataliia, Zgalat-Lozynska Liubov WAYS TO IMPROVE THE SOCIO-LABOR LEGISLATION RELIABILITY AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF THE DECENT WORK CONCEPT.....	141
Stroiko Tetiana, Yeremeieva Alina THE AREAS OF FORMING THE UKRAINIAN LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF THE EURO INTEGRATION DEVELOPMENT VECTOR.....	146

SECTION 7. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Gavrilko Tetiana, Prokopenko Natalia QUALITY INNOVATIVE SOLUTIONS AS A CONDITION OF PROFITABLE ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT.....	151
Kriuchkova Nataliia, Mamunenکو Marina TAXATION OF LAND RESOURCES IN CONDITIONS OF FISCAL DECENTRALIZATION.....	158
Kulish Anna, Kopan Oleksandr THE INFLUENCE OF FINANCIAL CONSTRAINTS ON THE LEVEL OF FINANCIAL LEVERAGE.....	163

SECTION 8. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Babich Lyudmila, Karlova Irina, Nakonechna Svitlana INTERNAL AUDIT OF FIXED ASSETS IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS.....	168
Benko Iryna A CONCEPTUAL MODEL FOR BUILDING ACCOUNTING AND CONTROL IN HEALTH INSTITUTIONS.....	178
Vysochan Oleh, Olikhovskiy Volodymyr SPATIAL DISORIENTATION OF INFORMATION FLOWS AS A CAUSE OF DEFECTS IN THE ACCOUNTING SYSTEM.....	183
Leha Olha, Yaloveha Liudmyla, Priydak Tetiana THE ERROR IN THE ACCOUNTING: THE ESSENCE, THE CLASSIFICATION SIGNS, DETECTION AND CORRECTION.....	187

SECTION 9. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Zomchak Larysa, Rudnytska Yaryna ECONOMETRIC MODELING OF DEPENDENCES BETWEEN MACROECONOMIC CONDITIONS OF UKRAINE AND DEPOSITS VOLUMES.....	196
--	------------

Koibichuk Vitaliia

FEATURES OF APPLICATION THE CRYPTOGRAPHIC ALGORITHMS
IN TRANSMISSION OF DIGITAL MONEY FOR BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES.....**201**

Makhanets Liubov

MODELING OF RATIONAL STATE DEBT STRUCTURE.....**205**

РОЗДІЛ 1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

THE CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL TRADE DEVELOPMENT IN UKRAINE

УДК 339.5(477)

<https://doi.org/10.32843/bSES.49-1>

Гаврилюк О.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Остафі І.Ю.

магістр
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Gavryliuk Oksana

Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University

Ostafi Ivan

Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University

У статті розглянуто параметри, тенденції та особливості розвитку зовнішньої торгівлі України. Визначено низку негативних характеристик зовнішньої торгівлі, серед яких слід назвати від'ємне сальдо торгівлі товарами, високі значення експортної та імпоротної квот, що вказує на надмірну залежність вітчизняної економіки від зовнішніх ринків товарів і послуг. Проведено порівняння значень Індексу диверсифікації експорту/імпорту та Індексу концентрації експорту/імпорту України з відповідними показниками груп країн та об'єднань. Наголошено на тому, що структура вітчизняного експорту та імпорту протягом 1996–2018 років значно відрізняється від структури експорту/імпорту розвинених країн, зокрема Європейського Союзу, а також країн Америки та Азії, що розвиваються. Виділено ключові позиції вітчизняного товарного експорту, констатовано негативну тенденцію посилення його сировинної орієнтації. Окреслено першочергові заходи, вжиття яких сприятиме модернізації національної економіки й підвищенню ефективності її інтеграції у світовий торговельний простір.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експортна/імпортна квота, Індекс диверсифікації експорту/імпорту, Індекс концентрації експорту/імпорту, товарна структура експорту/імпорту.

В статье рассмотрены параметры, тенденции и особенности развития внешней

торговли Украины. Определен ряд негативных характеристик внешней торговли, среди которых следует назвать отрицательное сальдо торговли товарами, высокие значения экспортной и импортной квот, что указывает на чрезмерную зависимость отечественной экономики от внешних рынков товаров и услуг. Проведено сравнение значений Индекса диверсификации экспорта/импорта и Индекса концентрации экспорта/импорта Украины с соответствующими показателями групп стран и объединений. Сделан акцент на том, что структура отечественного экспорта и импорта в течение 1996–2018 годов значительно отличается от структуры экспорта/импорта развитых стран, в частности Европейского Союза, а также стран Америки и Азии, которые развиваются. Выделены ключевые позиции отечественного товарного экспорта, констатирована негативная тенденция усиления его сырьевой ориентации. Обозначены первоочередные меры, принятие которых будет способствовать модернизации национальной экономики и повышению эффективности ее интеграции в мировое торговое пространство.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспортная/импортная квота, Индекс диверсификации экспорта/импорта, Индекс концентрации экспорта/импорта, товарная структура экспорта/импорта.

In the article, we analyze the terms, trends and defining characteristics of the international trade development in Ukraine. We have determined the negative characteristics of foreign trade, including a deficit in the trade of goods, high values of export and import quotas, which indicates the overdependence the domestic economy from foreign markets of goods and services. High degree of openness of the Ukrainian economy does not facilitate an effective integration of the country into the global system of international trade. We have compared the values of the Diversification index of export/import and the Concentration Index of export/import of Ukraine with the corresponding indicators of comparable groups of countries and trade unions. It is worth noting the structural differences between the exports and imports of Ukraine and that of developed nations (particularly the EU) and some other developing nations (e.g. certain Latin American and Asian countries) in the period of 1996–2018. We have defined the key terms of domestic commodity exports – including their strong commodity orientation which is only continuing to increase. While in 2005, vegetable, food, mineral and basic metal products represented more than 65.0% of Ukrainian exports, their share grew to more than 70.0% in 2018. This indicates a lower quality of domestic exports in goods that are dominated by products with a low degree of processing and technological requirements and a very limited future growth potential. Considering the severity of the existing issues – there might not be a quick solution to Ukraine's international trade problems. The article outlined several priority actions, the implementation of which will facilitate the modernization of the national economy and increase the effectiveness of its integration into the global trade. First of all, Ukraine needs a fundamental restructuring of its economy including: a) formation of a competitive industrial sector, b) implementation of an import substitution policy, c) gradual substitution of the basic commodity exports with a higher degree of added value products, d) incentives for the domestic producers to integrate into the global value chains, and e) accelerated development of services, especially the higher growing segments.

Key words: foreign trade, export/import quota, Diversification index of export/import, Concentration Index of export/import, structure of domestic commodity exports/imports.

Постановка проблеми. У глобальному вимірі національні економічні системи постійно конкурують, тому пошук шляхів та інструментів підтримки високого конкурентного статусу на світовому ринку є нагальним завданням і викликом, який стоїть перед Україною. Зовнішньоторгівельне співробіт-

ництво традиційно займає ключові позиції серед інших форм зовнішньоекономічної співпраці країни й відіграє роль потужного джерела задоволення внутрішнього попиту, надходження валютної виручки, обслуговування зовнішнього боргу та акумуляції валютних резервів. В умовах глобаліза-

ції участь України у світовій торгівлі є можливістю реалізувати наявні й потенційні конкурентні переваги, забезпечити якісну модернізацію вітчизняної економіки та її економічне зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням впливу зовнішньої торгівлі на національну економіку займаються І. Бураковський, Н. Дзюбановська, О. Довгаль, Ю. Козак, Д. Лук'яненко, А. Мазаракі, Т. Мельник, К. Пугачевська, А. Філіпенко, Т. Циганкова, А. Румянцев, Н. Черкас та багато інших науковців. Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань з окресленої проблематики, залишається актуальним дослідження сучасних трендів та особливостей розвитку зовнішнього сектору як фактору забезпечення економічного розвитку й набуття Україною високого конкурентного статусу на світовому ринку в умовах швидкоплинних глобальних трансформацій світової торгівлі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження параметрів, тенденцій та особливостей розвитку зовнішньої торгівлі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна є самостійним суб'єктом світової економіки, 49-ю у світі за величиною ВВП за паритетом

купівельної спроможності. Процеси розбудови господарського механізму відбувались у складних умовах і лише з 2000 року країна вийшла на шлях економічного зростання. На цей період приходить також початок зростання обсягів зовнішньоторговельної діяльності й посилення її значення як фактору економічного розвитку. Свідченнями цього є збільшення обсягів експортно-імпортних операцій країни й високі значення експортної та імпортної квоти, які відображають ступінь участі країни у світовому господарстві та рівень її залежності від іноземних товарів і послуг (табл. 1).

Згідно з розрахунками, узагальненими в табл. 1, експорт вітчизняних товарів у 2018 році склав 47,34 млрд. дол. США, що на 9,4% більше, ніж у 2017 році, проте суттєво менше за показники 2008 року та 2011–2015 років, коли фіксувалися їх максимальні значення. Імпорт товарів у 2018 році зростав швидшими темпами, склавши 57,19 млрд. дол. США, що на 15,3% більше, ніж у 2017 році. Загалом за 1996–2018 роки як експорт, так і імпорт товарів зросли у 3,3 рази відповідно. При цьому якщо у 1997–2000 роках товарний експорт зростав дещо швидше за імпорт, то у 2005–2008 роках імпорт, навпаки, зростав швидше,

Таблиця 1

Показники розвитку зовнішньої торгівлі України у 1996–2018 роках

Рік	Експорт товарів, млн. дол. США	Імпорт товарів, млн. дол. США	Сальдо торгівлі товарами, млн. дол. США	Експорт послуг, млн. дол. США	Імпорт послуг, млн. дол. США	Сальдо торгівлі послугами, млн. дол. США	Експортна квота, %	Імпортна квота, %
1996	14 400,8	17 603,4	-3 202,6	4 746,6	1 204,5	3 542,1	43,0	42,3
1997	14 231,9	17 128	-2 896,1	4 738,4	1 418,3	3 320,1	37,8	36,9
1998	12 637,4	14 675,6	-2 038,2	3 819,8	1 430,9	2 388,9	39,3	38,4
1999	11 581,6	11 846,1	-264,5	3 613,9	1 113,2	2 500,7	48,0	41,0
2000	14 572,5	13 956	616,5	3 655,1	1 151	2 504,1	58,2	48,3
2001	16 264,7	15 775,1	489,6	3 731,9	1 147,6	2 584,3	52,6	44,5
2002	17 957,1	16 976,8	980,3	4 303,8	1 194,9	3 108,9	52,5	42,9
2003	23 066,8	23 020,1	46,7	4 524,9	1 465,3	3 059,6	55,1	48,9
2004	32 666,1	28 996,8	3 669,3	5 612,7	2 062,9	3 549,8	59,0	47,9
2005	34 228,4	36 136,3	-1 907,9	6 443,2	2 941,8	3 501,4	47,2	45,4
2006	38 368	45 038,6	-6 670,6	7 791,8	3 730,6	4 061,2	42,8	45,2
2007	49 296,1	60 618	-11 322	9 435,1	4 995,5	4 439,6	41,2	46,0
2008	66 967,3	85 535,3	-18 568	12 260,1	6 481,5	5 778,6	44,0	51,1
2009	39 695,7	45 433,1	-5 737,4	10 129,7	5 186,4	4 943,3	42,5	43,2
2010	51 405,2	60 742,2	-9 337	11 936,3	5 421,6	6 514,7	46,6	48,6
2011	68 394,2	82 608,2	-14 214	14 180,3	6 214,2	7 966,1	50,6	54,4
2012	68 830,4	84 717,6	-15 887	14 096,2	6 650,1	7 446,1	47,2	52,0
2013	63 320,7	76 986,8	-13 666	14 233,2	7 523	6 710,2	42,3	46,1
2014	53 901,7	54 428,7	-527	11 520,8	6 373,1	5 147,7	49,0	45,5
2015	38 127,1	37 516,4	610,7	9 736,6	5 523	4 213,6	52,6	47,3
2016	36 361,7	39 249,8	-2 888,1	9 868	5 326,5	4 541,5	49,5	47,8
2017	43 264,7	49 607,2	-6 342,5	10 714,3	5 476,1	5 238,2	48,1	49,1
2018	47 335	57 187,6	-9 852,6	11 637,9	6 308,8	5 329,1	45,1	48,5

Джерело: складено авторами за [1]

така ж ситуація спостерігалась у 2010–2012 роках, закріпившись у 2016–2018 роках. За 23 роки спостереження середні темпи зростання експорту товарів склали 107,5%, а середні темпи зростання імпорту – 108,3%.

Суттєве перевищення вартісних обсягів імпорту над експортом товарів та зростання імпорту вищими темпами зумовили формування негативного сальдо торговельного балансу України, яке стрімко зростало протягом 2016–2018 років після позитивного його значення у 2015 році. Хоча протягом аналізованого періоду торгівля послугами демонструвала стійкий позитивний результат, через те, що у зовнішній торгівлі України продовжує домінувати товарна торгівля, з 2006 року формувалось негативне сальдо зовнішньоторгівельного балансу (за винятком 2014–2016 років, коли експорт товарів і послуг скорочувався меншими темпами порівняно з їх імпортом).

Загалом у 2018 році Україна посіла 53 місце у світовому рейтингу експортерів та 50 місце серед імпортерів товарів, а також 50 місце серед експортерів та 54 місце серед імпортерів послуг. Відповідно, частка України у світовому товарному експорті/імпорті склали 0,24% і 0,29% відповідно, а у світовому експорті/імпорті послуг – 0,27% і 0,25%. З огляду на це нашу державу можна віднести до категорії малих, вразливих економік, свідченням чого є високі значення експортної та імпоротної квоти протягом аналізованого періоду (рис. 1).

Високі значення імпоротної квоти підтверджують надмірно високу залежність вітчизняної економіки від іноземних товарів та послуг. Розглянемо структуру експорту/імпорту України та рівень їх диверсифікованості.

Індекс диверсифікації розраховується шляхом виміру абсолютного відхилення структури торгівлі певної країни від структури світової торгівлі.

Значення показника розміщується в діапазоні від 0 до 1. При цьому чим більше значення Індексу наближується до 1, тим більше структура експорту (імпорту) країни відрізняється від світової або тієї країни (об'єднання), з якою відбувається порівняння. У табл. 2, 3 відображено динаміку Індексу для України та груп країн. Як бачимо, структура вітчизняного експорту протягом 1995–2018 років значно відрізняється від структури експорту розвинених країн, зокрема Європейського Союзу, а також країн Америки та Азії, що розвиваються.

Індекс диверсифікації імпорту України також відрізняється від значень показника для розвинених країн (особливо ЄС-28), а також країн, що розвиваються, в Азії та Америці. Проте в економіках перехідного типу, серед яких була Україна, протягом аналізованого періоду відбулися позитивні тенденції наближення структури імпорту до середньосвітових значень: з 0,512 у 1995 році до 0,362 у 2018 році.

Індекс концентрації експорту-імпорту (Індекс Герфіндаля-Гіршмана) вимірює ступінь концентрації країни чи об'єднання країн на тих чи інших товарних групах і перебуває в межах від 0 до 1. Відповідно, значення Індексу, що наближується до 1, вказує на те, що експорт країни є моноконцентричним, тобто фокусується на обмеженій кількості товарних груп. Навпаки, значення, що є близькими до 0, засвідчують, що експорт чи імпорт країни більш рівномірно розподілений між товарними групами. У табл. 4, 5 відображено значення та динаміку Індексу концентрації експорту та імпорту України.

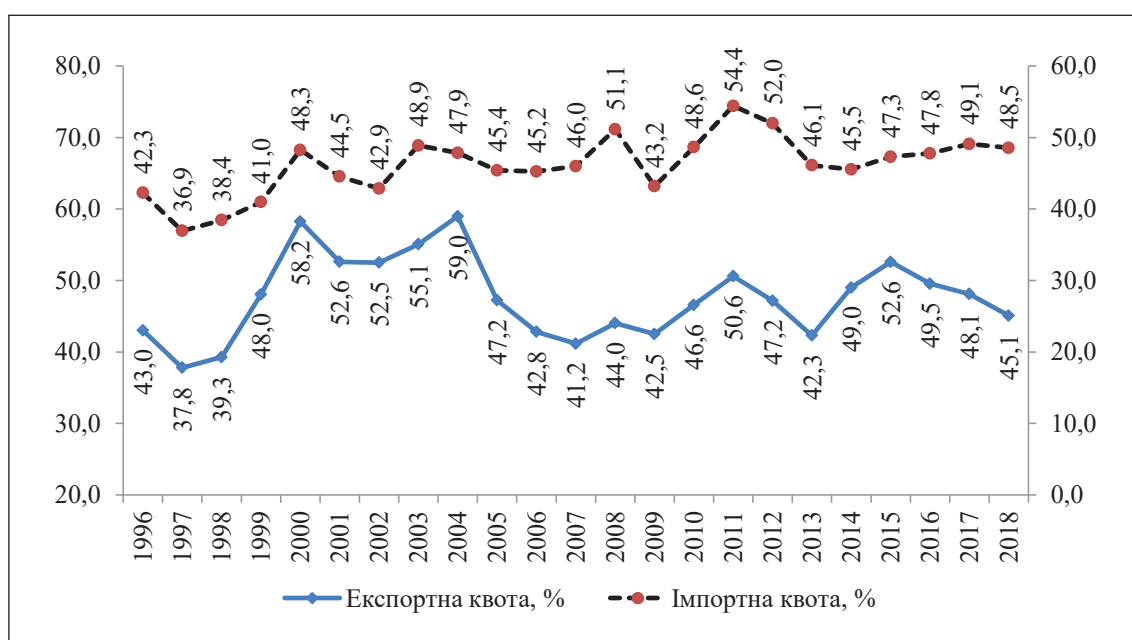

Рис. 1. Динаміка експортної та імпоротної квот України у 1996–2018 роках, %

Таблиця 2

Порівняння Індексу диверсифікації експорту України й груп країн та об'єднань

Країна/група країн	1995 рік	2000 рік	2009 рік	2010 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Україна	0,571	0,606	0,600	0,569	0,669	0,682	0,666	0,679	0,651
Країни, що розвиваються	0,279	0,26	0,228	0,21	0,189	0,19	0,197	0,192	0,189
зокрема, країни Америки	0,361	0,307	0,336	0,35	0,341	0,343	0,344	0,353	0,357
країни Африки	0,588	0,599	0,574	0,561	0,537	0,535	0,538	0,542	0,549
країни Азії	0,319	0,305	0,264	0,245	0,227	0,235	0,24	0,235	0,233
країни Океанії	0,758	0,695	0,672	0,724	0,696	0,739	0,749	0,753	0,749
Транзитивні економіки	0,609	0,597	0,578	0,582	0,555	0,57	0,556	0,54	0,549
Розвинені країни	0,117	0,132	0,173	0,177	0,182	0,175	0,167	0,171	0,171
зокрема, країни Америки	0,389	0,361	0,397	0,409	0,432	0,407	0,393	0,395	0,400
країни Африки	0,237	0,205	0,217	0,218	0,21	0,213	0,212	0,209	0,202
країни Азії	0,151	0,159	0,207	0,208	0,211	0,198	0,191	0,201	0,203
країни Океанії	0,544	0,528	0,615	0,626	0,646	0,647	0,651	0,673	0,69
ЄС-28	0,159	0,170	0,215	0,216	0,224	0,210	0,206	0,214	0,214

Джерело: складено авторами за [2]

Таблиця 3

Порівняння Індексу диверсифікації імпорту України й груп країн та об'єднань

Країна/група країн	1995 рік	2000 рік	2009 рік	2010 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Україна	0,512	0,463	0,379	0,368	0,415	0,435	0,392	0,385	0,362
Країни, що розвиваються	0,171	0,178	0,176	0,161	0,138	0,149	0,156	0,159	0,163
зокрема, країни Америки	0,198	0,213	0,202	0,209	0,205	0,198	0,201	0,21	0,213
країни Африки	0,26	0,27	0,28	0,277	0,278	0,279	0,281	0,291	0,284
країни Азії	0,206	0,214	0,213	0,196	0,182	0,195	0,198	0,203	0,208
країни Океанії	0,408	0,48	0,414	0,434	0,415	0,415	0,403	0,395	0,422
Транзитивні економіки	0,418	0,325	0,247	0,256	0,251	0,238	0,241	0,233	0,219
Розвинені країни	0,072	0,074	0,105	0,105	0,1	0,11	0,11	0,114	0,118
країни Америки	0,28	0,263	0,269	0,265	0,264	0,234	0,235	0,242	0,241
країни Африки	0,185	0,151	0,185	0,195	0,183	0,191	0,189	0,2	0,202
країни Азії	0,09	0,086	0,127	0,119	0,117	0,115	0,119	0,122	0,124
країни Океанії	0,217	0,217	0,223	0,227	0,235	0,252	0,244	0,269	0,266
ЄС-28	0,089	0,085	0,127	0,118	0,120	0,123	0,124	0,128	0,130

Джерело: складено авторами за [2]

Протягом періоду, що аналізується, рівень концентрації вітчизняного експорту перебував практично на одному рівні, а з 2010 року почав дещо зростати, що вказує на збільшення залежності експорту України від стану окремих товарних ринків. Також цей показник практично вдвічі перевищує відповідне значення в розвинених економіках, зокрема країнах-ЄС.

Аналіз ступеня концентрації товарного імпорту України та груп країн (табл. 5) показує, що сьогодні ринки є значно більш глобалізованими, ніж виробнича сфера, а значення показника у 2016–2018 роках досить щільно корелюють із загальносвітовими. Деяке зменшення значень

протягом останніх років вказує на звуження товарного асортименту імпорту.

Товарна структура експорту України впродовж багатьох років не зазнає значних змін і характеризується низькою якістю (табл. 6). Топ-товарів вітчизняного експорту традиційно складають сировинні та напівфабрикати первинної обробки. При цьому країна рухається від статусу експортера продукції металургії до постачальника аграрно-мінеральної сировини, що в будь-якому разі закріплює сировинну спеціалізацію економіки країни. Частка експорту недорогоцінних металів за 2005–2018 роки скоротилась із 41,0% у 2005 році до 24,6% у 2018 році. Натомість питома вага екс-

Таблиця 4

Індекс концентрації експорту України й груп країн та об'єднань

Країна/група країн	1995 рік	2000 рік	2009 рік	2010 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Україна	0,106	0,131	0,116	0,13	0,127	0,135	0,146	0,142	0,14
Світ загалом	0,052	0,074	0,073	0,076	0,078	0,064	0,063	0,064	0,069
Країни, що розвиваються	0,091	0,127	0,122	0,121	0,117	0,091	0,089	0,092	0,1
зокрема, країни Америки	0,087	0,11	0,113	0,126	0,122	0,085	0,078	0,087	0,096
країни Африки	0,25	0,349	0,414	0,414	0,36	0,257	0,22	0,248	0,286
країни Азії	0,093	0,128	0,113	0,11	0,111	0,098	0,099	0,1	0,108
країни Океанії	0,205	0,154	0,22	0,245	0,201	0,222	0,208	0,211	0,219
Транзитивні економіки	0,193	0,236	0,31	0,324	0,328	0,27	0,244	0,245	0,276
Розвинені країни	0,055	0,072	0,064	0,063	0,065	0,066	0,068	0,066	0,066
зокрема, країни Америки	0,119	0,129	0,112	0,117	0,117	0,125	0,13	0,128	0,129
країни Африки	0,073	0,084	0,079	0,076	0,091	0,09	0,093	0,091	0,095
країни Азії	0,048	0,068	0,064	0,063	0,063	0,064	0,066	0,065	0,064
країни Океанії	0,101	0,1	0,2	0,225	0,224	0,191	0,204	0,223	0,249
ЄС-28	0,050	0,070	0,065	0,064	0,064	0,065	0,067	0,066	0,065

Джерело: складено авторами за [2]

Таблиця 5

Індекс концентрації імпорту України й груп країн та об'єднань

Країна/група країн	1995 рік	2000 рік	2009 рік	2010 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Україна	0,297	0,226	0,159	0,145	0,128	0,126	0,083	0,092	0,094
Світ загалом	0,052	0,073	0,071	0,076	0,078	0,065	0,064	0,066	0,071
Країни, що розвиваються	0,055	0,087	0,084	0,088	0,095	0,086	0,088	0,092	0,101
зокрема, країни Америки	0,048	0,064	0,064	0,07	0,075	0,064	0,063	0,067	0,07
країни Африки	0,054	0,061	0,066	0,07	0,078	0,066	0,06	0,066	0,074
країни Азії	0,064	0,105	0,099	0,102	0,11	0,104	0,106	0,11	0,121
країни Океанії	0,106	0,192	0,145	0,169	0,183	0,15	0,125	0,126	0,167
Транзитивні економіки	0,157	0,068	0,054	0,055	0,05	0,046	0,046	0,044	0,046
Розвинені країни	0,058	0,077	0,076	0,081	0,079	0,065	0,065	0,066	0,067
країни Америки	0,073	0,1	0,118	0,125	0,142	0,083	0,081	0,087	0,096
країни Африки	0,092	0,1	0,107	0,115	0,099	0,084	0,085	0,086	0,084
країни Азії	0,048	0,068	0,068	0,067	0,068	0,059	0,06	0,059	0,061
країни Океанії	0,065	0,085	0,084	0,095	0,102	0,088	0,088	0,093	0,096
ЄС-28	0,049	0,070	0,070	0,069	0,070	0,060	0,059	0,060	0,062

Джерело: складено авторами за [2]

порту продукції рослинного походження збільшилася з 5,0% у 2005 році до 20,9% у 2018 році. З огляду на те, що ціни на ці категорії товарів є, як правило, нестабільними, непередбачуваними, існують наслідки їх коливань для економіки країни, яка надмірно залежить від експорту сировини.

У табл. 7 відображено ключові товарні групи вітчизняного імпорту. Україна, окрім енергоносіїв, частка яких становить практично чверть вітчизняного імпорту, завозить продукцію машинобудування (його питома вага зросла з 17,6% у 2005 році до 20,9% у 2018 році) та хімічної промисловості (переважно фармацевтичну продукцію, добрива та органічні хімічні сполуки). Маючи виробничі

потужності, кваліфікований персонал, Україна «посідає» одне з перших місць у світі за імпортом секонд-хенду, що є прямою загрозою розвитку вітчизняної легкої промисловості, яка має потенціал і можливості для задоволення попиту населення й нарощування експорту.

З огляду на те, що фізичний обсяг експорту у 2018 році скоротився порівняно з 2017 роком (у 2016 році він складав 150,3 млн. т. товарів, у 2017 році – 153,2 млн. т., у 2018 році – 149,1 млн. т.), а також те, що вартість однієї тони вітчизняного експорту у 2018 році склала 317 дол. США, а вартість тони імпорту – 776 дол. США [3], можемо констатувати зниження якості вітчизня-

Таблиця 6

Топ-6 груп українського експорту у 2005–2018 роках, %

Товарна група	2005 рік	2009 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Зміни у структурі (+, -)	
						2018 рік до 2017 року	2018 рік до 2005 року
Продукти рослинного походження	5,0	12,7	22,3	21,3	20,9	-0,4	15,9
зокрема, зернові культури	4,1	9	16,7	15	15,3	0,3	11,2
Жири та олії тваринного або рослинного походження	1,7	4,5	10,9	10,6	9,5	-1,1	7,8
Готові харчові продукти	3,8	5,3	6,7	6,5	6,4	-0,1	2,6
Мінеральні продукти	13,7	9,8	7,5	9,1	9,2	0,1	-4,5
Недорогоцінні метали та вироби з них	41,0	32,3	22,9	23,4	24,6	1,2	-16,4
зокрема, чорні метали	33,5	25,8	19,9	20	21	1,0	-12,5
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	8,3	12,6	10	9,9	9,8	-0,1	1,5
Експорт зазначених груп, разом	73,5	77,2	80,3	80,8	80,4	-0,4	6,9

Джерело: розраховано авторами за [1]

Таблиця 7

Топ-5 груп українського імпорту у 2005–2018 роках, %

Товарна група	2005 рік	2009 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Зміни у структурі (+, -)	
						2018 рік до 2017 року	2018 рік до 2005 року
Мінеральні продукти	32,01	34,5	21,6	25,2	24,8	-0,4	-7,21
зокрема, палива мінеральні; нафта й продукти її перегонки	29,5	32,2	20	23,6	23,4	-0,3	-6,1
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	5,36	5,9	7,3	6,5	6,2	-0,3	0,84
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	8,57	11,7	14,3	13,2	12,3	-0,9	3,73
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плаваючі засоби	8,91	4,8	7,5	8,4	8	-0,4	-0,91
зокрема, засоби наземного транспорту, крім залізничного	8,36	4,3	7,2	8	7,4	-0,6	-0,96
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	17,55	13,8	20,1	20	20,9	0,9	3,35
зокрема, реактори ядерні, котли, машини	11,21	8,7	11,9	11,7	11,3	0,4	-0,09
Імпорт зазначених груп, разом	72,4	70,7	70,8	73,3	72,2	-1,1	-0,2

Джерело: розраховано авторами за [1]

ного товарного експорту на користь продукції з низьким ступенем обробки та технологічності й вичерпання екстенсивного методу подальшого нарощування експорту.

Висновки з проведеного дослідження. Високий ступінь відкритості української економіки не сприяє ефективній інтеграції нашої держави у систему глобальних зовнішньоторговельних зв'язків. Попри об'єктивні причини, серед яких слід назвати вплив економічних і політичних криз, анексії та тривалої окупації частини території України, проблеми зовнішньої торгівлі пов'язані з деформованою структурою промислового сектору, переважанням у його структурі товарів з низьким ступенем оброблення, перевищенням товарного імпорту над експортом, надмірною експортною залежністю вітчизняного експорту від стану товарних ринків, на що вказують значення Індексу концентрації експорту,

низькою якістю товарного експорту, що підтверджується значеннями Індексу диверсифікації експорту. З огляду на масштабність окреслених проблем не варто очікувати їх швидкого розв'язання. Необхідні послідовні системні заходи, вжиття яких сприятиме модернізації національної економіки і, як наслідок, підвищенню ефективності її інтеграції у світовий торговельний простір. Передусім слід назвати докорінну перебудову структури вітчизняної економіки, формування конкурентоспроможного промислового сектору; проведення політики імпортозаміщення; поступове заміщення експорту товарів первинного сектору економіки продукцією з вищим ступенем доданої вартості; стимулювання участі вітчизняних підприємницьких структур у глобальних ланцюгах доданої вартості; прискорений розвиток сфери послуг, особливо її перспективних сегментів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Статистична база Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2019).
2. Статистична база ЮНКТАД. URL: https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en (дата звернення: 20.11.2019).
3. Итоги внешней торговли Украины: в 2018 г. экспорт рос за счет благоприятной конъюнктуры в металлургии (Инфографика) [The results of foreign trade of Ukraine: in 2018, exports grew due to favorable conditions in the metallurgy (Infographic)]. URL: <http://fru.ua/ua/media-center/blogs/salivon/itogi-vneshnej-torgovli-ukrainy-v-2018> (дата звернення: 02.12.2019).
4. World Trade Statistical Review 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm (дата звернення: 21.11.2019).

REFERENCES:

1. Statystychna baza Derzhavnoji sluzhby statystyky [National Statistics Service Database]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 November 2019).
2. Statystychna baza JuNKTAD [UNCTAD Statistical Database]. Available at: https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en (accessed 20 November 2019).
3. Itogi vneshney torgovli Ukrainy: v 2018 g. eksport ros za schet blagopriyatnoy konyunktury v metallurgii (Infografika) [The results of foreign trade of Ukraine: in 2018, exports grew due to favorable conditions in the metallurgy (Infographic)]. Available at: <http://fru.ua/ua/media-center/blogs/salivon/itogi-vneshnej-torgovli-ukrainy-v-2018> (accessed 02 December 2019).
4. World Trade Statistical Review 2019. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm (accessed 21 November 2019).

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

DEVELOPMENT OF TOURIST AND HOTEL BUSINESS IN GLOBALIZATION

УДК 339.13

<https://doi.org/10.32843/bses.49-2>**Вітер О.М.**

к.п.н., доцент кафедри міжнародної економіки та інвестиційної діяльності Львівський інститут економіки і туризму

Кишин О.В.

к.е.н., доцент кафедри обліку та фінансів Львівський інститут економіки і туризму

Стручок Н.М.

к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки та інвестиційної діяльності Львівський інститут економіки і туризму

Viter Oleksandra

Lviv Institute of Economics and Tourism

Kylyn Oksana

Lviv Institute of Economics and Tourism

Struchok Nataliya

Lviv Institute of Economics and Tourism

У статті розглянуто питання розвитку туристичного та готельного бізнесу в умовах глобалізації економіки. Сфера туристичного бізнесу є однією з найбільш динамічних галузей економіки. Сьогодні показники міжнародного туризму продовжують зростати. В умовах глобалізації туризм стає важливим джерелом валютних надходжень не тільки для промислово розвинених країн, але й для країн, що розвиваються. Туристичний та готельний ринок тісно взаємопов'язані та економічно залежні один від одного. Готельний бізнес мультиплікативно впливає на інші сфери економіки, формує обсяги робіт для багатьох інших галузей економіки. У 2018 р. прибутки на цьому ринку склали 550 млрд. дол. США. Залежно від національних особливостей ведення туристичного та готельного бізнесу можна проаналізувати моделі ведення готельного бізнесу, а саме європейську, азіатську, американську та східноєвропейську моделі. Кожна з моделей має свої особливості. Можна визначити рекомендації для розвитку українського готельного бізнесу.

Ключові слова: міжнародний туризм, міжнародна готельна індустрія, моделі готельного бізнесу, європейська, азіатська, американська та східноєвропейська моделі готельного бізнесу, тенденції розвитку готельного бізнесу, готельні мережі, глобалізація.

В статье рассмотрен вопрос развития туристического и гостиничного бизнеса в

условиях глобализации экономики. Сфера туристического бизнеса является одной из самых динамичных отраслей экономики. Сегодня показатели международного туризма продолжают расти. В условиях глобализации туризм становится важным источником валютных поступлений не только для промышленно развитых стран, но и для развивающихся стран. Туристический и гостиничный рынок тесно взаимосвязаны и экономически зависимы друг от друга. Гостиничный бизнес мультипликативно влияет на другие сферы экономики, формирует объемы работ для многих других отраслей экономики. В 2018 г. доходы на этом рынке составили 550 млрд. долл. США. В зависимости от национальных особенностей ведения туристического и гостиничного бизнеса можно проанализировать модели ведения гостиничного бизнеса, а именно европейскую, азиатскую, американскую и восточноевропейскую модели. Каждая из моделей имеет свои особенности. Можно определить рекомендации для развития украинского гостиничного бизнеса.

Ключевые слова: международный туризм, международная гостиничная индустрия, модели гостиничного бизнеса, европейская, азиатская, американская и восточноевропейская модели гостиничного бизнеса, тенденции развития гостиничного бизнеса, гостиничные сети, глобализация.

The tourism business is one of the most dynamic sectors of the economy. Today, international tourism continues to grow. In 2018, tourism accounted for 10.4% of world GDP and 319 million jobs, or 10% of total employment. Tourism has become an important source of foreign exchange earnings not only for industrialized countries but also for developing countries. The tourism and hotel markets are closely linked and economically dependent. Hotel business has a multiplicative effect on other sectors of the economy, generating volumes of work for many other sectors of the economy. The global hotel industry has about 580.000 comfortable hotels with more than 21 million rooms. The number of rooms annually increases by an average of 2–3%. The European hotel services market model has an important place in today's global economy. The share of international tourist arrivals in this region is the largest and accounts for 52% of the world market. In the last two decades, the European hotel market has been one of the most dynamic and profitable and leading in many key indicators: the volume of the room fund, the dynamics of demand for hotel services, the profitability of the hotel room, the occupancy of the hotels, the assessment of the quality of services. Asian hotel business model. The market efficiency calculations for the World Tourism Organization identified the Asia-Pacific region as the region with the highest growth in tourism traffic in the world. As of 2018, the arrival rate in this region is 348 million, up 7% over the previous year. Tourism's revenue from this region is \$435 billion, up 7% over the previous year. The American hotel business model has features both European and Asian. The centers of America's largest and oldest cities are home to luxury hotels that meet the requirements of typical European hotels, while major resorts and tourist centers in America are built with Asian-like hotels. The Eastern European hospitality model is characterized by the presence of a large proportion of post-Soviet hotel industry enterprises, as well as the availability of hotels that are typical of both European and Asian models.

Key words: international tourism, international hotel industry, hotel business models, European, Asian, American and Eastern European hotel business models, hotel business development trends, hotel chains, globalization.

Постановка проблеми. Глобалізація є однією з характерних ознак розвитку сучасної світової економіки. Глобалізаційні процеси великою мірою впливають на процеси, що відбуваються на світовому ринку і на одному з вагомих його складників, а саме на ринку туризму та готельного бізнесу. Жорстке конкурентне середовище, яке формується на цьому ринку, вимагає детального аналізу особливостей ринку, а також запровадження новітніх технологій, інновацій та застосування досягнень науково технічного прогресу для підвищення ефективності його функціонування. Сьогодні ринки туристичного та готельного бізнесу є

ринками, які динамічно розвиваються, тому вимагають застосування найновіших та різноманітних методик і методів, які можуть впливати на підвищення якості обслуговування, отже, формувати попит на цих ринках та можливість привертати увагу більшої кількості споживачів. Як показує міжнародна практика, шлях постійного вдосконалення та інноваційних змін вибирають найуспішніші заклади світового туристичного та готельного бізнесу, тому можна узагальнити та визначити особливості, які притаманні функціонуванню світового ринку готельного бізнесу, незважаючи на його національну приналежність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз стану розвитку туристичного та готельного бізнесу та тенденції його розвитку висвітлені в працях О. Борисова, О. Бутенко, К. Гавриш, М. Мальської, О. Шикиної, О. Юрченко та інших науковців.

Однак проблеми, які постають в умовах розвитку готельного бізнесу у світі в умовах глобалізації світового господарства, є недостатньо розкритими.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану туристичного та готельного бізнесу, який динамічно розвивається в умовах глобалізації. Залежно від національних особливостей ведення туристичного та готельного бізнесу слід проаналізувати моделі ведення готельного бізнесу в різних регіонах світу, визначити особливості, які їх характеризують.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Як відомо, сфера туристичного бізнесу є однією з найбільш динамічних галузей економіки та одним із чинників глобалізаційних процесів, які відбуваються у світовій економіці. За даними СТО отримані доходи від міжнародного туризму збільшилися з 2 млрд. дол. США у 1950 р. до 104 млрд. дол. США у 1980 р., 495 млрд. дол. США у 2000 р. та 1 220 млрд. дол. США у 2016 р.

Сьогодні показники міжнародного туризму продовжують зростати. Так, у 2017 р. у туристичному секторі світової економіки створено 10,0% глобального ВВП (8 272,3 млрд. дол. США), зайнятість населення планети в цій сфері становить 9,9%, або 313,0 млн. робочих місць. Дослідження Всесвітньої ради подорожей і туризму показують, що у 2018 р. на цей сектор припадали 10,4% світового ВВП та 319 млн. робочих місць, або 10% від загальної зайнятості [1].

Аналіз світового експорту показує, що частка туризму в ньому становить 7,4% і посідає третє місце після нафти й нафтопродуктів (перше місце з часткою 8,9%) та автомобільної промисловості (друге місце з часткою 7,7%). США, Китай, Японія, Німеччина та Великобританія увійшли до п'ятірки найуспішніших світових туристичних ринків 2018 р., що формують 47% світового ВВП [2].

В умовах глобалізації світогосподарських відносин туризм стає важливим джерелом валютних надходжень не тільки для промислово розвинутих країн, але й для країн, що розвиваються. Частка прибутків від іноземного туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів і послуг представлена на рис. 1. Частка прибутків в Іспанії складає 60%, в Австрії – 40%, у Греції – 36%, у Швейцарії – 12%, в Італії – 11%, в Португалії – 21%, на Кіпрі – 52%. У країнах, що розвиваються, на частку іноземного туризму припадають 10–15% прибутків від експорту товарів і послуг (Індія, Єгипет, Парагвай). У деяких країнах цей показник є значно вищим, наприклад у Колумбії він становить 20%, на Ямайці – 30%, в Панамі – 55%, на Гаїті – 73% [2].

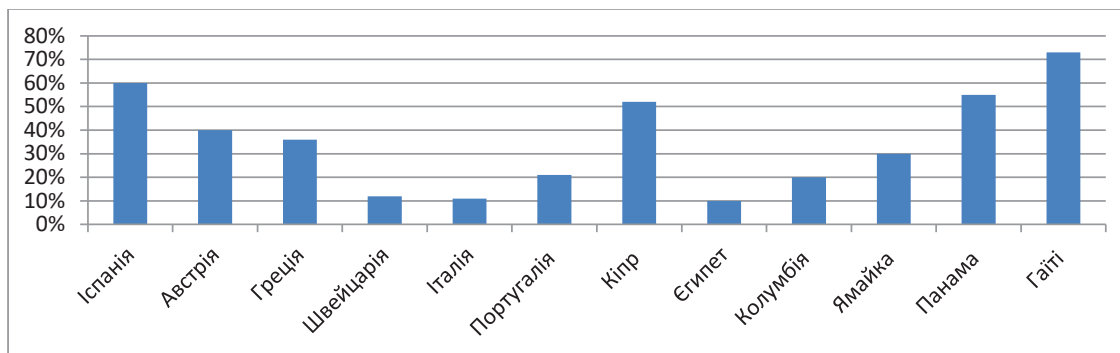
Структура міжнародних туристичних прибутків у 2018 р. (рис. 2) має таку структуру: Європа приносить 609 млн. туристичних прибутків (52%), Азія й Тихоокеанський регіон – 278 млн. (23%), Америка – 191 млн. (15%), Африка – 53 млн. (5%), Середній Схід – 54 млн. (5%).

Позитивна динаміка розвитку туристичної галузі останніх років дає можливість прогнозувати збільшення її питомої ваги в структурі світового експорту та зростання частки туризму у світовому ВВП.

Туристичний та готельний ринок тісно взаємопов'язані та економічно залежні один від одного. Готельний бізнес як складова частина туристичного ринку відіграє значну роль у системі господарювання та економічному розвитку країн, а також визначає динаміку глобального економічного розвитку. Готельний бізнес, надаючи власні послуги розміщення та мультиплікативно впливаючи на інші сфери економіки, формує обсяги робіт для багатьох інших галузей економіки.

Світове готельне господарство нараховує близько 580 тис. комфортабельних готелів, що налічують понад 21 млн. номерів. При цьому кількість номерів щорічно зростає в середньому на 2–3%.

Аналіз міжнародного ринку готельних послуг свідчить про те, що у 2018 р. прибутки на цьому ринку склали 550 млрд. дол. США (рис. 3). Якщо

Рис. 1. Частка прибутків від іноземного туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів і послуг станом на 2018 р.

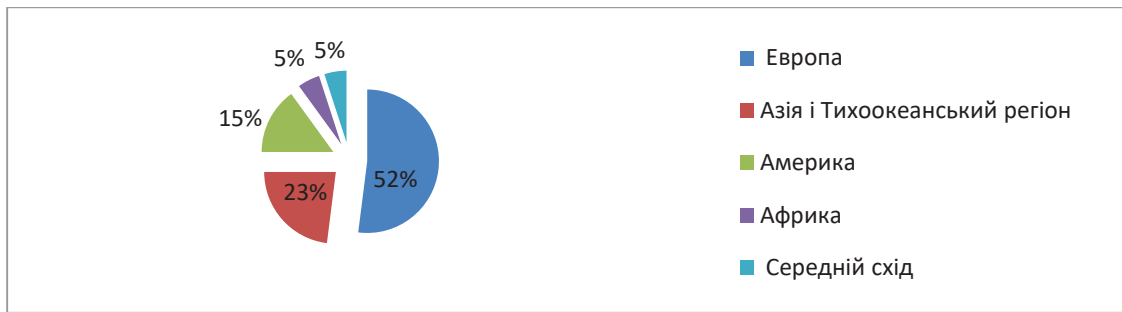

Рис. 2. Структура міжнародних туристичних прибутків станом на 2018 р.

Джерело: [1]

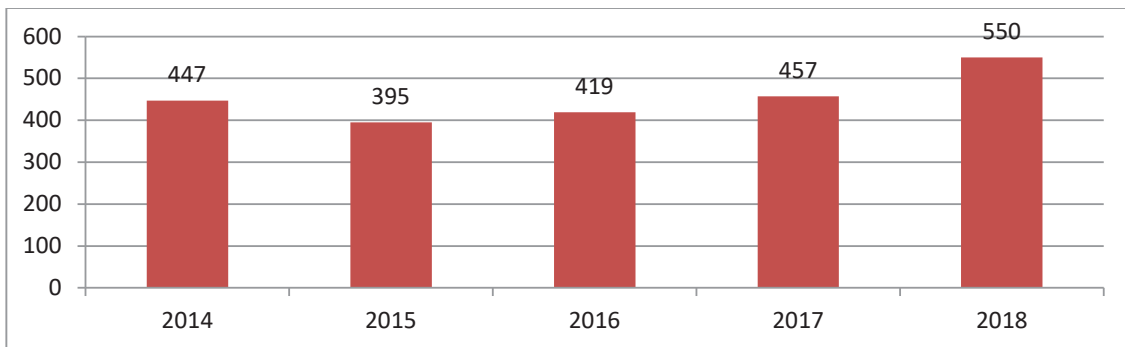

Рис. 3. Прибутки міжнародного ринку готельних послуг за 2014–2018 рр., млрд. дол.

Джерело: [1]

проаналізувати динаміку прибутків від галузі, то можна побачити, що протягом 2015–2018 рр. спостерігається стабільна динаміка їх зростання [1].

Враховуючи тенденції розвитку туризму в різних регіонах світу, можемо визначити національні особливості ведення готельного бізнесу, проаналізувати моделі готельного ринку та визначити їх характерні особливості.

Європейська модель ринку готельних послуг посідає важливе місце в сучасній світовій економіці й відображає основні тенденції розвитку світового туристичного ринку. Частка міжнародних туристичних прибутків цього регіону є найбільшою й складає 52% усього світового ринку. Важливе місце на європейському туристичному ринку посідає діловий туризм. Тут розташовуються штаб-квартири провідних світових транснаціональних корпорацій та концернів, закладів банківської сфери, активно проводяться тематичні виставки. В останні два десятиліття європейський готельний ринок як похідний туристичного ринку, є одним із найбільш динамічних і прибуткових сфер господарської діяльності. Європейський готельний ринок є провідним за багатьма ключовими показниками, зокрема обсягом номерного фонду, динамікою попиту на готельні послуги, прибутковістю готельного номеру, заповнюваністю готелів, оцінкою якості послуг. Готельний фонд у країнах

Європи, не поступаючись лідерством протягом усієї історії, зростає щорічно в середньому на 2–2,5%. Багато інноваційних практик запроваджуються на світовому ринку готельних послуг саме європейськими готельними компаніями.

Серед окремих країн європейськими лідерами (топ-10) готельної індустрії за кількістю місць та за потужністю бази є Італія, Німеччина, Іспанія, Велика Британія, Франція, Туреччина, Греція, Австрія, Польща, Португалія.

Протягом 2010–2018 рр. рівень завантаження готелів у країнах Європи в середньому щорічно складав 66,64% (рис. 4). Найвища завантаженість готелів спостерігалась у 2017 р., становлячи 71,9%. Протягом 2010–2017 рр. рівень завантаженості готелів Європи щорічно зростав, однак у 2018 р. завантаженість готелів порівняно з попереднім роком знизилась на 8,7%. Загальна кількість місць у готелях країн Європейського Союзу (28 країн) складала у 2017 р. 6 595 678 місць, а середній рівень завантаження ліжко-місць становив 46,21% [2].

Протягом 2010–2018 рр. середній рівень цін за номер у готелях Європи зріс на 11,35 дол. США. Цей факт може бути одним із факторів впливу, що міг спричинити падіння рівня завантаженості у 2018 р. У 2018 р. порівняно з 2017 р. середня ціна за номер готелів Європи зросла на

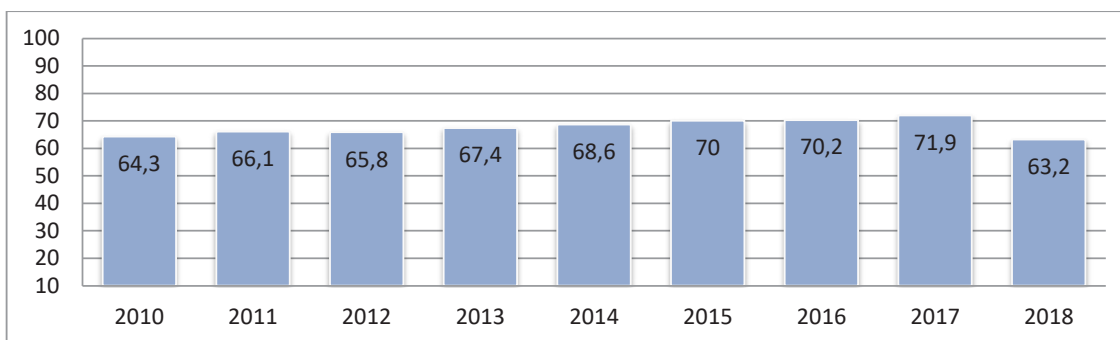

Рис. 4. Рівень завантаження готелів країн Європи у 2010–2018 рр.

Джерело: [2]

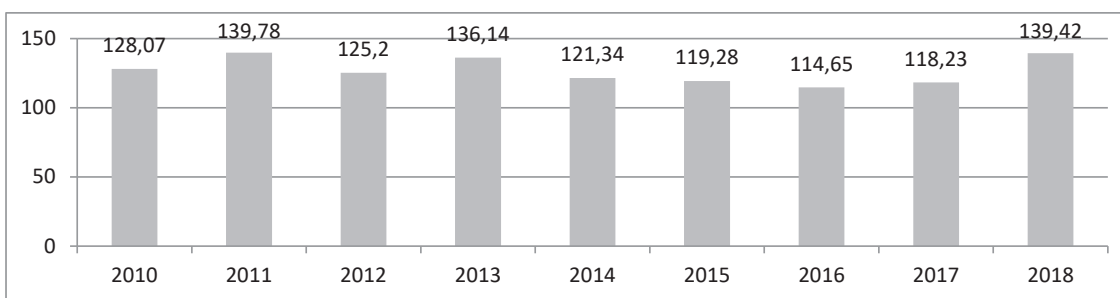

Рис. 5. Середній рівень цін за номер в готелях Європи за 2010–2018 рр.

Джерело: [2]

21,19 дол. США. Середня ціна за номер у регіоні Європи у 2018 р. посідала друге місце після регіонів Середнього Сходу та Африки, що свідчить про загальну тенденцію до зростання цін у Європі [4].

В сучасних умовах господарювання для європейського готельного бізнесу характерні такі особливості:

- формування корпоративних мереж, що володіють численними підприємствами;
- тенденція до скорочення місткості номерного фонду, що підсилює індивідуалізацію обслуговування клієнтів;
- вишукані й стильні інтер'єри, висока репутація та популярність, висококласне обслуговування, що є головними перевагами готелів, на противагу розкоші;
- розташування найбільш дорогих готелів в унікальних місцях і будівлях, історичних центрах міст;
- традиційність і вимогливість дорогих готелів в обслуговуванні по відношенню до відвідувачів;
- автоматизація європейських готелів, що не замінює особистісних відносин із відвідувачами;
- сильніше вираження готельної сегрегації, яка приводить до того, що відвідувач дорогого готелю ніколи не зіткнеться в холі з гостем іншого соціального статусу;

– диверсифікованість пропозиції: від дешевих придорожніх готелів до вкрай дорогих елітних готелів [7].

Отже, розробляючи рекомендації для підвищення ефективності діяльності готельних комплексів України, маємо враховувати особливості та новації, що запроваджуються на європейському ринку готельної індустрії.

Розрахунки ефективності ринку, зроблені для Всесвітньої Організації Туризму, визначили азіатсько-тихоокеанський регіон як область з найвищим зростанням динаміки туристичної відвідуваності у світі. Зі зростанням у 9% порівняно зі світовим середнім зростанням у 6% він залишається другим напрямком, що вибирають туристи усього світу після Європи [3].

Азіатська модель ведення бізнесу сильно відрізняється від європейської моделі, оскільки бізнесова діяльність, банківська система, кредити підпорядковуються Корану. Проте туристична сфера цього регіону є надзвичайно привабливою для світового туризму. Туристичний ринок та сектор ділового туризму не відстають від європейських. Вони можуть похвалитися виставковими центрами, які приймають щорічно близько сотні виставок, лівова частка яких є найбільшою в Азії та одними з найбільш значущих у світі.

Частка азіатських та тихоокеанських прибутків у структурі міжнародних туристичних прибутків становить 23%. Станом на 2018 р. рівень прибуття в цей регіон становить 348 млн. осіб, що на 7% вище за попередній рік, а дохід цього регіону від туризму становить 435 млрд. дол., що на 7% більше за попередній рік [2].

Азіатська модель готельного ринку протилежна європейській, що відбивається в любові азіатів до розкоші, показного багатства, гігантизму. Саме в Азії розташовані найвищі (Шанхай), наймісткіші (Бангкок) і найрозкішніші (Дубай) готелі світу. Якщо в Європі категорія готелю обернено пропорційна її місткості, то в Азії навпаки.

Готелі азіатських країн мають такі особливості:

- мережі незалежних підприємств, що об'єднуються між собою для використання спільної системи бронювання;
- велика площа номерів і громадських приміщень;
- велика місткість;
- розкіш і багатство інтер'єрів, особливо екстер'єрів готелів;
- невисокі (порівняно з Європою) вартість та доступність послуг;
- можливість користування різноманітною інфраструктурою й додатковими послугами;
- велике поширення систем обслуговування "All inclusive" і "Ultra all inclusive" [7].

В американській моделі ведення туристичного бізнесу важливу роль також відіграє діловий туризм. Сполучені Штати – це один із пріоритетних напрямків ділових поїздок для світових бізнес-структур. Навчання та підвищення кваліфікації з певних спеціальностей (авіація, будівництво, ІТ) у США є запорукою успішної кар'єри в будь-якій країні світу. Причини цього криються в тому, що американська економіка є прикладом для наслідування всьому світу, а різноманіття виробництва дає змогу успішно вести справи з компаніями США практично в будь-якій сфері діяльності. На 2018 р. частка прибутків у цьому регіоні становить 216 млн, що на 2% перевищує попередній рік, а дохід від туризму складає 334 млрд. доларів США.

Американська модель ведення готельного бізнесу має риси як європейської моделі, так і азіатської. В центрах найбільших та найстаріших американських міст (Філадельфія, Бостон, Новий Орлеан) поширені готелі класу люкс, які відповідають вимогам типових європейських готелів (стиль, невеликі розміри, індивідуальне обслуговування). З іншого боку, основні курорти й туристичні центри Америки (Майямі, Лос-Анджелес, Лас-Вегас) забудовані готелями, які зовні й внутрішньо нагадують азіатські (велика місткість, розкіш, величезна розвинена інфраструктура) [6].

Східноєвропейська модель гостинності відрізняється від європейської завдяки наявності вели-

кої частки пострадянських підприємств готельної індустрії, а також, як і в американській моделі, сусідством готелів, типових як для європейської, так і для азіатської моделей. З іншого боку, сучасний етап розвитку готельного ринку на пострадянському просторі Європи характеризується будівництвом нових засобів розміщення, типових як для Європи, так і для Азії [5].

Одна з ознак глобалізації у готельному бізнесі на пострадянському просторі проявляється у формуванні готельних мереж. Міжнародні готельні мережі на пострадянському ринку готельних послуг лише започатковують свою діяльність і відіграють значну роль у розробленні та просуванні високих стандартів обслуговування клієнтів. Причинами успіху готельних мереж є сталість якості продукту, ідентичність послуг на різних підприємствах, а також доступність цін [4].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, готельне господарство – це важлива складова частина туристичної галузі та сфери послуг. Туристичний та готельний ринок динамічно розвивається, все більше великих компаній активно входять у цей бізнес і формують конкурентний ринок. Національні особливості розвитку туристичного та готельного ринку дають можливість проаналізувати й визначити основні моделі туристичного та готельного бізнесу та основні тенденції їх розвитку. Ефективне функціонування туристичного та готельного бізнесу є важливим індикатором позитивних змін в економіці кожної країни, важливою передумовою інтенсифікації міжнародних зв'язків та інтеграції країни у світове співтовариство.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. World Travel & Tourism Council (WTTC). URL: <http://www.wttc.org/research/economic-impact-research/country-reports> (дата звернення: 29.01.2020).
2. Global tourism industry – Statistics & Facts. URL: <https://www.statista.com/topics/962/global-tourism> (дата звернення: 29.06.2019).
3. Туризм у Європі. Європейська комісія. Eurostat. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (дата звернення: 29.06.2019).
4. Вітер О., Килин О. Стан та перспективи розвитку туризму в Україні. *Глобальні та національні проблеми національної економіки*. 2017. № 16. С. 133–138.
5. Шикіна О. Моніторинг структури готельних брендів Європи. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2019. № 3 (266). С. 178–201.
6. Шикіна О. Динаміка розвитку міжнародної готельної індустрії на прикладі готельних мереж. *Актуальні проблеми економіки*. 2018. № 12 (210). С. 82–91.
7. Юрченко О. Інновації в готельному бізнесі на сучасному етапі. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2014. Вип. 34. С. 292–300.

REFERENCES:

1. World Travel & Tourism Council, Available at: <http://www.wttc.org/research/economic-impact-research/country-reports> (accessed 29 January 2020).
2. Global tourism industry – Statistics & Facts, Available at: <https://www.statista.com/topics/962/global-tourism> (accessed 29 June 2019).
3. Turyzm u Yevropi (2019), Yevropeiska komisiiia. Eurostat, Available at: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (accessed 29 June 2019).
4. Viter O., Kilin O. (2017) Stan ta perspektivi rozvitku turizmu v Ukraini. [State and prospects of tourism development in Ukraine]. Global'ni ta natsional'ni problemi natsional'noi ekonomiki. № 16, pp. 133–138.
5. Shykina O. (2019), Monitorynh struktury hotel'nykh brendiv Yevropy. [Monitoring the structure of hotel brands in Europe]. Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. Vol. 3 (266), pp. 178–201.
6. Shikina O. (2018), Dinamika rozvitku mizhnarodnoi gotel'noi industrii na prikladi gotel'nikh merezh. [Dynamics of development of the international hotel industry on the example of hotel chains]. Aktual'ni problemi ekonomiki. № 12 (210), pp. 82–91.
7. Yurchenko O. (2014), Innovatsii v hotelnomu biznesi na suchasnomu etapi. [Innovation in the hotel business at the present stage]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny». Vol. 34, pp. 292 – 300.

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМСУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС З ТЕМАТИКИ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ
CONTEMPORARY SCIENTIFIC DISCOURSE ON TRANSPORT SAFETY

У статті подано результати аналізування сучасного наукового дискурсу з тематики транспортної безпеки. Інформаційною базою дослідження послужив масив наукових статей, представлений на офіційному сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Засобами моделювання доведено існування висхідної динаміки кількості наукових статей та перспективність подальших досліджень тематики транспортної безпеки. Виокремлено ключові маркери транспортної безпеки та підходи до її трактування. Розвинуто понятійний апарат дослідження транспортної безпеки маркером стійкості функціонування транспортних мереж до впливів негативних чинників ендогенного та екзогенного характеру, здатного мінімізувати втрати людського потенціалу (безпека пасажирів, працівників транспортної галузі та населення, що перебуває в межах транспортних мереж), продуктів (безпека багажу та вантажів, зокрема небезпечних і негабаритних вантажів), транспортних об'єктів та засобів (безпека стану, функціонування, експлуатації), транспортної інфраструктури (безпека стану, експлуатації, розвитку).

Ключові слова: транспорт, безпека, транспортна безпека, науковий дискурс, наукова періодика України, бібліографічний аналіз, економічна безпека транспорту.

В статті предоставлені результати аналізу сучасного наукового дискурсу по

тематике транспортной безопасности. Информационной базой исследования послужил массив научных статей, представленный на официальном сайте Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского. Средствами моделирования доказано существование восходящей динамики количества научных статей и перспективность дальнейших исследований тематики транспортной безопасности. Выделены ключевые маркеры транспортной безопасности и подходы к ее трактовке. Развит понятийный аппарат исследования транспортной безопасности маркером устойчивости функционирования транспортных сетей к воздействиям негативных факторов эндогенного и экзогенного характера, способного минимизировать потери человеческого потенциала (безопасность пассажиров, работников транспортной отрасли и населения, находящегося в пределах транспортных сетей), продуктов (безопасность багажа и грузов, в частности опасных и негабаритных грузов), транспортных объектов и средств (безопасность состояния, функционирования, эксплуатации), транспортной инфраструктуры (безопасность состояния, эксплуатации, развития).

Ключевые слова: транспорт, безопасность, транспортная безопасность, научный дискурс, научная периодика Украины, библиографический анализ, экономическая безопасность транспорта.

УДК 002:351.815

<https://doi.org/10.32843/bses.49-3>

Гальків Л.І.

д.е.н., професор кафедри менеджменту організацій Національний університет «Львівська політехніка»

Ільчук О.О.

к.е.н., доцент, професор кафедри гуманітарних наук Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного

Halkiv Liubov

Lviv Polytechnic National University

Ilichuk Olena

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

The article presents the results of the analysis of modern scientific researches in Ukraine on the topic of transport safety. The information base of the research was an array of scientific articles, which are presented at the electronic resources of the Central Scientific and Information Center of Ukraine – Verнадsky National Library of Ukraine. This array of scientific publications covered the period from 2008 to 2019. The simulation means proved the ascending dynamics of the number of scientific articles, which gave the title “transport safety”. It has been verified the hypothesis about the prospect of further research on transport safety. There are highlighted key terms, that are most commonly used in the definitions of transport safety (activities, security status, preventive measures, developmental status, ability), as well as the authors approaches to the interpretation of transport safety. Also, in the articles it has been developed as a marker of the stability of transport networks to the effects of negative endogenous and exogenous factors, capable of minimizing losses: human potential (safety of passengers, employees of the transport industry and the population within the transport networks); products (luggage and cargo security, including dangerous and oversized cargo); transport objects and tools (safety condition, operation, exploitation); transport infrastructure (safety, condition, operation, development). It was offer the typology of transport safety by levels of public administration: global (world); mega-level (interstate entities); macro level (states); mezzanine (region), microlevel (enterprise), nanoscale (personality). There are proposed the newest results of the research the economic safety of transport in Ukrainian Scientifics papers and works, which can be help by the further research. The conclusion of the article substantiates that the development of a transport safety research platform should take place at an interdisciplinary junction. Moreover, it should cover the fields of security theory, practical security, global and national security, economics and organization of transport, transport management and logistics. Multidisciplinary scientific research will expand the canvas of an existential understanding of transport safety.

Key words: transport, safety, transport safety, scientific discourse, scientific periodicals of Ukraine, bibliographic analysis, economic security of transport.

Постановка проблеми. У стратегічному вимірі транспорт позиціонується як базова галузь економіки, ефективно функціонування якої забезпечує обороноздатність, захист економічних інтересів, підвищення рівня життя населення України [1]. Отже, в поле загальнонаціональних інтересів потрапляють безпекові проблеми транспортної системи, активізуючи науковців до розширення спектру досліджень цієї проблематики.

Зважаючи на актуалізацію різноаспектних векторів наукового пошуку транспортної безпеки, вважаємо за доцільне звернутися до наукового дискурсу з тематики транспортної безпеки (ТБ). Оскільки статті у фахових періодичних виданнях віддзеркалюють результати напрацювань наукових шкіл, то вивчення їх ретроспективи та аналізу контенту дасть можливість не лише ознайомитися з надбаннями учених у царині ТБ і можливостями

використання напрацювань попередників, але й визначити подальші ніші для фокусування наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Попри багатогранність тематики наукових розвідок безпекових засад функціонування транспортної системи України [3], надалі залишається низка питань теоретичного характеру, які потребують опрацювання. Так, А. Матвеева зазначає, що питання виявлення основних загроз та викликів ТБ, її суб'єктів, об'єктів та елементів структури «майже не піднімаються ні на законодавчому рівні, ні на рівні фундаментальної науки» [2, с. 13]. Н. Федчун, відзначаючи різноманітність джерел тлумачення окремих складових ТБ, вказує на відсутність у науці повного, чіткого їх визначення [3, с. 165]. Схожої думки дотримується С. Єсімов, акцентуючи увагу на відсутності в національному законодавстві легального визначення ТБ, необхідності постійного вдосконалення теоретичного та законодавчого її компонентів [4, с. 166].

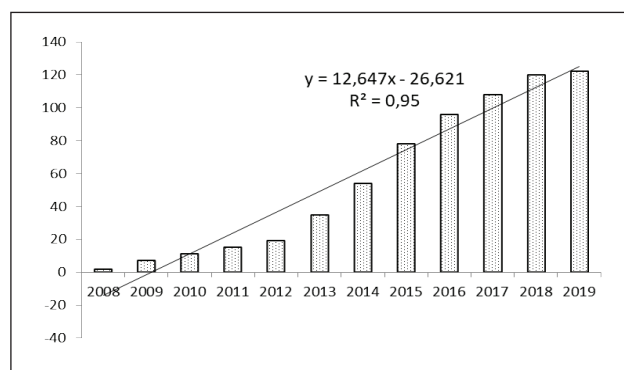
Постановка завдання. Мета статті полягає в доведенні актуальності та узагальненні наукового дискурсу в царині транспортної безпеки. Важливими завданнями, що слід вирішити в процесі наукового пошуку, є виявлення типових підходів до трактування цього поняття, розвитку категорійного апарату. Для більш ґрунтовного дослідження дефініції «транспортна безпека» в науковій літературі слід здійснити контент-аналіз оприлюднених наукових результатів та окреслити потенційну нішу для подальших наукових розвідок певної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціально-економічна значимість сфери перевезень та високий рівень небезпек у сфері транспортування дають змогу гіпотетично припустити, що вітчизняне наукове середовище, попри поліаспектність ретроспективних досліджень предметної галузі ТБ, надалі активно опрацьовує певні напрями пошукових розвідок. Для верифікації такого гіпотетичного припущення скористаємось статистичним бібліографічним аналізом масиву періодичних видань фонду електронних ресурсів центрального науково-інформаційного центру України, а саме Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. Його перевага як інформаційного джерела статистичної бібліографії полягає в уможливленні ознайомлення з надбанням провідних наукових шкіл країни, здійснення контент-аналізу оприлюднених наукових результатів та окреслення потенційної ніші для подальших наукових розвідок певної проблематики.

Станом на 27 грудня 2019 р. електронна база наукової періодики Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [5] за запитом «транспортна» й «безпека», виділила 127 позицій, «безпека» й «транспорт» – 261 позицію. За роз-

ширення пошукового запиту словосполученнями, які синонімічно дотичні до тематики безпекових засад функціонування транспортної системи, кількість позицій збільшується багатократно. Таке збільшення кількості публікацій ускладнює застосування інструментарію контент-аналітики, проте свідчить про велелюдний інтерес у наукових колах до проблематики ТБ. Нагромаджений обсяг публікацій за період із 2008 р. демонструє висхідну динаміку (рис. 1). Близьке до одиниці значення коефіцієнта детермінації динамічної моделі ($R^2=0,95$) свідчать про адекватність вибору форми лінійного тренду й рівномірне зростання показника, динаміка якого моделюється (абсолютний приріст щорічно складав понад 12 позицій).

Рис. 1. Динаміка нагромадженого обсягу масиву наукових статей Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, у титул яких вивнесена тематика ТБ, за 2008–2019 рр.

Джерело: побудовано за [5]

Внаслідок звуження масиву публікацій шляхом лімітування тематики понятійного апарату й застосування методики контент-аналізу виявлено, що багатий арсенал тлумачень категорії «безпека», її дискусійний характер закладають основу відмінності підходів до трактування ТБ. Етнолінгвістичні дослідження доводять, що укорінене в Середньовіччі розуміння безпеки як захищеності від небезпек, відобразившись у мовленні, стало «підосновою для наукових досліджень, сучасних доктрин і концепцій національної безпеки» [6, с. 108]. Отже, під час трактування ТБ чи її складових, яким притаманні певні відмінності на окремих видах транспорту (табл. 1), найчастіше акцентують увагу на стані захищеності людей, вантажів, навколишнього середовища (Н. Федчун), життєво важливих особистісних і суспільних інтересів (І. Аверічев, І. Хорошилова, В. Ковальов, О. Сапронов). Також роблять акцент на превентивних заходах щодо запобігання аварійним ситуаціям (В. Бесчастний, А. Собакарь), готовності їх ліквідувати (Н. Федчун) і забезпечити сталий розвиток транспортної інфраструктури (В. Ковальов), на попередженні реальних і потенційних загроз національним інтересам у сфері транспорту (О. Клепікова), єдності функці-

Ключові маркери та підходи до трактування категорій ТБ

Категорія	Маркер	Трактування	Автор (автори)
Транспортна безпека	Діяльність...	органів державної влади, спрямована на створення та забезпечення своєчасності і якості морських, річкових, повітряних, залізничних та автомобільних перевезень, транспортування речовин трубопровідним транспортом [7, с. 195].	Л. Сукмановська
	Стан захищеності ...	особистості, суспільства, держави та їх інтересів у транспортній сфері життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз [8, с. 54].	І. Аверічев
		життєво важливих інтересів особи, економіки, держави від реальних та потенційних загроз якісному транспортному забезпеченню на внутрішніх та міжнародних ринках перевезень на основі ефективного використання її транспортного потенціалу [9, с. 13].	І. Хорошилова
		життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства й держави (споживачів транспортних послуг), об'єктів транспортної інфраструктури, за якого забезпечуються її сталий розвиток, своєчасне виявлення, нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, а також запобігання їм [10, с. 170].	В. Ковальов
		особистих та суспільних цінностей і національних інтересів у транспортній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз [11, с. 285].	О. Сапронов
Безпека мореплавства		транспорту, людей, вантажів, навколишнього середовища під час моревикористання від заподіяння будь-якої шкоди природного, техногенного та людського пошкодження або готовність ліквідувати аварійні наслідки, що забезпечується організаційними, технічними, юридичними та іншими засобами [3, с. 165].	Н. Федчун
Транспортна безпека	Превентивні заходи ...	полягають у запобіганні аваріям та інцидентам на транспорті. З огляду на пріоритетність прав і свобод людини здійснюються шляхом створення системи раціональної превентивної безпеки задля максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ймовірності виникнення транспортних аварій та мінімізації їх наслідків [12, с. 2].	В. Бесчастний, А. Собакаръ
		правового, організаційного, соціального, економічного та науково-технічного характеру, спрямовані на захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суб'єктів господарювання, суспільства й держави, а також забезпечення розвитку транспортної системи, своєчасне виявлення, нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам у сфері транспорту, а також запобігання їм [13, с. 174]	О. Клепікова
Національна транспортна безпека	Стан розвитку ...	транспортної системи держави, за якого забезпечується баланс інтересів держави, суспільства та окремих громадян, а також захист їхніх інтересів у разі виникнення внутрішніх і зовнішніх загроз [2, с. 13].	А. Матвеева
Безпека автомобільного транспорту	Здатність...	здійснювати перевезення пасажирів і вантажів без загрози для життя й здоров'я людей з дотриманням збереження вантажів, автотранспортних засобів і навколишнього середовища [14, с. 138].	О. Степанов

онального та інституційного підходів до розгляду механізму цілеспрямованої, планомірної, безперервної діяльності органів державної влади в царині транспортування (Л. Сукмановська). Окрім того, А. Матвеева, розглядаючи ТБ макрорівня, означає її маркером стану розвитку транспортної системи, за якого збалансовуються суспільні інтереси, а О. Степанов – здатністю надавати транспортні послуги, уникаючи загроз для їх споживачів, продуцентів і середовища діяльності.

Слушною вважаємо позицію І. Аверічева [8, с. 54] в тому, що під час визначення ТБ слід виходити з біосоціального характеру безпеки суспільних утворень, єдності її двох складових (фізичної та соціальної). Втім, типологічні ознаки ТБ вимагають розширення.

О. Сапронов [11, с. 284] до складових ТБ пропонує віднести економічну, екологічну, соціальну (зокрема, політичну) та технологічну. Слід також розрізняти типи ТБ за видовими складовими транспорту та рівнями суспільного управління.

У першому випадку (за видовими складовими транспорту) вживають специфічні, зовні близькі за семантичними значеннями, формулювання типів безпеки, зокрема дорожнього руху; польотів; руху поїздів; судно- й мореплавства. Не можемо погодитися з твердженням, що у структурі ТБ слід виокремлювати залізничну безпеку, авіаційну безпеку, автодорожню безпеку, воднотранспортну безпеку [15, с. 160]. Декомпозицію безпеки транспортної галузі доцільно формувати в розрізі видів транспорту, таких як наземний (автомобільний,

залізничний, електричний міський, включаючи метрополітен), повітряний, водний (морський та річковий), промисловий, трубопровідний.

У другому випадку (за рівнями суспільного управління) пропонуємо розглядати ТБ у таких зрізах, як ТБ глобального рівня (світу); мегамакрорівня (міждержавних утворень); макрорівня (держави); мезорівня (регіону), мікрорівня (підприємства), нанорівня (особистості). При цьому безпека транспортної галузі країни не обмежується макрорівнем, оскільки діяльність цієї галузі виходить за межі національної економіки, інтегруючись у міждержавну чи світову транспортну систему. Її синтезуюча, об'єднувальна роль атрактора руху до гармонії техніки, природи й суспільства визнається домінантним внеском транспорту у цивілізаційний поступ.

На відміну від економічної безпеки транспорту, яка передусім зорієнтована на мікро-, мезо-, макро- (у формі локальних, регіональних та загальнонаціональних суб'єктів економічної діяльності), мегамакрорівні (у формі транснаціональних компаній), під час забезпечення ТБ стрижневу роль відіграє захист цінностей особи (життя, здоров'я, конституційних прав тощо), зміщуючи пріоритети у напрямі попередження втрат людського потенціалу від діяльності транспорту. Така спрямованість не суперечить суспільним інтересам, генерованим у середовищі споживачів і продуцентів транспортних послуг, власників і отримувачів транспортного продукту, інших економічних агентів транспортного комплексу. Отож, коли йдеться про дефініцію ТБ, то слід виходити зі стійкості функціонування транспортних мереж до впливів негативних чинників, здатної мінімізувати викликані ними втрати людського потенціалу (безпека пасажирів, працівників транспортної галузі та населення, що перебуває в межах транспортних мереж); продуктів (безпека багажу та вантажів, зокрема небезпечних і негабаритних вантажів); транспортних об'єктів і засобів (безпека стану, функціонування, експлуатації); транспортної інфраструктури (безпека стану, експлуатації, розвитку).

Якщо трактувати ТБ як стан, за якого ризик зазначених вище втрат обмежений рівнем прийнятної ризику, то можна реалізувати 2 підсистеми оцінювання досягнутого рівня загроз, такі як оцінювання фактичних значень ризиків та управління ризиками й надійністю (ризик-менеджменту); контроль якості функціонування за критеріями ризику на основі принципу аудиту системи ТБ відповідно до чинної нормативно-правової бази. Проблема залишаються неозначеність законодавством України ТБ, відсутність закону про ТБ на тлі системного використання категорії «транспортна безпека» у нормативно-правових актах, які регулюють діяльність транспорту (у транспортних кодексах, правилах перевезення,

статутах тощо). За умов відсутності концепції та стратегії ТБ, недосконалості та суперечливості положень нормативних актів, які регулюють її окремі її питання, неприведення чинного законодавства у сфері забезпечення безпеки в транспортному комплексі у відповідність до міжнародних вимог не можна говорити про дієвий механізм забезпечення ТБ в Україні.

А. Собакарь [6], зауважуючи, що в науці та практиці синонімічно оперують поняттями безпеки (на транспорті, транспортних засобів, транспортної сфери), пояснює ТБ крізь призму її антитерористичного імперативу. На нашу думку, такий підхід віддзеркалює лише одну грань ТБ. Існує ціла низка чинників, які можуть активувати загрози для транспортної системи й суспільства. Наприклад, стан транспортної системи та якість її людського капіталу часто стають причинами аварійних ситуацій.

Під забезпеченням транспортної безпеки слід розуміти соціальний процес діяльності відповідних суб'єктів суспільних відносин із запобігання аваріям та інцидентам на транспорті [12, с. 2]. Очевидно, що коли йдеться про вплив системи ТБ на суспільство, то не слід обмежуватися лише галуззю транспорту, оскільки останній може спричинити аварії та катастрофи, які поширяться поза його межі, набувши значних масштабів.

Національна ТБ, спрямовуючись на захист суспільних та особистих інтересів від реальних та потенційних загроз якісному забезпеченню на внутрішніх і міжнародних ринках перевезень, уможливує розвиток суміжних з транспортом видів економічної діяльності на основі ефективного використання транзитного потенціалу держави. І. Хорошилова [9] виділяє такі базові аспекти ТБ, як економічний (ступінь конкурентоспроможності транспорту, рівень забезпечення потреб у транспортних послугах та реалізації транзитного потенціалу); соціальний (задоволеність попиту на транспортні послуги, якість людського ресурсу підприємств чи територіальних утворень, де транспорт є системоутворюючим елементом); технологічний (рівень аварійності); екологічний (рівень техногенного впливу транспорту на навколишнє середовище). Отже, ТБ (похідна національної безпеки [10, с. 169]) може розглядатися також як складова частина економічної, соціальної, технологічної, екологічної видів безпеки.

Низка новітніх наукових досліджень стосується економічної безпеки транспорту (ЕБТ), котра визначається його конкурентоздатністю на ринках міжнародних перевезень та спроможністю ефективно реалізовувати транзитний потенціал. До основних індикаторів ЕБТ відносять характеристики придатності основних фондів, інвестиційного потенціалу, забезпеченості вітчизняними ресурсами тощо. Йдеться не тільки про окремі державні й недержавні об'єкти транспорту, але й про наці-

ональний (зокрема, регіональний) транспортний комплекс та міждержавні транспортні системи як елементи економічної безпеки.

Загрози ЕБТ поділяються на внутрішні (виток виникнення є окремий об'єкт транспорту/транспортної системи) та зовнішні (виток виникнення перебуває поза об'єктом транспорту/транспортної системи). Зауважимо, що кожна загроза залежно від рівня ієрархії предмета дослідження може розглядатися і як ендегенна, і як екзогенна. Внутрішня загроза ЕБТ не корелює з роллю, місцем, значенням об'єкта в транспортній діяльності, спрямованістю джерел зовнішніх ризиків. Зовнішня загроза ЕБТ корелює з діяльністю (політичною, економічною, військовою, розвідувальною тощо) нерезидентів, яка націлена проти інтересів держави в транспортній сфері, діяльністю міжнародних терористичних організацій, інших угруповань та окремих суб'єктів, «що спеціалізуються на промисловому шпигунстві, осіб, що мають протиправні й інші деструктивні наміри щодо нормально функціонуючих об'єктів транспорту, організовану злочинність тощо» [16, с. 44]. Виходячи з вищезазначеного, чинники ТБ також можемо розглядати в ендегенному та екзогенному зрізах. Кожен з цих чинників проявляється в організаційно-управлінському (preparedness), техніко-технологічному (safety), антитерористичному (security) вимірах.

Аналізування змістовного наповнення масиву наукових публікацій з тематики ТБ виявило, що розвиток понятійного апарату й надалі залишається актуальною проблемою. Слід на законодавчому рівні закріпити визначення ТБ, у рамках наукових шкіл опрацювати її складові частини. А. Собакарь [6, с. 112] настоює на закріпленні в Законі України «Про основи національної безпеки» різновидів загроз ТБ техногенного, природного й соціального характерів; розробленні методології та методичного інструментарію оцінювання результативності систем забезпечення ТБ; проведенні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт проблем забезпечення ТБ; визначенні механізмів ресурсного забезпечення ТБ.

Висновки з проведеного дослідження. Результати здійсненого аналізу є підставою верифікації гіпотетичного припущення щодо високого ступеня зацікавленості тематикою ТБ у середовищі вітчизняних дослідників і перманентності інтересу до зазначеної тематики.

Науковий дискурс у царині ТБ має фрагментарний характер, торкаючись окремих питань безпеки транспортної системи, видів транспорту чи видів безпеки. Аналізування змістовного наповнення масиву оприлюднених результатів наукового пошуку у формі статей у періодичних виданнях України дало змогу виділити ключові маркери трактування ТБ та підходи до нього шляхом розвитку понятійного апарату маркером стійкості

функціонування транспортних мереж до впливів негативних чинників ендегенного й екзогенного характеру, здатного мінімізувати втрати людського потенціалу (безпека пасажирів, працівників транспортної галузі та населення, що перебуває в межах транспортних мереж), продуктів (безпека багажу та вантажів, зокрема небезпечних і небаритних вантажів), транспортних об'єктів та засобів (безпека стану, функціонування, експлуатації), транспортної інфраструктури (безпека стану, експлуатації, розвитку).

Розбудова дослідницької платформи ТБ має відбуватися на міждисциплінарному стику, охоплюючи царини теорії безпеки, практичної безпекології, глобальної та національної безпеки, економіки та організації діяльності транспорту, транспортного менеджменту й логістики тощо. Полідисциплінарні наукові дослідження розширять канву екзистенційного розуміння транспортної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80> (дата звернення: 27.12.2019).
2. Матвєєва А. Національна транспортна безпека: правова природа та ознаки. *Право та інновації*. 2016. № 4. С. 9–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2016_4_3 (дата звернення: 27.12.2019).
3. Федчун Н. Щодо проблем визначення поняття «безпека мореплавства» в галузі захисту транспортної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 162–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdr_2011_58_25 (дата звернення: 27.12.2019).
4. Єсімов С. Шляхи вдосконалення діяльності національної поліції щодо забезпечення транспортної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 3. С. 158–168.
5. Наукова періодика України. Електронні ресурси НБУВ / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-resources> (дата звернення: 27.12.2019).
6. Собакарь А. Сучасна парадигма транспортної безпеки: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 105–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2016_3_17 (дата звернення: 27.12.2019).
7. Сукмановська Л. Протидія проявам тероризму на транспорті у контексті транспортної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 3. С. 194–203.
8. Аверічев І. Транспортна безпека як особливий вид економічної безпеки. *Водний транспорт*. 2013. Вип. 2. С. 53–57.

9. Хорошилова І. Напрями забезпечення економічної безпеки транспортної системи. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. 2014. № 32. С. 13–18. URL: epository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/9436/1/vestnik_HPI_2014_32_Khoroshylova_Napriamy.pdf (дата звернення: 27.12.2019).

10. Ковальов В. Розвиток терміну «національна безпека» та становлення категорії «транспортна безпека». *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2013. Вип. 1. С. 161–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2013_1_15 (дата звернення: 27.12.2019).

11. Сапронов О. До питання визначення транспортної безпеки. *Університетські наукові записки*. 2008. № 1. С. 280–285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_1_44 (дата звернення: 27.12.2019).

12. Бесчастний В. Державна політика транспортної безпеки України: актуальні питання реалізації. *Віче*. 2010. № 4. С. 2–5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_12_2 (дата звернення: 30.12.2019).

13. Клепікова О. Інституційно-правовий характер транспортної безпеки. *Вісник господарського судочинства*. 2016. № 1. С. 168–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgs_2016_1_22 (дата звернення: 27.12.2019).

14. Степанов О. Безпека автомобільного транспорту в транспортній галузі. *Вісник Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2015. Вип. 70. С. 137–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vhad_2015_70_23 (дата звернення: 27.12.2019).

15. Коба В., Аверічев І. Місце водотранспортної безпеки в системі загальної транспортної безпеки України. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління*. 2013. Вип. 25. С. 158–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2013_25_23 (дата звернення: 27.12.2019).

16. Вовк О., Бричок О. Теоретичне забезпечення формування системи економічної безпеки на транспортних підприємствах. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2014. Вип. 38. С. 40–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpi_2014_38_9 (дата звернення: 27.12.2019).

REFERENCES:

1. Pro skhvalennya Transportnoyi stratehiyi Ukrainy na period do 2030 roku Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 r. № 430 r. [On Approval of the Transport Strategy of Ukraine for the Period until 2020]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80> (accessed 27 December 2019).

2. Matvyeyeva A. (2016). Natsional'na transportna bezpeka: pravova pryroda ta oznaky [National Transport Security: Legal Nature and Signs]. *Pravo ta innovatsiyi*. No. 4, pp. 9–15. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2016_4_3 (accessed 27 December 2019).

3. Fedchun N. (2011). Shchodo problem vyznachen-nya ponyattya "bezpeka moreplavstva" v haluzi zakhystu transportnoyi diyal'nosti [On the Problems of Defining the Concept of "Safety of Navigation" in the Field

of Transport Protection] Aktual'ni problemy derzhavy i prava. [Current Problems of State and Law]. No. 58, pp. 162–166. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_58_25 (accessed 27 December 2019).

4. Yesimov S. (2018). Shlyakhy vdoskonalennya diyal'nosti natsional'noyi politsiyi shchodo zabezpechennya transportnoyi bezpeky [Ways to improve the activities of the national police in the field of transport security]. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, no. 3, pp. 158–168.

5. Naukova periodyka Ukrainy. Elektronni resursy NBUV. Natsional'na biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernads'koho. [Scientific Periodicals of Ukraine. NBU Electronic Resources. V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Available at: <http://www.nbuv.gov.ua/e-resources> (accessed 27 December 2019).

6. Sobakar' A. (2016). Suchasna paradyhma transportnoyi bezpeky: administratyvno-pravovyy aspekt [The contemporary paradigm of transport security: the administrative-legal aspect]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, no. 3, pp. 105–113. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2016_3_17 (accessed 27 December 2019).

7. Sukmanovs'ka L. (2015). Protydiya proyavam teroryzmu na transporti u konteksti transportnoyi bezpeky. [Counteraction to the manifestations of terrorism on transport in the context of transport safety]. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. the series is legal*, no. 3, pp. 194–203.

8. Averichev I. (2013). Transportna bezpeka yak osoblyvyvy vyd ekonomichnoyi bezpeky. [Transport security as a special kind of economic security]. *Water transport*, no. 2, pp. 53–57.

9. Khoroshylova I. (2014). Napryamy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky transportnoyi systemy. [Directions for ensuring the economic security of the transport system]. *Bulletin of the National Technical University "KPI". Avg. : Technical progress and production efficiency*, no. 32, pp. 13–18. Available at: epository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/9436/1/vestnik_HPI_2014_32_Khoroshylova_Napriamy.pdf (accessed 27 December 2019).

10. Koval'ov V. (2013). Rozvytok terminu natsional'na bezpeka ta stanovlennya katehoriyi transportna bezpeka. [The development of the term national security and the formation of the category of transport safety]. *Scientific Intelligence on State and Municipal Administration*, no. 1, pp. 161–172. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2013_1_15 (accessed 27 December 2019).

11. Saponov O. (2008). Do pytannya vyznachen-nya transportnoyi bezpeky [On the Issue of Determining Transportation Security]. *University Scientific Notes*, no. 1, pp. 280–285. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_1_44 (accessed 27 December 2019).

12. Beschastnyy V. (2016). Derzhavna polityka transportnoyi bezpeky Ukrainy: aktual'ni pytannya realizatsiyi [State policy of transport safety of Ukraine: topical issues of implementation]. *Viche*, no. 4, pp. 2–5. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_12_2 (accessed 27 December 2019).

13. Klepikova O. (2016). Instytutsiyno-pravovyy kharakter transportnoyi bezpeky [The institutional and legal nature of transport safety]. *Bulletin of economic*

proceedings, 2016, no. 1, pp. 168–176. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgs_2016_1_22 (accessed 27 December 2019).

14. Stepanov O. (2015). Bezpeka avtomobil'noho transportu v transportniy haluzi. [The safety of road transport in the transport industry]. *Bulletin of the Kharkov National Road and Road University*, no. 70, pp. 137–141. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vhad_2015_70_23 (accessed 27 December 2019).

15. Koba V. (2013). Mistse vodnotransportnoyi bezpeky v systemi zahal'noyi transportnoyi bezpeky Ukrainy [The Place of Water Transport Security in the System of General Transport Security of Ukraine]. *Col-*

lection of scientific papers of the State Economic and Technological University of Transport. Avg.: Economics and Management, no. 25, pp. 158–161. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2013_25_23 (accessed 27 December 2019).

16. Vovk O. (2014). Teoretychne zabezpechen-nya formuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky na transportnykh pidpryyemstvakh. [Theoretical support for the formation of the economic security system at transport enterprises]. *Problems of increasing the efficiency of infrastructure*, no. 38, pp. 40–46. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppei_2014_38_9 (accessed 27 December 2019).

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФОРМ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

CHARACTERISTICS OF THE BASIC FORMS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE CONTEXT OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

У статті встановлено важливість публічно-приватного партнерства в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Доведено, що публічно-приватне партнерство дає змогу підвищити якість наданих суспільству послуг та сприяти покращенню економічної безпеки держави. Основною метою дослідження є визначення основних сучасних форм публічно-приватного партнерства в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Виділено основні форми публічно-приватного партнерства, такі як концесія, оренда, контракти «під ключ», контракти постачання й управління, приватна фінансова участь та володіння. Охарактеризовано механізми реалізації кожної форми публічно-приватного партнерства. Прийнято рішення згрупувати основні етапи публічно-приватного партнерства в сім основних стадій, таких як первинна, структуризація проекту, оцінювання, проєктування, вибір партнера, укладання договору та реалізація проекту.

Ключові слова: партнерство, публічно-приватне партнерство, економічна безпека, держава, основні форми партнерства.

В статті встановлено важність державно-приватного партнерства в кон-

тексте забезпечення економічної безпеки держави. Доказано, що публічно-частне партнерство дозволяє підвищити якість наданих суспільству послуг і сприяє покращенню економічної безпеки держави. Основною метою дослідження є визначення основних сучасних форм публічно-частного партнерства в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Виділено основні форми публічно-частного партнерства, такі як концесія, оренда, контракти «під ключ», контракти постачання й управління, часткове фінансове участь і володіння. Охарактеризовано механізми реалізації кожної форми публічно-частного партнерства. Прийнято рішення згрупувати основні етапи публічно-частного партнерства в сім основних стадій, таких як первинна, структуризація проекту, оцінювання, проєктування, вибір партнера, укладання договору та реалізація проекту.

Ключевые слова: партнерство, державно-частное партнерство, экономическая безопасность, государство, основные формы партнерства.

УДК 658:65.012.8

<https://doi.org/10.32843/bses.49-4>

Головко В.О.

аспірант
ДННУ «Академія фінансового управління»

Golovko Vladyslav

State Educational-Scientific Institution
“Academy of Financial Management”

Ensuring economic security is a very difficult process that depends on many factors and is very individual for private enterprises, since it is necessary to take into account a significant number of internal features, etc. When it comes to the economic security of the state, this process is already being considered on a completely different scale and requires consideration of the security of the lower levels: region, industry, enterprise and individual. The state has a significant number of functions and responsibilities that it must fulfill and without which it is simply impossible to ensure the economic security of a particular territory, a certain industry, enterprise or every person. In conditions when each member of the society plays one of the main roles in the economic growth of the whole country and a high level of economic security of the state is achieved. Each country seeks to modernize its own economy, effectively counteract the negative impact of threats and be able to respond to new challenges in a timely manner in the face of global instability, but not every country is able to fully comprehend all these actions. In this case, such a form of interaction between the state and private business as “public-private partnership” can come to the rescue. The importance of public-private partnership in the context of ensuring the economic security of the state has been established. It has been proven that public-private partnerships can improve the quality of services provided to society and contribute to improving the economic security of the state. The main goal of the study is to determine the main modern forms of public-private partnership in the context of ensuring the economic security of the state. The main forms of public-private partnerships are highlighted, in particular: concession, lease, turnkey contracts; supply and management contracts; private financial participation and ownership. The mechanisms for the implementation of each of the forms of public-private partnership are described. It was decided to group the main stages of public-private partnership into seven main stages: primary, project structuring, evaluation, design, partner selection, contract conclusion and project implementation.

Key words: partnership, public-private partnership, economic security, state, main forms of partnership.

Постановка проблеми. Забезпечення економічної безпеки є дуже важким процесом, який залежить від багатьох факторів, а для приватних підприємств є дуже індивідуальним, оскільки необхідно враховувати значну кількість внутрішніх особливостей тощо. Коли справа доходить до економічної безпеки держави, цей процес уже розглядається в зовсім інших масштабах і потребує враховувати безпеку нижчих рівнів, а саме регіону, галузі, підприємства та особи. На державу покладена значна кількість функцій та обов'язків, які вона повинна виконувати і без яких забезпечити економічну безпеку окремо взятої території, пев-

ної галузі, підприємства чи кожної особи просто неможливо.

В умовах, коли кожний член суспільства відіграє одну з основних ролей в економічному зростанні цілої країни й досягається високий рівень економічної безпеки держави, кожна країна прагне модернізувати власну економіку, ефективно протидіяти негативному впливу загроз і мати можливість своєчасно відповісти на нові виклики в умовах глобальної нестабільності, проте не кожна країна здатна досягнути всі ці дії в повному обсязі. Саме в такому разі на допомогу може прийти така форма взаємодії між державою та приватним бізнесом, як публічно-приватне партнерство.

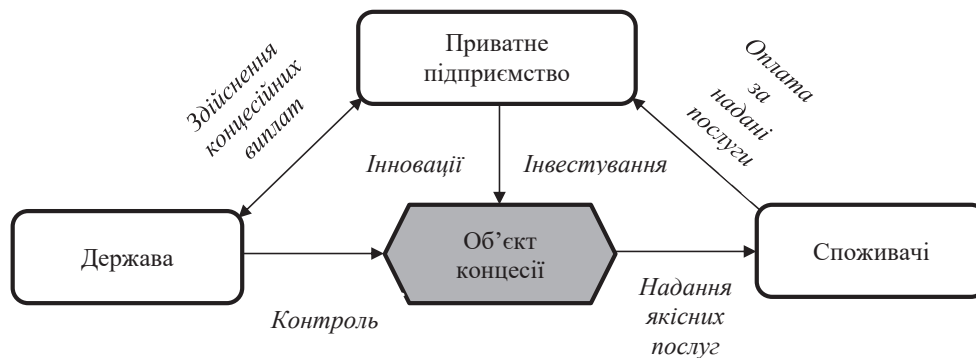

Рис. 1. Механізм реалізації публічно-приватного партнерства через форму концесії

Джерело: сформовано автором

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині питання публічно-приватного партнерства досліджували такі вчені, як І. Брайлівський [1], І. Дубок [2], Т. Єфименко [3], А. Кумачова [4], Д. Турчак [5].

Враховуючи накопичений науковий здобуток провідних вітчизняних науковців, маємо відзначити, що в сучасних умовах розвитку досі залишається актуальним питання визначення основних сучасних форм публічно-приватного партнерства в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних сучасних форм публічно-приватного партнерства в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Для цього необхідно виділити й охарактеризувати кожну основну форму публічно-приватного партнерства, а також визначити основні стадії її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізми публічно-приватного партнерства включають велику кількість деталей, які повинні враховувати практично всі аспекти: від об'єкта до інтересів обох сторін. Опис та характеристика сутності вимог та результатів укладання домовленості щодо публічно-приватного партнерства розкриваються у виборі тієї чи іншої моделі.

Значна кількість проєктів публічно-приватного партнерства породила велику кількість класифікаційних моделей і форм. Так, наприклад, згідно з класифікацією Світового банку [6], існують чотири моделі публічно-приватного партнерства, такі як контракти на управління й оренду; концесії; проєкти «з чистого аркуша»; передача активів.

Узагальнюючи проведений нами аналіз [1–8] основних моделей публічно-приватного товариства, ми виділили п'ять ключових груп, які уособлюють широку кількість моделей (форм) публічно-приватного партнерства.

1) Концесія. Сутність концесії як однієї з форм публічно-приватного партнерства полягає в укладанні контракту на експлуатацію й утриманні на певний період часу, які передбачають передачу

приватному підприємству об'єктів державної власності. При цьому держава має право зберігати за собою кінцеву власність на цей об'єкт. Основною метою укладання таких контрактів є підвищення ефективності розроблення й реалізації проєкту, а також залучення нових коштів з приватного сектору для фінансування об'єкта державної власності. Основні питання регулювання процесу концесії в Україні відбуваються згідно із Законом «Про концесію» [9], який визначає правові, фінансові та організаційні засади реалізації проєктів, що здійснюються на умовах концесії, задля модернізації інфраструктури та підвищення якості суспільно значущих послуг (рис. 1).

2) Оренда. Ця форма публічно-приватного партнерства працює практично за такими ж принципами, як звичайний тип оренди: держава здійснює всі інвестиції в об'єкт оренди й надає на певний період часу його в користування приватному підприємству. Приватний партнер повністю здійснює його обслуговування й несе пряму відповідальність (відмінно від концесії) за якість послуг, що надає споживачам. Як правило, оренда не пов'язана з продажем об'єкта приватному партнеру в жодній формі (рис. 2).

3) Контракти «під ключ» (рис. 3). Приватний підрядник проєктує й будує об'єкт за фіксовану плату, яка не залежить від швидкості або загальної вартості реалізації всього проєкту. Виконавець бере на себе ризики, пов'язані з фазами проєкування та будівництва. Приватний сектор проєкує й будує об'єкти інфраструктури на основі будівельного контракту для подальшої експлуатації для задоволення запитів державного (публічного) сектору на послуги, часто надавані за фіксованою вартістю [6].

4) Контракти постачання й управління. Передбачає укладання контракту щодо часткового або повного управління приватним партнером державними підприємствами. Метою такого контракту є отримання навичок приватного сектору у сфері ефективного управління підприємством та

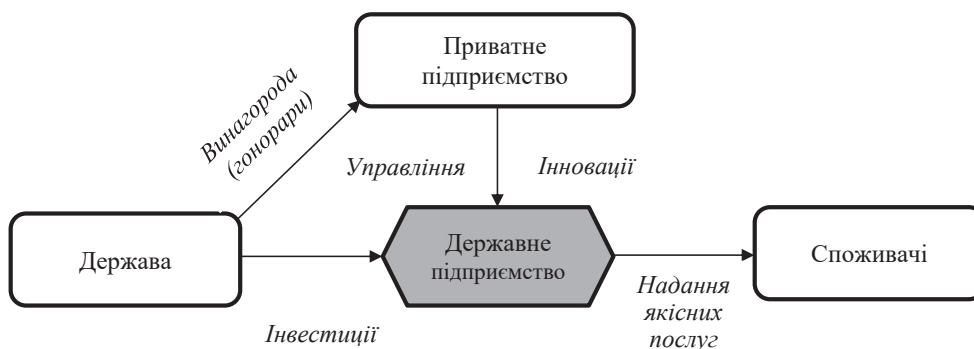
Рис. 2. Механізм реалізації публічно-приватного партнерства через форму оренди

Джерело: сформовано автором

Рис. 3. Механізм реалізації публічно-приватного партнерства через форму «під ключ»

Джерело: сформовано автором

Рис. 4. Механізм реалізації публічно-приватного партнерства через форму контракту постачання й управління

Джерело: сформовано автором

надання якісних послуг. Приватний партнер бере на себе всі обов'язки, пов'язані з діяльністю певного підприємства, й одержує за це від держави певну винагороду (рис. 4).

5) Приватна фінансова участь та володіння. Приватне підприємство за такої форми публічно-приватного партнерства повністю відповідає за проектування, будівництво та експлуатацію

об'єкта. Державне управління здійснює повне регулювання й може передати права власності на активи приватному партнеру (рис. 5).

Незалежно від вибору моделі публічно-приватного партнерства сам його процес є заздалегідь визначеним порядком дій, які можна охарактеризувати основними етапами. І. Дубок [1, с. 74] виділяє такі п'ять етапів реалізації проектів публічно-

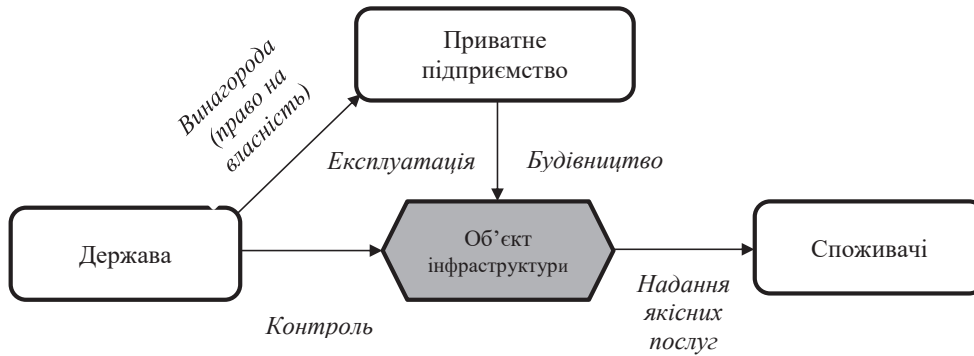

Рис. 5. Механізм реалізації публічно-приватного партнерства через форму приватної участі та володіння

Джерело: сформовано автором

приватного товариства, як підготовчий етап, на якому формуються основні ідеї проекту; вибір партнера на конкурсних засадах; укладання договору за відповідною моделлю; безпосереднє виконання проекту.

На нашу думку, етапи впровадження того чи іншого проекту публічно-приватного партнерства є значно ширшими, їх слід згрупувати в такі окремі стадії, кожна з яких має визначену кількість цих етапів (рис. 6):

- первинна стадія;
- стадія структуризації проекту;
- стадія оцінювання;
- стадія проектування;
- стадія вибору приватного партнера;
- стадія укладання договору;
- стадія реалізації проекту.

Висновки з проведеного дослідження.

Публічно-приватне партнерство відкриває великий спектр можливостей як для держави, так і для приватного партнера. Сам процес дає змогу приватному бізнесу взяти участь у забезпеченні економічної безпеки не лише власної, але й цілої країни, а також принести соціальний ефект для суспільства. Досягнення економічної безпеки України потребує змін, які могли би протистояти новим викликам та загрозам в умовах глобальної нестабільності. Одними з можливих варіантів є ефективна реалізація механізмів публічно-приватного партнерства та забезпечення стабільного інклюзивного розвитку. Реалізація проектів публічно-приватного партнерства принесе високий рівень якості життя для населення за рахунок того, що держава зможе в повному обсязі виконувати покладені на неї функції. Інклюзивне зростання стає пріоритетом номер один у багатьох провідних країнах світу, які прагнуть забезпечити гуманний розвиток власного суспільства. Саме тому в подальшому необхідно дослідити їх досвід задля його адаптації у вітчизняну економічну систему.

Рис. 6. Стадія реалізації публічно-приватного партнерства

Джерело: сформовано автором

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дубок І. Державно-приватне партнерство як механізм формування та реалізації культурної політики в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» ; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2017. 255 с.

2. Брайловський І. Державно-приватне партнерство: методологія, теорія, механізми розвитку : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» ; Донецький національний університет. Донецьк, 2014. 462 с.

3. Єфименко Т. Формування конкурентоспроможної податкової системи як чинник розбудови державно-приватного партнерства в Україні. *Науковий вісник національного університету Державної податкової служби України (Економіка і право)*. 2009. № 1 (44). С. 18–23.

4. Кумачова А. Механізми формування та реалізації державної політики розвитку «зеленої» економіки в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» ; Донецький державний університет управління Міністерства освіти і науки України, Маріуполь, 2019. 275 с.

5. Турчак Д. Механізми державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» ; Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України. Київ, 2019. 240 с.

6. Review of the Public-private partnerships / World Bank. URL: http://ppi.worldbank.org/explore/ppi_exploreCountry.aspx (дата звернення: 04.02.2020).

7. Telliford G.T. Public-private partnerships around the world. NY : Nova Science Publishers, 2009. P. 69–51.

8. Брайловський І. Аналіз підходів до класифікації моделей державного приватного партнерства. *Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*. 2013. Т. 18. Вип. 3.1. С. 60–63.

9. Про концесію : Закон України № 155-IX. *Законотдавство України*. Документ, поточна редакція від 3 жовтня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (дата звернення: 03.02.2020).

REFERENCES:

1. Dubok I. (2017) Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm formuvannya ta realizatsiyi kulturnoyi polityky v Ukrayini [Public-private partnership as a mechanism for the formation and implementation of cultural

policy in Ukraine]. Dysertatsiya na zdobuttya naukovoogo stupenyu kandydata nauk z derzhavnogo upravlinnya za special'nystyu 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnogo upravlinnya. Nacional'na akademiya derzhavnogo upravlinnya pry' Prezy'dentovi Ukrayiny', Kyiv.

2. Brajlovskyy I. (2014) Derzhavno-pryvatne partnerstvo: metodologiya, teoriya, mekhanizmy rozvytku [Public-private partnership: methodology, theory, mechanisms of development](PhD Thesis). Doneczkyy natsionalnyj universytet, Doneczk.

3. Yefymenko T. (2009) Formuvannya konkurentospromozhnoyi podatkovoyi systemy yak chynnyk rozbudovy derzhavno-pryvatnogo partnerstva v Ukrayini [Formation of a competitive tax system as a factor of building public-private partnership in Ukraine]. *Naukovyj visnyk nacz. universytetu Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny (Ekonomika i pravo)*. № 1 (44). pp. 18–23.

4. Kumachova A. (2019) Mekhanizmy formuvannya ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky' rozvytku «zele-noyi» ekonomiky v Ukrayini [Mechanisms of formation and realization of the state policy of development of “green” economy in Ukraine]. Dysertatsiya na zdobuttya naukovoogo stupenyu kandydata nauk z derzhavnogo upravlinnya za special'nystyu 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnogo upravlinnya. Doneczkyy derzhavnyj universytet upravlinnya Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny, Mariupol.

5. Turchak D. (2019) Mekhanizmy derzhavno-pryvatnogo partnerstva u sferi oxorony' zdorovya [Mechanisms of public-private partnership in the field of health]. Dysertatsiya na zdobuttya naukovoogo stupenyu kandydata nauk z derzhavnogo upravlinnya za special'nystyu 25.00.02 – mekhanizmy' derzhavnogo upravlinnya. Instytut pidgotovky kadriv derzhavnoyi sluzhby zajnyatosti Ukrayiny, Kyiv.

6. Review of the Public-private partnerships / World Bank. Available at: http://ppi.worldbank.org/explore/ppi_exploreCountry.aspx (accessed 04 January 2020).

7. Telliford G.T. (2009) Public-private partnerships around the world. NY : Nova Science Publishers, 2009. pp. 69–51.

8. Brajlovskyy I. (2013) Analiz pidxodiv do klasyfikatsiyi modelej derzhavnogo pryvatnogo partnerstva [Analysis of approaches to the classification of models of public-private partnership]. *Visnyk Odes. nacz. un-tu im. I.I. Mechnykova*. T. 18. Vyp. 3/1, pp. 60–63.

9. Ukrayina. Zakon. Pro koncesiyu. *Zakonodavstvo Ukrayiny*. Dokument 155-IX, potochna redakciya vid 03.10.2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (accessed 03 January 2020).

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

INSTITUTIONAL APPROACH AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR THE RESEARCH OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP SYSTEM

У статті розглянуто інституційне середовище інноваційного підприємництва. Конкретизовано необхідність застосування вдалої методології, за допомогою якої буде можливим найефективніше дослідження впливу комплексу елементів системи на результативність роботи підприємства з урахуванням не лише економічних чинників, але й суспільних, політичних, соціальних, ментальних, нормативно-цілевих, морально-етичних, адміністративних тощо. Визначено, що інституціональний підхід є найбільш прийнятним з позицій методологічної основи дослідження системи інноваційного підприємства. З'ясовано, що еволюційна природа виникаючих у національній економіці інституційних обмежень не завжди явна внаслідок щільного переплетення, взаємозалежності та взаємовпливу наявних інституційних структур. Доведено, що мінімізація інституційних обмежень підсилюється за досить високого рівня розвитку державних інституцій, що забезпечує законність, взаємоузгодженість та синергію всієї системи інноваційного підприємства.

Ключові слова: інноваційне підприємство, методологія, інституційні рамки, інституціональний підхід, формальні та неформальні обмеження, стейкхолдери, інститути, синергія.

Конкретизована необхідність застосування вдалої методології, с помощью которой будет возможным наиболее эффективное исследование влияния комплекса элементов системы на результативность работы предпринимательства с учетом не только экономических факторов, но и общественных, политических, социальных, ментальных, нормативно-целевых, морально-этических, административных и т. д. Определено, что институциональный подход является наиболее приемлемым с позиций методологической основы исследования системы инновационного предпринимательства. Выяснено, что эволюционная природа возникающих в национальной экономике институциональных ограничений не всегда явная вследствие плотного переплетения, взаимозависимости и взаимовлияния существующих институциональных структур. Доказано, что минимизация институциональных ограничений усиливается при достаточно высоком уровне развития государственных институтов, что обеспечивает законность, взаимосогласованность и синергию всей системы инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, методология, институциональные рамки, институциональный подход, формальные и неформальные ограничения, стейкхолдеры, институты, синергия.

УДК 338.242.2

<https://doi.org/10.32843/bses.49-5>

Орлова-Курилова О.В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту, статистики та економічного аналізу Луганський національний аграрний університет

Orlova-Kurilova Olga

Luhansk National Agrarian University

В статье рассмотрена институциональная среда инновационного предпринимательства.

The institutional environment of innovative entrepreneurship is considered in the article. The necessity of applying a successful methodology, by which it will be possible to investigate the influence of a complex of elements of the system on the performance of business not only taking into account economic factors but also social, political, social, mental, normative-target, moral-ethical, administrative, etc., is specified. It has been determined that the institutional approach is the most appropriate from the standpoint of the methodological basis for the research of the innovative entrepreneurship system. The architectonics of the structure of the environment of innovative entrepreneurship necessitates the emphasis on a relatively new direction of management theory – the institutional approach. It is based on the conceptual domination of various functional institutes and their constant institutional dynamics, as well as helps to understand the most general patterns of development of modern innovative entrepreneurship, because in such an environment there is a system of explicit or hidden incentives to direct the activity of entities in the activity. It has been found that the evolutionary nature of institutional constraints arising in the national economy is not always clear, owing to the tight interweaving, interdependence and interplay of existing institutional structures. It has been proved that the minimization of institutional constraints is enhanced with a sufficiently high level of development of state institutions, which ensures the legitimacy, coherence and synergy of the whole system of innovative entrepreneurship. Therefore, we can summarize that the use of an institutional approach as a methodological basis for researching the innovation entrepreneurship system has advantages that allow: to clarify and analyze all types of synergistic interactions between formal and informal institutions, whose activities are aimed at stimulating and supporting the effective development of innovative entrepreneurship; to influence the activity of innovative entrepreneurship by creating the necessary market or administrative conditions for reforming, diversifying and stimulating technological and sectoral restructuring of economic entities, thereby creating a basis for continuous production of innovations, introduction of progressive production technologies, as well as smooth implementation; to show the nature of the dialectics of stakeholder relationships of innovative entrepreneurship at micro, meso and macro levels.

Key words: innovative entrepreneurship, methodology, institutional framework, institutional approach, formal and informal constraints, stakeholders, institutes, synergy.

Постановка проблеми. Дослідження середовища, в якому функціонує інноваційне підприємство, є важливим етапом у загально організаційному процесі формування механізму вдосконалення державної підтримки інноваційного підприємства. Під час такого дослідження враховується широке коло різноманітних відносин акторів, результативних показників, ефектів, які характеризують функціонування основних елементів середовища підприємства. Концептуальне значення під час такого дослідження

позначається у застосуванні вдалої методології, за допомогою якої буде можливим найефективніше дослідити вплив комплексу елементів системи на результативність роботи підприємства з урахуванням не лише економічних чинників, але й суспільних, політичних, соціальних, ментальних, нормативно-цілевих, морально-етичних, адміністративних тощо. Таке широке коло чинників доводить, що сучасне інноваційне підприємство не лише регулюється ринковими перевагами корисності та прибутковості, але й визначається

за допомогою низки позаекономічних рушійних сил, які продукуються політичними, соціальними та моральними інститутами, котрі утворюють каркас підприємницького середовища.

Архітектоніка будови середовища інноваційного підприємництва зумовлює необхідність акцентування уваги на порівняно новому напрямі управлінської теорії, а саме інституціональному підході. Він ґрунтується на концептуальному пануванні різноманітних за функціоналом інститутів та спричиненні ними постійної інституціональної динаміки, а також допомагає усвідомити найзагальніші закономірності розвитку сучасного інноваційного підприємництва, оскільки саме в такому середовищі існує система явних або прихованих стимулів спрямування діяльності суб'єктів господарювання в інноваційне русло. Розуміння цих обставин пояснює важливість дослідження теоретичних засад інституціонального підходу, за допомогою якого можна розробляти адекватну умовам конкретної країни та економічної системи ефективну державну політику. Тим більше, що лонгитюдних досліджень у цій області, як і раніше, мало.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Економіко-соціологічні доктрини інституціонального підходу ґрунтуються на науковій спадщині Т. Веблена, В. Баумоля, О. Богданова, Дж. Гелбрейта, І. Гнатенко, Р. Коуза, І. Кукси, Д. Норта, І. Пригожина, І. Стенгерса, Є. Гурвича, О. Дегтярьова, В. Новікова, А. Сміта, Д. Рікардо, О. Оболенського, О. Беляєва, В. Дементьєва, І. Коха, Л. Кирилова та інших учених. Водночас з огляду на фактор часу, в якому відбувається еволюційний рух усієї наукової думки, перегляд вибраної проблематики повинен мати систематичний характер.

Постановка завдання. Метою статті є концептуальне визначення необхідності застосування інституціонального підходу як методологічної основи дослідження системи інноваційного підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Класичний інституціоналізм як науковий напрям управлінської теорії зародився у США на початку першої половини ХХ ст. завдяки працям Т. Веблена, який запропонував новий науковий підхід до дослідження суспільно-економічних процесів. Послідовниками цього підходу були як вітчизняні, так і закордонні вчені, зокрема В. Баумоль, О. Богданов, Дж. Гелбрейт, І. Гнатенко, Р. Коуз, І. Кукса, Д. Норт, І. Пригожин, І. Стенгерс. Методологічне поширення інституціонального підходу в умовах сучасності є характерним для більшості галузей гуманітарних знань. Інститути, які раніше були об'єктом дослідження переважно соціологів та правознавців, стали предметом економічних наук, політології, державного управління, антропології тощо. Нині не існує єдиного поняття «інститут», як і напрямів його оцінювання та поліпшення функціонування. За

Є. Гурвичем, поняття «інститут» занадто розпливчасте, тому є даремним, адже не цілком зрозуміло ні те, як виміряти їх якість, ні те, яким чином можна їх поліпшити. Деяко спрощуючи, можемо вважати, що інститути – це загальні характеристики певного середовища: від організації регулювання економіки до взаємної довіри між підприємцями. Саме інститути створюють (або не створюють) стимули зберігати, поліпшувати та інвестувати, проводити модернізацію виробництва, забезпечувати доступну якісну освіту тощо. Саме тому неможливо домогтися серйозного економічно-суспільного прогресу без істотного поліпшення інститутів [1, с. 34].

У наукових розробках В. Баумоля (1990, 1993, 2005 рр.) та Д. Норта (1990, 1994, 1997, 2005 рр.) особливо акцентується увага на щільному взаємозв'язку інституційного середовища та розвитку підприємництва. Саме ці закордонні вчені надають науковому суспільству та іншим учасникам інноваційного підприємництва найбільш значну теоретичну платформу про підприємницьку діяльність у різних інституційних вимірах. Підприємці, особливо ті, які реалізують інноваційну діяльність, є основними агентами позитивних змін та зрушень. Такі утворення, як інноваційні фірми, створені підприємцями, адаптують свою діяльність і стратегії таким чином, щоби відповідати вимогам, можливостям та обмеженням формальних і неформальних інституційних рамок [2].

Еволюційна природа виникаючих у національній економіці інституційних обмежень не завжди зрозуміла внаслідок щільного переплетення, взаємозалежності й взаємовпливу наявних інституційних структур. Водночас мінімізація інституційних обмежень підсилюється за досить високого рівня розвитку державних інституцій, що забезпечує законність, взаємоузгодженість та синергію всієї системи інноваційного підприємництва. Звідси випливає, що чітко визначити інституційні рамки взаємодії стейкхолдерів підприємницької діяльності досить складно з огляду на їх змінність, динамізм, мінливість та значну залежність від безлічі факторів внутрішнього й зовнішнього інституційного середовища [3; 4; 5]. Вплив інституційних обмежень на підприємців активно аналізував Д. Норт, який відзначав, що інституційні рамки чинять значний вплив не лише на виникаючі підприємницькі структури, але й на їх подальший розвиток у ринковому середовищі [6].

Логіка траєкторії інституційного розвитку середовища інноваційного підприємництва дає змогу виділити формальні, неформальні та спонтанні (випадкові) інституційні рамки. В ідеальному стані вони повинні бути конгруентними, що наближає їх до конвергенції через зближення траєкторій розвитку з функціонуючими інноваційними підприємцями [7]. Проте постійно виникаюча ситуація ресурсних та інституційних обмежень не дає

зможу досягти такого положення у довготривалій перспективі з огляду на вплив різних суспільних, демографічних, фінансових, політичних або технологічних факторів. У складі інституційних обмежень, властивих традиційному та інноваційному підприємництву, виділимо такі [8; 9; 10; 11; 12]:

- обмеження наявного ресурсного потенціалу, необхідного для створення нового продукту або послуги (підприємці по-різному підходять до вирішення проблеми обмеженості, адже підприємці з традиційним типом діяльності прагнуть мінімізувати ризики використання ресурсів у процесі створення інноваційних продуктів або послуг, а підприємці з інноваційним типом діяльності орієнтовані на створення принципово нових конкурентних продуктів або послуг за рахунок менш раціонального та більш ризикованого використання обмежених ресурсів);

- обмеження сприйняття ноу-хау та техніко-технологічних нововведень (залучення ноу-хау та техніко-технологічних нововведень у підприємницьку діяльність здатні привести до підвищення прибутковості, але складність їх впровадження змушує підприємців використовувати традиційні технології, тоді як новаторам властиве їх активне залучення в господарську діяльність);

- обмеження якості та кількості управлінського та іншого людського капіталу, зайнятого у створенні інноваційних продуктів і послуг (це обмеження зводиться до різного рівня акумуляції людського капіталу, який залучається в процес інноваційної діяльності або економиться за традиційного виду підприємництва);

- обмеження зовнішнього середовища інноваційного підприємництва, що відбиваються на комплексному впливі наявних інститутів на діяльність суб'єкта господарювання (наявність численних інституціональних провалів, перешкод та проблем ускладнює діяльність підприємця, змушуючи їх дотримуватися раціональності під час створення та реалізації інновацій, що гальмує інноваційну діяльність);

- обмежена або пізня реакція державних установ на світову, політичну, соціальну та економічну ситуації, які складаються в середовищі інноваційного підприємництва (наявність тимчасового лага відповіді державних інститутів на зміну ситуації може привести до дисфункції окремих інституцій та їх неефективної взаємодії з підприємцями тощо; в ідеалі формальні правила призначені для сприяння взаємовигідного обміну, зменшення операційних витрат, вони також можуть вплинути на окремих осіб або груп підприємців по-різному; формальні правила й інститути створюють люди, інколи виходячи зі своїх власних приватних інтересів, а не з інтересів соціального благополуччя).

Підкреслюють важливість інституціонального підходу О. Дегтярьов, В. Новіков [2]. На їхню думку, інноваційна діяльність здійснюється в конкрет-

ному інституційному, політичному, економічному й соціальному контексті. В рамках такої постановки найбільшого значення разом з іншими факторами набуває інституційне середовище розвитку інновацій. Вчені зазначають, що за інституційного підходу до дослідження інноваційного розвитку територія є своєрідним просторовим середовищем, у якій економічні суб'єкти безпосередньо взаємодіють між собою та із середовищем, обмінюються ресурсами й трансформують одні їх види в інші. Така взаємодія має регулюватися системою інститутів, які значною мірою визначають характер відтворення й основні кількісні параметри інноваційної діяльності, що, відповідно, підкреслює важливість і доцільність використання інституціонального підходу до дослідження інновацій у просторово-часовому контексті. Аналіз робіт з тематики інноваційного розвитку показує, що ці методологічні підходи в процесі дослідження інновацій на різних рівнях мають велику кількість перетинань і добре доповнюють один одного.

Узагальнюючи зазначені наукові доробки, можемо змоделювати інституційне середовище інноваційного підприємництва (рис. 1).

Слід визначити, що в економічній системі можливі різноманітні типи підприємництва, які можуть виникнути за певних інституційних умов. Важливо створювати та реформувати такі інститути, які будуть спроможні забезпечити стимули для різних видів економічної діяльності.

В умовах, коли приватні вигоди підприємця від діяльності приносять втрати для суспільства, має місце деструктивне, або руйнівне, підприємництво (за концепцією У. Баумоля), яке приносить користь підприємцю, але не сприяє економічному процвітанню держави. Якщо вигода від участі в нелегальному підприємстві переважає витрати, підприємці, як правило, більш схильні брати участь у руйнівному підприємстві, тобто такому, яке завдає шкоди економічному розвитку. У сучасному світі цим є перш за все організована злочинність, але історично цим також є військові (силові) форми підприємництва. Навпаки, якщо існують потужні стимули для «продуктивного» підприємництва, то ця форма буде переважати. У кожному разі підприємці будуть зважувати стимули, присутні в навколишньому середовищі, які виражені у формі офіційних правил, директив, обмежень (формальні правила), а також щодо переважаючих культурних цінностей і ментальних норм (неформальні правила). Це не означає, що один і той самий суб'єкт підприємницької діяльності буде займатися продуктивним, непродуктивним або руйнівним підприємством залежно від структури наявних стимулів. Історії людства не відомі чіткі лінійні рухи від деструктивного підприємництва до продуктивного й навпаки. Циклічність суспільного та інноваційного розвитку вмщувала затяжні кризи, які змінювалися шаленим прогресом, а зріст змінювався

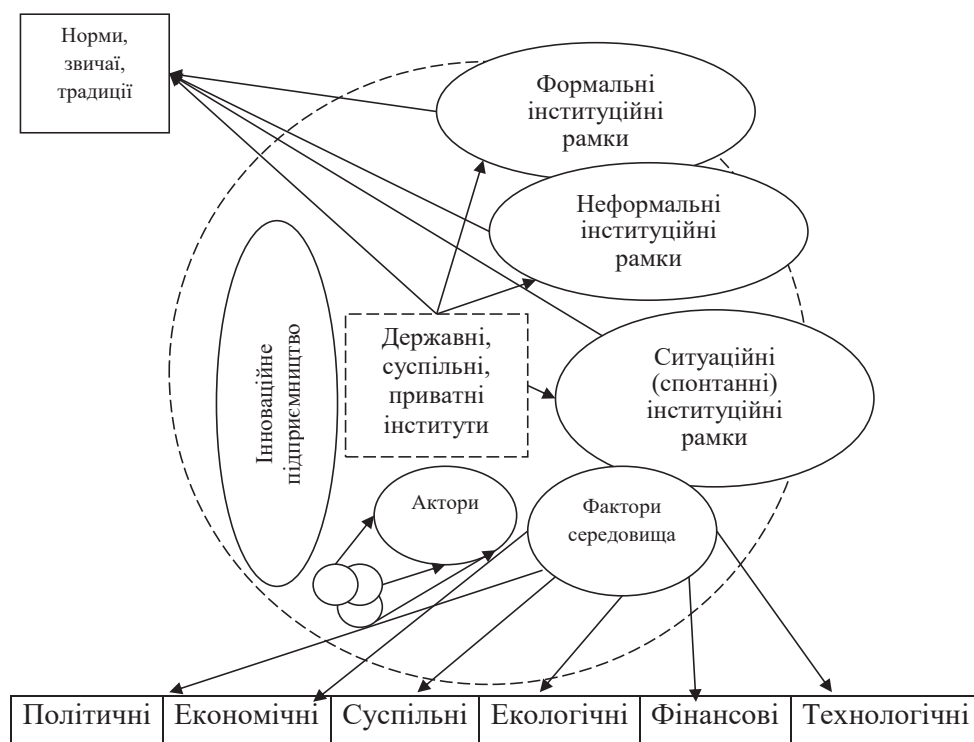

Рис. 1. Спрощене представлення інституційного середовища інноваційного підприємництва

Джерело: авторська розробка

падінням економіки. В недосконалому або депресивному інституційному середовищі (там, де стимули для продуктивного підприємництва слабкі) таке підприємництво буде перебувати на низькому рівні свого розвитку. Навпаки, в активно змінному (у позитивному напрямі) середовищі продуктивне підприємництво буде переважати. Проте тут існує певний суб'єктивізм, який визначає поведінку підприємця. Д. Норт та У. Баумоль справедливо зазначали, що загалом у будь-якого індивіда є вибір: він може намагатися сам заробити собі на життя будь-якою продуктивною та суспільно корисною діяльністю або спробувати відібрати те, що заробив його сусід. Друга опція (з вибором на користь насильства) має руйнівні наслідки, оскільки чистий виграш переможця у збройному конфлікті завжди менше сукупних втрат сторони, що програла. Крім цього, насильство обмежує можливості для розвитку, оскільки загроза примусового вилучення зароблених доходів знижує стимули до продуктивної діяльності [2].

Отже, можемо підсумувати, що використання інституціонального підходу як методологічної основи дослідження системи інноваційного підприємництва має переваги, які дають змогу:

- уточнити й проаналізувати всі види синергетичних взаємодій формальних та неформальних інститутів, діяльність яких спрямована на стимулювання та підтримку ефективного розвитку інноваційного підприємництва;

- впливати на діяльність інноваційного підприємництва шляхом створення необхідних ринкових або адміністративних умов для реформування, диверсифікації та стимулювання технологічних та галузевих перебудов суб'єктів господарювання, створюючи підґрунтя, що забезпечує безперервне продукування нововведень, впровадження прогресивних технологій виробництва, а також безперешкодну реалізацію результатів інноваційної діяльності;

- показати природу діалектики взаємовідносин стейкхолдерів інноваційного підприємництва на мікро-, мезо- й макрорівнях;

- змоделювати за допомогою статистично-математичного інструментарію та методів взаємозв'язок між інноваційним розвитком підприємства, економічною ситуацією та подальшим прогресивним розвитком;

- визначити механізми для підвищення загальнонаціонального інноваційного розвитку через стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів господарювання;

- виявити умови й чинники формування інновацій у найбільш стратегічно важливих галузях та секторах національної економіки;

- генерувати, освоювати, поширювати, впроваджувати нововведення шляхом найбільш раціонального способу ведення інноваційної діяльності з огляду на обмеженість ресурсів та постійне зростання суспільно-економічних потреб.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, методологія дослідження середовища інноваційного підприємництва неодмінно передбачає використання інституційного підходу. Ми виходимо з того, що система інноваційного підприємництва – це набір інститутів, чия синергія визначає інноваційну продуктивність вітчизняних суб'єктів господарювання. У такому розумінні вітчизняна система інноваційного підприємства – це національні інститути разом з їх функціоналами та компетенціями, які визначають швидкість і задають рух змін у країні. Фундаментальні положення методології заснованої на інституціональному підході, повинні ґрунтуватися на гіпотезі, функціях, критеріях оцінювання, принципах, характерних властивостях, методах тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гурвич Е. Институциональные рамки и экономическое развитие. *Общественные науки и современность*. 2017. № 1. С. 20–45.
2. Дегтярев А., Новиков В. Методологические подходы к исследованию институциональных основ взаимодействия субъектов региональной инновационной системы. *Теоретическая и прикладная экономика*. 2017. № 4. С. 65–76.
3. Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Hnatenko I. Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy : collective monograph. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Poland : Publishing House "Baltija Publishing", 2019. P. 48–61.
4. Гнатенко І. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. № 6 (18). С. 70–74.
5. Орлова-Курилова О. Детермінанти інноваційної діяльності в умовах системної кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 25 (Ч. 1). С. 186–189.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва : Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
7. Орлова-Курилова О. Сучасні методи оцінювання інноваційного потенціалу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 4. С. 143–146.
8. Кукса І. Організаційно-економічний механізм державного регулювання інноваційної діяльності АПК. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 10 (149). С. 125–128.
9. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. Київ : ІЕП НАНУ, 1992. 254 с.
10. Гнатенко І. Підтримка діяльності виробничих малих підприємств : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04. Луганськ, 2012. 214 с.
11. Осецький В. Інвестиції та інновації: проблеми теорії та практики. Київ : ІАЕ УААН, 2003. 413 с.
12. Гнатенко І. Методологічні аспекти розвитку інноваційного підприємництва: теорія та практика : монографія. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2019. 253 с.

REFERENCES:

1. Gurvich E. (2017) *Institutsional'nye ramki i ekonomicheskoe razvitie* [Institutional framework and economic development] *Obshchestvennye nauki i sovremennos-Social sciences and modernity*. № 1. 20–45.
2. Degtyarev A., Novikov V. (2017) *Metodologicheskie podkhody k issledovaniyu institutsional'nykh osnov vzaimodeystviya sub"ektov regional'noy innovatsionnoy sistemy* [Methodological approaches to the study of the institutional foundations of the interaction of subjects of a regional innovation system] *Teoreticheskaya i prikladnaya ekonomika-Theoretical and Applied Economics*. № 4. 65–76.
3. Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Hnatenko I. (2019) *Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy*. Collective monograph. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Poland : Publishing House "Baltija Publishing", 48–61.
4. Hnatenko I. (2018). *Metodologichni osnovy instytucional'nogho analizu nacional'noyi systemy innovacijnogho pidpryemnyctva* [Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship]. *Ekonomichnyj visnyk Zaporizkoji derzhavnoji inzhenernoji akademiji – Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*. 6 (18), 70–74.
5. Orlova-Kurilova O. (2017). *Determinanty innovacijnoji dijajlnosti v umovakh systemnoji kryzy* [Determinants of innovation activity in a systemic crisis]. *Naukovyj visnyk Khersonskogho derzhavnogho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*. 25 (1), 186–189.
6. Nort D. (1997). *Instituty, institutsional'nye izmeneniya i funkcionirovanie ekonomiki* [Institutions, institutional change and the functioning of the economy]. Moscow : Fond ekonomicheskoy knigi "Nachala".
7. Orlova-Kurilova O. (2018). *Suchasni metody ocinjuvannja innovacijnogho potencijalu* [Modern methods of evaluation of innovative potential]. *Visnyk Khmeljnycjkogho nacional'nogho universytetu-Bulletin of Khmelnytsky National University*. 4, 143–146.
8. Kuksa I. (2013). *Orghanizacijno-ekonomichnyj mekhanizm derzhavnogho reghuljuvannja innovacijnoji dijajlnosti APK* [Organizational and economic mechanism of state regulation of agribusiness innovation activity]. *Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*. 10 (149), 125–128.
9. Lapko O. (1992). *Innovacijna dijajlnistj v systemi derzhavnogho reghuljuvannja* [Innovative activity in the system of state regulation]. IEP NANU. Kyiv.
10. Hnatenko I. (2012). *Pidtrymka dijajlnosti vyrobnychych malykh pidpryemstv* [Support for the activity of small manufacturing enterprises] Diss. Cand. econom. Sciences. Luhansk.
11. Osecykj V. (2003). *Investyciji ta innovaciji: problemy teoriji ta praktyky* [Investment and innovation: problems of theory and practice]. IAE UAAN. Kyiv.
12. Hnatenko I. (2019). *Metodologichni aspekty rozvytku innovacijnogho pidpryemnyctva: teorija ta praktyka* [Methodological aspects of innovative entrepreneurship development: theory and practice]. Monograph. SGh NTM "Novyj kurs". Kharkiv.

ІНФОРМАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

INFORMATION AND INNOVATION FUNDAMENTALS OF RURAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE NEW ECONOMY

УДК 338.48

<https://doi.org/10.32843/bses.49-6>

Печенюк А.П.

к.е.н., докторант
Подільський державний
аграрно-технічний університет

Pecheniuk Alla

State Agrarian and Engineering University
in Podilya

У статті визначено узагальнені риси нової економіки. Досліджено тенденції розвитку суспільства в умовах формування нової економіки. Виявлено тренди та перспективи розвитку сільського туризму в умовах інформаційного суспільства. Визначено вплив інформаційних технологій на матеріальні та нематеріальні аспекти сільського туристичного розвитку. Наведено характерні ознаки таких впливів. Обґрунтовано потребу суцільної інформатизації сільського туристичного розвитку. Виділено причини інноваційного відставання сільського туристичного продукту України. Визначено стратегічні напрями сільського туристичного розвитку. Доведено необхідність формування інноваційного туристичного продукту на базі історико-культурної спадщини з використанням глобальних мережевих комунікацій. Обґрунтовано роль музейних інституцій у сільському туристичному розвитку. Визначено роль та функції музеїв в умовах нової економіки.

Ключові слова: нова економіка, інформаційні технології, інноваційний туристичний продукт, музейні інституції, сільський туристичний розвиток.

В статье определены обобщенные черты новой экономики. Исследованы

тенденции развития общества в условиях формирования новой экономики. Выявлены тренды и перспективы развития сельского туризма в условиях информационного общества. Определено влияние информационных технологий на материальные и нематериальные аспекты сельского туристического развития. Приведены характерные признаки таких воздействий. Обоснована потребность сплошной информатизации сельского туристического развития. Выделены причины инновационного отставания сельского туристического продукта Украины. Определены стратегические направления сельского туристического развития. Доказана необходимость формирования инновационного туристического продукта на базе историко-культурного наследия с использованием глобальных сетевых коммуникаций. Обоснована роль музейных учреждений в сельском туристическом развитии. Определены роль и функции музеев в условиях новой экономики.

Ключевые слова: новая экономика, информационные технологии, инновационный туристический продукт, музейные институции, сельское туристическое развитие.

Ukraine's transition to a new economy is a unique chance to build and develop its rural territories, a trend that sees the proliferation of digital technologies, which will cause qualitative shifts in society and business. The purpose of the study is to develop proposals for rural tourism development, taking into account the conceptual foundations of the new economy. For this purpose the following tasks were solved: generalization of theoretical aspects on the chosen topic; highlighting the problems hindering the innovative tourism development of the Ukrainian village; development of appropriate proposals. The article explores the development trends of society in the context of the formation of a new economy, reveals the characteristic signs of rural tourism development, its general trends and prospects for the development of rural tourism in the information society. The generalized features of the new economy are determined, the determining factors of economic development in which there is knowledge, intelligence, virtualization and globalization of the market of goods and services, as well as the scope of the creative economy, which includes information technology. The classification of information technologies according to temporary characteristics and the possibility of their adaptation to tourism activities within the boundaries of rural areas are considered. It is determined that information technology affects not only the material aspects of social development, but also has an economic and psychological impact on rural tourism development; characteristic signs of impact are given. It is proved that the complete informatization of rural tourism development will contribute to the formation of a new economy and the formation of a qualitatively new society of tourist consumption. The reasons for the innovative lag of rural tourism development of Ukraine are highlighted. The strategic directions of rural tourism development are determined. The necessity of creating an innovative tourism product based on historical and cultural heritage using global network communications is proved. The role of museum institutions in rural tourism development is substantiated. The role and functions of museums in the new economy are determined.

Key words: new economy, information technology, innovative tourism product, museum institutions, rural tourism development.

Постановка проблеми. Сучасні умови економічного розвитку України та її сільських територій вказують на те, що наша держава неповністю використовує нові можливості глобальної економіки задля підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічного зростання. З огляду на тенденції світового економічного розвитку щодо переорієнтації споживання матеріальних ресурсів на користь нематеріальних активів, зокрема інформаційних, перехід України до нової економіки є унікальним шансом розбудови та розвитку її сільських територій, важливим аспектом якого є сільський туристичний розвиток, трендом якого вбачаємо поширення цифрових технологій

та суспільних знань. Це стане причиною якісних зрушень у суспільстві та бізнесі, вимагатиме формування нового рівня трансляції знань та формування компетенцій, які визнають науку та освіту основними факторами економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних та іноземних авторів з вибраної теми. Зокрема, В.Ф. Семенова та О.В. Басюк розглядали потенціал нової економіки в організації туризму та управлінні ним; А.М. Колот та О.І. Кравчук вивчали це питання з позицій діалектики розвитку людини й нової економіки; Н.Ю. Науменко – з економіко-психологічних аспектів інформатизації;

Т.Л. Кмитюк та В.І. Скіцько – з дослідження концептуальних аспектів моделювання цифрової трансформації; А.І. Гуменюк – з удосконалення регіонального управління інноваціями; Л. Норріс і В. Ланкеліне – щодо розвитку сектору культурної спадщини в Україні.

Віддаючи належне науковим працям авторів, вважаємо, що тема сільського туристичного розвитку в умовах нової економіки вимагає поглиблення наукових досліджень щодо формування його інноваційних засад з урахуванням сучасного рівня розвитку знань та інформаційних технологій.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення пропозицій щодо сільського туристичного розвитку з урахуванням концептуальних засад нової економіки. Для цього вирішувались такі завдання, як узагальнення теоретичних аспектів з вибраної теми; виділення проблем, стримуючих інноваційний туристичний розвиток українського села; розроблення відповідних пропозицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХІ століття характеризується значними суспільними змінами, які спричинили появу концепції нової економіки, передумовою формування якої є зміна ролі інформаційної компоненти у сучасному світі. Нова економіка характеризується значним впливом знань на економічне й соціальне середовище, визначається якісними суспільними зрушеннями та переважанням соціальних факторів.

Феномен нової економіки зумовлює появу нових сервісів, нових галузей економіки, які можна назвати економікою вражень, прикладом якої є туризм [1].

Закордонні автори нову економіку визначають так: «постіндустріальне суспільство», «постіндустріальний капіталізм», «посткапіталістичне суспільство», «суперіндустріальне суспільство», «суспільство третьої хвилі», «інформаційна економіка», «епоха інтелектуального капіталу», «суспільство професіоналів», «постекономічне суспільство» [2], проте у всіх характеристиках спільною ознакою є акцент на підвищення ролі знань та інформації. Узагальненими рисами нової економіки можна визначити знання та інтелект як чинники економічного розвитку; переважання в економічній системі сфери послуг, яка формує людський капітал; економічне зростання за рахунок інформаційної компоненти; наявність віртуальної економіки та глобального ринку товарів та послуг; пріоритетність креативності та творчої складової частини; економічні відносини на принципах рівноправності та співробітництва; глобальні мережні комунікації та їх конкуренцію.

В умовах сільського туристичного розвитку інформаційний простір можна поділити на інформаційно-технічну та інформаційно-психологічну

сфери. Інформаційно-технічна сфера пов'язана з використанням інформаційних та телекомунікаційних систем, тоді як інформаційно-психологічна сфера формується сукупністю людей та інформації, якою вони обмінюються і яку сприймають [3].

Інформаційно-технічна сфера за часовими ознаками поділяється на такі:

1) цифрові технології, які актуальні сьогодні, але вважаються технологіями минулого (трендові до 2015 року); до них належать високошвидкісний Інтернет; смартфони, планшети, ноутбуки, надпотужні електронні обчислювальні машини, сервери, засоби зберігання великого обсягу даних; хмарні обчислення; соціальні мережі та месенджери тощо;

2) сучасні цифрові технології, які отримали швидкий розвиток останнім часом (2016–2019 роки), зокрема розумний будинок; нанотехнології; віртуальна та доповнена реальність; індивідуальні гаджети різного призначення; квадрокоптери, дрони; різні датчики та сенсори; великі дані; блокчейн;

3) цифрові технології, застосування яких передбачається найближчим майбутнім (2019–2025 роки); до них належать когнітивні обчислення; штучний інтелект; робототехніка; 3D-друк; розподілені обчислення; автономні автомобільні засоби; нові технології в енергетиці; технології імплантів [4].

Безперечно, інформаційні технології не лише здійснюють вплив на матеріальні аспекти суспільного розвитку, але й чинять економіко-психологічну дію на сільський туристичний розвиток. Виділяють основні засади таких впливів, до яких належать поширення перетворень, сутність яких полягає в тому, що змінена інформаційними технологіями туристична діяльність стане джерелом подальших перетворень для інших видів діяльності; зворотність впливів (зміни виду інформаційної діяльності можуть приводити до зміни неінформатизованих (традиційних) форм тієї ж діяльності); генералізація перетворень (наслідки інформатизації сільського туристичного розвитку торкатимуться не лише окремих соціально-економічних процесів регіону чи сільської громади, але й особистісних перетворень її мешканців); інтерференція, за якої окремі наслідки інформатизації сільського туристичного розвитку накладаються на інші, що може привести до значних перебільшень та нейтралізації певних наслідків [3].

Суцільна інформатизація сільського туристичного розвитку дасть поштовх до формування індивідуальної, групової та масової свідомості людей, їх інтелектуального розвитку, формування нових компетенцій, що сприятиме становленню нової економіки, концепція якої визначає вплив знань на економічне й соціальне середовище як основу своєї доктрини.

Є низка причин інноваційного відставання сільського туристичного розвитку України, до яких належать розгляд сільського туризму як додатку до аграрного сектору; відсутність механізмів регулювання ринку туристичних послуг, що дає змогу значній частині підприємців уникати оподаткування; відсутність формування національної підприємницької свідомості бізнес-середовища; відсутність у бізнесу реальної мотивації щодо інновацій; складнощі оцінювання та врахування нематеріальних активів сільських громад, що уповільнює їх залучення до формування туристичного продукту регіону; відсутність якісної інформаційної інфраструктури; значний розрив технологічного укладу порівняно з європейськими країнами; відсутність конкуренції та інтеграції у світовий туристичний розвиток; відсутність практики зарубіжних інвестицій та міжнародного обміну технологіями; відсутність механізму науково-технологічного розвитку як системи взаємовідносин між державою, науково-технологічною сферою та ринковими силами.

У сільському туристичному розвитку можна виділити два основні типи інновацій, такі як покращуючі, за яких оновлюються окремі параметри туристичного продукту без зміни його сутності, та проривні, які зумовлюють вихід на новий якісний рівень [5].

Проблема формування нової економіки тісно пов'язана з поняттям інтелектуальних інновацій, оскільки саме людський капітал став системоутворюючим щодо ефективності соціально-економічних процесів. Інновації як складова частина прогресу потребують активного інвестиційного процесу, який вимагає формування сприятливого інституціонального середовища [6].

Вважаємо, що стратегічним напрямом сільського туристичного розвитку України має стати формування туристично-освітніх рекреаційних комплексів регіонів, які можуть бути представлені музейними інституціями, важливими аспектами яких є застосування інструментів інноваційного маркетингу.

Напрями інноваційної діяльності сільського туристичного розвитку можна позиціонувати зі впровадженням нової техніки й технологій під час надання традиційних послуг; виявленням нових ринків та цільових категорій споживачів; наданням унікальних властивостей туристичному споживанню; впровадженням інноваційних туристичних продуктів; впровадженням інноваційного маркетингу, креативних підходів до формування туристичного продукту та організації комунікацій між суб'єктами туристичних відносин; посиленням ролі знань та когнітивності під час формування туристичного продукту.

Історико-культурна спадщина, музеї та їхні фонди з активними й цікавими експозиціями та програмами відіграють важливу роль у гуманітарному розвитку українського села та повинні стати основними гравцями у сфері ефективної трансляції наукових знань та впровадження елементів інноваційного маркетингу.

Одним із важливих напрямів розвитку та збереження туристичних історико-архітектурних пам'яток є їх музеефікація. Часто це можуть бути музеї під відкритим небом. Саме ці інституції можуть стати осередками культури, діалогу й змін на краще під час організації туристичної діяльності в сільських громадах. Співпраця органів влади з музеями може відбуватись на різних рівнях, зокрема урядовому, інституційному чи особистісному, але обов'язковою умовою має бути забезпечення розвитку на благо суспільства. Міжнародний обмін досвідом у музейній практиці засвідчує необхідність залучення нових лідерів до керівництва музеями, впровадження сучасних міжнародних стандартів під час планування постійних і тимчасових виставок, освітньої, реставраційної та охоронної діяльності, навчання персоналу, надання послуг для відвідувачів, забезпечення відкритості та інклюзивності, використання цифрових технологій, що створюють можливості доступу до фондів та формують нові тренди для відвідувачів як у музеях, так і в Інтернеті, стимулюють креативне мислення й вирішення багатьох проблем, з якими стикається сектор.

Крім того, закордонний досвід [7] засвідчує потенційні можливості у вказаних інституціях щодо комерціалізації їх діяльності. Виходячи з наведеного, сформуємо основні функції музеїв в умовах нової економіки (табл. 1).

Створення туристичного продукту із залученням музейних інституцій сприятиме формуванню його інноваційної компоненти та надаватиме додаткові ціннісні ознаки, які відповідатимуть очікуванням споживачів.

Висновки з проведеного дослідження. Перехід до нової економіки та впровадження її принципів у сільський туристичний розвиток сприятиме формуванню туристичного споживання, який продукуватимуть музейні інституції, базою якого є інновації, засновані на новітніх інформаційних технологіях, знаннях, освіті та ефективних комунікаціях. Залучення до процесу формування туристичного продукту музеїв покращить його якісні характеристики, а завдяки новітнім інформаційним технологіям зробить його доступнішим для значної категорії потенційних споживачів. Напрями подальших наукових досліджень вбачаємо у поглибленні вивчення сільського туристичного розвитку в умовах нової економіки та розробленні відповідного методичного інструментарію.

Інноваційні функції діяльності сучасних музейних інституцій в умовах нової економіки

Функції	Сутнісне наповнення
Формування знань та когнітивних компетенцій соціуму; підтримка творчих та креативних ініціатив	Інституційне середовище нової економіки ставить інші та вищі вимоги до людського фактору, при цьому її розвиток є можливим завдяки формуванню нового якісного людського та соціального капіталу, який включає громадян, здатних діяти нетрадиційно, інноваційно, творчо та креативно. Їм притаманні нестандартність мислення, інноваційність дій, широке залучення до активної діяльності.
Формування позитивного іміджу сільської території та туристичних можливостей регіону	Базою сільського туристичного розвитку виступатиме історико-культурна спадщина, яка відіграє важливу роль у формуванні як внутрішнього, так і зовнішнього іміджу сільської території зокрема та суспільства загалом. Крім того, її залучення до створення туристичного продукту регіону є життєво важливим ресурсом для забезпечення місцевого та регіонального розвитку.
Продуктування суспільного блага через соціально-культурний та економічний розвиток громади	Історико-культурні об'єкти, які розташовані в межах певної сільської громади, за умови правильної реставраційної, охоронної та маркетингової політики можуть стати брендом, забезпечуючи стабільні фінансові доходи та відповідний гуманітарний розвиток її мешканців [8].
Формування етнокультурної ідентичності	В умовах нової економіки, яка характеризується глобалізаційними процесами, етнокультурна ідентичність має велике значення, оскільки виступатиме плацдармом збереження національної культури, що набуває великого значення під час планування сільського туристичного розвитку українського села.
Орієнтація персоналу на цифрові технології, роботу з громадськістю, догляд за фондами	У зв'язку з цим під час формування штату працівників акцент має ставитись на відповідних фахівців, які мають досвід роботи з громадськістю (освіта, громадські програми, організація виставкової діяльності, маркетинг і комунікації), навички роботи з цифровими технологіями, а також є професіоналами у галузі управління та догляду за фондами [9].
Розширення аудиторії відвідувачів шляхом оцифрування даних, поширення тематичних історій	Цього можна досягнути шляхом формування онлайн-бази даних об'єктів історико-культурної спадщини сільських територій. Як приклад можна навести створення в Литві віртуальної системи культурної спадщини, яка доступна в Інтернеті та має безліч цифрових об'єктів. Означений ресурс забезпечує ефективний та зручний доступ для громадян, які цікавляться мистецтвом, книгами, газетами, рукописами, картами та звукозаписом [9].
Створення інтерактивних карт природної та культурної спадщини регіону, висвітлення інформації у соціальних мережах	За основу можна взяти концепцію геосоціальної консультативної служби, яку запропонували І.Г. Черваньов та О.О. Карасьов [10]. Служба надаватиме рекомендації щодо планування поїздок, відпочинку, туризму та інших видів взаємодії з природою в межах сільських територій. Вона передбачає наявність інтерактивної веб-карти, сформованої за допомогою краудсорсингу, із соціальними мережами та функціями розваг та включатиме базу даних індивідуальних оцінок особистого часу користувачів з визначеним просторовим посиленням на різні місця. Користувачі задля самопрезентацій використовуватимуть послугу для виділення та пошуку нових місць з урахуванням рекомендацій суб'єктів зі спільними інтересами. Це забезпечить зацікавленість споживачів у сервісному супроводі та попит на відпочинок у межах певної території [10].
Ведення відкритого діалогу з громадськістю та представлення різних точок зору щодо історичних та культурних аспектів розвитку	Як приклад можна навести музей ГУЛАГу, який відкрив діалог колишніх наглядців та ув'язнених, або створення Музеєм пам'яті та прав людини (El Museo de la Memoria y los Derechos Humanos) архіву усної історії, що документує випадки порушення прав людини [9].
Відповідність стандартам Міжнародної ради музеїв та співпраця з іншими інституціями, діяльність яких спрямована на розвиток музейної діяльності	Обмін знаннями, кваліфікацією та досвідом. Мережі балканських музеїв «Налагодження доступу», Фонд культурної спадщини без кордонів (CHWВ), що займаються порятунком і збереженням матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, також є прикладами зміцнення відносин між установами культурної спадщини та суспільством [9].
Орієнтація на якісні показники роботи	В основі показників має лежати виконання основних музейних функцій, зокрема збирання експонатів, кількості експонатів, представлених в експозиціях; збереження відновлених експонатів за рік, оцифрованих експонатів, кількості експонатів, зареєстрованих у фондах за рік; дослідження (наукові публікації на базі музею) та популяризація культурної спадщини (кількісні показники відвідувань музею на рік, організованих навчальних програм на рік, виставок, заходів, публікацій тощо) [9].
Формування багатосторонньої бізнес-платформи	Поєднання учасників туристичних відносин та зацікавлених осіб щодо пошуку партнерів за інтересами й укладення угод між ними з максимальною комерційною вигодою. Поширення глобальних платформ стало можливим завдяки розвитку потужних процесорів, Інтернету, всесвітньої павутини, широкосмугового зв'язку, мов програмування та хмарних сервісів. Така форма взаємодії є досить зручною та вигідною. Наприклад, якщо місцеві суб'єкти туристичної діяльності не мають достатніх ресурсів для інвестування в маркетинг і продажі, то платформа дасть за невелику плату потужні інструменти для проведення рекламної кампанії та пошуку нових споживачів [11].

Джерело: складено автором на основі [8-11]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Семенов В.Ф., Басюк О.В. Використання потенціалу нової економіки при формуванні регіональних інноваційних структур організації і управління туризмом : монографія. Одеса : Атлант, 2013. 356 с.
2. Колот А.М., Кравчук О.І. Людина і нова економіка: діалектика розвитку. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiirbis_64 (дата звернення: 29.12.2019).
3. Науменко Н.Ю. Економіко-психологічні аспекти інформатизації в контексті забезпечення інформаційної безпеки регіону. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 6 (74). С. 7–16.
4. Кмитюк Т.Л., Скільцько В.І. Концептуальні аспекти моделювання та управління ризиком цифрової трансформації. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 6 (74). С. 163–169.
5. Гуменюк А.І. Особливості удосконалення регіонального управління інноваційною діяльністю (на прикладі Івано-Франківської області). *Теорія та практика державного управління*. Вип. 4 (51). С. 1–8.
6. Пархомець М.К., Пуцентейло П.Р., Уніят Л.М. Поняття, суть інновацій та технологічні уклади інноваційного розвитку агропромислового бізнесу в підприємствах України. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5–6 (80). С. 41–46.
7. Печенюк А.П., Печенюк А.В. Фінансові аспекти збереження та захисту туристичних історико-культурних об'єктів сільських громад. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69). № 6.
8. Печенюк А.П. Методичні аспекти обліку та оцінки туристичних об'єктів історико-культурної спадщини. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 6 (74). Ч. 3. С. 118–124. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-65>.
9. Норріс Л., Ланкеліне В. Доповідь про розвиток сектору культурної спадщини в Україні. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Subsector_report_Ua_ukrainian_Fin.pdf (дата звернення: 09.12.2019).
10. Chervanyov I.G., Karasiov O.O. The intangible natural resources (INR) in the aspects of natural capital of new geography: some perspectives for Ukraine. *Вісник Харківського національного університету*. 2015. No. 1157. P. 106–110.
11. Нова економіка багатосторонніх платформ. URL: open.kmbs.ua/matchmakers (дата звернення: 01.12.2019).
2. Kolot A.M., Kravchuk O.I. Liudyna i nova ekonomika: dialektyka rozvytku. Available at: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiirbis_64 (accessed 29 November 2019).
3. Naumenko N.Yu. (2019) Ekonomiko-psykhologichni aspekty informatyzatsii v konteksti abezpechennia informatsiinoi bezpeky rehionu [Man and the new economy: the dialectic of development]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. Vyp. 6 (74). P. 7–16.
4. Kmytiuk T.L., Skitsko V.I. Kontseptualni aspekty modeliuвання ta upravlinnia ryzykom tsyvrovoi transformatsii [Conceptual aspects of digital transformation modeling and risk management]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. Vyp. 6 (74). P. 163–169.
5. Humeniuk A.I. (2019) Osoblyvosti udoskonalennia rehionalnoho upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu (na prykladi Ivano-Frankivskoi oblasti) [Features of improvement of regional management of innovative activity (on the example of the Ivano-Frankivsk region)]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 4 (51). P. 1–8.
6. Parkhomets M.K., Putsenteilo P.R., Uniat L.M. (2019) Poniattia, sut innovatsii ta tekhnologichni układy innovatsiinoho rozvytku ahropromyslovoho biznesu v pidpriemstvakh Ukrainy [Concept, essence of innovation and technological structures of innovative development of agro-industrial business in Ukrainian enterprises]. *Innovatsiina ekonomika*. № 5–6 (80). P. 41–46.
7. Pecheniuk A.P., Pecheniuk A.V. (2019) Finansovi aspekty zberezhenia ta zakhystu turystychnykh istoryko-kulturnykh ob'iektiv silskykh hromad [Financial aspects of conservation and protection of tourist historical and cultural sites of rural communities]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*. T. 30 (69). № 6.
8. Pecheniuk A.P. (2019) Metodychni aspekty obliku ta otsinky turystychnykh ob'iektiv istoryko-kulturnoi spadshchyny [Methodological aspects of accounting and evaluation of tourist sites of historical and cultural heritage]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. Vyp. 6 (74). P. 3. P. 118–124. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-65>.
9. Norris L., Lankeline V. (2017) Dopovid pro rozvytok sektoru kulturnoi spadshchyny v Ukraini [Report on the development of the cultural heritage sector in Ukraine]. Available at: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Subsector_report_Ua_ukrainian_Fin.pdf (accessed 9 December 2019).
10. Chervanyov I.G., Karasiov O.O. (2015) The intangible natural resources (INR) in the aspects of natural capital of new geography: some perspectives for Ukraine. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu*. No 1157. P. 106–110.
11. Nova ekonomika bahatostoronnykh platform [The new economy of multilateral platforms]. Available at: open.kmbs.ua/matchmakers (accessed 1 December 2019).

REFERENCES:

1. Semenov V.F., Basiuk O.V. (2013) Vykorystannia potentsialu novoi ekonomiky pry formuvanni rehionalnykh innovatsiinykh struktur orhanizatsii i upravlinnia turyzmom : monohrafiia [Utilizing the potential of the new economy in the formation of regional innovation structures for tourism organization and management : a monograph]. O. : Atlant.

ОЦІНКА НАУКОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГАХ

EVALUATION OF UKRAINE'S SCIENTIFIC DEVELOPMENT IN INTERNATIONAL RATINGS

УДК 316.422.44

<https://doi.org/10.32843/bses.49-7>**Решетняк О.І.¹**

к.е.н., доцент, докторант

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку

Національної академії наук України

Reshetnyak Olena

Research Centre for Industrial Problems

of Development of the

National Academy of Sciences of Ukraine

Метою статті є дослідження індексів та рейтингів оцінювання рівня наукового розвитку та визначення місця України відносно інших країн світу. Науковий розвиток є одним з основних пріоритетів державної політики багатьох країн світу, тому проблема оцінки і визначення рівня розвитку науки і технологій, щодо інших країн світу за допомогою визначення рейтингів на основі різноманітних індексів набуває особливого значення. Запропоновано експертний підхід до оцінки відповідності існуючих індексів відносно можливості урахування наукового розвитку країн світу. Визначено, що існує велика різниця між місцем України в різних рейтингах, що обумовлюється різноманітністю методик їх розрахунку. Усі проаналізовані індекси не можуть в повній мірі відобразити науковий потенціал та перспективи розвитку науки в країнах світу, що обумовлює необхідність розробки спеціального індексу, який би нівелював визначені у існуючих індексах недоліки.

Ключові слова: рейтинг, індекс, науковий розвиток, показники розвитку науки.

Целью статьи является исследование индексов и рейтингов оценки уровня науч-

ного развития и определения места Украины относительно других стран мира. Научное развитие является одним из основных приоритетов государственной политики многих стран мира, поэтому проблема оценки и определения уровня развития науки и технологий, относительно других стран мира посредством определения рейтингов на основе различных индексов приобретает особое значение. Предложен экспертный подход к оценке соответствия существующих индексов относительно возможности учета научного развития стран мира. Определено, что существует большая разница между местом Украины в различных рейтингах, что объясняется многообразием методик их расчета. Все проанализированные индексы не могут в полной мере отразить научный потенциал и перспективы развития науки в странах мира, что обуславливает необходимость разработки специального индекса, который бы нивелировал выявленные в существующих индексах недостатки.

Ключевые слова: рейтинг, индекс, научное развитие, показатели развития науки.

The purpose of the article is to study indices and ratings of scientific development and to determine the place of Ukraine in comparison with other countries of the world. Scientific development is one of the main priorities of the state policy of many countries, so the problem of assessment and determination of the level of science and technology relative to other countries of the world through the definition of ratings on the basis of various indexes becomes particularly important. An approach to assessing the conformity of existing indices with the possibility of taking into account the scientific development of countries of the world has been proposed, which includes the following criteria: inclusion in the calculation of indices (sub-indices) of indicators that assess the scientific, scientific and technological development of countries; reliability of the information base on which the calculation of indices is based; frequency of calculation of the index; consideration of the scale of a country's economy in determining the rating; coverage of countries of the world in the evaluation. As a result of the proposed approach, several international indices have been identified, which include indicators of scientific development, namely: Bloomberg Innovation Index, The Good Country Index, Technology Ownership Index, Global Innovation Index, Global Competitiveness Index, Talent Index, International Index of Protection of Rights of Power, Index of Development of Human Potential, Rating of the Region in the Rise of Science and Social Activity. The analysis of the selected international indexes was carried out. It was determined that there is a big difference between Ukraine's place in different ratings, which is explained by the fact that when calculating indices on the basis of which ratings are compiled, they include various indicators, different methods of index calculation are used, and so on. All the indices analyzed cannot fully reflect the scientific potential and prospects of science in the countries of the world, which necessitates the development of a special index that would counterbalance the shortcomings identified in the existing indices.

Key words: rating, index, scientific development, indicators of scientific development.

Постановка проблеми. Економічне зростання країн в значній мірі залежить від створення нових інноваційних технологій і виробництв, заснованих на передових досягненнях науки. Науковий розвиток є одним з основних пріоритетів державної політики багатьох країн світу, тому проблема оцінки і визначення рівня розвитку науки і технологій, щодо інших країн світу за допомогою визначення рейтингів на основі різноманітних індексів набуває особливого значення. В умовах глобалізації світового господарства, реалізації стратегії сталого розвитку провідних економік світу, уявлення про місце науки окремої країни в порівнянні з іншими країнами може сприяти її динамічному розвитку і більш обґрунтованому прийняттю рішень в аспекті стратегічного управління науково сферою, обґрунтуванню підтримки її фінансування.

Міжнародні рейтинги охоплюють рівень розвитку країни та її ефективність в різних сферах: інноваційній, інформаційних технологій, економічній, соціальній, визначенні рівню життя та ін. Залежність між економічним розвитком країн світу та їх науково-технологічним станом підтверджується розрахунком коефіцієнту кореляції, який демонструє значний кореляційний зв'язок. Так, коефіцієнт кореляції між індексом технологічних досягнень та ВВП на душу населення дорівнює 0,7451, тоді як, наприклад, інші індекси показують менший рівень зв'язку: індекс глобалізації – 0,6675; індекс людського розвитку – 0,6804; індекс соціального прогресу – 0,5446; індекс щастя – 0,5446; індекс екологічної ефективності – 0,7124. Таким чином, можна дійти висновку, що підвищення науково-технологічного рівня країни може сприяти покращенню її економічного стану. У зв'язку з цим зрозумілими є спроби визначити відносний рівень науково-техно-

¹ ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1183-302X>

логічного рівня країн світу, який оцінюється за допомогою розрахунку індексів та рейтингів.

Перші рейтинги країн і регіонів, які включали оцінку показників, які характеризують науковий розвиток країн світу почали створюватися ще в кінці 20 століття. Рейтинги, які торкаються аспекту наукового розвитку, складаються різними міжнародними організаціями, наприклад, Світовим економічним форумом, Всесвітнім банком, Організацією Об'єднаних Націй, Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, Міжнародним союзом електрозв'язку, а також різними корпораціями, наприклад, корпорацією РЕНД, Bloomberg, Pearson, Huawei, The Boston Consulting Group, навчальними закладами, наприклад, міжнародною бізнес-школою INSEAD, Швейцарською школою бізнесу IMD, університетом Тафта (США), Швейцарським Інститутом менеджменту, окремими дослідниками.

Як показує аналіз, не існує індексу, який би оцінював науковий розвиток в повній мірі. Існують індекси, які включають оцінку наукового розвитку, як складової частини загальних індексів, які характеризують науково-технологічний розвиток, конкурентоспроможність країни, рівень економічного розвитку, людські ресурси, тощо. Тому дослідження світових індексів та рейтингів, які відображають стан наукового розвитку в ситуації інтенсифікації впливу наукових знань на зміну соціально-економічного середовища та проблем розвитку науки [1], з точки зору їх адекватності щодо оцінки наукового потенціалу країн світу є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження стану науково-технологічного рівня розвитку країн світу здійснюється багатьма науковцями світу, наприклад, С. Анхольтом, Д. Арчибугі, А. Гані [2], М. Дезай [3], А. Коко, М. Портером, М. Шахаб [4] та ін. Серед вітчизняних науковців відомими є праці В. Горбуліна [5], В. Гриньової [6], В. Євтушенко [7], І. Єгорової [8], А. Козлова [9], С. Полумієнко [5] та ін., які досліджують питання науково-технологічного розвитку України відносно інших країн світу. Але дослідженням світових індексів з точки зору саме оцінки стану наукового розвитку та потенціалу присвячено замало уваги.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження індексів та рейтингів оцінювання рівня наукового розвитку та визначення місця України відносно інших країн світу.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо відповідність існуючих міжнародних індексів відносно можливості здійснення оцінки наукового розвитку країн світу. Для цієї мети пропонується використовувати наступні критерії оцінки: включення в розрахунок індексів (субіндексів) показників, які оцінюють науковий, науково-технічний розвиток країн; надійність інформаційної бази на якій ґрунтується розрахунок індексів; періодичність розрахунку індексу; урахування масштабів економіки країни під час визначення рейтингу; охоплення територій світу для оцінки.

Для встановлених критеріїв оцінки пропонується використовувати 3-х бальну систему оцінювання: 1 – максимально відповідає критерію, 3 – не

Таблиця 1

Характеристика критеріїв відповідності існуючих рейтингових оцінок відносно оцінки наукового розвитку країн світу та значень їх оцінки

Назва критерію	Оцінка критерію		
	1	2	3
Включення в розрахунок індексів (субіндексів) показників, які оцінюють науковий розвиток країн;	Назва індексу (субіндексу) відповідає напряму оцінки: науковий розвиток	Включає окремі показники, які оцінюють науковий розвиток	Включає окремі показники, які оцінюють суміжні сфери: вища освіта, інноваційний розвиток, розвиток окремих технологічних напрямків
Надійність інформаційної бази на якій ґрунтується розрахунок індексів;	ґрунтується на статистичних показниках інформаційних баз: (ОЕСР), Світовий банк, ЮНЕСКО, Евростат	ґрунтується на статистичних показниках інформаційних баз: (ОЕСР), Світовий банк, ЮНЕСКО, Евростат та експертних оцінках чи застаріла інформація	ґрунтується на експертних оцінках та на статистичних показниках менш відомих (надійних) інформаційних баз
Періодичність розрахунку індексу;	Розраховується щорічно до теперішнього часу	Розраховується з періодичністю раз в декілька років	Останнє дослідження було більш ніж 3 роки тому (раніше 2016 р.)
Урахування масштабів економіки країни під час визначення рейтингу	Ураховує масштаби економіки	Ураховує масштаби економіки о деяким показникам	Не ураховує масштаби економіки
Охват територій світу для оцінки	Досліджуються більше ніж 100 країн світу	Досліджуються менше ніж 100 країн світу	Досліджуються окремі території

Джерело: розроблено автором

відповідає критерію. Більш детальна характеристика критеріїв відповідності існуючих рейтингових оцінок відносно оцінки наукового розвитку країн світу та значень їх оцінки наведена в табл. 1.

У відповідності з наведеними критеріями було здійснено оцінку існуючих рейтингів та індексів щодо урахування наукового розвитку країн світу. Результати наведені в табл. 2.

Таким чином, найбільше за обраними критеріями відповідають меті дослідження наступні індекси: Інноваційний індекс Блумберга, Індекс доброї країни, TAI – індекс технологічних досягнень, Глобальний індекс інновацій, Індекс гло-

бальної конкурентоспроможності талантів, Міжнародний індекс захисту прав власності, Індекс розвитку людського потенціалу, Рейтинг країн світу за рівнем науково-дослідницької активності.

Розглянемо ці індекси більш детально.

Інноваційний індекс Блумберга (Bloomberg Innovation Index) [10] – щорічний рейтинг країн, що оцінює їх по інноваційній активності. Складається компанією Bloomberg L. P. Індекс Bloomberg класифіє країни на основі оцінки їхньої загальної здатності до інновацій. Індекс Bloomberg визначає перші 50 країн у рейтингу. Методологія розрахунку передбачає однакове зваження усіх показників.

Таблиця 2

Оцінка існуючих рейтингів щодо урахування наукового розвитку країн світу

Назва індексу	Оцінка у відповідності до критерію					Разом
	Включення в розрахунок індексів (субіндексів) показників, які оцінюють науковий розвиток країн;	Надійність інформаційної бази на якій ґрунтується розрахунок індексів	Періодичність розрахунку індексу	Урахування масштабів економіки країни під час визначення рейтингу	Охват територій світу для оцінки	
Індекс глобальної конкурентоспроможності талантів	2	2	1	2	1	8
Інноваційний індекс Блумберга	1	1	1	2	2	7
Міжнародний індекс захисту прав власності / Індекс доброї країни	3	1	1	2	1	8
Індекс науково-технологічного розвитку суб'єктів РФ	1	3	1	1	1	7
TAI - індекс технологічних досягнень	1	3	1	2	3	10
WEF – технологічний індекс	2	1	1	2	1	7
ArCo –індекс технологічних здібностей	2	1	3	3	1	10
Індекс промислового розвитку	2	2	3	3	1	10
RAND – індекс наукових і технологічних здібностей	1	3	3	2	1	10
Індекс розвитку людського потенціалу	3	2	1	2	1	9
Глобальний індекс інновацій	3	1	1	2	1	8
Індекс економіки знань	2	2	3	2	1	10
Рейтинг патентної активності країн світу	1	2	3	2	2	10
Рейтинг країн світу за рівнем науково-дослідницької активності	1	2	1	2	1	7
Рейтинг країн світу за рівнем витрат на НДДКР	1	2	3	2	2	10
Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій	3	2	2	2	1	10
Рейтинг національних систем вищої освіти / U21	3	3	1	2	3	12
Індекс глобалізації KOF	3	3	1	2	1	10
Індекс рівня освіти	3	1	3	2	1	10
Індекс тривалості життя	3	2	1	3	1	10
Індекс процвітання країн світу Інституту Legatum	3	3	1	2	1	10
Індекс соціального прогресу	3	3	1	2	1	10
Всесвітній індекс щастя	3	2	3	2	1	11
Рейтинг країн світу за рівнем щастя	3	3	1	3	1	11

Джерело: розроблено автором

Загальна оцінка для кожної країни може змінюватися від нуля до 100 в залежності від значення показників груп параметрів. В рейтингу країни порівнюються за наступними групами параметрів: 1) інтенсивність НДДКР (внутрішні витрати на дослідження і розробки, відсоток від ВВП); 2) додана вартість обробного сектору (відсоток від ВВП та на душу населення); 3) продуктивність праці (ВВП і ВНД на працевлаштовану людину старше 15 років); 4) щільність високих технологій (кількість вітчизняних високотехнологічних компаній, відсоток від усіх компаній в країні і від високотехнологічних компаній в світі); 5) ефективність вищої освіти (охоплення населення вищою освітою, частка працівників з вищою освітою, відсоток випускників з дипломами з інженерних і точних наук від всіх випускників вузів); 6) концентрація дослідників (дослідники, включаючи фахівців з вченими ступенями, на 1 млн. населення); 7) патентна активність (кількість поданих і зареєстрованих патентних заявок, кількість діючих патентів на 1 млн чол.; кількість патентних заявок на 100 млн. дол. ВВП і частка зареєстрованих заявок від загальносвітової кількості).

Динаміка значень рейтингової оцінки України в Інноваційному індексі Блумберга наведено в табл. 3.

Згідно Інноваційному індексі Блумберга 2019 р. Україна втратила 7 пунктів у порівнянні з попереднім роком, та 20 пунктів у порівнянні з 2015 р. Перевагами Інноваційному індексі Блумберга щодо аспекту оцінки ступеня розвитку наукової та науково-технічної діяльності є включення в розрахунок індексу важливих показників, які характеризують наукову діяльність, але недоліком є те, що не враховуються масштаби економіки, масштаби наукової діяльності, ефективність роботи дослідників. Так, інтенсивність НДДКР оцінюється сумою внутрішніх витрати на дослідження і розробки в абсолютному вимірі, що не дає можливість адекватно порівнювати ефективність фінансування наукових досліджень країн, які мають різні масштаби економіки. Під час оцінки рівня вищої освіти

увага приділяється лише випускникам, які мають диплом з інженерних і точних наук (у відповідності зі спрямованістю індексу), але не враховується підготовка за іншими напрямками формування наукових знань. Не враховується ефективність наукової роботи дослідників та ін.

Таким чином, можливо зробити висновок, що Інноваційному індексі Блумберга не в повній мірі відповідає вимогам оцінки рівня наукової та науково-технічної активності країн світу.

Наступним індексом, за допомогою якого можливо охарактеризувати наукову діяльність країни є Індекс доброї країни [11], який визначає наскільки кожна з 163 країн, які досліджувалися, сприяє розвитку планети, а також людству, через їхню політику та поведінку. Індекс було розроблено С. Анхольтом з підтримкою Р. Говерсома [12]. Одним з субіндексів Індeksu доброї країни є субіндекс, що визначає ступінь розвитку науки та технологій відповідної країни.

Взагалі, Індекс доброї країни включає 35 показників, які в основному генеруються Організацією Об'єднаних Націй, та об'єднуються в загальні субіндекси, які формують загальний рейтинг у семи категоріях: наука і технології; культура; внески до міжнародного миру і безпека; світовий порядок; планета і клімат; процвітання і рівність; здоров'я та благополуччя.

Методика розрахунку індексу передбачає отримання країною балів за кожним показником як дробове ранжування (0 = вищий ранг, 1 = найнижчий) відносно всіх країн, для яких доступні дані. Рейтинг категорій базується на середніх частках п'яти показників. Загальний рейтинг розраховується, як середнє отриманих значень субіндексів семи категорій [27]. Динаміка значень рейтингової оцінки для України за субіндексом наука і технології наведена в табл. 4.

Виходячи з рейтингової оцінки науково-технічний розвиток в Україні кращий з 163 країн в світі. Краще таких технологічно розвинутих країн, як США (26 місце в рейтингу), Японія (46 місце в рейтингу), Німеччина (11 місце в рейтингу) та ін. Це може говорити о неадекватності обраної методики

Таблиця 3

Динаміка значень рейтингової оцінки України в Інноваційному індексі Блумберга

Назва параметру оцінки	Місце України в рейтингу				
	2015	2016	2017	2018	2019
Загальний рейтинг	33	41	42	46	53
Інтенсивність НДДКР	42	44	47	54	н/д
Додана вартість обробного сектора	50	47	48	58	н/д
Продуктивність праці	н/д	50	50	60	н/д
Щільність високих технологій	35	34	32	37	н/д
Ефективність вищої освіти	5	4	21	28	н/д
Концентрація дослідників	41	44	46	46	н/д
Патентна активність	10	27	27	35	н/д

Джерело: згруповано автором за [10]

Динаміка значень рейтингової оцінки Індекса доброї країни для України за субіндексом «Наука і технології»

Показник	Місце/значення показника України			
	2014	2016	2017	2018
Рейтинг за Індексом доброї країни	99	73	54	76
Рейтинг за субіндексом «Наука і технології»	13	14	1	1
Значення за окремими показниками:				
– кількість іноземних студентів, які навчаються в країні щодо ВВП	0,9	0,9	1	1
– експорт періодичних видань, наукових журналів та газет щодо ВВП	0,9	0,9	1	1
– кількість статей, опублікованих у міжнародних журналах щодо ВВП	0,9	0,9	1	1
– кількість лауреатів Нобелівської премії щодо ВВП	0,9	0,9	0,9	0,9
– кількість заявок на отримання міжнародних патентів щодо ВВП	0,7	0,7	0,8	0,8

Джерело: розроблено автором на основі [11]

Таблиця 5

Динаміка значень показників ТАІ для України

Показник	ТАІ-01	ТАІ-09	ТАІ-15
Загальний рейтинг за індексом (значення індексу)	Не в рейтингу	40 (0,402)	38 (0,612)
Створення технологій (ТС)	н/д	0,024	0,57
кількість патентів на душу населення	84	52	84
надходження роялті та ліцензії з-за кордону на душу населення	н/д	0,5	2878
Дифузія останніх інновацій (DRI)	н/д	0,131	0,29
кількість інтернет-хостів на душу населення	1,2	169,833	1420
експорт високих технологій як частка всього експорту	н/д	3656	4336
Дифузія старих інновацій (DOI)	н/д	0,867	0,85
логарифм телефонів на душу населення (магістральний і стільниковий)	203	622	2847
логарифм споживання електроенергії на душу населення	2350	3246,034	3550
Розвиток людських навичок (DHS)	н/д	0,584	0,74
середній відсоток людей, які навчаються у віці від 15 років і старше	н/д	87,7	91,41
відсоток зарахування на рівні вищої освіти	н/д	18,76	76,66
Група країн за технологічним розвитком	н/д	Динамічні асистенти	Потенційний лідер

Джерело: згруповано автором за [2; 3]

оцінки та неможливості використання її результатів для об'єктивних висновків щодо наукового та науково-технічного розвитку країн світу.

Наступний індекс – ТАІ – індекс технологічних досягнень (Technology Achievement Index), що був розроблений М. Desai в 2001 р (звідси ТАІ-01) [2] як наслідок Програми розвитку ООН (ПРООН) та розрахунку Індексу людського розвитку (ІЛР), який був опублікований у 2002 р. Метою ТАІ є визначення здатності країн створювати нові продукти та процеси за допомогою досліджень і розробок, розповсюджувати нові та старі технології у виробництві та споживанні та розвивати людські навички для технологічного навчання та інновацій [3].

ТАІ-01 охоплював лише 72 країну, в 2009 р було розраховано ТАІ -09 за даними 2005 р., який оцінював технологічний рівень 91 країн. В індекс ТАІ входять такі показники: створення технологій (ТС) – (кількість патентів на душу населення, надходження роялті та ліцензії з-за кордону на душу населення); дифузія останніх інновацій (DRI) –

(кількість інтернет-хостів на душу населення, експорт високих технологій як частка всього експорту); дифузія старих інновацій (DOI) – (логарифм телефонів на душу населення (магістральний і стільниковий), логарифм споживання електроенергії на душу населення); розвиток людських навичок (DHS) – (середній відсоток людей, які навчаються у віці від 15 років і старше, відсоток зарахування на рівні вищої освіти).

У ТАІ країни поділяються на 4 підгрупи, а саме: лідери (ТАІ > 0,5), потенційні лідери (ТАІ 0,49-0,35), динамічні адаптери (ТАІ 0,34-0,20) і маргіналізовані (ТАІ < 0,2). М. Дезай [3] деталізував характеристики та особливості кожного класу країн у відповідності до використання та створення нових технологій та надав рекомендації щодо політики на рівні відповідної групи: лідери – знаходяться на передньому краї самостійних технологічних інновацій, демонструють високі досягнення у всіх чотирьох стовпах досягнення технологій; потенційні лідери – інвестують у високий рівень людських навичок і широко

розповсюджують старі технології, але мають низький рівень інновації; динамічні асистенти – використовують нові технології, більшість країн динамічно розвиваються зі значно вищими навичками у сфері створення нових технологій людини, ніж четверта група; маргіналізовані країни – мають низький рівень використання нових технологій, велика частина населення не отримали переваг від розповсюдження старих технологій.

Динаміка значень показників TAI та значення індивідуальних показників оцінки технологічного розвитку України наведена в табл. 5.

Таким чином, з наведених даних можливо зробити висновок, що Україна за TAI оцінювалась в 2009 р. як країна, що є динамічним асистентом, тобто країною яка використовує нові технології, але не створює власні. В 2015 р. Україна оцінювалась, як країна, що є потенційним лідером, тобто інвестує у розвиток людських навичок і широко розповсюджує старі технології, але має низький рівень інновації.

Негативним у використанні TAI для оцінки потенціалу наукового розвитку є те, що при розрахунку цього індексу робиться акцент саме на використанні технологій, потенціал створення нових технологій оцінюється, але тільки за двома показниками: кількість патентів на душу населення та надходження роялті та ліцензії з-за кордону на душу населення. Крім того, обмеженням використання цього показника є те, що для розрахунку індивідуальних показників використовувалися застарілі данні (2011 р), що не дозволяє робити висновки про сучасний стан розвитку технологій в країні та потенціалу їх створення.

Глобальний інноваційний індекс (Global innovation index, GII), який складається щорічно спільно Корнелльським університетом, французькою бізнес-школою INSEAD і Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, визначається шляхом обчислення відношення рейтингу витрат на інновації (Вхідний індекс "Індекс інноваційного вкладу") до рейтингу результатів інноваційної діяльності (Вихідний індекс «Індекс інноваційної продукції»).

Структура індексу наведена на рис. 1.

Динаміка значень рейтингової оцінки для України за GII наведена в табл. 6.

Згідно проведеного дослідження GII рейтинг України покращується. Так, в 2014 р Глобальний інноваційний індекс складав 63 місце з 126 країн світу, а в 2018 р. – 43 місце з 127 країн світу. Зростання Глобального інноваційного індексу України відбувається в основному за рахунок зміцнення субіндексу інноваційного виходу. Але цей індекс має багато припущень в розрахунках, базується на суб'єктивній експертній оцінці, а також не ураховує масштаби економік-країн, які порівнюються в дослідженні. Крім того, індекс містить багато показників, які не відображають тенденції та перспективи наукового розвитку, тому використання його для цілей оцінки наукового потенціалу обмежено.

Всесвітній рейтинг залучення талантів складається на основі розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності талантів (The Global Talent Competitiveness Index, GTCI) [14] з 2013 р спільно французькою бізнес-школою INSEAD, сінгапурським Інститутом людського капіталу (Human Capital Leadership Institute) та міжнародної швейцарською компанією The Adecco Group. GTCI є рейтингом, що оцінює потенціал країн щодо навчання, залучення та утримання фахівців високої кваліфікації в країні. У рейтингу оцінюються країни світу за 6 комплексними індикаторами, кожен з яких також поділяється на кілька категорій (рис. 2).

Динаміка значень рейтингової оцінки для України за GTCI та окремих його складових наведена в табл. 7.

Виходячи з проведеного аналізу значень GTCI рівень конкурентоспроможності талантів в Україні зростає в 2019 р. у порівнянні з 2014 р. Але цей індекс має багато припущень в розрахунках, 28 показників базується на суб'єктивній експертній оцінці, 15 показників це індекси, і тому числі комплексні індекси, що може викликати дублювання в використанні показників. Кількісні показники, які застосовуються при розрахунках індексу,

Таблиця 6

Динаміка значень рейтингової оцінки GII для України

Індикатор	2014		2015		2016		2017		2018	
	ранг	оцінка	ранг	оцінка	ранг	оцінка	ранг	оцінка	ранг	оцінка
Глобальний інноваційний індекс	63	36,26	64	36,5	56	35,72	50	37,62	43	38,5
Коефіцієнт ефективності інновацій	14	0,9	15	0,87	12	0,84	11	0,83	5	0,9
Індекс інноваційного вкладу	88	38,15	84	39,06	76	38,91	77	41,05	75	40,45
Індекс інноваційного виходу	46	34,37	47	33,85	40	32,53	40	34,19	35	36,59

Джерело: згруповано автором за [13]

не ураховують масштаби економік країн, які порівнюються в дослідженні. Крім того, індекс містить багато показників, які не відображають тенденції та перспективи наукового розвитку.

Міжнародний індекс захисту прав власності (The International Property Right Index) [15] – був розроблений для оцінки стану прав власності у всіх країнах світу. На рис. 3 наведено три компоненти IPRI: правове та політичне середовище (LP); майнові права (PPR); права інтелектуальної власності (IPR).

Динаміка значень рейтингової оцінки для України за Міжнародним індексом захисту прав власності (IPRI) та окремих його складових наведена в табл. 8.

За рейтингом IPRI Україна погіршила свої позиції в захисті прав власності. Так, в 2007 р. вола

займала 57 місце з 126 країн світу, в 2010 р. – 93, в 2015 р. – 105, а в 2018 р. – 110. Це погіршення стосується також права інтелектуальної власності, яке є дуже важливим задля забезпечення науково-технічного розвитку (з 49 місця в 2007 р. перемістилася до 92 місця в 2018 р.). Але цей рейтинг вузько оцінює наукову діяльність лише з боку захисту інтелектуальної власності та не може бути використаний для оцінки ступеня наукового розвитку країни в загалі.

Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index – HDI) – інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Він є стандартним інструментом при

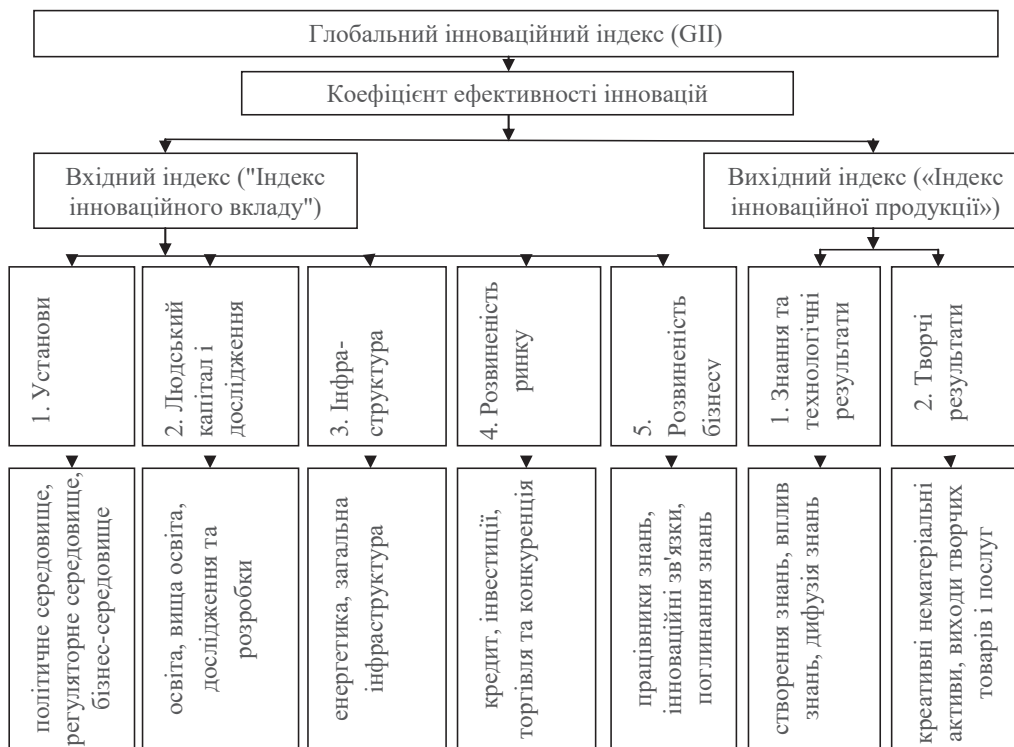

Рис. 1. Структура індексу ГІІ

Джерело: складено автором за [13]

Таблиця 7

Динаміка значень рейтингової оцінки для України за GTCI та окремих його складників

Показник	Період дослідження				
	2014	2015-2016	2017	2018	2019
GTCI	71	66	69	61	63
1. Можливості	80	91	103	99	96
2. Залучення	81	97	94	99	105
3. Зростання	76	72	64	66	68
4. Збереження	69	56	54	58	66
5. Професійні і технічні навички	46	40	66	44	45
6. Глобальні навички знань	57	61	53	42	37

Джерело: згруповано автором за [14]

загальному порівнянню рівня життя різних країн і регіонів. Індекс був розроблений в 1990 р. групою економістів на чолі з пакистанцем Махбубом-уль-Хаком [16]; його концептуальна структура була створена завдяки роботі Амарт'я Сена. Індекс публікується в рамках Програми розвитку ООН в щорічних звітах про розвиток людського потенціалу з 1990 року.

При підрахунку HDI враховуються 3 види показників: очікувана тривалість життя (LEI) – оцінює довголіття; індекс освіти (EI) – оцінює рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана трива-

лість навчання; індекс доходу (II) – оцінює рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) в доларах США. Динаміка HDI, LEI, EI, II України за період 1990-2017 рр. наведена на рис. 3.

Аналіз динаміки індексів та значення рейтингу демонструє покращення людського потенціалу в Україні, але що стосується індексу освіти, то використання його для оцінки рівня розвитку науково-технічної діяльності дуже обмежений. Це пов'язано зі змістом тих показників, які складають цей індекс. Тривалість навчання не може характеризувати науковий потенціал країни.

Рис. 2. Схема розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності талантів (The Global Talent Competitiveness Index)

Джерело: [14]

Динаміка значень рейтингової оцінки для України за Міжнародним індексом захисту прав власності (IPRI) та окремих його складників

Таблиця 8

Показник	Період											
	2007		2010		2015		2016		2017		2018	
	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг
Міжнародний індекс захисту прав власності (IPRI)	3.403	57	4.149	93	3.926	105	3.933	113	3.424	123	4.282	110
Правове та політичне середовище (LP)	2.712	55	3.723	91	2.836	111	2.428	122	2.476	123	2.685	120
Майнові права (PPR)	3.642	62	4.798	96	4.871	101	5.051	99	3.378	126	5.726	98
Права інтелектуальної власності (IPR)	3.855	49	3.928	85	4.070	90	4.320	90	4.419	93	4.436	92

Джерело: згруповано автором за [15]

Рейтинг країн світу за рівнем науково-дослідницької активності (Scimago Journal & Country Rank) – показник рівня науково-дослідницької активності вважається одним з ключових показників науково-технічного розвитку країни і розраховується як загальна кількість науково-дослідних статей, опублікованих в рецензованих наукових журналах і виданнях, включених в систему індексу наукового цитування: Elsevier’s Scopus. Аналіз науково-дослідних публікацій охоплює наступні області: науки про Землю, астрономія і космос, математика, фізика, хімія, біологія, медицина, психологія, соціологія, техніка і технології, машинобудування, сільськогосподарські науки та ін. [17].

В рейтингу представлено аналіз науково-дослідної активності в 2018 р. по 233 країнам світу. Динаміка кількості надрукованих наукових статей українських авторів, які індексуються в Elsevier’s Scopus, що характеризує країну за рівнем її науково-дослідницької активності, наведена в табл. 9.

З аналізу динаміки кількості надрукованих наукових статей українських авторів, які індексуються в Elsevier’s Scopus можна зробити висновки про їх поступове зростання, але воно відповідає зростанню кількості статей в світі, тому частка надрукованих статей в загальній кількості світових публікацій за останні роки не змінюється, а у порівнянні з 2000 р. – зменшується. Погіршується також місце в рейтингу (в 2000 р. Україна займала 31 місце в рейтингу, тоді як в 2018 р. – лише 46). Цей рейтинг відображає рівень наукового розвитку, але розглядає лише один його напрям

мок – науково-дослідну активність авторів, які представляють результати своєї наукової діяльності в наукових журналах, що індексуються в базі даних Elsevier’s Scopus.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, проведене дослідження дозволило визначити наступне.

1. Не зважаючи на велику кількість різноманітних індексів та рейтингів країн світу не існує такого індексу, який би в повній мірі характеризував рівень наукового розвитку. Запропоновано підхід до оцінки відповідності існуючих індексів відносно можливості урахування наукового розвитку країн світу. Цей підхід дозволив визначити вісім індексів, які включають показники розвитку науки.

2. Аналіз рейтингу за Інноваційний індекс Блумберга 2019 р. показав, що Україна втратила 7 пунктів у порівнянні з попереднім роком, та 20 пунктів у порівнянні з 2015 р. Цей індекс має недоліки, які не дозволяють в повній мірі адекватно оцінювати рівень наукової та науково-технічної активності країн світу: не враховуються масштаби економіки, масштаби наукової діяльності, ефективність роботи дослідників.

3. Виходячи з рейтингової оцінки, яка відповідає розрахункам Індексу доброї країни, науково-технічний розвиток в Україні кращий з 163 країн в світі, але сучасний стан вітчизняного наукового розвитку суттєво погіршився за останні роки. Таким чином, можливо відзначити неадекватність обраної методики оцінки та неможливості використання її результатів для об’єктивних висновків

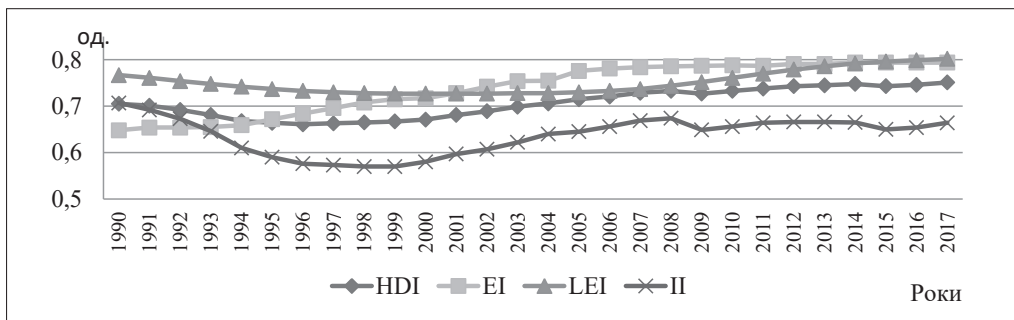

Рис. 3. Динаміка HDI, LEI, EI, II України за період 1990–2017 рр.

Джерело: [16]

Таблиця 9

Динаміка кількості надрукованих наукових статей українських авторів, які індексуються в Elsevier’s Scopus

Рік	Місце	Кількість наукових публікацій, од.	Частка статей в світі, %
2000	31	6393	0,48
2006	39	6783	0,32
2016	47	11107	0,33
2017	46	12276	0,34
2018	46	13514	0,34

Джерело: згруповано автором за [17]

щодо наукового та науково-технічного розвитку країн світу.

4. Згідно оцінкам, які були зроблені за ТАІ, Україна покращує свій технологічний рівень. Так, якщо в 2009 р. вона оцінювалась як країна, що є динамічним асистентом, то в 2015 р. як потенційний лідер. Але оцінка наукового потенціалу та розвитку не може здійснюватися за цим індексом тому, що при розрахунку цього індексу робиться акцент саме на використання технологій.

5. Згідно проведеного дослідження рейтинг України за Глобальним інноваційним індексом покращується. Так, в 2014 р Україна займала 63 місце з 126 країн світу, а в 2018 р. – 43 місце з 127 країн світу. Але використання його для цілей оцінки наукового потенціалу обмежено – цей індекс має багато припущень в розрахунках, базується на суб'єктивній експертній оцінці, а також не ураховує масштаби економік-країн, які порівнюються в дослідженні.

6. Аналіз значень GTCI показав, що рівень конкурентоспроможності талантів в Україні зростає в 2019 р. у порівнянні з 2014 р. Але цей індекс має багато припущень в розрахунках, кількісні показники, які застосовуються при розрахунках індексу, не ураховують масштаби економік країн, які порівнюються в дослідженні, містить багато показників, які не відображають тенденції та перспективи наукового розвитку.

7. За рейтингом IPRI Україна погіршила свої позиції в захисті прав власності. Цей рейтинг вузько оцінює наукову діяльність лише з боку захисту інтелектуальної власності та не може бути використаний для оцінки ступеня наукового розвитку країни в загалі.

8. Індекс розвитку людського потенціалу, зокрема індекс освіти (EI) демонструє покращення людського потенціалу в Україні, але використання цього індексу для оцінки рівня розвитку науково-технічної діяльності дуже обмежений. Це пов'язано зі змістом тих показників, які складають цей індекс.

9. Аналіз рейтингу країн світу за рівнем науково-дослідницької активності показав, що кількість надрукованих наукових статей українських авторів, які індексуються в Elsevier's Scopus збільшується, але частка надрукованих статей в загальній кількості світових публікацій за останні роки не змінюється, а у порівнянні з 2000 р. – зменшується. Цей рейтинг відображає рівень наукового розвитку лише з боку кількості наукових публікацій.

10. Таким чином, існує велика різниця між місцем України в різних рейтингах, що пояснюється тим, що під час розрахунку індексів на підставі яких складаються рейтинги, в них включаються різні показники, які описуються або статистичними даними або складаються на підставі експертних оцінок, використовуються різні методики

розрахунку індексів, включаються показники, які характеризують різні цілі проведення дослідження та ін. Усі наведені індекси не можуть в повній мірі відобразити науковий потенціал та перспективи розвитку науки в країнах світу, що обґрунтовує необхідність розробки спеціального індексу, який би ураховував визначені у існуючих індексах недоліки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Основні тенденції та проблеми розвитку науки в Україні. *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 62–72. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-2-62-72>. (дата звернення 15.01.2020).
2. Gani, A. Technological Achievement, High Technology Exports and Growth. *Journal of Comparative International Management*. 2009.12 (2). Р. 28-42.
3. Desai, M., Fukuda-Parr, S., Johansson, C., & Sagasti, F. Measuring the technology achievement of nations and the capacity to participate in the network age. *Journal of Human Development*, 2002.3 (1), Р. 95-122.
4. Shahab M. Technology Achievement Index 2015: Mapping the Global Patterns of Technological Capacity in the Network Age. URL : https://www.academia.edu/23906892/Technology_Achievement_Index_2015. (дата звернення 15.01.2020).
5. Горбулін В.П., Полумієнко С.К., Трофимчук О.М. Методи оцінки та формування стратегії розвитку національних наукових досліджень і розробок. *Математичне моделювання в економіці*. 2019. № 2 (15). С. 178-185.
6. Гриньова В. М., Колодізєв О. М. Інноваційний розвиток економіки України як стратегічний напрям підвищення її конкурентоспроможності у світі. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 1. С. 140-143.
7. Євтушенко В. М., Осадча А. Б. Оцінювання науково-технічної сфери України за показниками міжнародних рейтингів. *Науково-технічна інформація*. 2015. № 2. С. 12-19.
8. Розвиток інноваційної системи України в європейському науково-технологічному просторі : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України І.Ю. Єгорова; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. дані. К., 2018. 198 с.
9. Козлова А. І. Індикатори інноваційного розвитку економіки і промислових підприємств. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3760>
10. Bloomberg Innovation Index. URL : <https://www.bloomberg.com/news/terminal/PLJDAXT0AFB5>. (дата звернення 15.01.2020).
11. The Good Country Index. URL : <https://www.goodcountry.org/>. (дата звернення 15.01.2020).
12. Anholt, S.; Govers, R. Acknowledgements. *The Good Country Index*. 2014. URL : <https://www.goodcountry.org/acknowledgements>. (дата звернення 15.01.2020)
13. Global innovation index. URL : <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report>. (дата звернення 15.01.2020)

14. The Global Talent Competitiveness Index. Офіційний сайт. URL : <https://gtcistudy.com/the-gtci-index/#gtci-country-view> (дата звернення 15.01.2020)

15. International property rights Index. Офіційний сайт. URL : <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/>. (дата звернення 15.01.2020)

16. Human Development Data (1990-2017). URL : <http://hdr.undp.org/en/data>. (дата звернення 15.01.2020)

17. SCImago Journal & Country Rank/ URL : <https://www.scimagojr.com/countryrank.php?year=2018>. (дата звернення 15.01.2020)

REFERENCES:

1. Khaustova V. YE., Reshetnyak O. I. (2019) Osnovni tendentsiyi ta problemy rozvytku nauky v Ukraini. [Basic tendencies and problems of development of science in Ukraine]. *Problems of economy*, no. 2, pp. 62–72. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-2-62-72> (accessed 15 January 2020) (in Ukrainian)

2. Gani A. (2009) Technological Achievement, High Technology Exports and Growth. *Journal of Comparative International Management*, no. 12 (2), pp. 28-42.

3. Desai, M., Fukuda-Parr, S., Johansson, C., & Sagasti, F. (2002). Measuring the technology achievement of nations and the capacity to participate in the network age. *Journal of Human Development*, no. 3 (1), pp. 95-122.

4. Shahab M. (2016) Technology Achievement Index 2015: Mapping the Global Patterns of Technological Capacity in the Network Age. Available at: https://www.academia.edu/23906892/Technology_Achievement_Index_2015 (accessed 15 January 2020)

5. Horbulin V.P., Polumiyyenko S.K., Trofymchuk O.M. (2019) Metody otsinky ta formuvannya stratehiyi rozvytku natsional'nykh naukovykh doslidzhen' i rozrobok [Methods of evaluation and development of national research and development strategy]. *Mathematical modeling in economics*, no. 2 (15), pp. 178-185.

6. Hryn'ova V. M., Kolodizyev O. M. (2014) Innovatsiynyy rozvytok ekonomiky ukraiyiny yak stratehichnyy napryam pidvyshchennya yiyi konkurentospromozhnosti u sviti [Innovative development of the Ukrainian

economy as a strategic direction of increasing its competitiveness in the world]. *Bulletin of economic science of Ukraine*, no. 1, pp. 140-143. (in Ukrainian)

7. Yevtushenko V. M., Osadcha A. B. (2015) Otsynuvannya naukovo-tekhnichnoyi sfery Ukrayiny za pokaznykamy mizhnarodnykh reytynhiv [Estimation of the scientific and technical sphere of Ukraine by indicators of international ratings]. *Scientific and technical information*, no. 2, pp. 12-19. (in Ukrainian)

8. Yehorova I.YU. (2018) Rozvytok innovatsiynoyi systemy Ukrayiny v yevropeys'komu naukovo-tekhnologichnomu prostori : naukova dopovid' [Development of the innovative system of Ukraine in the European scientific and technological space: scientific report]. K: Druk. (in Ukrainian)

9. Kozlova A. I. (2014) Indykatory innovatsiynoho rozvytku ekonomiky i promyslovykh pidpryyemstv [Indicators of innovative development of economy and industrial enterprises.] *Efektivna ekonomika*, no. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3760>. (accessed 15 January 2020).

10. Bloomberg Innovation Index. (2019) Available at: <https://www.bloomberg.com/news/terminal/PLJDAX-T0AFB5> (accessed 15 January 2020).

11. The Good Country Index. (2019) Available at: <https://www.goodcountry.org/>. (accessed 15 January 2020)

12. Anholt, S.; Govers, R. (2014). Acknowledgements. *The Good Country Index*. Available at: <https://www.goodcountry.org/acknowledgements>. (accessed 15 January 2020).

13. Global innovation index. (2018) Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report>. (accessed 15 January 2020).

14. The Global Talent Competitiveness Index. (2018). Available at: <https://gtcistudy.com/the-gtci-index/#gtci-country-view> (accessed 15 January 2020).

15. International property rights Index. (2018). Available at: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/> (accessed 15 January 2020).

16. Human Development Data (1990-2017). URL : <http://hdr.undp.org/en/data> (accessed 15 January 2020).

17. SCImago Journal & Country Rank. (2019). Available at: <https://www.scimagojr.com/countryrank.php?year=2018> (accessed 15 January 2020).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

FORMATION OF BACKGROUND FOR DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

У статті досліджено наявні передумови, що привели до зміни в експортно-імпортних потоках основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства, зрушення у товарній структурі експорту аграрної продукції з України щодо глибини її переробки. Визначено напрями, що сприятимуть підвищенню ефективності господарювання аграрних товаровиробників та збільшенню їх присутності в експортних операціях із сільськогосподарською продукцією. Розглянуто економічні передумови, на прикладі підприємств ТОВ СП «Нібулон» та МХП висвітлено можливості сільськогосподарських підприємств у здійсненні експортно-імпортних операцій. Запропоновано низку заходів державної підтримки у здійсненні експорту власної продукції вітчизняними аграрними підприємствами, до яких належать консалтинговий супровід, інформаційно-аналітичне забезпечення, залучення інвестиційних ресурсів у межах державно-приватного партнерства.

Ключові слова: експорт, імпорт, сільськогосподарська продукція, світовий ринок, внутрішній ринок, ціна, сільськогосподарські підприємства.

В статье исследованы существующие предпосылки, которые привели к изме-

нению в экспортно-импортных потоках основных видов сельскохозяйственной продукции и продовольствия, сдвиги в товарной структуре экспорта аграрной продукции из Украины касательно глубины ее переработки. Определены направления, которые будут способствовать повышению эффективности хозяйствования аграрных товаропроизводителей и увеличению их присутствия в экспортных операциях с сельскохозяйственной продукцией. Рассмотрены экономические предпосылки, на примере предприятий ООО СП «Нібулон» и МХП освещены возможности сельскохозяйственных предприятий в осуществлении экспортно-импортных операций. Предложен ряд мер государственной поддержки в осуществлении экспорта собственной продукции отечественными аграрными предприятиями, к которым относятся консалтинговое сопровождение, информационно-аналитическое обеспечение, привлечение инвестиционных ресурсов в пределах государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: экспорт, импорт, сельскохозяйственная продукция, мировой рынок, внутренний рынок, цена, сельскохозяйственные предприятия.

УДК 339.5:633:334.72

<https://doi.org/10.32843/bses.49-8>

Білянський Ю.О.

здобувач кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Подільський державний аграрно-технічний університет

Bilianskyi Yuri

State Agrarian and Engineering University in Podilia

The article explores the existing conditions that have contributed to Ukraine's entry and consolidation in the world food markets. There is established that due to the existing natural and resource potential, combined with the favorable conditions of the world market and the development of an appropriate institutional environment, our country has succeeded in gaining a leading position in the foreign markets of grain and oilseeds. The problems of development of foreign economic activity of agricultural enterprises are outlined. The author attributes to them the fact that domestic agricultural exports are of raw material character, that is, mainly crop products are exported without deep processing. As well as the low presence of direct producers in export operations with agricultural products. There is established that agricultural producers are practically not engaged in import activities. The directions that will help to increase the efficiency of management of agricultural producers and increase their activity in foreign economic transactions with agricultural products are determined. The economic conditions that led to changes in the export-import flows of the main types of agricultural products and food, shifts in the commodity structure of export of agricultural products from Ukraine in terms of the depth of its processing are considered. On the example of the enterprises of JV Nibulon LLC and MHP the possibilities of agricultural enterprises in carrying out export-import operations are highlighted. The author has proved that the development of foreign economic activity of agricultural enterprises should be carried out in the conditions of formation of appropriate institutional support, which involves the use of a complex of instruments of assistance from the state. A number of measures of state support for export of own products by domestic agrarian enterprises are proposed, which include providing consulting support for export operations, information and analytical support in order to increase the efficiency of finding a niche in the world market, attracting investment resources within the framework of public-private partnership production of niche products that are in demand on the world market.

Key words: export, import, agricultural products, world market, domestic market, price, agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Сьогодні поглиблення міжнародних інтеграційних процесів створюють нові можливості для розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Передумови цього формуються під впливом факторів світового ринку та залежать від наявності внутрішніх можливостей України. Кон'юнктура світового ринку та зростаючий попит на енергетичні й продовольчі ресурси створили сприятливі передумови нарощування вітчизняного експорту насіння зернових, олійних культур.

Наша держава має великий природно-ресурсний потенціал, вдале географічне розміщення, що дають можливість аграрним підприємствам реалізувати конкурентні переваги власної продукції на світовому ринку. Проте вважаємо, що вони в сучасних умовах розвитку інституційного середовища використані далеко не повністю. Нові умови господарювання, світові тенденції у формуванні попиту на енергетичні й продовольчі ресурси вимагають розширення експортної орієнтації аграрних підприємств України, диверсифікації їх виробничої

та експортної діяльності, що загалом визначатиме ефективність позиціонування нашої держави на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств є досить актуальною серед науковців. Дослідженням з пошуку можливостей їх розвитку через реалізацію експортних можливостей приділили увагу такі економісти-аграрники, як Н.А. Карасьова [1], С.М. Кваша [2], В.М. Онегіна [3], Т.О. Осташко [4], Н.І. Патица [5], А.Л. Педорченко [6], М.І. Пугачов [7], О.М. Шпичак [8]. У зв'язку із сучасними викликами, що виникають у результаті подальшого розвитку світової торгівлі, зміною вектору розвитку вітчизняної зовнішньої політики України, зростаючої конкуренції між учасниками світового та внутрішнього ринків існує потреба поглиблення наукових досліджень у напрямі пошуку можливостей для формування сприятливого середовища розвитку зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення наявних передумов розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств, що сприяли виходу та укріпленню України на світових ринках продовольства, а також визначення напрямів, що сприятимуть підвищенню ефективності господарювання аграрних товаровиробників та збільшенню їх присутності в експортних операціях із сільськогосподарською продукцією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження підтверджують, що зовнішньоекономічна діяльність сільськогосподарських підпри-

ємств спрямована переважно на експорт виробленої продукції. Меншою мірою вона має імпорнтний характер. Імпорт здійснюється здебільшого для забезпечення ресурсами для виробничого процесу. Розглянемо наявні передумови реалізації експортної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Наявний значний експортний потенціал в аграрному секторі України сформувався за рахунок високої родючості вітчизняних сільськогосподарських земель, сприятливого географічного розташування, зокрема довгої лінії узбережжя України та вдалого розташування відносно країн Близького Сходу, Західної Європи та Азії, що є основними споживачами цієї продукції, наявності глибоководних портів, компактності країни, що зумовлює тривалість терміну доставки експортних вантажів залізницею протягом 3–5 днів тощо.

Всі ці передумови разом зі зростаючим попитом на світовому ринку продовольства та сировинних сільськогосподарських товарів зумовили нарощення темпів експортної діяльності та зміни в експортно-імпорнтних співвідношеннях на ринках окремих видів аграрної продукції (табл. 1). Слід відзначити також, що ці процеси відбувалися під впливом суттєвих змін в інституційному забезпеченні зовнішньоекономічної діяльності та вектору торговельної політики держави із зовнішніми партнерами, зокрема в результаті підписання низки міжнародних торговельних угод і договорів, які стосуються співробітництва з країнами ЄС, а також вступу до Світової організації торгівлі. Дослідження змін в експортно-імпорнтних потоках протягом 2004–2018 років свідчать про суттєве збільшення обсягів експорту продукції зерна

Таблиця 1

Зміни в експортно-імпорнтних потоках основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства через призму внутрішнього ринку протягом 2004–2018 років

Вид продукції	Обсяг експорту, тис. т	Обсяг імпорту, тис. т	Частка експорту у виробництві, %	Частка імпорту у фонді споживання, %
<i>2018 рік</i>				
Зерно	42 940	280	61,3	5,0
Овочі	434	188	4,4	2,7
Олія	5 986	259	95,9	51,7
Плоди	331	878	10,9	35,9
Молоко	807	180	8,0	2,2
М'ясо	399	283	16,9	12,7
Яйця	186	4	20,0	0,6
<i>2018 рік до 2004 року (%; +, – в. п.)</i>				
Зерно	5,5 рази	32,0	42,7	-9,7
Овочі	5,1 рази	4,2 рази	3,2	1,9
Олія	6,7 рази	98,1	33,3	10,1
Плоди	1,6 рази	2,7 рази	0,5	15,4
Молоко	38,0	2,2 рази	-7,5	1,4
М'ясо	3,6 рази	77,3	10,1	-7,4
Яйця	186 разів	100	19,8	-0,1

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

(у 5,5 разів) та олії (у 6,7 разів). Частка експорту цих видів продукції у їх внутрішньому виробництві складає 61% та 96% відповідно. Також має місце позитивна тенденція збільшення обсягів експорту продукції, для виробництва якої необхідно використовувати зерно. Зокрема, це м'ясо та яйця, експортні потоки яких протягом досліджуваного періоду збільшилися у 3,6 та 186 разів відповідно. У 2018 році вони склали 17% та 20% від виробництва всередині країни.

Такі тенденції сформувалися за рахунок підприємств, що займаються виробництвом яєць та м'яса курей. Встановлено, що мають місце позитивні тенденції у заміщенні імпорту вітчизняною продукцією за такими видами, як зерно, цукор, м'ясо та яйця, де зміна частки імпорту у фонді споживання населенням складала від 0,1% до 9,7%. Суттєво збільшилися обсяги імпорту овочів, плодів та молока, а саме у 4,2; 2,7 та 2,2 рази відповідно, що також зумовило збільшення його частки у споживанні всередині країни. Саме за рахунок цих видів продукції та продуктів їх переробки сільськогосподарські підприємства сьогодні мають можливість розвивати свою експортну діяльність.

Дослідження змін в експортно-імпортних потоках зерна у видовому зрізі свідчить про те, що нарощення експорту відбулося за рахунок кукурудзи (табл. 2). Обсяги цього виду продукції, які були вивезені за межі країни у 2018 році, у 17 разів більше порівняно з 2004 роком. Слід відзначити, що зменшився експорт нішевих видів зернових, зокрема проса та вівса, незважаючи на те, що ціна на ці види продукції зросла значно більше порівняно з іншими. Це розкриває перспективні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності для безпосередніх виробників цих видів продукції.

Порівняно з експортом зерна обсяги його імпорту є незначними, переважно завозиться в Україну кукурудза для забезпечення сільськогосподарських підприємств насіннєвим матеріалом. Частка насіннєвої кукурудзи у загальному обсязі імпорту у 2018 році складала 96%. Також структура імпорту формується з продовольчого зерна пшениці твердих сортів, рису та гречки.

Встановлено, що наявні тенденції у структурі експортних потоків сформувалися в результаті створення конкурентних переваг тих чи інших видів сільськогосподарської продукції (табл. 3).

Досліджено рівень конкурентоспроможності експортно орієнтованих видів вітчизняної сільськогосподарської продукції (пшениці, ячменю, кукурудзи, соняшникової олії, ріпаку, соєвих бобів) на світовому ринку за допомогою відносних показників конкурентоспроможності, зокрема індексу відносної експортної конкурентоспроможності (RCA), індексу відносної залежності від імпорту (RMP), індексу відносних торговельних переваг (RTA) протягом 2010–2017 років. Динаміка змін показника RCA свідчить про зростання відносної експортної конкурентоспроможності за такими видами продукції, як пшениця, кукурудза та соєві боби. Значення індексу відносних торговельних переваг свідчить про те, що найбільш конкурентоспроможними видами продукції протягом досліджуваного періоду була соняшникова олія (у 2017 році RTA становить 31,6), ячмінь (8,0) та кукурудза (6,4). Проте спостерігається знижувальна тенденція індексу RTA, зокрема щодо ячменю він зменшився у 2,5 рази, щодо соняшникової олії – майже в 1,5 рази.

Дослідження свідчать про те, що реалізація вищевикладених можливостей України в експорті сільськогосподарської продукції меншою мірою

Таблиця 2

Тенденції в експорті та імпорті зерна за основними видами

Вид продукції	2004 рік		2018 рік		Відношення 2018 року до 2004 року (% , разів)	
	Кількість, тис т	Ціна, дол США за 1 т	Кількість, тис т	Ціна, дол США за 1 т	Кількість	Ціна
<i>Експорт</i>						
Пшениця	2 553,9	113,1	16 373,4	183,5	6,4 рази	162
Ячмінь	3 710,4	99,9	3 597,5	189,5	97	190
Кукурудза	1 233,9	136,9	21 434,4	163,6	17 разів	120
Просо	33,5	114,8	25,2	311,9	75	2,7 рази
Овес	22,6	95,1	8,1	218,1	36	2,3 рази
<i>Імпорт</i>						
Пшениця	593,2	185,6	4,0	694,7	0,7	3,7 рази
Ячмінь	23,7	215,1	7,4	333,1	31,2	155
Кукурудза	14,0	1 695,0	37,4	3813,2	2,7 рази	2,3 рази
Рис	102,3	253,0	86,5	444,9	84,6	176
Гречка	0,1	234,9	11,5	200,2	115 разів	85

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Індекси виявлених переваг для окремих видів вітчизняної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на світовому ринку

Рік	Ячмінь	Кукурудза	Пшениця	Соняшникова олія	Ріпак	Сосві боби
<i>RCA</i>						
2010	20,47	3,21	3,38	45,21	9,30	0,25
2017	8,1	8,0	5,6	31,6	6,1	1,4
<i>RTA</i>						
2010	20,38	2,17	3,38	45,14	8,48	0,24
2017	7,99	6,42	5,59	31,56	5,04	1,41
<i>RMP</i>						
2010	0,09	1,04	0,01	0,07	0,81	0,01
2017	0,10	1,55	0,03	0,00	1,08	0,04

Джерело: складено автором за даними ФАО

забезпечується за рахунок діяльності безпосередньо її виробників та здійснюється переважно трейдерами. Проте частка сільськогосподарських підприємств в експорті протягом останніх років збільшилась. Це відбулося за рахунок великих сільськогосподарських товаровиробників. Наприклад, ТОВ СП «Нібулон» має земельний банк у розмірі 80 тис. га, а у його структурі понад 90% займають посіви зернових та олійних культур. Підприємство завдяки власній інфраструктурі перевантажувальних терміналів та комплексів з приймання, зберігання й відвантаження здійснює експорт цих культур. Згідно з оцінками експертів частка підприємства у загальному обсязі експорту з країни складає близько 10%. Найбільшу частку у структурі експорту сільськогосподарського підприємства «Нібулон» мають пшениця та кукурудза (40,8% та 42,9% відповідно). Географічна спрямованість експорту охоплює країни ЄС та країни Близького й Далекого Сходу. Одним з напрямів створення передумов для розвитку його зовнішньоекономічної діяльності на ринку аграрної продукції є розбудова внутрішньої логістики, зокрема, річкових вантажоперевезень. Частка перевезень водним транспортом у загальних обсягах транспортування сільськогосподарської продукції складає близько 60%. Імпортна діяльність підприємства забезпечує формування матеріально-технічної бази. Зокрема, цим є укладення зовнішньоекономічних контрактів на поставки імпортного обладнання для розбудови перевантажувальних річкових терміналів та закупівлі дизельного пального за кордоном [9].

На ринку м'яса курей одним із найбільших експортерів є ПРАТ «Миронівський хлібопродукт», який є вертикально інтегрованим підприємством із закритим циклом. В його складі є сільськогосподарські підприємства, що займаються виробництвом сировини для кормів та птахофабрики, продукція яких спрямовується на експорт. Це підприємство експортує власну продукцію в країни ЄС, Близького Сходу, Африки. Для забезпечення

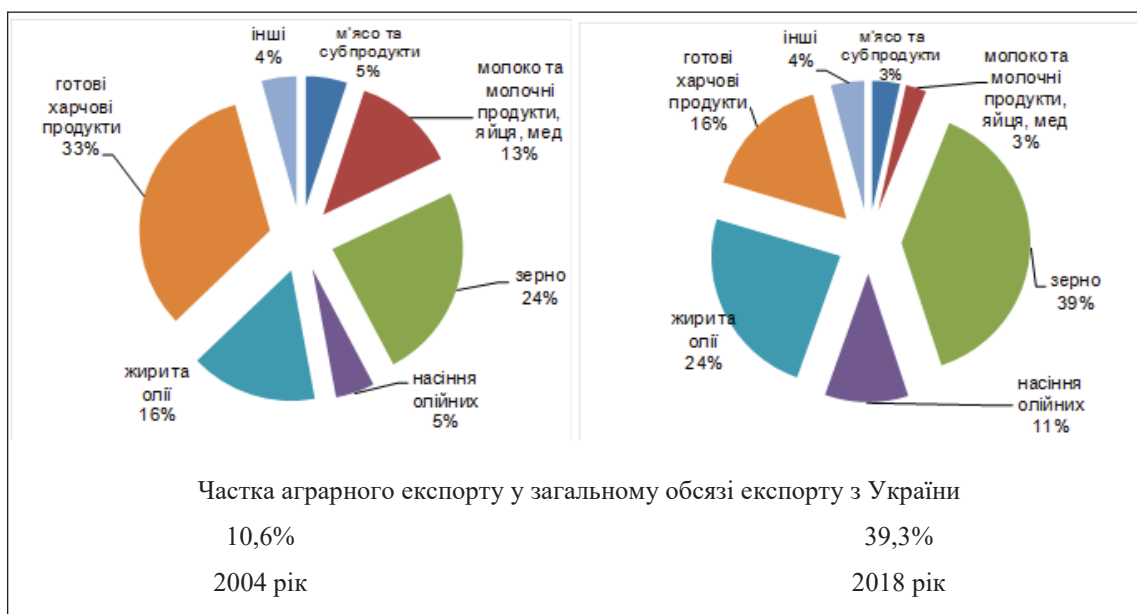
власною кормовою базою підприємство сформувало земельний банк близько 370 тис. га. [10].

В результаті висвітлених вище змін відбулися зрушення в товарній структурі експорту аграрної продукції з України щодо глибини її переробки (рис. 1).

Загалом частка аграрного експорту протягом 2004–2014 років зростає з 10,6% до 39,3%, що свідчить про зростаюче значення експортної діяльності для сільськогосподарських товаровиробників. Однак дослідження свідчать про чітку тенденцію до збільшення частки продукції, що є сировиною або має незначний ступінь переробки, продукції, під час виробництва якої має місце високий рівень механізації та автоматизації із залученням значних земельних ресурсів. Зокрема, частка валютних надходжень від експорту зерна протягом 2004–2018 років збільшилась на 15 в. п., насіння олійних культур – 6 відсоткових пунктів, тоді як частка експорту готових продуктів харчування, молока та молокопродуктів знизилась на 17 та 10 відсоткових пунктів відповідно. Позитивна тенденція має місце щодо експорту соняшникової олії, частка рослинних олій у структурі експорту збільшилась на 8 відсоткових пунктів. Таким чином, сьогодні аграрний експорт має сировинний характер.

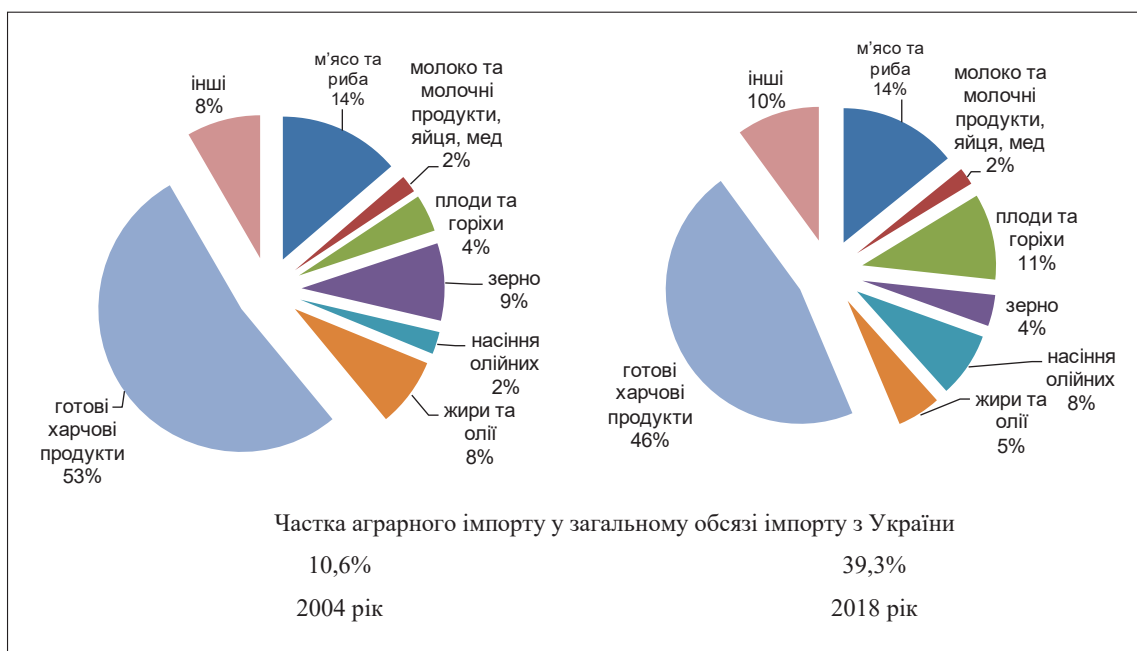
Структура імпорту аграрної продукції протягом досліджуваного періоду суттєво не змінилась. Зменшилась частка готових продуктів на 7 відсоткових пунктів, що свідчить про позитивну динаміку імпортозаміщення продовольства.

Висновки з проведеного дослідження. Результати дослідження наявних передумов розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств свідчать про те, що завдяки наявному природному й ресурсному потенціалу разом зі сприятливою кон'юктурою світового ринку та розвитком відповідного інституційного середовища нашої країні вдалося завоювати провідні позиції на зовнішніх ринках зерна та насіння олійних культур. Проте тут

Рис. 1. Порівняння структури експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

Рис. 2. Порівняння структури імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки

Джерело: складено автором за даними Державної митної служби України

існує низка проблем, які потребують вирішення. По-перше, вітчизняний аграрний експорт має сировинний характер, тобто вивозиться переважно рослинницька продукція без глибокої переробки. По-друге, присутність безпосередніх виробників у експортних операціях із сільськогосподарською продукцією є незначною. За рідкісним винятком сільськогосподарські товаровиробники не займа-

ються імпортною діяльністю. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств, на нашу думку, повинен здійснюватися в умовах формування відповідного інституційного забезпечення, яке передбачає використання комплексу інструментів сприяння з боку держави. Вони мають передбачати заходи підтримки щодо здійснення власного експорту аграрними підпри-

емствами, надання консалтингового супроводу експортних операцій, інформаційно-аналітичного забезпечення задля підвищення ефективності пошуку ніші на світовому ринку, залучення інвестиційних ресурсів у межах державно-приватного партнерства для диверсифікації діяльності та виробництва нішевих видів продукції, які користуються попитом на світовому ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Карасьова Н.А. Експортоорієнтована діяльність аграрного сектора в умовах глобалізації світової економіки. Житомир : Полісся, 2016. 256 с.
2. Кваша С.М. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 80 с.
3. Онегіна В.М., Білецький О.В. Цінові ризики експортної орієнтації сільськогосподарського виробництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки*. 2019. Вип. 200. С. 54–61.
4. Осташко Т.О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 83–93.
5. Патика Н.І. Конкурентоспроможність сільського господарства України: глобальний та національний вимір. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 368 с.
6. Педорченко А.Л. Формування конкурентних переваг товаровиробників-експортерів олійних культур. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3819> (дата звернення: 21.01.2020).
7. Пугачов М.І., Мельник А.О. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 28–31.
8. Шпичак О.М., Боднар О.В., Шпичак О.О. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2017. 545 с.
9. Зовнішньоекономічна діяльність. Нібулон. URL: <https://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/napryamki-diyalnosti/zovnishnoekonomichna-diyalnist.html> (дата звернення: 17.01.2020).
10. Птахівництво. Миронівський хлібопродукт. URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/operations/poultry> (дата звернення: 21.01.2020).

REFERENCES:

1. Karasova N.A. (2016). Eksportoorientovana diialnist aharnoho sektora v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky [Export-oriented activity of agrarian sector in the conditions of globalization of the world economy]. Zhytomyr : Polissia (in Ukrainian).
2. Kvasha S.M. (2013). Eksport ta import produktsii aharnoho sektoru Ukrainy: stan ta tendentsii [Export and Import of Agar Products in Ukraine: Status and Trends]. Kyiv : NNC IAE (in Ukrainian).
3. Onehina V.M., Biletskyi O.V. (2019) Tsinovi ryzyky eksportnoi oriientatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva [Price risks of export orientation of agricultural production] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva. Ekonomichni nauky*, vol. 200, pp. 54–61.
4. Ostashko T.O. (2016) Eksport ahroprodovolchyykh tovariv u YeS: perspektyvy i zavdannia [Export of agri-food products to the EU: prospects and tasks. Economics and forecasting]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 1, pp. 83–93.
5. Patyka N.I. (2019) Konkurentospromozhnist silskoho hospodarstva Ukrainy: hlobalnyi ta natsionalnyi vymir [Competitiveness of Ukrainian agriculture: a global and national dimension]. Vinnytsia : TOV "Tvory".
6. Pedorchenko A.L. (2015) Formuvannia konkurentnykh perevah tovarovyrobnykiv-eksporteriv oliinykh kultur [Formation of competitive advantages of oil-seed exporters]. *Efektivna ekonomika*. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3819> (accessed: 21 January 2020).
7. Puhachov M.I., Melnyk A.O. (2014) Intehratsiini alternatyvy dlia APK Ukrainy v umovakh svitovoi ekonomichnoi kryzy [Integration alternatives for agroindustrial complex of Ukraine in the conditions of the world economic crisis]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 28–31.
8. Shpychak O.M., Bodnar O.V., Shpychak O.O. (2017) *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy tsinoutvorennia* [Theoretical, methodological and practical bases of pricing]. Kyiv : Komprint (in Ukrainian).
9. Zovnishnoekonomichna diialnist [Foreign economic activity]. Nibulon. Available at: <https://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/napryamki-diyalnosti/zovnishnoekonomichna-diyalnist.html> (accessed 17 January 2020).
10. Ptakhivnytstvo [Poultry farming] Myronivskiy khliboprodukt. Available at: <https://www.mhp.com.ua/uk/operations/poultry> (accessed 21 January 2020).

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

INNOVATIVE ACTIVITY AS A FACTOR OF ENSURING COMPETITIVENESS IN AGRICULTURE ENTERPRISES

Інноваційна діяльність є важливою складовою частиною системи заходів для прискорення розвитку підприємств, підвищення їх продуктивності та конкурентоспроможності. У статті представлено теоретичні підходи науковців до визначення поняття «інновації». Проаналізовано вплив інноваційної діяльності на конкурентоспроможність аграрних підприємств України. Розглянуто особливості та проблеми впровадження інновацій у виробничу діяльність аграрних підприємств, визначено сутність поняття «агроінновації». Виявлено параметри та характеристики інноваційного потенціалу підприємств аграрного сектору. Обґрунтовано пріоритетні напрями інноваційної діяльності, визначено необхідність розроблення інноваційної політики суб'єктів господарювання. Визначено етапи здійснення інноваційної діяльності, сформовано алгоритм її проведення. Запропоновано заходи, що дають змогу успішно впроваджувати інновації у виробництво.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, агроінновації, конкурентоспроможність, інноваційний потенціал, інноваційна політика, аграрні підприємства.

Инновационная деятельность является важной составляющей системы мер для

ускорения развития предприятий, повышения их производительности и конкурентоспособности. В статье представлены теоретические подходы ученых к определению понятия «инновации». Проанализировано влияние инновационной деятельности на конкурентоспособность аграрных предприятий Украины. Рассмотрены особенности и проблемы внедрения инноваций в производственную деятельность аграрных предприятий, определена сущность понятия «агроинновации». Выявлено параметры и характеристики инновационного потенциала предприятий аграрного сектора. Обоснованы приоритетные направления инновационной деятельности, определена необходимость разработки инновационной политики субъектов хозяйствования. Определены этапы осуществления инновационной деятельности, сформирован алгоритм ее проведения. Предложены меры, которые позволят успешно внедрять инновации в производство.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, агроинновации, конкурентоспособность, инновационный потенциал, инновационная политика, аграрные предприятия.

УДК 330.341.1

<https://doi.org/10.32843/bses.49-9>

Желуденко К.В.

аспірант

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

Zheludenko Kristina

Kherson State Agricultural University

The main component of the enterprises dynamic development is competitiveness, since it characterizes the possibility and effectiveness of its adaptation in modern market conditions. Rapid changes in production technologies, management and organization of enterprises cause aggravation of competition, in which business entities that conduct innovative activities win. Innovation allows the company to take and maintain a market leader position, increase its productivity and competitiveness. Therefore, taking into account the peculiarities of innovative activity of agricultural enterprises should be one of the decisive conditions for their further development. The role of innovation in the economy and development of enterprises, the problems of implementation, as well as its impact on the competitiveness of business entities are investigated in the works of many domestic and foreign scientists. The article presents various theoretical approaches of scientists to the definition of the concept of "innovation". The influence of innovation on the competitiveness of enterprises in Ukraine is analyzed. The features and problems of introducing innovations into the production activities of agricultural enterprises are considered and the essence of the concept of "agro innovation" is determined. The factors influencing the innovation process in the agricultural sector are identified and the classification of innovations of agricultural enterprises is presented. The parameters and characteristics of the enterprises innovative potential in the agricultural sector are revealed. Priority directions of innovative activity are substantiated and the need to develop an innovative policy for business entities is determined. It is determined that the implementation of effective innovation activities of agricultural enterprises is possible with the help of state support; the need for improving the regulatory framework is substantiated. The stages of the implementation of innovative activities are determined and an algorithm for its implementation is formed. This article proposes measures that will successfully introduce innovations in production.

Key words: innovation, innovation activity, agro innovation, competitiveness, innovative potential, innovation policy, agricultural enterprises.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України в міжнародний економічний простір виникає необхідність переходу вітчизняної економіки на інноваційну модель розвитку. Стрімкі зміни технологій виробництва, управління та організації підприємств викликають загострення конкурентної боротьби, у якій перемагають ті суб'єкти господарювання, що проводять інноваційну діяльність. Інновації дають змогу підприємству зайняти та утримати позицію лідера на ринку, підвищити свою продуктивність і конкурентоспроможність, тому врахування інноваційного чинника має бути однією з вирішальних умов подальшого розвитку аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль інновацій в економіці та розвитку підпри-

ємств, проблеми впровадження, а також їх вплив на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання досліджено в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед науковців, які провели ґрунтовні дослідження проблем інноваційної діяльності, можна виділити І. Вініченка [3], В. Ільїна [7], О. Кота [8], Р. Фатхутдінова [12], О. Шпикуляка [14], О. Янковської [16]. Однак з огляду на швидкі зміни економічних процесів питання інноваційної діяльності аграрних підприємств вимагає додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей інноваційної діяльності аграрних підприємств та ролі інновацій у забезпеченні їх конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційна діяльність є важливою складовою частиною системи заходів для прискорення розвитку підприємств, підвищення їх конкурентоспроможності та продуктивності. Основні причини виникнення інновацій полягають у появі нових науково-технічних досягнень, змінах попиту споживачів, умов державного регулювання, поведінки підприємств-суперників, можливостях забезпечення ресурсами. У науковій літературі наведено різні підходи до визначення сутності інновацій (табл. 1).

Отже, узагальнюючи наявні підходи, можемо вважати, що інновація – це біологічні, технологічні, науково-технічні, економічні, організаційні перетворення у виробництві, що відрізняються від загальноновживаних методів і спрямовані на вдосконалення виробничих процесів та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Головними особливостями інновацій є наявність науково-технічної новизни, впровадження їх у виробництво та комерційна реалізованість.

Інновації відрізняються регіональними, галузевими, функціональними, технологічними й організаційними особливостями. Інноваційна діяльність аграрних підприємств має свою специфіку, що викликано особливостями сільського господарства, оскільки основним фактором виробництва в ньому є земля, тому науковці у своїх працях виділяють поняття «агроінновація», що позначає інновацію, що реалізована в аграрній сфері. За В. Івановим [5], це є впровадженням у господарську діяльність результатів досліджень і розробок, представлених новими сортами рослин, новими технологіями у рослинництві, новими добривами й засобами захисту рослин, новими формами організації та управління, що дають змогу підвищити ефективність виробництва. О. Кот [8] вважає, що інновація в сільському господарстві – це системні впровадження в аграрне виробництво результатів науково-дослідницької роботи, які викликають позитивні якісні та кількісні зміни у характеристиці взаємозв'язків між біосферою і техносферою, а також покращують стан навколишнього серед-

овища. За О. Янковською [16], це є інноваціями, що є кінцевим результатом впровадження новації у сфері сільського господарства, який привів до отримання економічного, соціального, екологічного та інших видів ефекту. І. Вініченко [3] агроінновацію вважає нововведеннями у сільському господарстві, що приводять до отримання комерційного ефекту.

Інноваційна діяльність впливає на конкурентоспроможність підприємств шляхом підвищення конкурентоспроможності їх продукції, створюючи конкурентні переваги на найближчу та середньострокову перспективу; виникнення у споживачів нових потреб, які створюють конкурентні переваги на віддалену перспективу та підвищення ефективності виробництва [13, с. 116]. Інноваційна діяльність вітчизняних аграрних підприємств перебуває не в найкращому стані. Підприємства мають багато проблем, пов'язаних з ефективним використанням інновацій та їх впровадженням, що супроводжується втратою ними конкурентоспроможності на міжнародному й місцевому рівнях [9, с. 51]. Для реалізації інновацій в аграрній сфері необхідні значне фінансування, тривалі строки розроблення, а їх впровадження гальмується недостатнім рівнем державної підтримки підприємств, низьким розвитком інформаційних досліджень у галузі сільського господарства, негативним впливом інфляційних процесів, високими відсотковими ставками на банківські кредити, економічними ризиками, недосконалою нормативно-правовою базою [10, с. 130].

На інноваційний процес в аграрній сфері безпосередній вплив мають такі фактори, як різниця регіонів за кліматичними умовами та якістю ґрунтів, що впливає на технології виробництва; різний освітній рівень працівників; відмінність технології вирощування продукції за видами; значний проміжок у часі між створенням нової розробки та її масовим виробництвом, різноманітність видів сільськогосподарської продукції, що виробляється.

На підприємствах інновації здебільшого представлені застосуванням вже наявних наукових

Таблиця 1

Визначення поняття «інновація»

№	Дослідник	Сутність поняття «інновація»
1	Л. Білозор [1]	Результати наукових досліджень, представлені в готовому для впровадження вигляді, але повністю не реалізовані в масове виробництво через відсутність необхідних умов, коштів, матеріальних ресурсів тощо.
2	Р. Фатхутдінов [12]	Кінцевий результат реалізації нововведення задля зміни об'єкта управління й одержання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного чи іншого виду ефекту.
3	Й. Шумпетер [15]	Нове поєднання факторів виробництва, а саме нових і поліпшених продуктів і процесів; застосування технологій до нових галузей; отримання нового джерела сировини або напівфабрикатів; освоєння нових ринків збуту; нових організаційних форм виробництва та управління.
4	О. Янковська [16]	Створені або вдосконалені конкурентоспроможні технології (продукція чи послуги), які нині реалізуються у діяльності підприємства.

розробок, що сприяє інтенсифікації сільського господарства. Їх впровадження дає змогу аграрним підприємствам краще пристосуватися до змін навколишнього середовища; підвищувати якість продукції та послуг; задовольняти потреби споживачів; покращити конкурентні позиції на ринку та забезпечити високу ефективність виробництва; зміцнити фінансовий стан та зв'язки з діловими партнерами; вдосконалити власну організаційну структуру; впроваджувати енергозберігаючі та ресурсозберігаючі технології; підсилити кваліфікацію персоналу та продуктивність його роботи. За сферою застосування в аграрному виробництві виокремлюють вісім типів інновацій (табл. 2).

На інноваційну діяльність аграрних підприємств впливає система показників технологічної, економічної, соціальної та екологічної ефективності, що забезпечує суб'єкту господарювання одержання повної інформації про стан та ефективність інноваційних процесів [9, с. 52]. Особливого значення набуває впровадження ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій, серед яких актуальність має еколого безпечне використання ґрунтів, що пов'язане зі зниженням родючості, поширенням ерозійних процесів, збільшенням площі забруднення сільськогосподарських земель. Використання ресурсозберігаючих технологій обробки ґрунтів дасть змогу значно знизити витрати виробників і забезпечити зменшення впливу природно-кліматичних умов на врожайність сільськогосподарських культур.

Під час проведення інноваційної діяльності аграрних підприємств велике значення має наяв-

ність інноваційного потенціалу, а саме здатність підприємств до змін та прогресу. Він визначає, наскільки фірма спроможна виготовляти нову продукцію з кращими властивостями [10, с. 130]. Інноваційний потенціал поєднує такі елементи, як природно-кліматичні, матеріально-технічні, наукові, кадрові та організаційні. Зниження інноваційного потенціалу підприємств аграрного сектору залежить від системи регулювання інноваційної діяльності, яка має значні недоліки, серед яких слід назвати слабку розвиненість інфраструктури здійснення інновацій, зниження фінансування інноваційної діяльності, трансформацію організаційної структури суб'єктів господарювання [11, с. 62], тому зростання інноваційного потенціалу та ефективного розвитку аграрних підприємств можна досягнути за умови взаємозв'язку інвестиційної діяльності, переробної промисловості, інфраструктури інноваційної діяльності, науково-технічного співробітництва у сфері агропромислового комплексу та нормативно-законодавчої бази.

Аграрні підприємства впроваджують інноваційну діяльність у рамках інноваційної системи України. Основним ініціатором інноваційної діяльності в аграрній сфері є науково-дослідні установи Національної академії аграрних наук України та Міністерство аграрної політики та продовольства України. Суб'єктами впровадження інноваційних розробок на підприємствах аграрного сектору є їх керівники, а перевірку інновацій проводять наукові установи та спеціальні державні організації. Розвиток інноваційної діяльності розвивається нині

Таблиця 2

Класифікація інновацій аграрних підприємств

№	Тип інновації	Вид інновацій
1	Біологічні	Нові сорти та гібриди сільськогосподарських рослин.
2	Технічні	Використання нових видів устаткування, техніки та обладнання.
3	Технологічні	<ul style="list-style-type: none"> – Нові технології вирощування та оброблення сільськогосподарських культур; – вдосконалення технологічних процесів переробки сільськогосподарської сировини; – розроблення та впровадження власних пакувальних ліній, удосконалення упаковки та перевезень; – науково обґрунтовані та екологічно обумовлені системи землеробства; – нові ресурсозберігаючі технології виробництва сільськогосподарської продукції; – нові енергозберігаючі технології.
4	Хімічні	<ul style="list-style-type: none"> – Нові види добрив; – нові засоби захисту рослин; – нові системи ґрунтозахисного оброблення.
5	Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – Нові форми організації підприємства; – нові форми та механізми інноваційного розвитку підприємства.
6	Соціальні	Сприятливі умови для життя, праці й відпочинку сільського населення.
7	Управлінські	<ul style="list-style-type: none"> – Нові форми організації праці; – нові методи управління персоналом.
8	Маркетингові	<ul style="list-style-type: none"> – Вихід на нові ринки; – пошуки нових партнерів; – розширення асортименту продукції; – проходження сертифікації та стандартизації продукції; – підвищення якості продукції та послуг.

Джерело: [2; 11; 13]

недостатньо швидкими темпами, що зумовлено відсутністю чіткої концепції інноваційних національних пріоритетів; низьким рівнем державної підтримки підприємств; проблемами розвитку науково-технічної сфери; незадовільним фінансуванням наукової діяльності; низькою інноваційною активністю підприємств; недосконалістю економічних механізмів стимулювання впровадження інновацій тощо [4, с. 42]. Отже, важливим елементом діяльності підприємств аграрного сектору є розроблення інноваційної політики, що містить важливі тактичні та стратегічні аспекти. Вона має два спрямування, такі як орієнтація на потреби ринку й споживачів та концентрація на ресурсах, а

саме досягнення в науковій і виробничій сферах, технологіях, механізмах управління.

Важливим аспектом, який потребує вдосконалення, є нормативно-правова база. Сьогодні нормативно-правова база інноваційної діяльності аграрної сфери налічує приблизно 200 нормативних документів, серед яких слід назвати Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в

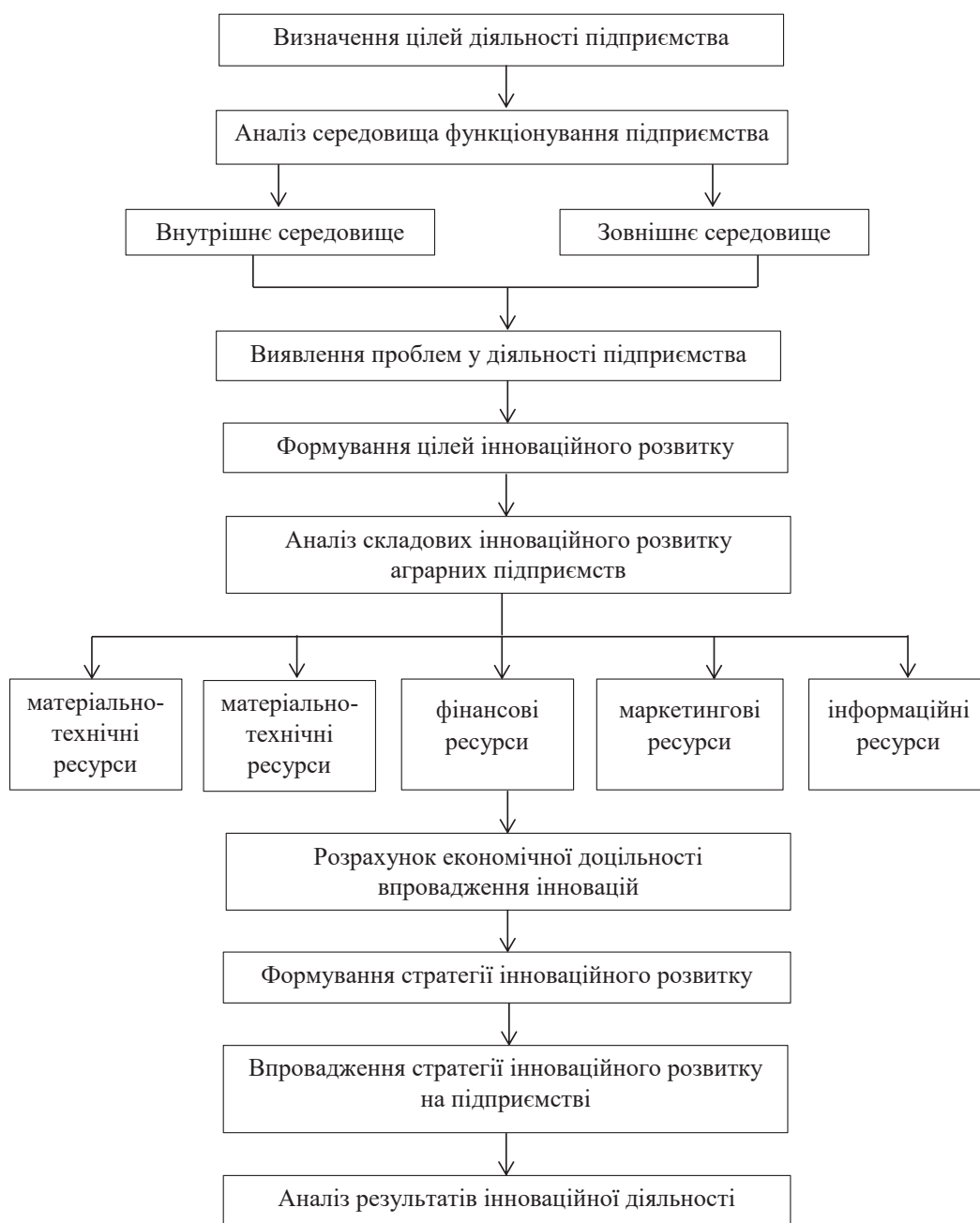

Рис. 1. Алгоритм інноваційної діяльності аграрних підприємств

Україні» та інші нормативно-правові документи, що регулюють відносини в інноваційній сфері. Однак визначені в законодавчих документах положення про розвиток інноваційної діяльності впроваджуються неповністю, що незадовільно відображається на інноваційному процесі аграрної галузі та національної економіки загалом.

Інноваційна діяльність дає позитивний результат тоді, коли вона правильно реалізована. Для забезпечення ефективності впровадження інновацій в аграрних підприємствах потрібно розробити програму стимулювання їх інноваційної діяльності; сформулювати стратегію максимального використання їх інноваційного потенціалу; здійснювати активізацію впровадження інновацій на підприємствах для підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг на ринку; надавати фінансову підтримку для закупівлі нової техніки, обладнання, сортів сільськогосподарських культур, сприяти міжрегіональному та міжнародному трансферту технологій, удосконалювати страхування інноваційних ризиків, залучати інвестиції та раціонально їх розподіляти й використовувати.

У діяльності аграрних підприємств впровадження інновацій потрібно розглядати як послідовність таких етапів, як розроблення інновацій, їх перевірка, відтворення та впровадження. Узагальнена схема інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору представлена на рис. 1.

Україна має потенційну можливість для успішного впровадження інноваційної діяльності, але на рівні держави потрібно вжити низку заходів, таких як забезпечення стабільного економічного становища в країні для залучення інвестицій в АПК; надання пільг підприємствам, що створюють інноваційний продукт; орієнтування фінансово-кредитних установ на надання кредитів підприємствам, що займаються інвестиційною діяльністю. Вжиття наведених заходів дасть змогу покращити виробництво, ефективно використовувати внутрішні та залучати зовнішні інвестиції в інноваційну діяльність.

Висновки з проведеного дослідження.

Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств надає суб'єктам господарювання конкурентних переваг, що забезпечують їх виробничо-господарську діяльність у сучасних ринкових умовах. Активізація інноваційної діяльності аграрних підприємств України є важливим фактором забезпечення їх конкурентоспроможності та ефективного розвитку аграрної галузі загалом. Успіх інноваційних перетворень забезпечується певними чинниками та умовами, розвиток яких є можливим лише під час здійснення системного підходу до дослідження інновацій.

Інноваційна діяльність аграрних підприємств формується під впливом вітчизняної інноваційної системи та має свою специфіку, що викликано осо-

бливостями сільського господарства. Більшість інноваційних перетворень спрямована на впровадження інновацій, що сприяють інтенсифікації сільського господарства та підвищенню конкурентоспроможності продукції. Щоби досягнути високих показників інноваційної діяльності аграрних підприємств, необхідно забезпечити умови для її активізації, серед яких слід назвати формування й розвиток нормативно-правової бази, що регулює інноваційні процеси, забезпечення інвестиційної привабливості інноваційних проєктів, побудову інноваційної інфраструктури, розвиток міжнародного науково-технічного співробітництва. Велике значення мають розроблення та реалізація інноваційної стратегії для суб'єктів господарювання в аграрній сфері та запровадження ефективної інноваційної політики. Таким чином, на основі інноваційного розвитку можна досягнути значного підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору, що дасть можливість українським товаровиробникам посісти провідне місце на світових ринках продукції аграрного виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білосор Л. Інноваційна продукція в аграрній сфері: ідентифікація, створення та використання. *Економіка АПК*. 2012. № 10. С. 114–119.
2. Вишневецька О., Дюміна С. Інноваційні особливості технологічного оновлення підприємства аграрного сектору. *Фінансовий простір*. 2015. № 3 (19). С. 202–206.
3. Вініченко І. Інноваційна діяльність аграрних підприємств: стан та пріоритети. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1 (5). Т. 1. С. 44–48.
4. Замрига А. Інноваційна діяльність як фактор конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 41–44.
5. Иванов В. Методологические основы инновационного развития агропромышленного комплекса. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2008. № 2 (2). С. 50–59.
6. Кирилов Ю. Концептуальні засади конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 420 с.
7. Ільїн В., Ільїна О. Конкурентоспроможність аграрних підприємств на інвестиційно-інноваційних засадах в умовах глобалізації : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 497 с.
8. Кот О. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та його організаційно-економічне забезпечення. *Проблеми науки*. 2008. № 9. С. 30–37.
9. Полегенька М. Особливості інноваційної діяльності в агропромислових підприємствах України. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 49–54.
10. Руденко Г. Особливості впровадження інновацій у діяльність сільськогосподарських підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 5. С. 128–132.

11. Транченко Л., Транченко О. Впровадження конкурентоспроможних інноваційних засобів у сільськогосподарське виробництво. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2014. № 25. С. 60–65.

12. Фатхутдинов Р. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. Москва : ИНФРА, 2000. 312 с.

13. Чіков І. Фактори підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК на основі інноваційних перетворень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: *Економіка і управління*. 2018. № 5. Т. 29 (68). С. 113–117.

14. Шпикуляк О. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 109–116.

15. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1992. 232 с.

16. Янковська О. Особливості інновацій в сільському господарстві. *Економіка XXI століття: виклики та проблеми*. 2012. № 4. С. 30–33.

REFERENCES:

1. Bilozor L. (2012) Innovatsiina produktsiia v ahrarnii sferi: identyfikatsiia, stvorennia ta vykorystannia [Innovative products in the agrarian sector]. *Ekonomika APK*, no. 10, pp. 114–119.

2. Vyshnevskia O., Diumina S. (2015) Innovatsiini osoblyvosti tekhnolohichnogo onovlennia pidpriemstva ahrarnoho sektora [Innovative features of technological modernization of agricultural enterprises]. *Finansovyi prostir*, no. 3 (19), pp. 202–206.

3. Vinichenko I. (2012) Innovatsiina diialnist ahrarnykh pidpriemstv: stan ta priorityety [Innovative activity of agrarian enterprises: state and priorities]. *Biuletyn Mizhnarodnogo Nobelivskoho ekonomichnogo forumu*, no. 1 (5), t. 1, pp. 44–48.

4. Zamryha A. (2014) Innovatsiina diialnist yak faktor konkurentospromozhnosti pidpriemstv ahrarnoho sektoru [Innovative activity as a factor of competitiveness of enterprises of the agrarian sector]. *Yevropeiski perspektvy*, no. 3, pp. 41–44.

5. Yvanov V. (2008) Metodologicheskie osnovy innovatsionnogo razvitiya agropromyshlennogo kompleksa [Methodological basis of innovative development of agroindustrial complex]. *Ekonomicheskie i sotsialnie peremenyi: fakty, tendentsii, prognoz*, no. 2 (2), pp. 50–59.

6. Kyrylov Ye. (2015) *Kontseptualni zasady konkurentospromozhnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii* [Conceptual

foundations of competitive development of agrarian sector of economy of Ukraine in the conditions of globalization]. Kherson : OLDI-PLIUS (in Ukrainian).

7. Ilin V., Ilina O. (2016) *Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv na investytsiino-innovatsiinykh zasakh v umovakh hlobalizatsii* [The competitiveness of agrarian enterprises on the investment-innovation basis in the conditions of globalization]. Kyiv : NNTs "IAE" (in Ukrainian).

8. Kot O. (2008) Teoretychni aspekty innovatsiinoho rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky ta yoho orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia [Theoretical aspects of innovative development of the agricultural sector of the economy and its organizational and economic support]. *Problemy nauky*, no. 9, pp. 30–37.

9. Polehenka M. (2017) Osoblyvosti innovatsiinoi diialnosti v ahropromyslovykh pidpriemstvakh Ukrainy [Featuring of innovation in agricultural enterprises of Ukraine]. *Ahrosvit*, no. 6, pp. 49–54.

10. Rudenko H. (2015) Osoblyvosti vprovadzhennia innovatsii u diialnist silskohospodarskykh pidpriemstv [Specific features of implementing innovations into activities of agricultural enterprises]. *Biznes-Inform*, no. 5, pp. 128–132.

11. Tranchenko L., Tranchenko O. (2014) Vprovadzhennia konkurentospromozhnykh innovatsiinykh zasobiv u silskohospodarske vyrobnytstvo [Implementation of innovative competitive in agriculture]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademii"*. Seriiia "Ekonomika", no. 25, pp. 60–65.

12. Fatkhutdynov R. (2000) *Konkurentospobnost: ekonomika, stratehiya, upravlenye* [Competitiveness: economy, strategy, management]. Moscow : YNFRA (in Russian).

13. Chikov I. (2018) Faktory pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv APK na osnovi innovatsiinykh peretvoren [Factors of increasing competitiveness of agricultural enterprises on the basis of innovative transformations]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Seriiia: *Ekonomika i upravlinnia*, no. 5, t. 29 (68), pp. 113–117.

14. Shpykuliak O. (2011) Etapnist innovatsiinoho protsesu ta otsinka efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti [The stage of the innovation process and the evaluation of the effectiveness of the innovation activity]. *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 109–116.

15. Shumpeter Y. (1992) *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [Theory of economic development]. Moscow : Progress (in Russian).

16. Yankovska O. (2012) Osoblyvosti innovatsii v silskomu hospodarstvi [Features of innovations in agriculture]. *Ekonomika XXI stolittia: vyklyky ta problemy*, no. 4, pp. 30–33.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO RESEARCH INTELLECTUAL CAPITAL OF ENTERPRISE

УДК 330.1

<https://doi.org/10.32843/bses.49-10>

Касич А.О.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри менеджменту
Київський національний університет
технологій та дизайну

Рафальська І.В.

студентка
Київський національний університет
технологій та дизайну

Kasych Alla

Kyiv National University of Technology
and Design

Rafalska Irina

Kyiv National University of Technology
and Design

У статті досліджено економічну сутність поняття «інтелектуальний капітал підприємства». Узагальнено визначення поняття «інтелектуальний капітал», надані різними вченими. Розглянуто підходи до визначення поняття та виокремлення структурних елементів. Досліджено класифікацію інтелектуального капіталу та підходи до його формування. Забезпечено вплив інноваційного процесу як основи на моделювання розвитку підприємства. Розглянуто процес управління інтелектуальним капіталом підприємства. Досліджено методики та показники аналізу інтелектуального капіталу підприємства. Розглянуто властивості інтелектуального капіталу, які ускладнюють його оцінювання та аналіз. Узагальнено методичні підходи до аналізу інтелектуального капіталу підприємства. Систематизовано показники, які характеризують інтелектуальний капітал підприємства. Запропоновано алгоритм аналізу інтелектуального капіталу. Висвітлено основні проблеми щодо управління інтелектуальним капіталом підприємства та його оцінювання.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальні ресурси, нематеріальні активи, менеджмент знань.

В статье исследована экономическая сущность понятия «интеллектуальный капитал предприятия». Обобщены определения понятия «интеллектуальный капитал», предоставленные различными учеными. Рассмотрены подходы к определению понятия и выделению структурных элементов. Исследованы классификация интеллектуального капитала и подходы к его формированию. Обеспечено влияние инновационного процесса как основы на моделирование развития предприятия. Рассмотрен процесс управления интеллектуальным капиталом предприятия. Исследованы методики и показатели анализа интеллектуального капитала предприятия. Рассмотрены свойства интеллектуального капитала, которые затрудняют его оценивание и анализ. Обобщены методические подходы к анализу интеллектуального капитала предприятия. Систематизированы показатели, характеризующие интеллектуальный капитал предприятия. Предложен алгоритм анализа интеллектуального капитала. Освещены основные проблемы касательно управления интеллектуальным капиталом предприятия и его оценивания.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальные ресурсы, нематериальные активы, менеджмент знаний.

The economic essence of the concept of "intellectual capital" of the enterprise is investigated in the article. The development of intellectual capital today is becoming a major tool for the development of Ukrainian enterprises. The transformation of intellectual capital into a driver of economic development requires systematic management, the basis of which is, given the complexity of the processes studied, theoretical understanding and refinement of methodological approaches to analysis. Generalization of the concept of "intellectual capital" by various scientists. Consider approaches to defining the concept and distinguishing structural elements. The classification of intellectual capital and approaches to its formation are investigated. Ensure the impact of the innovation process as a basis for modeling enterprise development. Consider the process of managing the intellectual capital of the enterprise. Methods and indicators of analysis of the intellectual capital of the enterprise are investigated. The properties of intellectual capital, which complicate its assessment and analysis, are considered. Methodical approaches to the analysis of the intellectual capital of the enterprise are generalized. The indicators characterizing the intellectual capital of the enterprise are systematized. The algorithm of analysis of intellectual capital is offered. The main problems of management and evaluation of the intellectual capital of the enterprise are highlighted. In general, intellectual capital depends on the development of all its elements, so it is necessary to have a comprehensive, systematic influence through the implementation of strategy. The article sets out, among other things, the stages of the evolution of scientific understanding of management processes. The purpose of the scientific article is to summarize the existing theoretical and methodological provisions of the study of the intellectual capital of the enterprise in the context of identifying key characteristics that should be taken as the basis of the management process for its development and increase efficiency.

Key words: intellectual capital, intellectual resources, intangible assets, knowledge management.

Постановка проблеми. В сучасних умовах головним фактором забезпечення конкурентоспроможності підприємства є інтелектуальний капітал, розвиток якого набуває стратегічного значення, отже, потребує комплексного та системного управління. Однак інтелектуальний капітал підприємства належить до одних з найбільш складних економічних категорій, яку простіше обґрунтувати з теоретичної точки зору, однак складно виміряти (оцінити) на рівні безпосередньо підприємства. Інтелектуальний капітал не має відображення у фінансовій та нефінансовій звітності чи в аналітичних оглядах підприємств, хоча значимість саме інтелектуального капіталу зростає та потребує дослідження з позицій встановлення

природи прояву та впливу на кінцеві результати діяльності. Складається досить парадоксальна ситуація: актив, який має найбільше значення, не має кількісно-вартісної оцінки. Розуміння цих причинно-наслідкових залежностей є необхідним для обґрунтування стратегічних цілей управління розвитком інтелектуального капіталу. Саме тому окреслені питання є актуальними та потребують дослідження з позицій формування чіткого розуміння змісту та структури, систематизації методичних підходів до оцінювання, імплементації дієвих управлінських інструментів розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку інтелектуального капіталу розглядаються в науковій літературі перш за все в

контексті дослідження видового складу капіталу, через призму формування ключових чинників конкурентоспроможності. Такі акценти у дослідженні природи інтелектуального капіталу (ІК) підтверджують його багатогранність і необхідність поглиблення теорії та методики, що має забезпечити формування відповідного базису для підвищення ефективності управління. Серед основних праць слід назвати такі роботи [1–7].

Так, К.-Е. Свейбі розглядає ІК як нематеріальні активи, а саме індивідуальна компетентність, внутрішня та зовнішня структура підприємства [3]. В.Л. Хадсон ототожнював інтелектуальний капітал з людським та визначав його як «комбінацію генетичної спадщини, художньої освіти, досвіду, ставлення до життя і бізнесу» [1, с. 46]. М.А. Ескіндаров зазначав, що інтелектуальний капітал – «це система характеристик, що визначають здатність людини, тобто якість робочої сили, тобто працівника підприємства, фірми або корпорації, що створює товар чи послуги, в цілях їх відтворення на основі персоніфікованого економічного інтересу кожного суб'єкта і їх сукупності» [2].

Т. Стюарт описував знання та інформацію ІК так: «інтелектуальний матеріал, який включає знання, досвід, інформацію та інтелектуальну власність і бере участь у створенні цінностей» [4, с. 12]. З ним погоджувався його колега П. Саліван, який визначав ІК як «знання, які можуть бути перетворені у вартість» [5, с. 238–244].

З позицій інтелектуального продукту ІК досліджував О.Б. Бутнік-Сіверський: «створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (додаткової вартості)» [6, с. 26].

Й.С. Ситник визначає ІК як інтелектуальні ресурси: «капітал у формі людського інтелекту, організаційної і споживацької компоненти організації, створеної у ній інтелектуальної власності» [7, с. 337].

Питання впливу інтелектуального капіталу на змістовні характеристики стратегічного менеджменту знань наведено в роботах таких науковців, як Х. Фітрі, А.Т. Хакімах, С. Манігурок (2019 рік),

А. Кіанто, П. Рітала, Дж. -С. Спендер, М. Ванхала (2014 рік).

Таким чином, єдиної точки зору щодо визначення сутності ІК у вчених немає, а це означає, що осмислення теоретичного базису розуміння економічного змісту поняття «ІК» є актуальним, особливо в контексті розроблення методики аналізу.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає в узагальненні наявних теоретичних та методичних положень дослідження інтелектуального капіталу підприємства в контексті визначення ключових характеристик, які повинні бути взяті за основу управлінського процесу задля його розвитку та підвищення ефективності використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою визначення змісту управлінських процесів є чітке розуміння предмета управління, тому систематизація підходів до розуміння поняття «інтелектуальний капітал» та ключових змістовних характеристик дає змогу встановити серед іншого також етапи еволюції наукового розуміння цих процесів.

Опрацювання наукових джерел [4; 5; 8; 13] дає змогу виокремити декілька основних підходів до розуміння поняття «інтелектуальний капітал», який розглядається як:

- капітал, а це означає, що для аналізу величини ІК має використовуватись вартісна оцінка;
- нематеріальні активи підприємства, відповідно, з одного боку, вони повинні не мати матеріальної форми, але повинні відобразитись у складі активів підприємства;
- ресурси, тобто сукупність тих їх видів, які пов'язані з інноваційними процесами;
- інтелектуальний продукт підприємства, який має особливу форму, але є ознакою ефективності використання ресурсів.

Відповідно, ІК має багатогранні прояви, що ускладнює його дослідження щодо розроблення методики оцінювання. Не менш важливим є вивчення внутрішніх елементів, які конкретизують природу досліджуваного явища.

Інтелектуальний капітал має свою чітку структуру. Найбільш поширеним підходом є вирізнення у структурі інтелектуального капіталу трьох основних складників (табл. 1).

Вищенаведена структура складників інтелектуального капіталу відображає причинно-наслід-

Таблиця 1

Структура інтелектуального капіталу підприємства

Структурний елемент	Визначення
Людський капітал	Сукупність накопичених персоналом за певний період навичок, знань, інформації, досвіду, творчих здібностей, що забезпечує високу продуктивність праці.
Структурний капітал	Усі можливі технічні засоби, програмне забезпечення, патенти, організаційна структура, товарні знаки, бази даних, що забезпечують ефективну діяльність підприємства та розкривають потенціал персоналу.
Споживчий капітал	Майбутні клієнти підприємства та можливість підприємства задовольнити їх потреби.

Джерело: складено авторами на основі [6; 8; 9; 10]

кові зв'язки: якщо втрачений людський капітал, то автоматично втрачає цінність структурний капітал компанії, що негайно відображається на її фундаментальній вартості. Це можна сказати також про організаційний капітал: якщо низьку оцінку отримує один з двох чинників, то знецінюється інший. В результаті цього невисоку оцінку отримує весь структурний капітал, отже, інтелектуальний капітал загалом.

Отже, для сталого функціонування підприємства, необхідно забезпечити оптимальне співвідношення динаміки розвитку окремих елементів капіталу. Непропорційний розвиток цих елементів в структурі інтелектуального капіталу за рахунок необґрунтованого зростання витрат може привести до зниження показників ефективності та результативності діяльності підприємства замість очікуваного підвищення значення цих показників.

Сьогодні інтелектуальний капітал є одним з найвагоміших важелів виробництва. Однак головним питанням залишається питання обґрунтування індикаторів реальної оцінки ІК, оскільки досить складно уявити собі одиницю виміру, яка б могла точно й об'єктивно виміряти такі характеристики, як досвід працівників, знання, якими вони володіють, їх інтуїція, тим більше, підрахувати й оцінити їх сукупний досвід. Відповідно, важливо, щоби методика базувалась на дослідженні того, що очікує підприємство в майбутньому. Нині не існує єдиного діючого підходу до вимірювання інтелектуального капіталу, однак розроблено декілька методів його оцінювання.

Перший метод базується на розрахунку коефіцієнта Тобіна, який передбачає, що інтелектуальний капітал має позитивну оцінку за умови, якщо вартість підприємства значно перевищує вартість матеріальних активів підприємства, що не дає змогу оцінити інтелектуальний капітал як окремих елемент.

Другий метод передбачає визначення ринкової капіталізації підприємства та порівняння її величини з балансовою вартістю активів, що дасть змогу визначити інтелектуальний капітал.

Брокер технологій – це метод, за якого рівень інтелектуального капіталу підприємства залежить від кількості позитивних відповідей з 20 питань [13]. Цей метод передбачає лише інформаційний характер та не дає змогу надати вартісну оцінку.

Одним з найбільш ефективних методів оцінювання інтелектуального капіталу підприємства сьогодні є система показників Нортон та Кеплена (BSC). Ця система виділяє 4 групи показників, такі як клієнтські та фінансові показники, показники внутрішніх бізнес-процесів, показники розвитку та навчання персоналу. Цей метод орієнтований на адаптацію показників оцінювання для кожного конкретного випадку. Це комплексний підхід нефінансового та фінансового оцінювання активів,

який дає можливість довгострокового планування створення вартості й розвитку організації загалом.

Наступний метод (Індекс інтелектуального капіталу) націлений на побудову загальної картини створення вартості в компанії. Підхід об'єднує стратегію, нефінансові характеристики, фінанси й додану вартість.

Останньою є методика оцінювання інтелектуального капіталу Пулика, яка визначає ефективність використання трьох типів ресурсів підприємства, а саме доданої вартості фізичного капіталу (CEE), доданої вартості людського капіталу (HCE) та доданої вартості структурного капіталу (SCE), що дає змогу врахувати такі характеристики, як виручка, витрати, інвестиційний капітал та додана вартість, що найкращим чином відображає інтелектуальний капітал.

К.Е. Свейбі [3] запропонував класифікацію всіх методів оцінювання інтелектуального капіталу, які поділив на 4 групи (табл. 2).

Представлені методичні підходи мають свої переваги й недоліки та певним чином відображають кількісно-якісні характеристики ІК. Основним недоліком більшості розглянутих методик є те, що вони спрямовані на узагальнений аналіз та визначення величини ІК через розрахунок одного універсального показника. Однак проведені теоретичні дослідження сутності поняття «ІК» засвідчили багатогранність досліджуваних процесів та підтвердили необхідність використання більш гнучких методик. Саме тому, на нашу думку, більш логічним є використання фрагментарного підходу, що дасть можливість забезпечити дослідження складових частин інтелектуального капіталу із застосуванням і кількісних, і якісних показників (табл. 3).

Показники систематизовано в розрізі змістовних характеристик ІК як капіталу, як ресурсів та як результатів.

Пропонований алгоритм дасть змогу забезпечити постійний моніторинг ключових складових частин інтелектуального капіталу та визначити причинно-наслідкові зв'язки в межах ланцюжка «активи – ресурси – результати».

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток інтелектуального капіталу нині стає основним інструментом розвитку українських підприємств. Однак перетворення інтелектуального капіталу на драйвер економічного розвитку потребує системного управління, основою чого з огляду на складність досліджуваних процесів є теоретичне розуміння та вдосконалення методичних підходів до аналізу. Загалом інтелектуальний капітал залежить від розвитку всіх його елементів, тому необхідно здійснювати комплексний, системний вплив за допомогою реалізації стратегії. Саме тому у статті досліджено основні характеристики ІК з теоретичної точки зору.

Класифікація методичних підходів до оцінювання інтелектуального капіталу

Назва групи	Сутність	Недоліки
Методи підрахунку балів (Scorecard Methods)	Ґрунтується на індикаторах та індексах, які визначаються за допомогою підрахунку балів.	Результати оцінювання мають інформаційний характер і не дають змогу надати грошову оцінку вартості інтелектуального капіталу.
Методи ринкової капіталізації (Market Capitalization Methods)	Визначають ціну інтелектуального капіталу як різницю, отриману між ринковою та балансовою вартістю активів.	Умовність визначення інтелектуального капіталу та обмеження виділення з різниці між вартостями таких факторів, як ділова репутація та партнерські зв'язки компанії.
Методи прямого вимірювання інтелектуального капіталу (Direct Intellectual Capital methods)	Сюди належать усі методи, засновані на оцінюванні окремих компонентів інтелектуального капіталу.	Інтегральна оцінка інтелектуального капіталу підприємства виводиться лише після повного оцінювання окремих елементів капіталу.
Метод віддачі на активи (Return on Assets methods)	Визначає вартісну оцінку інтелектуального капіталу шляхом дисконтування отриманого грошового потоку.	Відсутність розмежування інтелектуального капіталу та різних форм нематеріальних активів.

Джерело: складено авторами на основі [3; 11; 12]

Таблиця 3

Показники, які характеризують інтелектуальний капітал підприємства

Складові частини	Капітал	Ресурси	Результат
Характеристики персоналу	Чисельність інженерно-технічного персоналу (зокрема, з науковими ступенями); частка інженерно-технічного персоналу (зокрема, з науковими ступенями) у загальній кількості персоналу; освітня структура персоналу та її динаміка; середній вік інженерно-технічного персоналу; досвід (кількість років) роботи персоналу.	Інвестиції в НДДКР; частка інвестицій в НДДКР у загальній величині доходу підприємства та інвестицій у нові методи управління; загальні витрати на підвищення кваліфікації, стажування; частка витрат на підвищення кваліфікації персоналу у загальній величині витрат на інновації; витрати на підвищення кваліфікації, стажування з розрахунку на одного працівника.	Нові розроблені технології; нові види продукції; частка інноваційної продукції в загальному обсязі продукції; патенти, ліцензії, товарні знаки; додана вартість та обсяг продаж (зокрема, інноваційної продукції) з розрахунку на одного працівника.
Організаційні умови	Частка комп'ютеризованих робочих місць відносно їх загальної кількості.	Кількість робочих днів, які відведено на навчання кожного співробітника.	Організаційна структура та структура управління; кількість підрозділів, у яких зайнятий інженерно-технічний персонал.

Найбільш важливим на сучасному етапі розвитку науки є оцінювання інтелектуального капіталу, тому було систематизовано основні методичні підходи, які використовуються на практиці. Оскільки наявні методи не дають змогу повністю оцінити інтелектуальний капітал, у статті запропоновано використовувати фрагментарний підхід та сформовано набір ключових показників, які деталізовано характеризують складові частини інтелектуального капіталу. Частина методів оцінювання описує лише інформаційний характер та не враховує особливості окремих елементів інтелектуального капіталу, тоді як інша ототожнює та оцінює його з позицій капіталу, ресурсів та результатів. Все це загалом доводить необхідність проведення

подальших досліджень, оскільки розроблення стратегії розвитку інтелектуального капіталу підприємства неможливе без його точного оцінювання та аналізу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Edvinsson L., Malone M. Kapitał intelektualny. Warszawa : PWN ; Difin, 2002. 139 p.
2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В.М. Гейця. Київ : Інститут економіки прогнозування ; Фенікс, 2003. 1008 с.
3. Sveiby K.E. The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge Based Assets. URL: <http://www.sveiby.com/articles/MeasureIntangibleAssets.html> (дата звернення: 24.12.2019).

4. Стюарт Т.А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / пер. с англ. В.А. Ноздриной. Москва : Поколение, 2007. 368 с.

5. Sullivan P. Value-driven Intellectual Capital; How to Convert Intangible Corporate Assets into Market Value. Wiley, 2000, pp. 238–244. URL: <http://www.sveiby.com/articles/icmmovement.html> (дата звернення: 12.12.2019).

6. Бутнік-Сіверський О.Б. Интеллектуальный капитал: теоретичний аспект. *Интеллектуальный капитал*. 2002. № 1. С. 16–27.

7. Ситник Й.С. Интеллектуалізація капіталу організації та його структурування. *Формування ринкової економіки* : збірник наукових праць. Спец. вип. : у 2 ч. Ч. 1 : Стратегічні імперативи сучасного менеджменту / відп. за вип. С.М. Соболю. Київ : КНЕУ, 2012. С. 332–342.

8. Гапоненко А.Л., Орлова Т.М. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал. Москва : Эксмо, 2008.

9. Ілляшенко С.М. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу. *Економіка України*. 2008. № 11. С. 16–26.

10. Касич А.О., Черняхівська М.В., Мірошніченко А.М. Сучасні методичні підходи до аналізу використання персоналу підприємства. *Фінансовий простір*. 2018. № 3. С. 35–40.

11. Смирнов В.Т. и др. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование : монография. Москва : Машиностроение-1 ; Орел : ОрелГТУ, 2005. 513 с.

12. Быкова А.А., Молодчик М.А. Влияние интеллектуального капитала на результаты деятельности компании. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 8. «Менеджмент»*. 2011. № 1

13. Собко О.М. Интеллектуальный капитал підприємства: концептуалізація – функціонування – розвиток : монографія. Тернопіль : Крок, 2014. 360 с.

14. Fitri H., Nugraha A.T., Hakimah Y., Manihuruk C. Strategic management of organization knowledge and competency through intellectual capital. *Polish Journal of management studies*. 2019. Vol. 19. No. 2. P. 132–141.

15. Kianto A., Ritala P., Spender J.-C., Vanhala M. The interaction of intellectual capital assets and knowledge management practices in organizational value creation. *Journal of Intellectual Capital*. 2014. Vol. 15. Iss. 3. P. 362–375.

16. Касич А.О., Медвідь Г.С. Управління кадровою безпекою на українських підприємствах через призму макроекономічних процесів. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/12.pdf (дата звернення: 24.12.2019).

Available at: <http://www.sveiby.com/articles/MeasureIntangibleAssets.html> (accessed 24 December 2019).

4. Styuart T.A. (2007) Intellektual'nyy kapital. Novyy istochnik bogatstva organizatsiy [Intellectual capital. A new source of enrichment for the organization.]. Per. s angl. V.A. Nozdrinoy. M. : Pokolenie.

5. Sullivan P. (2000) Value-driven Intellectual Capital; How to Convert Intangible Corporate Assets into Market Value. Wiley, pp. 238–244. Available at: <http://www.sveiby.com/articles/icmmovement.html> (accessed 12 December 2019).

6. Butnik-Siverskiy O.B. (2002) Intellektualnyi kapital: teoretychnyi aspekt [Intellectual capital: a theoretical aspect.]. Intellektualnyi kapital. № 1. pp. 16–27.

7. Sytnyk Y.S. (2012) Intellektualizatsiia kapitalu orhanizatsii ta yoho strukturuvannia [Intellectualization of the capital of the organization and its structuring.]. Formuvannia rynkovoї ekonomiky [Formation of market economy]: zb. nauk. pr. Kyiv : KNEU. Spets. vyp. : u 2 ch. Ch. 1 : Stratehichni imperatyv y suchasnoho menedzhmentu. Vidp. za vyp. S.M. Sobol. pp. 332–342.

8. Gaponenko AL., Orlova T.M. (2008) Upravlenie znaniyami. Kak prevratit' znaniya v kapital [Knowledge management. How to turn knowledge into capital]. M. : Eksmo.

9. Illiashenko S.M. (2008) Sutnist, struktura i metodychni osnovy otsinky intellektualnoho kapitalu [The essence, structure and methodological bases of the assessment of intellectual capital]. Ekonomika Ukrainy. № 11. S. 16–26.

10. Kasych A.O., Cherniakhovska M.V., Miroshnychenko A.M. (2018) Suchasni metodychni pidkhody do analizu vykorystannia personalu pidpriemstva [Modern methodological approaches to the analysis of the use of the personnel of the enterprise]. Finansovi prostir. № 3. pp. 35–40.

11. Smirnov V.T. i dr. (2005) Chelovecheskiy kapital: sodержanie i vidy, otsenka i stimulirovanie [Human capital: content and types, evaluation and stimulation] : monografiya Mashinostroenie-1; Orel : OrelGTU.

12. Bykova A.A., Molodchik M.A. (2011) Vliyanie intellektual'nogo kapitala na rezul'taty deyatelnosti kompanii [The impact of intellectual capital on company performance]. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 8. "Menedzhment". № 1.

13. Sobko O.M. (2014) Intellektualnyi kapital pidpriemstva: kontseptualizatsiia – funktsionuvannia – rozvytok [Enterprise intellectual capital: conceptualization – functioning – development]. Ternopil, Krok.

14. Fitri H., Nugraha A.T., Hakimah Y., Manihuruk C. (2019). Strategic management of organization knowledge and competency through intellectual capital. Polish Journal of management studies. Vol. 19, no. 2, pp. 132–141.

15. Kianto A., Ritala P., Spender J.-C. and Vanhala M. (2014). The interaction of intellectual capital assets and knowledge management practices in organizational value creation, Journal of Intellectual Capital. Vol. 15. Iss. 3, pp. 362–375.

16. Kasych A.O., Medvidj Gh.S. Upravlinnja kadrovoju bezpekoju na ukrajinsjkykh pidpriemstvakh cherez pryzmu makroekonomichnykh procesiv [Human resources management at Ukrainian enterprises through the lens of macroeconomic processes]. Efektyvna ekonomika. 2019. № 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/12.pdf (accessed 24 December 2019).

REFERENCES:

1. Edvinsson L., Malone M. (2002) Kapital intelektualny [Intellectual capital]. Warszawa, PWN. Warszawa, Difin.

2. Heits V.M. (2003) Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovhostrokovoho rozvytku [Ukrainian economy: long-term development strategy and policy]. Kyiv : In-ekonom.prohnozuv., Feniks.

3. Sveiby K.E. The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge Based Assets.

НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

MARKETING COMMUNICATIONS ACTIVATION AREAS IN HIGHER EDUCATION UNDER THE CURRENT CONDITIONS

УДК 378.1:659

<https://doi.org/10.32843/bSES.49-11>

Косар Н.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу і логістики
Національний університет
«Львівська політехніка»

Кузьо Н.Є.

старший викладач кафедри маркетингу
і логістики
Національний університет
«Львівська політехніка»

Таранський І.П.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу і логістики
Національний університет
«Львівська політехніка»

Kuzo Nataliia

Lviv Politechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0640-3276>

Kosar Nataliia

Lviv Politechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0180-2630>

Taranskyi Ihor

Lviv Politechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6411-5152>

В умовах зменшення кількості потенційних абітурієнтів в Україні, зростання чисельності українців, які навчаються за кордоном, зменшення фінансування галузі освіти для отримання конкурентних переваг та залучення уваги абітурієнтів заклади вищої освіти повинні активізувати політику маркетингових комунікацій, спрямовану як на внутрішні цільові аудиторії, тобто власний персонал та студентів, так і на зовнішні, тобто суб'єктів ринку освітніх послуг. Серед останніх важливу роль відіграють потенційні абітурієнти, мотиви користування освітніми послугами яких залежать від отримання ними певного освітнього рівня та особливостей уподобань молодих людей. Подано результати прогнозування очікуваної кількості студентів у закладах вищої освіти у 2020/2021 н. р., встановлено тенденцію до їх зменшення. У статті запропоновано заходи інтегрованих маркетингових комунікацій закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг України, які передбачають поєднання офлайн- та онлайн-інструментів. Особливу увагу приділено питанню формування репутації закладів вищої освіти з використанням соціальних мереж.

Ключові слова: заклади вищої освіти, інтегровані маркетингові комунікації, офлайн-комунікаційні інструменти, онлайн-комунікаційні інструменти, репутація закладів вищої освіти, мотиви користування освітніми послугами.

В условиях уменьшения количества потенциальных абитуриентов в Украине, роста численности украинцев, которые обуча-

ются за рубежом, уменьшения финансирования отрасли образования для получения конкурентных преимуществ и привлечения внимания абитуриентов высшие учебные заведения должны активизировать политику маркетинговых коммуникаций, направленную как на внутренние целевые аудитории, то есть собственный персонал и студентов, так и на внешние, то есть субъектов рынка образовательных услуг. Среди последних важную роль играют потенциальные абитуриенты, мотивы пользования образовательными услугами которых зависят от получения ими определенного образовательного уровня и особенностей предпочтений молодых людей. Представлены результаты прогнозирования ожидаемого количества студентов высших учебных заведений в 2020/2021 уч. г., установлена тенденция к их уменьшению. В статье предложены меры интегрированных маркетинговых коммуникаций высших учебных заведений на рынке образовательных услуг Украины, которые предусматривают сочетание офлайн- и онлайн-инструментов. Особое внимание уделено вопросу формирования репутации высших учебных заведений с использованием социальных сетей.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, интегрированные маркетинговые коммуникации, офлайн-коммуникационные инструменты, онлайн-коммуникационные инструменты, репутация высших учебных заведений, мотивы пользования образовательными услугами.

In the conditions of potential entrants decrease in Ukraine, the increase of the number of Ukrainians studying abroad, the decrease of the educational sector financing for competitive advantages and attracting the attention of potential entrants higher education institutions should provide quality educational services, expand their number, constantly update offered programs, use the latest teaching methods, ensuring the digitalization of the learning process. However, in order for potential entrants to have positive information about the activities of a higher education institution, it should have an active marketing communications policy aimed at both internal target audiences – their own staff and students and external ones – in the educational service market. Among the latter, an important role is played by potential entrants whose motives for using educational services depend on obtaining a certain educational level – first (bachelor's), second (master's) and third (doctor of philosophy), expected benefits from studying in educational institutions. According to the results of the survey, these expected benefits include the opportunity to easily find a job after graduation, the existence of foreign internships and exchange programs, the opportunity to obtain double diplomas due to the cooperation of domestic educational institution with foreign partners, active training with leading specialists, holding specialized meetings students of potential employers. It is established that marketing communications of an educational institution need to be implemented both at the corporate level and at the level of individual structural units – institutes (faculties) and departments. The results of forecasting the expected number of students in higher education institutions in the 2020–2021 academic year are presented and the tendency for their decrease is established. Another negative factor that will affect the decrease in the number of students in higher education institutions in Ukraine will be the increase in the cost of education due to the use of indicative cost. The paper defines the proposed measures of integrated marketing communications of higher education institutions in the market of educational services of Ukraine, which provide for the combination of off-line and online tools. Particular attention in the article is devoted to the issue of building the reputation of an educational institution using social networks and implementing direct marketing activities with the involvement of its teachers and students.

Key words: higher education institution, integrated marketing communications, off-line communication tools, online communication tools, educational institution's reputation, motives for using educational services.

Постановка проблеми. Посилення конкуренції на ринку освітніх послуг як з боку вітчизняних ЗВО, так і за рахунок освітніх закладів Польщі та інших країн Європи змушує вітчизняні заклади освіти вдосконалювати свою діяльність на основі концепції маркетингу. Йдеться про пропозицію на ринку широкого асортименту освітніх послуг

належної якості, використання привабливої для клієнтів цінової політики, активну збутову політику щодо залучення абітурієнтів та інших осіб, які можуть вплинути на їх рішення, донесення до них інформації про освітні послуги та активну діяльність освітнього закладу щодо підвищення іміджу на ринку та у суспільстві. Вирішення двох остан-

ніх завдань вимагає вдосконалення маркетингової політики комунікацій освітніх закладів задля збільшення своєї привабливості для потенційних абітурієнтів та рівня їх поінформованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика маркетингу освіти досить повно представлена в наукових публікаціях. У джерелі [1] загалом проаналізовано складові частини інтегрованих маркетингових комунікацій щодо їх впливу на успіх ЗВО на ринку освітніх послуг, визначено важливу роль у них спеціальних подій. Питання оцінювання ефективності маркетингової політики комунікацій ЗВО з теоретичної точки зору розглядаються у роботі [2]. Роль окремих складових маркетингових комунікацій та їх напрями у просуванні освітніх послуг визначено у джерелі [3; 4]. У працях [5; 6] встановлено роль соціальних мереж у просуванні послуг ЗВО на ринку. Проте ЗВО може досягти успіху на ринку лише за умови використання комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій, складовими частинами якого є як внутрішні, так і зовнішні комунікації з урахуванням ефективності їх використання у сучасних умовах.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення рекомендацій щодо формування інтегрованих маркетингових комунікацій ЗВО з використанням онлайн- та офлайн-інструментів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Останніми роками ринок освітніх послуг відчув на собі негативний вплив таких факторів, як скорочення кількості потенційних абітурієнтів, зростання чисельності українців, які навчаються за кордоном, зменшення фінансування галузі освіти

внаслідок економічної та політичної кризи. Кількість студентів, які навчаються у ЗВО України, постійно скорочується (рис. 1).

Для прогнозування очікуваної кількості студентів у ЗВО на перспективу за допомогою програмних засобів Microsoft Excel було побудовано лінійний та нелінійні тренди, а також вибрано з них квадратичну модель, оскільки для неї коефіцієнт детермінації був найбільшим та становив 0,75. Серед побудованих трендів вона найкраще відображає наявні тенденції на ринку. На підставі цієї моделі прогнозовано подальше зменшення кількості студентів на 2020/2021 н. р., яке буде становити 1 065 тис. осіб.

З урахуванням величини середньоквадратичного відхилення в розмірі 514,2 особи було визначено інтервал довіри кількості студентів ЗВО у 2020–2021 н. р., отже, він становить від 878 тис. осіб до 1 252 тис. осіб.

При цьому останніми роками зменшується кількість студентів, які навчаються за кошти фізичних осіб (як правило, за кошти батьків). У табл. 1 відображено динаміку питомої частки студентів, що навчалися за кошти державного бюджету і на комерційній основі.

З огляду на виявлені тенденції та той факт, що внаслідок скорочення бюджетного фінансування ЗВО України змушені розширювати кількість своїх платних послуг, на ринку очікується подальше посилення конкурентної боротьби за залучення уваги потенційних абітурієнтів, значна частина яких планує навчатися за власні кошти.

У маркетингу послуг важливу роль відіграють внутрішні комунікації, метою яких є формування

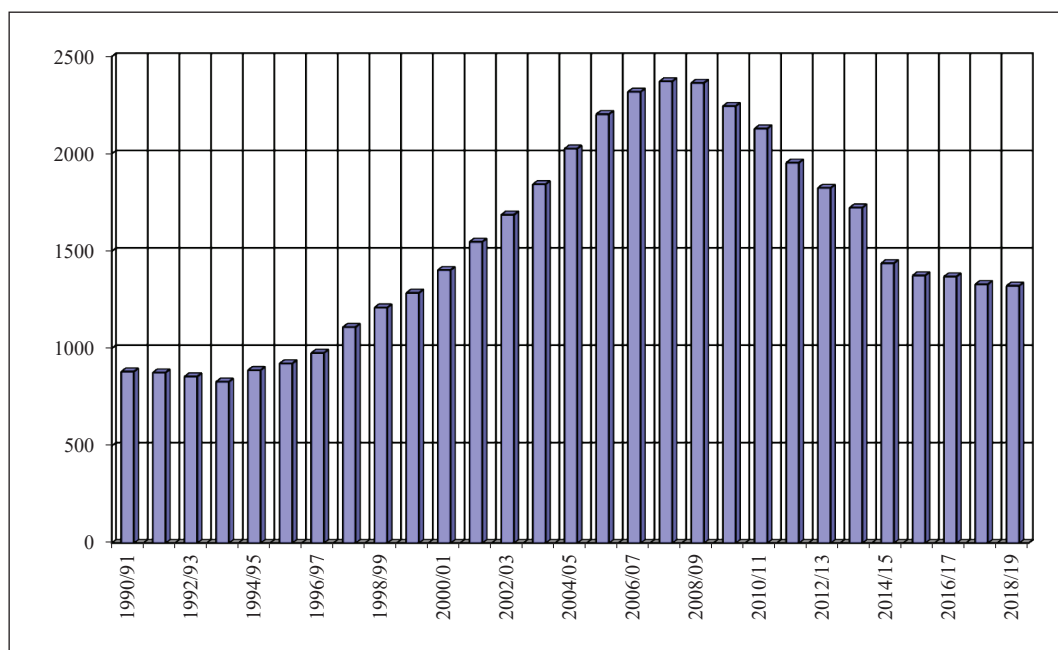

Рис. 1. Кількість студентів у закладах вищої освіти, тис. осіб

Джерело: складено на основі даних [7]

командного духу серед працівників, певного мікроклімату, що буде стимулювати персонал до максимальної ефективної діяльності. Для ЗВО серед таких засобів слід назвати випуск спеціалізованої преси (газет і журналів ЗВО), подання на сайті звітів про результати діяльності чи випуск брошур з цією інформацією, виготовлення рекламної продукції, організацію різноманітних внутрішньо корпоративних заходів, таких як зустрічі з керівництвом ЗВО, поїздки, святкові концерти, надання премій чи цінних подарунків працівникам під час проведення різноманітних конкурсів. Останні заходи можна реалізувати й стосовно студентів.

Під час розроблення зовнішніх інтегрованих маркетингових комунікацій ЗВО слід зробити акцент на тих чинниках, які є важливими для потенційних абітурієнтів, коли вони вибирають ЗВО. Внаслідок зібраної авторами первинної маркетингової інформації встановлено, що до них належать поради батьків абітурієнтів та інших їх родичів, наявні рейтинги ЗВО, близькість освітніх закладів до місця проживання абітурієнтів та відгуки про освітній заклад у соціальних мережах (рис. 2). Поради родичів щодо вибору абітурієнтами ЗВО визначаються його іміджем на ринку та очікуваними перевагами від навчання в ньому. Останніми

є передусім можливість легко працевлаштуватися за спеціальністю після закінчення ЗВО, існування іноземних програм стажування, обміну, а також можливість отримання подвійних дипломів внаслідок співпраці вітчизняного ЗВО та закордонних партнерів, активне проведення тренінгів провідними спеціалістами галузі, проведення зустрічей зі студентами потенційних роботодавців.

Велике значення для потенційних абітурієнтів, які планують навчатися на комерційній формі, має також плата за освітні послуги, яка щороку зростає приблизно на 10% [8]. З цієї точки зору очікуваним негативним фактором, який вплине на зменшення кількості студентів, що навчаються на платній формі у вітчизняних ЗВО, є зростання вартості навчання до рівня 80% витрат на підготовку студента за рахунок коштів державного бюджету у 2022 р. внаслідок використання індикативної собівартості (нижньої межі ціни навчання студентів на контактній формі) відповідно до реформи публічного фінансування та управління ЗВО, впровадження якої розпочнеться у 2020 р. [9].

У цих умовах ефективність залучення студентів вітчизняними ЗВО буде залежати від впровадження ними системи інтегрованих маркетингових комунікацій, що передбачає використання онлайн-

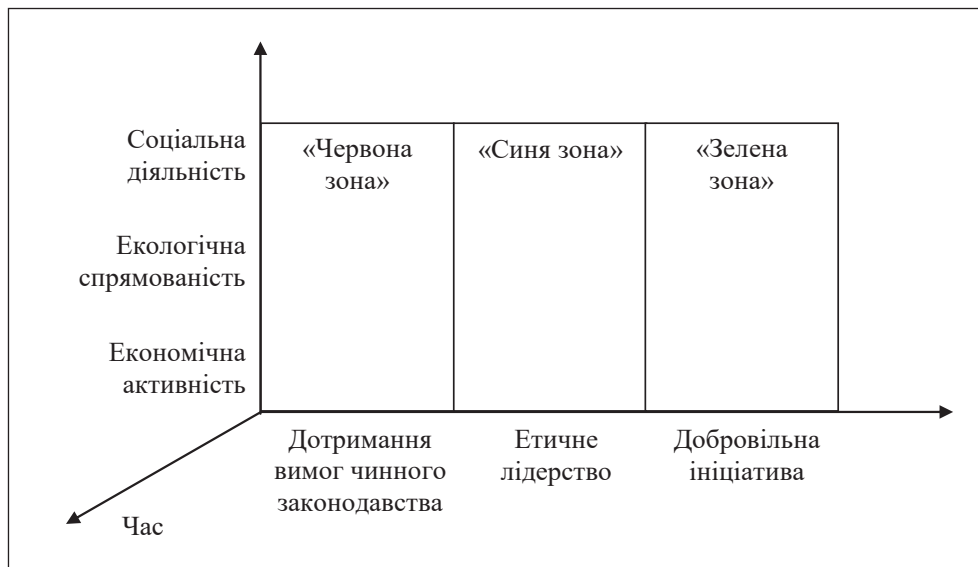

Рис. 2. Фактори впливу на вибір абітурієнтами ЗВО

Таблиця 1

Динаміка питомої частки студентів, що навчалися за кошти державного бюджету й на комерційній основі

Джерело оплати навчання	ЗВО України		
	2010/2011 н. р.	2015/2016 н. р.	2018/2019 н. р.
Кошти держбюджету	38,6	47,2	43,1
Кошти місцевих бюджетів	0,7	1,1	1,0
Кошти юридичних осіб	0,4	0,7	0,5
Кошти фізичних осіб	60,3	51,0	55,4

Джерело: складено на основі даних [7]

та офлайн-комунікацій, а також базується на використанні креативності ідей просування.

Маркетингові комунікації ЗВО повинні бути реалізовані як на загально корпоративному рівні, так і на рівні окремих структурних підрозділів, а саме:

- на рівні ЗВО загалом для формування його іміджу та забезпечення позиціонування серед конкурентів;

- на рівні окремих інститутів (факультетів, коледжів) для забезпечення персональної та неперсональної роботи з наявними та потенційними студентами, їх батьками та роботодавцями;

- на рівні окремих кафедр для підсилення комунікаційної діяльності на другому рівні.

Внаслідок зростання кількості користувачів Інтернету, збільшення кількості смартфонів у жителів України, зменшення довіри населення, особливо серед осіб молодого віку, до традиційних інструментів маркетингових комунікацій ЗВО слід передусім активно використовувати технології та засоби інтернет-маркетингу, арсенал яких постійно розширюється. Значною популярністю сьогодні користується SMM-маркетинг, що базується на використанні соціальних мереж. У них можна розміщувати позитивні коментарі студентів та випускників, працедавців про цей ЗВО, процес навчання у ньому, результати наукових досліджень викладачів, тексти оголошень рекламного характеру, пости, меми про навчання у цьому ЗВО, цікаві авторські статті про студентське життя й дозвілля тощо. Важливим є також ведення окремими структурними підрозділами власних сторінок у соціальних мережах.

Згідно з дослідженнями компанії “Research & Branding Group” станом на березень 2019 р. до найпопулярніших соціальних мереж належать “Facebook”, “YouTube” та “Instagram” (табл. 2).

Протягом травня 2018 р. – березня 2019 р. суттєво збільшилась кількість користувачів соціальних мереж “YouTube”, “Instagram” та “Facebook”, проте зменшилась кількість користувачів таких мереж, як «Однокласники» та «ВКонтакте».

У формуванні бажаних позицій ЗВО на ринку освітніх послуг та у суспільстві вагому роль віді-

грають заходи «паблік рілейшнз». Під час їх розроблення, як і під час формування інших складових маркетингових комунікацій освітніх закладів, слід враховувати переваги цільової аудиторії та її вподобання. Зокрема, сьогодні молоді люди віддають перевагу різноманітним цікавим івент-заходам, таким як флешмоби, квести, організації різноманітних святкувань, майстер-класи та ігри. Це посилює значення маркетингових технологій гейміфікації в системі комунікаційних заходів ЗВО [11, с. 123]. Під час планування таких івент-заходів важливо забезпечити креативний підхід для зацікавлення потенційної цільової аудиторії. Останній передбачає активне залучення студентської молоді до їх організації та проведення.

Найбільш вартісною складовою частиною системи маркетингових комунікацій організації на ринку є персональний продаж. Проте для ЗВО його можна реалізувати через активне залучення викладачів і студентів до проведення профорієнтаційної роботи серед учнівської молоді та її батьків. За належного вжиття заходів внутрішнього маркетингу саме персонал та студенти ЗВО будуть активно поширювати позитивну інформацію про цей освітній заклад. Викладачі ЗВО належно поінформовані про освітній процес, компетентності спеціальності, володіють комунікативними навичками спілкування та зацікавлені в результатах проведення ЗВО вступних кампаній.

У табл. 3 подано рекомендовані заходи у сфері маркетингової комунікаційної політики ЗВО з використанням інтегрованого підходу.

Важливим фактором для потенційних абітурієнтів під час вибору ними ЗВО є його репутація, на яку ЗВО може впливати в процесі свого позиціонування, навчання та організації дозвілля студентів, підтримання з ними контактів після завершення процесу навчання. Схематично концепцію управління репутацією певного ЗВО подано на рис. 3.

Сьогодні додаткові конкурентні переваги ЗВО може отримати під час переходу до «зеленої зони», що вимагає від нього формування власних кодексів, регламентів, проєктів та програм, наприклад у сфері соціальної відповідальності. Проте

Таблиця 2

Популярність соціальних мереж серед українських користувачів, %

Назва соціальної мережі	Травень 2018 р.	Березень 2019 р.	Відхилення
Facebook	45	50	5
YouTube	22	30	8
Instagram	19	27	8
ВКонтакте	15	10	-5
Telegram	6	8	2
Twitter	8	7	-1
Однокласники	14	6	-8
Linkedin	2	1	-1

Джерело: складено на основі даних [10]

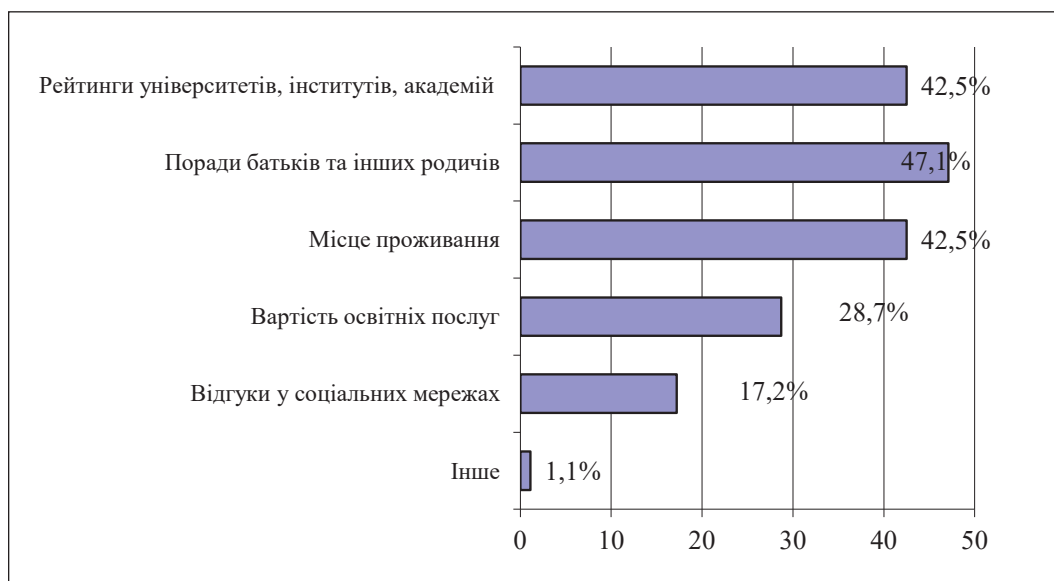

Рис. 3. Репутаційний простір ЗВО на ринку освітніх послуг

Джерело: [12, с. 143]

Таблиця 3

Рекомендовані заходи інтегрованих маркетингових комунікацій ЗВО на ринку освітніх послуг України

Складова частина	Пропоновані заходи
Реклама	Формування стратегії подання інформації про діяльність ЗВО у загальноукраїнських ЗМІ, зокрема в інтернет-виданнях, як престижного науково-освітнього закладу в освітньому просторі України та світу.
	Розроблення привабливого образу випускника для проведення реклами.
	Розроблення рекламного ролика щодо навчання, відпочинку та проживання студентів у вигляді прогулянок гуртожитками, навчальними аудиторіями та лабораторіями, їдальнями університету для розміщення на сайті та ютуб-каналі.
	Розроблення концепції рекламної діяльності в Інтернеті.
Заходи «паблік рілейшнз»	Організація проведення на базі приміщень та матеріально-технічної бази університету різноманітних концертів, спортивних змагань серед студентської та учнівської молоді як у межах міста, області, так і в межах регіону.
	Організація проведення проблемних дискусій та майстер-класів, круглих столів із залученням як студентської та учнівської молоді, так і відомих особистостей у певних сферах, як науковців, так і артистів, інших публічних осіб.
	Організація заходу «Ніч науки та кави».
	Залучення працівників ЗВО до діяльності громадських організацій, представлення ЗВО в органах державної влади та управління.
	Проведення квестів та флешмобів.
	Участь працівників та студентів у проведенні різноманітних святкувань на рівні міста та держави.
	Участь керівництва ЗВО в теле- та радіопередачах.
	Відстеження негативних відгуків про ЗВО у соціальних мережах, оперативне реагування на них чи спростування.
Заходи стимулювання збуту	Пропозиція «пробного товару» для потенційних студентів та їх батьків, зокрема проведення відкритих тренінгів, лекційних та семінарських занять за участю працівників.
	Проведення конкурсів, вікторин та олімпіад з основних дисциплін як гуманітарного, так і технічного спрямування з нагородженням переможців.
	Формування віртуальних «шкіл» (підприємництва, програмування, управління, креативного фінансиста, бухгалтера, маркетолога тощо).
Прямий продаж	Профорієнтаційні заходи на території підприємств-партнерів.
	Профорієнтаційні заходи із залученням відомих випускників.
	Профорієнтаційні заходи у соціальних мережах.

водночас ЗВО має дотримуватися основних вимог двох попередніх зон репутаційного статусу.

Вагомим фактором управління репутацією ЗВО у сучасних умовах є інтернет-технології [12, с. 144]. У цьому аспекті ЗВО слід забезпечити постійне дослідження ставлення до нього різноманітних референтних груп, вивчення суспільних настроїв, підбір та підготовку працівників, відповідальних за підтримку належної репутації ЗВО в різних соціальних мережах та спільнотах. Останні передусім повинні зібрати інформацію про те, які негативні відгуки та коментарі існують в Інтернеті про цей ЗВО, який контекст їх супроводжує. Надалі необхідно провести роботу зі створення спростовуючої інформації за існування негативних відгуків та забезпечити формування передумов до появи позитивних відгуків аудиторії. Позитивні відгуки про ЗВО відповідні працівники повинні просувати за допомогою пошукової оптимізації.

Під час розроблення маркетингової політики комунікацій ЗВО повинні використовувати диференційований підхід, формуючи різні комунікаційні заходи для потенційних абітурієнтів першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (доктора філософії) рівнів навчання. Тут важливо об'єднати зусилля ЗВО задля зростання престижності навчання молодих осіб на другому та третьому рівнях внаслідок скорочення кількості бажаючих вчитися для здобуття цих освітніх рівнів.

Висновки з проведеного дослідження.

У сучасних умовах ЗВО повинні не тільки надавати якісні освітні послуги, розширювати їх перелік, постійно оновлювати пропонувані освітні програми, але й доносити позитивну інформацію про свою діяльність до потенційних абітурієнтів. Вирішення цього завдання передбачає формування освітніми закладами внутрішніх та зовнішніх інтегрованих маркетингових комунікацій. Задля зростання їх ефективності доцільним є залучення працівників та студентів ЗВО до їх реалізації. Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення ефективності впливу кожної складової системи інтегрованих маркетингових комунікацій на рівень залучення абітурієнтів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зінчук Н.А. Маркетингові комунікації як фактор успіху навчального закладу на ринку освітніх послуг. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/17438/1/%D0%97%D1%96%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf> (дата звернення: 15.01.2020).
2. Крахмальова Н.А. Ефективність маркетингових комунікацій у сфері вищої освіти. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*. 2014. № 1. С. 171–174.
3. Саєнко О.О. Аналіз використання комплексу маркетингових комунікацій у просуванні освітніх

послуг ВНЗ III–IV рівня акредитації. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 2. С. 266–271.

4. Крахмальова Н.А., Крахмальова Т.А. Маркетинг в ефективному управлінні діяльністю вищих навчальних закладів України. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3013> (дата звернення: 27.12.2019).

5. Крикавський Є.В., Дмитрів А.Я., Косар Н.С. Соціальні мережі у формуванні іміджу ВНЗ на ринку освітніх послуг. *Розвиток маркетингу в умовах інформатизації суспільства* : монографія / за наук. ред. В.П. Пилипчука. Київ : КНЕУ, 2019. С. 35–45.

6. Ушакова І.О. Вплив соціальних каналів на просування освітніх послуг. *Системи обробки інформації*. 2016. Вип. 4 (141). С. 188–191.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.12.2019).

8. В Україні завищують вартість навчання в університетах / Держаудитслужба. URL: https://zik.ua/news/2019/01/16/v_ukraini_zavyshchuyut_vartist_navchannya_v_universytetah_derzhaudyt_sluzhba_1489097 (дата звернення: 15.01.2020).

9. Вартість контрактного навчання у вишах зростає. URL: <http://osvita.ua/vnz/69082> (дата звернення: 17.01.2020).

10. Практика пользования соцсетями в Украине. URL: <http://rb.com.ua/blog/praktika-polzovaniya-socsetjami-v-ukraine> (дата звернення: 20.01.2020).

11. Маркетингова політика закладу вищої освіти : монографія / за ред. Н.Л. Савицької. Харків : ФОП Іванченко І.С., 2018. 163 с.

12. Сорока М.В., Рудий М.В. Роль Інтернет-маркетингу в управлінні репутацією вищої школи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 135–146.

REFERENCES:

1. Zinchuk N.A. (2015) Marketynhovi komunikatsii yak faktor uspiyku navchalnoho zakladu na rynku osvitynih posluh [Marketing communications as a factor in the success of the institution in the educational market]. Available at: <http://eprints.zu.edu.ua/17438/1/%D0%97%D1%96%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf> (accessed 15 January 2020).
2. Krakhmalova N.A. (2014) Efektivnist marketynhovykh komunikatsii u sferi vyshchoi osvity [The effectiveness of marketing communications in higher education]. *Vyshcha osvita Ukrainy: teoretychnyi ta naukovy-metodychnyi chasopys*, no. 1, pp. 171–174.
3. Saienko O.O. (2012) Analiz vykorystannia kompleksu marketynhovykh komunikatsii u prosuvanni osvitynih posluh VNZ III–IV rivnia akredytatsii [Analysis of the use of marketing communications in the promotion of educational services of universities of the III–IV level of accreditation]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 2, pp. 266–271.
4. Krakhmalova N.A., Krakhmalova T.A. (2014) Marketing v efektyvnomu upravlinni diialnistiu vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Marketing is in the effective management of higher educational establishments of Ukraine activity]. *Efektivna ekonomika*. № 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3013> (accessed 27 December 2019).

5. Krykavskiy Ye.V., Dmytriv A.Ya., Kosar N.S. (2019) Sotsialni merezhi u formuvanni imidzhu VNZ na rynku osvitnikh posluh [Social networks in shaping the image of universities in the educational services market]. Rozvytok marketynhu v umovakh informatyzatsii suspilstva. Kyiv : KNEU, pp. 35–45 (in Ukrainian).
6. Ushakova I.O. (2016) Vplyv sotsialnykh kanaliv na prosuvannya osvitnikh posluh [Social channels impact on the promotion of educational services]. Systemy obrobky informatsii. Issue 4 (141), pp. 188–191.
7. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 27 December 2019).
8. V Ukraini zavyschuiut vartist navchannia v universytetakh / Derzhaudytsluzhba [In Ukraine, the cost of studying at universities is overestimated / the State Audit Office]. Available at: https://zik.ua/news/2019/01/16/v_ukraini_zavyschuyut_vartist_navchannya_v_universytetah_derzhaudytsluzhba_1489097 (accessed 15 January 2020).
9. Vartist kontraktnoho navchannia u vyshakh zroste [The cost of contract training in higher education will increase]. Available at: <http://osvita.ua/vnz/69082> (accessed 17 January 2020).
10. Praktyka polzovanyia sotssetiamy v Ukrainy [The practice of using social networks in Ukraine]. Available at: <http://rb.com.ua/blog/praktika-polzovanija-socsetjami-v-ukraine> (accessed 20 January 2020).
11. Savytska N.L. (ed.) (2018) Marketynhova polityka zakladu vyshchoi osvity [Higher education institution marketing policy]. Kharkiv : FOP Ivanchenko I.S. (in Ukrainian)
12. Soroka M.V., Rudyi M.V. (2012) Rol Internet-marketynhu v upravlinni reputatsiieiu vyshchoi shkoly [The Role of Internet Marketing in High School Reputation Management]. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Issue 8, pp. 135–146.

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСУ МОРСЬКОГО ЛОГІСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ

SIMULATION MODELING IMPROVEMENT OF THE BUSINESS PROCESS OF THE MARINE LOGISTICAL CLUSTER

УДК 656.025

<https://doi.org/10.32843/bses.49-12>

Пічугіна Ю.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та підприємництва
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Максимова Ю.О.

викладач кафедри економіки
та підприємництва
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Максимов О.С.

старший викладач кафедри
математичного забезпечення
комп'ютерних систем
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Pichugina Julia

Odesa I.I. Mechnikov National University

Maksymova Julia

Odesa I.I. Mechnikov National University

Maksymov Oleksandr

Odesa I.I. Mechnikov National University

Нині в Україні й за кордоном автоматизації логістичних процесів приділяється особлива увага, бо використання інформаційних технологій у ланцюгах морських перевезень дає певні переваги. У статті проаналізовано вплив морських логістичних кластерів на економічний розвиток транспортної системи та економічні показники України загалом. Визначено передумови формування логістичних кластерів та основні учасники, які формують будь-який транспортно-логістичний кластер. Побудовано, проаналізовано імітаційну модель морського логістичного кластеру на прикладі МЛК «Одеса». Визначено моделі опису кластерного бізнес-процесу, описано типовий кластерний логістичний бізнес-процес. Доведено, що основним вузьким місцем під час роботи МЛК є оптимальне поєднання використання різних видів транспорту (морський, автомобільний та залізничний), оскільки цей чинник найсильніше впливає на час та вартість вантажів, що доставляються.

Ключові слова: логістика, морські перевезення, логістичний кластер, глобалізація, інтеграція, моделювання, бізнес-процес.

Сейчас в Украине и за рубежом автоматизации логистических процессов уделяется

особое внимание, так как использование информационных технологий в цепях морских перевозок дает определенные преимущества. В статье проанализировано влияние морских логистических кластеров на экономическое развитие транспортной системы и экономические показатели Украины в целом. Определены предпосылки формирования логистических кластеров и основные участники, которые формируют любой транспортно-логистический кластер. Построена, проанализирована имитационная модель морского логистического кластера на примере МЛК «Одесса». Определены модели описания кластерного бизнес-процесса, описан типовой кластерный логистический бизнес-процесс. Доказано, что основным узким местом при работе МЛК является оптимальное сочетание использования различных видов транспорта (морской, автомобильный и железнодорожный), поскольку этот фактор сильнее всего влияет на время и стоимость грузов, которые доставляются.

Ключевые слова: логистика, морские перевозки, логистический кластер, глобализация, интеграция, моделирование, бизнес-процесс.

Today in Ukraine and abroad automation of logistics processes is given special attention, as the use of information technologies in the Maritime transport chain gives certain advantages. The article analyzes the impact of logistics clusters on the economic development of the transport system and economic indicators of Ukraine as a whole. Identified prerequisites for the formation of logistics clusters and key players that form a transport-logistics cluster. Was constructed and analyzed a simulation model of the Maritime logistics cluster, for example MLK "Odessa". Models for describing a cluster business process are defined and a typical cluster logistic business process is described. It is proved that the main bottleneck in the work of MLK is the optimum combination of planning the use of various types of transport (sea, road and rail), since this factor is the most significant effect on the time and cost of the goods delivered. Application of logistic approach in Economics is fully consistent with the priorities of development of Ukraine. One of these priorities are the organization and creating conditions of industry modernization, support and development of competitive in a global market territorial clusters under the Concept of strategy of socio-economic development of Ukraine. Active integration of Ukraine into the European Union requires appropriate transport and logistics infrastructure. Logistics clusters can become the driving tool in the development of Ukraine. It should be noted that at present, almost timely delivery of goods is impossible without the use of the information cluster, and special software. Information technologies are used for analysis, planning and support commercial decisions in the logistics clusters at the macro and micro level. Therefore, the task of ensuring the technological competitiveness of enterprises of the Maritime industry on the basis of combination resources high-tech industries with the potential of the research sector is solved in the framework of clusters and optimization of cluster with the help of information technology gives more advantages in their work.

Key words: logistics, shipping, logistics cluster, globalization, integration, business process modeling.

Постановка проблеми. Морські перевезення сьогодні мають велике значення в Україні, що обумовлено необхідністю створення й оптимізації планування діяльності морського логістичного кластеру з використанням інформаційних технологій. Доставка товарів у сферах виробничого та товарного обігу пов'язана з постійним обміном інформацією між учасниками логістичного процесу.

Застосування логістичного підходу в економіці повністю узгоджується з пріоритетами розвитку України. Одними з таких пріоритетів є організація й створення умов модернізації промисловості, підтримка й розвиток конкурентоздатних у глобальному ринку територіальних кластерів, передбаче-

них у Концепції стратегії соціально-економічного розвитку України. Активна інтеграція України до Європейського Союзу вимагає відповідної транспортно-логістичної інфраструктури. Логістичні кластери можуть стати рушійним інструментом у розвитку України.

Сьогодні в Україні й за кордоном автоматизації логістичних процесів приділяється особлива увага. Слід зазначити, що нині своєчасна доставка товарів практично неможлива без застосування інформаційних кластерів і спеціальних програмних засобів. Інформаційні технології використовуються для аналізування, планування й підтримки прийняття комерційних рішень у логістичних кластерах як на макро-, так і на мікрорівнях, тому завдання забез-

печення технологічної конкурентоспроможності підприємств морської галузі на основі з'єднання ресурсів високотехнологічних виробництв з потенціалом науково-дослідного сектору вирішується в рамках кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ґрунтовними дослідженнями розвитку теорії кластерів є роботи таких іноземних науковців, як П. Кругман [1], М. Портер [2]. Серед вітчизняних науковців, які обґрунтували необхідність кластеризації в Україні, слід назвати таких, як Н. Каніщенко [3], І. Мартиняк [4], С. Онишко [5], П. Саблук [6].

Потребують удосконалення наявні інструменти підвищення конкурентоспроможності морського транспорту України та розроблення нових, отже, саме таким прогресивним інструментом є автоматизація процесів.

Постановка завдання. Метою статті є моделювання вдосконалення діяльності кластеру у сфері морських поставок завдяки використанню сучасних програмних продуктів; визначення того, як оптимізація роботи кластеру за допомогою інформаційних технологій надає ще більше переваг у їх роботі; визначення моделей опису кластерного бізнес-процесу; опис типового кластерного логістичного бізнес-процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Кластерна структура економіки є організаційно-управлінським інструментом просторового розвитку підприємництва, при цьому сам кластер з'являється як специфічна форма інтеграції господарюючих суб'єктів, заснована на розвитку партнерських стосунків у мережі кооперованих зв'язків.

Досвід розвитку провідних країн світу свідчить про те, що підвищення конкурентоспроможності економіки можна досягти тільки шляхом переходу на інноваційну модель розвитку, кінцева мета впровадження якої полягає в підвищенні добробуту громадян за рахунок прискорення економічного зростання. Одним з елементів такої моделі може бути розгляд кластерів, сконцентрованих за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій у певних областях, що характеризуються спільною діяльністю й взаємодоповнюють один одного. Кластери сприяють підвищенню конкурентоспроможності економіки на національному й регіональному рівнях. М. Портер (засновник теорії кластерів) вважав, що підприємства окремих галузей мають властивість концентруватися в певних регіонах країни. При цьому найбільш конкурентоздатні підприємства активно впливають на суб'єктів ринку, з якими вони взаємодіють, постачальників, споживачів і конкурентів, підвищуючи їх конкурентоспроможність. Підвищення конкурентоспроможності цих підприємств сприятливо впливає на діяльність підприємства-лідера. В результаті такої активної взаємодії виникає синергетичний ефект [4, с. 120].

Сучасні програмно-апаратні засоби знаходять широке застосування в усьому світі й впроваджуються в практику українських підприємств. Використання інформаційних технологій є необхідною умовою ефективного функціонування логістичних кластерних систем. Для впровадження інформаційних систем і технологій на підприємстві необхідно проводити реінжиніринг систем управління матеріальними потоками.

Розвиток інформаційного забезпечення в роботі логістичних кластерів пов'язаний зі зростаючою роллю інформації у сфері обігу товарів і послуг, а також зі збільшенням обсягу відомостей, пов'язаних з матеріальними потоками. Отже, традиційними способами вже неможливо витягти з потоку даних потрібну інформацію, тому для збирання, оброблення та аналізування інформації в логістичних кластерах використовуються технічні та програмні засоби.

Сьогодні існує близько 50 кластерів у різних регіонах країни, але не всі вони працюють так, як треба, або працюють лише на папері. Зокрема, досить довготривалим та проблемним є процес створення в Одеському регіоні транспортного кластеру «Одеса», який мав би забезпечити транзитне перевезення між Азіатсько-Тихоокеанським регіоном і Європейським Союзом. Основними складовими частинами кластеру «Одеса» є [7]:

- мультимодальні транспортні коридори України;
- глибоководний порт у Хаджибейському лимані;
- вантажний термінал Одеського аеропорту;
- Міжнародний центр високих технологій B-ZONE;
- комплексна лінія електротранспорту Одеської агломерації;
- Зелений острів у центрі Одеси.

Проводячи системний аналіз морського логістичного кластеру «Одеса» (МЛК «Одеса»), можемо виявити можливі варіанти декомпозиції його структури в таких напрямках [1]:

- за об'єктним принципом підсистемами й елементами кластеру можуть бути самостійні учасники кластера, а саме підприємства, організації;
- за процесним принципом елементами можуть бути наскрізні (міжфункціональні, міжорганізаційні) й прості бізнес-процеси, що є характерними для об'єктів кластеру та вимагають взаємодію між ними;
- за проєктним типом кластер, що є проєктом зусиль певної групи осіб, декомпозиується на низку заходів невідтворюваної послідовності, що мають досягнути категоріальну мету.

У своєму дослідженні ми зупинились на процесному принципі декомпозиції структури МЛК «Одеса».

Нами були виділені такі групи бізнес-процесів МЛК «Одеса», як наскрізні (міжфункціональні, між-організаційні); прості бізнес-процеси, характерні для об'єктів кластеру; бізнес-процеси, що вимагають взаємодії між ними.

Процес управління МЛК«Одеса» включає декілька основних завдань, таких як вибір виду транспорту доставки вантажу (як правило, це автомобільний, залізничний, водний, повітряний і трубопровідний); вибір транспортних засобів відправки (контейнери, піддони, палети тощо); вибір способу транспортування (одним або декількома типами транспорту); вибір вантажоперевізника.

Після визначення моделі опису кластерного бізнес-процесу нам необхідно описати типовий кластерний логістичний бізнес-процес. Він складається з чотирьох основних організаційних пулів, таких як Виробник продукції, Юридично-консалтинговий пул, Транспортний пул, Одержувач продукції.

Кожен пул – це окремий напрям у МЛК за який відповідає конкретне підприємство (чи підприємства).

Оскільки оцінні параметри мають різну економічну природу й розмірність, виконаємо формалізацію параметрів оцінювання для приведення їх до одноманітності з використанням економіко-математичної моделі нечітких великих кількостей за допомогою побудови функції приналежності мети оптимізації в кожній групі ЛБП значенням кожного параметра оцінки.

Мета оптимізації ЛБП кластеру є базовою лінгвістичною змінною й визначається на універсальній безлічі M , що включає всі параметри оцінки груп ЛБП.

Процес оптимізації управління МЛК полягає в оптимальному підборі завдань бізнес-процесів шляхом об'єднання даних з процесних карт і репозиторіїв артефактів логістичного кластеру. Оперування цими даними в процесі роботи дає змогу визначити їх поведінку шляхом коригування вхідних і вихідних параметрів завдяки наданню цим завданням нових корисних властивостей, що впливають на функціонування як логістичного бізнес-процесу, так і МЛК загалом.

Нові властивості типових завдань, що виникли в процесі виконання бізнес-процесу, фіксуються й ранжуються за важливістю, щоби визначити вплив уточнення параметрів типового завдання на результативність. Щоб віднести ці властивості до якоїсь групи на основі їх впливу на типові завдання й виконання всього бізнес-процесу, можна застосувати механізм нечітких великих кількостей.

Оскільки оцінні параметри мають різну економічну природу й розмірність, виконаємо формалізацію параметрів оцінки для приведення їх до одноманітності з використанням економіко-математичної моделі нечітких великих кількостей за

допомогою побудови функції приналежності мети оптимізації в кожній групі ЛБП для значень кожного параметра оцінки.

Процес оптимізації логістичних бізнес-процесів у кластері заснований на використанні загальносистемних і приватно-логістичних принципів. Водночас специфіка логістичних бізнес-процесів дає змогу ідентифікувати сукупність принципів, яка характерна для регіональних транспортних кластерів і визначає особливості оптимізації в регіональних кластерних утвореннях морського транспорту шляхом проектування оптимальних ланцюжків постачань.

Пропонована класифікація чинників і принципів дає змогу врахувати позитивний і негативний вплив зовнішнього й внутрішнього бізнес-середовища функціонування на процес пошуку оптимальних рішень організації логістичних бізнес-процесів МЛК задля підвищення його конкурентоспроможності й розвитку регіону його локалізації. Проаналізувавши всі чинники, ми розробили імітаційну модель функціонування МЛК «Одеса» на базі типового бізнес-процесу.

Значення показників ефективності оптимізації ЛБП для субконтрактних стосунків визначають первинне значення в розвитку логістичних зв'язків його великих учасників і фактичну відсутність задіяння підприємств логістичної інфраструктури регіону. Таким чином, є значний потенціал для включення підприємств, що виконують логістичні функції в рамках регіонального розвитку, у схеми субконтрактної взаємодії, а також необхідність залучення малих підприємств регіону й кластеру до участі в ланцюгах постачань.

Реалізація субконтрактних схем у рамках проекту кластеру визначає значну частку податкових надходжень до обласного бюджету. Проте частка виробництва кластеру в Одеській області ще дуже низька, що визначає потенціал перспективи росту й розвитку субконтрактних стосунків у кластері та збільшення його частки у валовому регіональному продукті області.

Висновки з проведеного дослідження. Проаналізувавши роботу імітаційної моделі МЛК «Одеса», можемо зробити висновок, що основним вузьким місцем під час роботи МЛК є оптимальне поєднання використання різних видів транспорту (морський, автомобільний та залізничний), оскільки цей чинник найсильніше впливає на час і вартість вантажів, що доставляються.

Високий рівень інновацій виробничої спеціалізації учасників логістичного ланцюга визначає перспективність розвитку субконтрактних стосунків у кластері, отже, важливість і потребу механізму оптимізації ЛБП у рамках коопераційної взаємодії учасників кластеру.

Розвиток кластерних ініціатив в Україні вимагає першочергового здійснення таких кроків:

– розробити й затвердити стратегію підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі формування й розвитку інноваційних кластерних структур;

– забезпечити законодавчу роботу в Україні щодо формування сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища;

– забезпечити втілення в Україні системи інноваційних освітніх програм для підготовки й перепідготовки спеціалістів, які беруть участь у розвитку й функціонуванні виробничих мережевих структур;

– сприяти формуванню міжрегіональних кластерів у межах України та створити можливості для участі українських кластерних об'єднань у відповідних міжнародних кластерних альянсах.

Таким чином, пріоритетним напрямом формування логістичних кластерів, орієнтованих на інноваційний розвиток морських перевезень, сформованих за участю прикордонних територій України та сусідніх із ними адміністративно-територіальних одиниць країн – членів ЄС, є реалізація транспортно-логістичних ініціатив у транспортно-логістичній сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Krugman P.R. *Geography and Trade*. Cambridge: MA : MIT Press, 1991. 85 p.
2. Портер М. Конкуренция. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2006. 608 с.
3. Канищенко Н. Кластери в системі національної конкурентоспроможності. *Вісник КНУ. Серія: Економіка*. 2006. № 85. С. 14–16.
4. Мартиняк І. Формування кластерної політики як механізму вдосконалення інфраструктури функціонування малого і середнього інноваційного бізнесу в регіоні. *Регіональна економіка*. 2008. № 4. С. 54–62.
5. Саблук П., Кропивко М. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соці-

альної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3–12.

6. Партола А. Логістичні кластери як інструмент розвитку транспортно-логістичної системи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 8/2. С. 43–45.

7. Бродецкий Г. Моделирование логистических систем. Оптимальные решения в условиях риска. Москва : Вершина, 2016. 376 с.

REFERENCES:

1. Krugman P.R. (1991) *Geography and Trade*. Cambridge: MA : MIT Press.
2. Porter M. (2006) *Konkurentsia* [Competition]. Moscow : Izdatel'skiy dom "Vil'yams". (in Russian)
3. Kaniščenko N. (2006) *Klastery v systemi nacional'noji konkurentospromoznosti* [Clusters in the system of national competitiveness]. *Visnyk KNU. Serija: Ekonomika*, vol. 85, pp. 14–16.
4. Martynjak I. (2008) *Formuvannja klasternoji polityky jak mexanizmu vdoskonalennja infrastruktury funkcionuvannja maloho i seredn'oho innovacijnoho biznesu v rehioni* [Formation of cluster policy as a mechanism for improving the infrastructure of functioning of small and medium-sized innovative business in the region]. *Rehional'na ekonomika*, vol. 4, pp. 54–62.
5. Onyshko S. (2010) *Derzhavne rehulivannja klasteryzatsii ekonomiky yak napriamok rozbudovy nacionalnoi innovatsiinoi modeli* [Clustering as a mechanism for increasing the competitiveness and social orientation of the agrarian economy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 11, pp. 55–61.
6. Partola A. (2016) *Lohistychni klasteri yak instrument rozvytku transportno-lohistrychnoi systemy* [Logistics clusters as a tool for development of transport and logistics system]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nacionalnoho universytetu*, vol. 8/2, pp. 43–45.
7. Brodetskiy G. (2016) *Modelirovanie logisticheskikh sistem. Optimal'nye resheniya v usloviyakh riska* [Modeling of logistics systems. Optimal solutions in risk conditions]. Moscow : Vershina. (in Russian)

ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ФАКТОРІВ НА МАРКЕТИНГОВЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

INFLUENCE OF INSTITUTIONAL FACTORS ON MARKETING PRICING OF ORGANIC PRODUCTS

УДК 338.516.49:631.95

<https://doi.org/10.32843/bses.49-13>

Пчелянська Г.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу та реклами
Вінницький торговельно-економічний
інститут

Київського національного торговельно-
економічного університету

Головчук Ю.О.

к.е.н., доцент кафедри маркетингу
та реклами

Вінницький торговельно-економічний
інститут

Київського національного торговельно-
економічного університету

Pchelianska Galyna

Vinnitsia Institute of Trade
and Economics

Kyiv National University of Trade
and Economics

Holovchuk Yuliia

Vinnitsia Institute of Trade
and Economics

Kyiv National University of Trade
and Economics

У статті розглянуто вплив інституційних факторів на маркетингове ціноутворення на ринку органічної продукції. Встановлено, що ринок органічної продукції в Україні перебуває на стадії активного розвитку. Методичні та управлінські підходи до формування ціни актуальні для ринку органічної продовольчої продукції, оскільки, з одного боку, на процеси прийняття рішення щодо цін впливають високі витрати виробництва, а з іншого боку, конкурентне середовище, а саме політика ціноутворення інших підприємств галузі, та рівень споживчої цінності продукції для споживача зможуть визначити кінцеву реалізаційну ціну органічного товару. Встановлено чинники та перешкоди ефективного ціноутворення. Визначено, що на маркетингове ціноутворення підприємств на ринку органічної продукції матиме вагомий вплив інституційне середовище, зокрема вплив соціально-економічного становища населення та рівень його платоспроможності, рівень інфляції, співвідношення імпорту та експорту органічної продукції, рівень конкуренції, вплив державних інститутів, рівень розвитку ринкової інфраструктури.

Ключові слова: ціна, ціноутворення, маркетинг, органічна продукція, інституційне середовище.

В статье рассмотрено влияние институциональных факторов на маркетинговое

ценообразование на рынке органической продукции. Установлено, что рынок органической продукции в Украине находится на стадии активного развития. Методические и управленческие подходы к формированию цены актуальны для рынка органической продовольственной продукции, поскольку, с одной стороны, на процессы принятия решений касательно цен влияют высокие издержки производства, а с другой стороны, конкурентная среда, а именно политика ценообразования других предприятий отрасли, и уровень потребительской ценности продукции для потребителя смогут определять конечную цену реализации органического продукта. Установлены факторы и препятствия эффективного ценообразования. Определено, что на маркетинговое ценообразование предприятий на рынке органической продукции будет иметь значительное влияние институциональная среда, в частности влияние социально-экономического положения населения и уровень его платежеспособности, уровень инфляции, соотношение импорта и экспорта органической продукции, уровень конкуренции, влияние государственных институтов, уровень развития рыночной инфраструктуры.

Ключевые слова: цена, ценообразование, маркетинг, органическая продукция, институциональная среда.

The article considers the influence of institutional factors on marketing pricing in the organic product market. It is stated that the market of organic products in Ukraine is at the stage of active development. Thus, in 2017, the consumer markets of organic products in Ukraine were 29.4 million euro and consumption per capita – 0.68 euro and are constantly growing. In addition, Ukrainian exports of organic products are developing rapidly. Effective marketing pricing policy of the company in modern conditions will have a great impact on the results of its activities. Methodical and management approaches to pricing are relevant to organic food products market, because, on the one hand, the processes of decision-making at prices is affected by high production costs, on the other hand, the competitive environment, namely the pricing policy of other companies in the sector, or the level of consumer value of products for the consumer, will determine the final selling price of organic product. In addition, pricing in organic food products sphere will be influenced by the institutional environment that is being formed under the influence of various institutions. It is stated that the main obstacles to effective pricing are the following factors: instability of the legislative framework, unreasonable choice of pricing goals, lack of price connection with elements of the marketing complex, imperfection of information support for pricing processes, lack or inefficiency of marketing researches as a basis for making price decisions, lack of a complex assessment of consumer price sensitivity, lack of a strategic approach to pricing. Marketing pricing of companies in the market of organic products will have a significant influence of the institutional environment, namely the impact of social-economic status of the population and its solvency, level of inflation, the balance of imports and exports of organic products, level of competition, impact of the state institutions, the level of development of market infrastructure and other factors. The influence of state institutions is especially important for the market, because they form the legal and organizational boundaries, foundations and "rules of the game" for market players.

Key words: price, pricing, marketing, organic products, institutional environment.

Постановка проблеми. Конкуреноспроможна діяльність підприємства на ринку продовольчих товарів буде визначатися двома вагомими параметрами, а саме якістю продукції, яку воно пропонує споживачам, та ціною. Ефективна маркетингова цінова політика підприємства в сучасних умовах, коли ринок пропонує велику кількість різноманітних товарів, а рівень реальних доходів населення є невисоким, матиме визначальний вплив на результати його діяльності. Методичні та управлінські підходи до формування ціни актуальні для ринку органічної продовольчої продукції, оскільки, з одного боку, на процеси прийняття рішення

щодо цін впливають високі витрати виробництва, а з іншого боку, конкурентне середовище, а саме політика ціноутворення інших підприємств галузі, та рівень споживчої цінності продукції для споживача зможуть визначити кінцеву реалізаційну ціну органічного товару. Окрім того, на ціноутворення в галузі органічних продовольчих товарів матиме вплив інституційне середовище, що формується під впливом різноманітних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Маркетингові підходи до ціноутворення на ринках продовольчої продукції були відображені в наукових працях багатьох учених, зокрема в роботах

О.В. Корнієцького [3], В.І. Даниленко [4], С.Е. Кучіної, О.М. Кітченко [5], О.Л. Польової, В.М. Ціхановської [6], Г.М. Калетніка, О.Г. Шпикуляка [9], А.М. Танасійчук [8], Л.Я. Якимішиної [7], проте детального дослідження потребують питання впливу інституційного маркетингового середовища на ціноутворення на ринку органічної продовольчої продукції.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження розвитку ринку органічної продукції в Україні, визначення основних методичних та теоретичних підходів до маркетингового ціноутворення на органічну продукцію, а також ідентифікація факторів впливу інституційного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок органічної продукції в Україні перебуває у фазі стрімкого розвитку. У 2017 році загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду складала близько 289 тис. га (0,7% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України). При цьому нараховувались 504 оператори органічного ринку. Найбільше операторів органічного ринку знаходиться у Київській, Херсонській, Вінницькій, Одеській, Житомирській та Харківській областях. Українські сертифіковані органічні господарства займають площі різного розміру: від кількох гектарів, як у більшості країн Європи, до декількох тисяч гектарів ріллі [1]. У 2017 році споживчий ринок органічних продуктів в Україні склав 29,4 млн. євро, а споживання на душу населення – 0,68 євро (для порівняння, пересічний європейець витрачає на органічні продукти 40,8 євро на рік, а мешканець ЄС – 60,5 євро) [1].

Набуває стрімкого розвитку експортна діяльність органічної продукції, оскільки існує значний попит на українську органічну продукцію за кордоном.

В Україні експорт органічної продукції у 2018 році здійснювали 89 операторів. Незважаючи на те, що експортом органічної продукції займаються оператори з усієї України, в регіональному зрізі також є своя десятка лідерів. Це Херсонська (46,2%), Житомирська (7,9%), Полтавська (7,6%), Рівненська (6,8%), Одеська (5,7%), Вінницька (5,5%), Львівська (4,5%), Чернігівська (3,5%), Миколаївська (2,6%) та Київська (2,3%) області. При цьому у 2018 році саме Херсонська область стала абсолютним лідером як за обсягами експорту продукції, так і в грошовому еквіваленті. Це 25% від усієї експортної виручки та понад 46% щодо обсягів експортованої продукції. Порівняно з 2017 роком Херсонська область продемонструвала майже 100% зростання експорту. Також велике зростання продемонструвала Полтавська область, де обсяг експорту збільшився у понад 5 разів, а обсяг експортованої продукції – у 4,5 рази. Це можна пов'язати з тим, що саме в цьому регіоні працює більшість гравців ринку рослинництва, зокрема «Агроєкологія», «Арніка Органік», «Укролія Органік» [2].

Таким чином, розвиток ринку органічної продукції потребує підвищеної уваги до розроблення комплексу маркетингу підприємств-гравців ринку.

Існують чотири складові частини маркетингового портфеля як способу опису ресурсів, доступних для продажу продукту [3]:

- продукт (фірми можуть інвестувати в продукт, використовуючи високоякісні інгредієнти або проводячи великі дослідження та розроблення, щоби поліпшити його);

- ціна (різні стратегії можуть бути прийняті щодо ціни; загалом існують два способи у сфері маркетингу, збуту, ціноутворення та логістики отримати прибуток, а саме продати багато й зробити невеликий прибуток на кожну одиницю або зробити великий прибуток на кожну одиницю й осідати на менші обсяги);

- поширення (у більшості супермаркетів пропонується більше продуктів, ніж місце, яке у них є, отже, багатьом виробникам буде важко отримати свою продукцію в роздрібних магазинах);

- реклама (просування включає різні інструменти, за допомогою яких фірми повинні переконати споживачів купувати більше їх продуктів, можливо, за більш високими цінами, реклама – це те, що ми задумали за замовчуванням, але реклама також включає купони, цінкові акції магазину в магазині, демонстрації в магазині або премії) [3].

Маркетингова цінова політика підприємств виробників продукції в сучасних умовах ринку буде формуватися під впливом багатьох чинників. Погодимося з В.І. Даниленком в тому, що наявні сьогодні проблеми у сфері ціноутворення знижують як ефективність діяльності підприємств загалом, так і дієвість цінової політики підприємств зокрема. Дослідник визначає основні перешкоди ефективного ціноутворення, такі як нестабільність законодавчої бази, необґрунтований вибір цілей ціноутворення, відсутність зв'язку ціни з елементами комплексу маркетингу, недосконалість інформаційного забезпечення процесів ціноутворення, відсутність або недієвість маркетингових досліджень як основи для прийняття цінових рішень, відсутність комплексної оцінки цінової чутливості споживачів, відсутність стратегічного підходу в ціноутворенні. Вищезазвані проблеми у сфері ціноутворення зумовлюють потребу пошуку й утвердження нового підходу до процесу формування цінової політики підприємств [4].

Розроблення конкурентоспроможної ціни потребує врахування багатьох факторів. Зокрема, С.Е. Кучіна та О.М. Кітченко вважають, що особливу увагу слід приділити аналізу ринкової (маркетингової) інформації, тому що вона характеризує діяльність компанії на конкретному ринку з огляду на регіональну та галузеву специфіку бізнесу. До маркетингових індикаторів слід віднести:

- характеристики ринкового сегменту;
- характеристики товару;

- характеристики контрагентів;
- ринковий потенціал компанії [5].

Таким чином, маркетингове ціноутворення органічної продукції передбачає проведення сегментації ринку як з ретельною оцінкою привабливості вибраних сегментів, так і з оцінкою виробничого та ринкового потенціалу підприємства.

Отже, вибір видів маркетингової тактики, на думку О.Л. Польової та В.М. Ціхановської, безпосередньо пов'язаний з ціновою політикою. Під час її розроблення доцільно дотримуватися принципу логічної послідовності вирішення завдань і виконання окремих операцій технології маркетингу. Дослідження продовольчого ринку включає такі операції, як виявлення моделі ринку, можливих конкурентів, посередників, споживачів; визначення рівня мінливості цін та стабільності споживчих переваг; виявлення рівня імпортного продовольчого тиску за основними видами агропродукції; визначення рівня державного впливу на процес ринкового ціноутворення на продовольчому ринку; виявлення стійкості ринкового попиту на сільськогосподарську сировину, проміжних і кінцевих видів агропродукції [6].

Формування цін на органічну продукцію продовольчого ринку перебуває під постійним впливом інституційного маркетингового середовища (рис. 1). Проведені дослідження дали змогу окреслити найвагоміші фактори інституційного маркетингового середовища, вплив яких визначатиме перспективи та динаміку маркетингового ціноутворення суб'єктів продовольчого органічного ринку.

1) Рівень соціально-економічного розвитку населення і, як наслідок, розмір попиту на орга-

нічну продукції. Зменшення реальних доходів населення, а також розміру пенсійних виплат, мінімальних заробітних плат, що встановлюються урядом і визначають рівень доходів більшості українців, не сприяє зростанню попиту на органічну продукцію, яка є значно дорожчою за звичайні продукти, внесені до споживчого кошика.

2) Ринкова кон'юнктура, тобто співвідношення попиту та пропозиції органічних товарів на ринку. Якщо попит дорівнює пропозиції, то на ринку встановлюється ціна рівноваги. Нині попит на органічну продукцію перебуває на стадії формування. Задля стимулювання попиту на свою продукцію виробники органічних харчових продуктів вживають заходів розвиваючого та стимулюючого маркетингу (здійснюється поширення інформації про товари та їх корисність, пропагування здорового способу життя, стилю життя, що передбачає турботу про власне здоров'я та здоров'я членів сім'ї та дітей, поширення інформації серед потенційних споживачів про концепцію виробництва, «дружнього» до довкілля, «зеленого» маркетингу).

3) Рівень платоспроможності населення. Пошук більш платоспроможних сегментів ринку для деяких видів органічної продукції (вироби з м'яса, сири, ягоди, кав'яр тощо) дасть змогу встановлювати більші торговельні надбавки виробникам та посередникам.

4) Рівень розвитку ринкової інфраструктури. Зростання кількості ринкових посередників сприятиме зростанню ціни для кінцевого споживача. Проте для органічної продукції на внутрішньому ринку більш характерним є прямиий маркетинг,

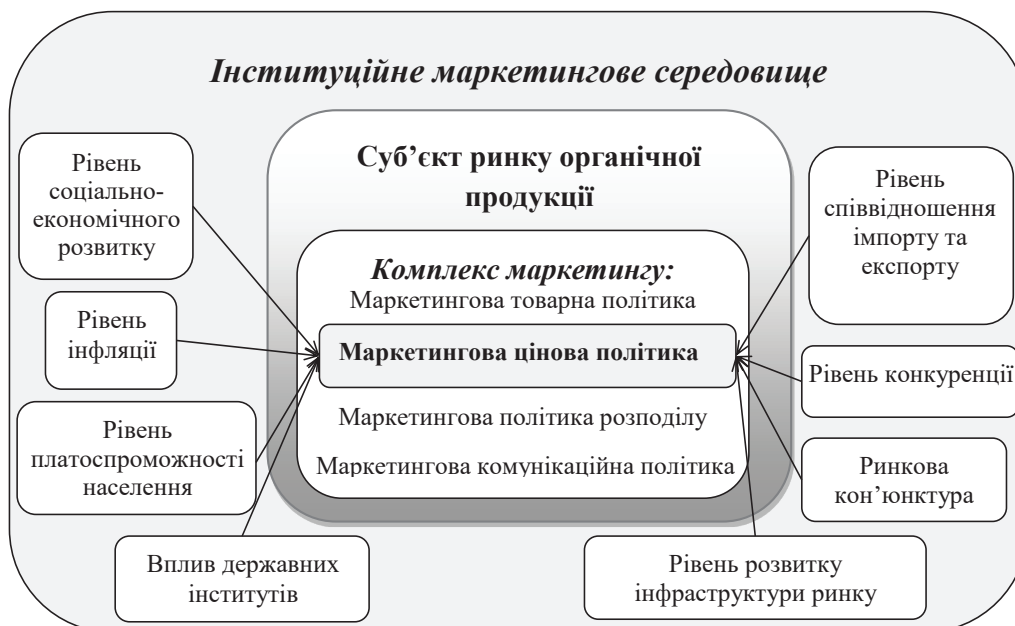

Рис. 1. Вплив чинників інституційного маркетингового середовища на маркетингову цінову політику підприємств на ринку органічної продукції

Джерело: розроблено авторами

тобто здійснюється постачання від виробника одразу у торговельну мережу, іншими словами, використовується короткий логістичний ланцюг. Погодимось з Л.Я. Якимішиною в тому, що стратегія короткого ланцюга поставок найповніше відповідає концепції органічних продуктів, проте доцільно сконцентрувати дослідження на підвищенні показників ефективності таких ланцюгів за умов акцептації їхньої мобільності. Задля цього пропонується стимулювати розвиток партнерських мереж фермерських господарств, інших виробників органічної продукції, в межах яких слід упроваджувати рішення щодо консолідації окремих процесів, підпроцесів, операцій тощо, а щодо стратегічно важливих варто розвивати ключові компетенції [7].

Щодо міжнародного маркетингу підприємств органічної продукції, то вони зіштовхуються з проблемами, що характерні для всього продовольчого ринку країни. Серед інших інфраструктурних обмежень, які впливають на цінові коливання, слід назвати нестачу елеваторів і складів для зберігання аграрної продукції, що приводить до підвищення впливу фактору сезонності у ціноутворенні, проте організаційно-управлінська структура міжнародних диверсифікованих компаній вже передбачає наявність власних елеваторів та складів для зберігання зернових та олійних культур [8].

5) Співвідношення імпорту та експорту товарів, що впливатиме на розмір попиту та пропозиції внутрішнього ринку, відповідно, таке співвідношення визначатиме рівень цін [9].

Загальний обсяг експорту органіки у 2018 році склав понад 273 тис. т, що на 60% перевищує показники 2017 року. Так, протягом 2018 року було здійснено майже 6 тисяч експортних операцій на 3,160 млн. грн. (+64% порівняно з 2017 роком). Трійку лідерів продуктів, що експортуються, складають кукурудза, пшениця та соя. Також у десятці знаходяться соняшникова олія, насіння соняшника, чорниця, крупа пшона, яблука, горох та ячмінь. Значну частину експорту складає продукція рослинництва, а її частка продовжує зростати. Це наштовхує на питання про те, що, на жаль, Україна поки що залишається сировинним додатком, а трійка лідерів незмінна з року в рік: у 2017 році їх частка в експорті складала 67%, а у 2018 році – вже 77%. Причому їх частка збільшується як у відносному, так і в абсолютному значенні паралельно зі зростанням усього експорту [2]. Органічний імпорт в Україну зріс на 40%, склавши майже 2 млн. т органіки. Це крупи, каші, напої, продукти рослинництва, плодіві консерви. Найбільшими постачальниками є компанії з Німеччини, Іспанії та Італії [1].

Крім того, важливою умовою успішної реалізації маркетингового плану міжнародними диверсифікованими компаніями є дотримання офіційних правил Міжнародної торгової палати (Incoterms)

для узгодження умов експортних угод, визначення відповідних обов'язків сторін та зменшення ризиків юридичних ускладнень, що полегшить ведення міжнародної діяльності [8].

6) Рівень інфляції. Інфляційний вплив на цінову політику органічних продуктів буде проявлятися постійним підвищенням поточних цін, оскільки відбуватиметься зростання виробничих та інших витрат на виробництво та реалізацію продукції. До негативних наслідків інфляційних процесів можна віднести зниження реальних прибутків населення, знецінення заощаджень населення, втрату зацікавленості виробників у створенні якісних товарів, високий рівень інфляційних очікувань [10; 11]. Окрім того, інфляційні очікування населення провокуватимуть створення запасів продукції, що створить дефіцит товарів на ринку, а це забезпечить додаткове зростання цін.

7) Рівень конкуренції. Зростання кількості учасників ринку органічної продукції позитивно впливає на розвиток галузі, оскільки провокує підвищення якості товарів та їх різноманіття, зниження споживчих цін, поліпшує регіональну екологічну ситуацію. Щодо маркетингової діяльності безпосередніх суб'єктів ринку, то надмірна конкуренція знижує прибутковість галузі, може спричинити перерозподіл ринків та зростання конкурентних позицій окремих підприємств.

Останнім часом великого значення в оцінюванні векторів впливу макрооточення набула глобалізація, тобто політико-економічний фактор, який робить сильних суб'єктів ринку ще сильнішими, а слабких – ще слабшими, зміщуючи акценти в конкурентній боротьбі, переводячи її на нові рівні, які потребують введення інструментів державної політики [11]. Зазначені фактори прямо або опосередковано впливають на маркетингове ціноутворення на ринку органічної продукції, але, на нашу думку, саме тому для досліджуваного ринку особливо важливим є вплив державних інститутів, адже саме вони формують правові та організаційні межі, основи та «правила гри» для суб'єктів ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективність маркетингу органічної продовольчої продукції буде залежати від реалізації комплексу маркетингу суб'єкта ринку відповідно до потреб та бажань споживачів, тому основним завданням маркетингу органічної продукції є надання споживачам якісного товару за ціною, нижчою, ніж у конкурентів. Вимогами маркетингового ціноутворення є проведення маркетингових досліджень, використання стратегічного підходу в ціноутворенні, правильний вибір цілей маркетингового ціноутворення, оцінювання сегментів ринку підприємства та його маркетингового й виробничого потенціалу. Крім того, на маркетингове ціноутворення підприємств на ринку органічної продукції матиме вагомий вплив інституційне середовище, зокрема вплив соціально-

економічного становища населення та рівень його платоспроможності, рівень інфляції, співвідношення імпорту та експорту органічної продукції, рівень конкуренції, вплив державних інститутів, рівень розвитку ринкової інфраструктури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Споживання органічних товарів в Україні зростає, а разом з ним і органічний імпорт в країну – на 40%. *Agravery*. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/import-organicnih-produktiv-v-ukrainu-zris-na-40> (дата звернення: 19.01.2020).

2. Хто заробляє на українській органіці: результати досліджень ринку 2017–2018. *Landlord*. URL: <https://landlord.ua/news/khto-zarobliaie-na-ukrainskii-orhanitsi-rezultaty-doslidzhen-rynku-2017-2018> (дата звернення: 12.01.2020).

3. Корнієцький О.В. Оцінка структурних перетворень комплексу продовольчого маркетингу. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 3. С. 52–57.

4. Даниленко В.І. Ціна як інструмент маркетингової політики при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. *Наукові праці ПДАА*. 2013. Вип. 2 (17). С. 86–92.

5. Кучина С.Е., Кітченко О.М. Маркетингова політика ціноутворення: аналіз та вплив на дохід компанії. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 3. С. 292–297.

6. Польова О.Л., Ціхановська В.М. Маркетингові дослідження формування конкурентного середовища на продовольчому ринку України. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6163> (дата звернення: 21.01.2020).

7. Якимішин Л.Я. Специфіка ланцюгів поставок органічної продукції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 811. С. 446–453.

8. Танасійчук А.М., Дерещук В.В., Кудинська О.С. Імплементация стратегії диверсифікації в маркетингових планах підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 32. С. 231–239.

9. Калетнік Г.М., Шпикуляк О.Г., Пчелянська Г.О. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект: монографія. Вінниця: ТОВ «Фірма "Планер"», 2012. 324 с.

10. Тіверіадська Л.В., Якименко А.М. Інфляційні процеси та їх соціально-економічні наслідки в Україні. *Економічний простір*. 2015. № 93. С. 175–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_93_18 (дата звернення: 02.01.2020).

11. Стадник В.В., Головчук Ю.О. Маркетингові підходи до аналізу чинників макросередовища в контексті економічної безпеки бізнес-стратегій підприємств туристичної індустрії. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 5. С. 224–232. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8502/1/24.pdf> (дата звернення: 06.01.2020).

REFERENCES:

1. Spozhyvannia orhanichnykh tovariv v Ukraini zrostaie [Consumption of organic goods in Ukraine is

increasing]. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/import-organicnih-produktiv-v-ukrainu-zris-na-40> (accessed 19 January 2020).

2. Khto zarobliaie na ukrainskii orhanitsi: rezultaty doslidzhen rynku 2017–2018 [Who makes money on Ukrainian organics: market research results 2017–2018]. Available at: <https://landlord.ua/news/khto-zarobliaie-na-ukrainskii-orhanitsi-rezultaty-doslidzhen-rynku-2017-2018> (accessed 12 January 2020).

3. Kornietskiy O.V. (2017). Otsinka strukturnykh peretvoren kompleksu prodovolchoho marketynhu [Assessment of structural transformations of the food marketing complex]. *Actual problems of innovative economy*, no. 3, pp. 52–57.

4. Danylenko V.I. (2013) Tsina yak instrument marketynhovoї polityky pry zdiisnenni zovnishnoekonomichnoi diialnosti. [Price as a tool of marketing policy in carrying out foreign economic activity]. *Scientific works PSAA*, no. 2 (17), pp. 86–92.

5. Kuchina S.E. and Kitchenko O.M. (2015) Marketynhova polityka tsinoutvorennia: analiz ta vplyv na dokhid kompanii [Marketing Pricing Policy: Analysis and Impact on Company Revenue]. *Business-Inform*, no. 3, pp. 292–297.

6. Polova O.L. and Tsikhanovska, V.M. (2018) Marketynhovi doslidzhennia formuvannia konkurentnoho seredovyschcha na prodovolchomu rynku Ukrainy [Marketing investigations for the competitive environment for the food market of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 3, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6163> (accessed 21 January 2020).

7. Yakymyshyn L.Ya. (2014) Spetsyfika lantsiuhiv postavok orhanichnoi produktsii [The specificity of supply chain of organic products]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, no. 811, pp. 446–453.

8. Tanasiichuk A.M., Dereshchuk V.V., Kudynska O.S. (2019) Implementatsiia stratehii dyversyfikatsii v marketynhovykh planakh pidpriemstv [Implementation of diversification strategy in enterprise marketing plans]. *Market infrastructure*, no. 32, pp. 231–239.

9. Kaletnik G.M., Shpykuliak O.H., Pchelianska G.O. (2012) Instytuty infrastruktury ta tsinoutvorennia u rozvytku ahrarnoho rynku: rehionalnyi aspekt: monohrafiia [Institutes of infrastructure and pricing in the development of the agrarian market: regional aspect: monograph]. *Vinnytsia: Planer Firm LLC*. 324 p.

10. Tiveriadska L.V. and Yakymenko A.M. (2015) Inflatsiini protsesy ta yikh sotsialno-ekonomichni naslidky v Ukraini. [Inflationary processes and their socio-economic consequences in Ukraine]. *Economic space*, no. 93, pp. 175–188. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_93_18 (accessed 2 January 2020).

11. Stadnyk V.V. and Holovchuk Yu.O. (2019) Marketynhovi pidkhody do analizu chynnykiv makrosередовища в контексті економічної безпеки бізнес-стратегій підприємств туристичної індустрії [Marketing approaches to analysis of macroenvironmental factors in a context of economic security of business strategies of tourism industry enterprises]. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*, no. 5, pp. 224–232. Available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8502/1/24.pdf> (accessed 6 January 2020).

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

ORGANIZATION OF FINANCIAL RELATIONSHIPS OF ENTERPRISES IN THE INFORMATION SOCIETY

УДК 338.28:004.738.5

<https://doi.org/10.32843/bses.49-14>

Чмерук Г.Г.

к.е.н., доцент, доцент кафедри кібербезпеки та соціальних наук Інститут банківських технологій та бізнесу ДВНЗ «Університет банківської справи»

Chmeruk Halyna

Institute of Banking Technology and Business
Banking University

У статті розглянуто основні аспекти організації фінансових відносин суб'єктів господарювання в інформаційному суспільстві. В цьому контексті підкреслено важливість взаємодії та постійного обміну знаннями й даними між компанією та її екосистемою, що зміцнює власну спроможність та здатність використовувати джерела інновацій, а також приводить до зміни стратегічної парадигми. Підкреслено, що специфіка організації фінансових відносин суб'єктів господарювання в умовах цифровізації полягає в тому, що перехід на інтелектуальний (цифровий) ланцюг поставок обумовлюється не тільки новими технологіями, але й більш вимогливими очікуваннями споживачів, бізнес-партнерів, співробітників компанії. Для реалізації цього необхідно, щоби ланцюг поставок був повністю інтегрованим, безперешкодно з'єднав постачальників, виробництво, логістику, складування та клієнтів, поєднуючи всю інформацію через центральний хмарний командний центр.

Ключові слова: фінансові відносини суб'єктів господарювання, інформаційні системи, організаційна екосистема, інтелектуальний (цифровий) ланцюг поставок, центральний хмарний командний центр.

В статье рассмотрены основные аспекты организации финансовых отношений суб-

ъектов хозяйствования в информационном обществе. В этом контексте подчеркнута важность взаимодействия и постоянного обмена знаниями и данными между компанией и ее экосистемой, что укрепляет собственную способность и умение использовать источники инноваций, а также приводит к изменению стратегической парадигмы. Подчеркнуто, что специфика организации финансовых отношений субъектов хозяйствования в условиях цифровизации заключается в том, что переход на интеллектуальную (цифровую) цепь поставок обуславливается не только новыми технологиями, но и более требовательными ожиданиями потребителей, бизнес-партнеров, сотрудников компании. Для реализации этого необходимо, чтобы цепь поставок была полностью интегрирована, беспрепятственно соединяла поставщиков, производство, логистику, складирование и клиентов, сочетая всю информацию через центральный облачный командный центр.

Ключевые слова: финансовые отношения субъектов хозяйствования, информационные системы, организационная экосистема, интеллектуальная (цифровая) цепь поставок, центральный облачный командный центр.

The article examines the main aspects of financial relations entities in the Information Society. Determined that the information systems help businesses transform the value chain in the sector and offer new proposals on the cost. The paper presents the main features of the information system in the organization of financial relations entities. In this context stressed the importance of cooperation and continuous exchange of knowledge and information between the company and its ecosystem strengthens its own capacity and ability to use sources of innovation and leads to changes in the strategic paradigm. The areas of opportunity in the organization of financial relations of economic entities are analyzed and a corresponding set of developments is proposed. Built the structure of the ecosystem of enterprise in terms of digitization, which reflects the relationship of digital applications in the enterprise and digital connectivity in the implementation of digital programs at the company. The main difference from the traditional model is that the integrated system supply chain plays a key role Supply Chain Management Center, which analyzes the main chain information (supplier, manufacturing, distribution, customer/consumer) and monitors the quality of the job at every stage chain displays the status of the company. It is emphasized that the specific organization of financial relations entities in terms of digitization is that the transition to smart (digital) supply chain due not only new technologies, and more demanding expectations of customers, business partners and employees. For this it is necessary to supply chain has been fully integrated, seamlessly connecting suppliers, production, logistics, storage and clients, connecting all information through a central command center cloud.

Key words: financial relations of business entities, information systems, organizational ecosystem, intelligent (digital) supply chain, central cloud command center.

Постановка проблеми. Розвиток цифрової інфраструктури є ключовою передумовою більш глибокої інтеграції цифрових технологій в організаційній площині бізнесу. Потрібно відзначити, що цифрова інфраструктура належить до розвитку віртуальної мережі, що приводить до оновлення наявної мережевої інфраструктури задля повноцінного спільного використання інфраструктури даних. З огляду на поєднання інновацій ІКТ це вимагає високої ємності для зберігання даних, високошвидкісного підключення та програмних послуг на основі програмного забезпечення для організації фінансових відносин суб'єктів госпо-

дарювання (ФВСГ), що обумовлює розроблення високоефективних, стійких взаємопов'язаних мереж з високою потужністю. Тут основна увага повинна приділятися [1–4]:

- підключенню до Інтернету;
- людському капіталу;
- використанню Інтернету;
- інтеграції цифрових технологій;
- цифровим суспільним послугам.

Таким чином, виокремлюються основні інструменти організації ФВСГ в інформаційному суспільстві, такі як телекомунікаційний сектор, широкопasmовий зв'язок, мобільний зв'язок, вико-

ристання Інтернету, інтернет-послуги, електронне врядування, електронна комерція, електронний бізнес, навички ІКТ, дослідження та розробки. Процес створення цінності є результатом спільного виробництва між компанією, її партнерами та замовниками (чим більше ціннісна пропозиція зосереджена на важливій проблемі для замовника, тим краще). У цьому організаційному процесі інформаційні системи допомагають підприємствам трансформувати ланцюжок вартості у своєму секторі та запропонувати нові пропозиції щодо вартості. Питання конкурентної переваги міжорганізаційних інформаційних систем та їх еволюції є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів розвитку підходів до управління фінансовими відносинами присвячені публікації широкого кола вітчизняних науковців, серед яких слід назвати роботи Б.Г. Болдирєва, А.С. Гальчинського, В.М. Геєця, А.І. Даниленка, О.В. Дзюблюка, М.І. Крупки, В.Д. Лагутіна, І.О. Луніної, І.О. Лютого, С.В. Львовичкіна, С.Я. Огородника, В.М. Опаріна, Ю.М. Осіпова, Ю.М. Пахомова, Д.В. Полозенка, М.І. Савлука, А.М. Соколовської, Г.П. Солюса, В.М. Сумарокова, В.М. Суторміної, В.М. Усоскіна, В.М. Федосова, А.С. Філіпенка, А.А. Чухна, С.І. Юрія. З огляду на численні здобутки вітчизняних науковців на сучасному етапі становлення інформаційного суспільства неповною мірою висвітлені особливості створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими відносинами суб'єктів господарювання. Питання функціонування фінансових відносин суб'єктів господарювання в умовах цифровізації перебуває на стадії становлення та характеризується широтою поглядів на сутність, особливості, принципи та завдання, невідзначеністю особливостей подальшого розвитку в контексті глобальної трансформації, зумовленої активізацією процесів інтеграції, глобалізації, інформатизації.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування особливостей формування організаційної екосистеми суб'єктів господарювання в умовах цифровізації економіки. В цьому контексті слід проаналізувати основні можливості інформаційної системи в організації взаємовідносин суб'єктів господарювання. Як висновок слід запропонувати стратегічні організаційні підходи організацій щодо клієнтів, постачальників, співробітників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У наукових працях [5; 6; 7] визначено дві основні ролі інформаційних систем як засобу зміцнення партнерських відносин між фірмами:

1) Підтримка процесів, що здійснюються спільно компанією та її партнерами. Наприклад, у роботі [5] автори визначають процес інтеграції

ланцюга постачання у вигляді інтеграції інформаційних, фізичних, фінансових потоків між фірмою та її партнерами у створеному ланцюгу поставок.

2) Обмін знаннями про ринок та очікування між партнерами для покращення цінової пропозиції для клієнтів (інформація на вимогу, обсяги товарно-матеріальних цінностей та продажу, очікувані графіки виробництва та показники ефективності).

Виокремимо фактори міжорганізаційної інформаційної системи:

1) Сумісність у стабільній екосистемі бізнесу (підтримка бізнес-процесів) та продуктивність. Екосистема вимагає значного обміну інформацією між партнерами, забезпечує загальне робоче середовище та його ефективність (продуктивність).

2) Надійність у динамічній екосистемі бізнесу (підтримка бізнес-процесів) та креативність. Це стає платформою для постійних інновацій, що сприятиме зменшенню рівня невпевненості на ринку для партнерів, що дає їм змогу швидко визначити можливості реалізації скоординованих пропозицій щодо товарів та послуг (креативність).

У табл. 1 представлено основні можливості інформаційної системи в організації ФВСГ.

Як видно з табл. 1, нематеріальні ресурси в цьому контексті стосуються орієнтації на споживача, управління спільними знаннями та розвитку синергії в розширеній мережі, тому швидкість та гнучкість стають ключовими питаннями. Акцентовано увагу на ціннісній мережі як архітектурі угод і альянсів, які є джерелом інновації, зростання та конкурентоспроможності. Підкреслимо важливість взаємодії та постійного обміну знаннями й даними між компанією та її екосистемою, що зміцнює власну спроможність та здатність використовувати джерела інновацій, а також приводить до зміни стратегічної парадигми, спричиненої відкритими інноваціями.

Еволюція інформаційних систем викликає питання щодо ролі ІТ-департаменту та можливостей, необхідних для адаптації до цих змін. Такий новий підхід передбачає колективну творчість, що сприяє розвитку ставлення компанії до свого оточення. Фізична інфраструктура повинна залишатися гнучкою та багатофункціональною, а також бути відкритою для партнерів задля отримання доступу до програм, даних та процесів, необхідних для виконання спільної діяльності. Стосовно розвитку технічної інфраструктури, то це включає процес оперативної підтримки синергії спільного створення додатків, даних і процесів, що здійснюються на цих спільних платформах (Open Innovation).

Виокремимо сфери цифрової швидкості реагування під час організаційної взаємодії з:

– клієнтами (співвідношення вартості послуг) [5];

Основні можливості інформаційної системи в організації ФВСГ

Характер ресурсу	Відповідні використання потужності ресурсу
Матеріальні ресурси Фізична інфраструктура: – технічні платформи; – комп'ютерні та комунікаційні технології; – бази даних	– Швидке визначення та розроблення ключових програм; – обмін інформацією про товари, послуги, різні географічні локалізації; – впровадження загального транзакційного процесу та керування ланцюгом поставок між функціональними можливостями в усіх видах діяльності; – використання синергії між підрозділами бізнесу.
Людські ресурси Схильності: – технічні; – управлінські	– Тісна інтеграція операційних бізнес-процесів в інформаційній системі; – швидке та економічне проєктування, розроблення надійних програм, які адаптовані до потреб бізнесу; – спілкування та ефективне співробітництво з бізнес-напрямами; – передбачення майбутніх потреб, підтримка інновацій щодо продуктів та послуг за умови випереджаючої конкуренції.
Нематеріальні ресурси Знання: – орієнтація на споживача; – провадження синергії.	– Внесок інформаційної системи в реалізацію стратегій, орієнтованих на клієнта, що дає змогу продовжувати та прогнозувати поведінку й переваги клієнтів; – розвиток активів знань (інтелектуальний капітал) у системі управління знаннями; – розгортання взаємодії між діяльністю, що забезпечує кращу координацію та гнучкість.

Джерело: авторська розробка

– партнерами (спільне створення нових ціннісних пропозицій та налагодження процесів у співпраці з партнерами) [6];

– оперативної швидкості (швидкість та ефективність у впровадженні процесів та управлінні ними) [7].

Цифрові технології дають змогу суб'єктам господарювання керувати загальними процесами та обмінюватися інформацією, що відіграє важливу роль в організації їх фінансових відносин з урахуванням змін в економічному середовищі, які передбачають:

– трансформацію галузевих ланцюгів вартості, яка включає мережеве посередництво;

– переосмислення пропозиції на основі персоналізованих послуг, що розглядається як джерело диференціації та залежить від ІТ.

Чинниками, які безпосередньо впливають на специфіку організації ФВСГ, є:

– спільне виробництво ціннісних пропозицій компанією та її замовниками, яке може виражатися в різних формах, таких як доступність, персоналізація послуг (як комплексне рішення з подальшим зниженням витрат або як вирішення різних проблем клієнта);

– помітне зміцнення зв'язків з клієнтами через взаємодію через Інтернет, мобільний та багатоканальний зв'язок, а також ретельну сегментацію цілей клієнтів, що стало можливим завдяки підвищенню знань про клієнтів (CRM);

– управління ресурсами та партнерствами іноді шляхом створення альянсів навколо цінності; цілі мережі як альянси для придбання ресурсів потребують значної взаємодії, особливо щодо процесів та знань, сприяють інформаційній підтримці та можуть привести до інновацій знизу вгору.

У цьому контексті необхідно проаналізувати сфери можливостей в організації ФВСГ та відповідного набору розробок, зведених у табл. 2.

Основними характеристиками нових бізнес-моделей у системі організації ФВСГ є:

– спільне виробництво цінової пропозиції (включає все більш широкі компетенції, призначені для залучення клієнтів шляхом пропонування комплексного рішення);

– зміцнення відносин із замовниками (надання комплексних рішень для кінцевих споживачів);

– управління ресурсами (постачанням, запасами) у сферах інформації та партнерства.

Наприклад, компанія "Salesforce" [8] створила загальну екосистему, яка надає послуги, зі своїми партнерами (клієнтами, консультантами, постачальниками) для спільного виробництва вартості. Щодо відносин з клієнтами, то зростає потреба в поглиблених знаннях про клієнтів, а також про персоналізацію відносин (послуги для інсталяторів та спеціальні каталоги, додаткові пропозиції щодо "Salesforce AppExchange"). "Salesforce" демонструє гнучкість та креативність у позиціонуванні та в управлінні відносинами різних суб'єктів господарювання. До них належать союзи, угоди, співпраця в рамках тендерів, створення списків додаткових заявок. Отже, технологічна платформа "Salesforce" – це фактично панування над своєю мережею альянсів.

Зауважимо, що подібні системи є важливим ресурсом для створення привабливої цінової пропозиції для клієнтів, причому чинниками внутрішнього впливу є:

– оволодіння ІТ-архітектурою;

– оптимізація міжорганізаційних процесів через інформаційну систему;

Характеристика сфер можливостей в організації ФВСГ

Сфери можливостей	Набір розробок
Адаптація інфраструктури компанії IS	<ul style="list-style-type: none"> – Зростання послуг; – централізація послуг; – аутсорсинг товарних видів діяльності; – обмін інфраструктурою в одному секторі; – синергія між класичним IS та електронною комерцією.
Еволюція міжорганізаційних IS та створення цифрових платформ, зв'язок партнерів Value Net	<ul style="list-style-type: none"> – Доповнення міжоперативною підтримкою процесів та обміну знаннями для максимального використання; – платформа, що підтримує взаємодію між партнерами (розвиток продукту, інновації, доступ до ринку, відносини з клієнтами); – обмін знаннями та інновації знизу вгору.
Розширення можливостей IT, ділове партнерство	<ul style="list-style-type: none"> – Відкритість партнерів технічної інфраструктури; – адаптація технічних та управлінських навичок керівника управління задля розширення компанії; – посилення орієнтації на клієнта, спільного управління знаннями та управління синергією з партнерами; – спільний погляд на роль IT, що забезпечує стратегічне динамічне узгодження (стратегічна швидкість).

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7]

- орієнтація можливостей IS на розширене підприємство;
- близькість до бізнесу;
- підтвердження центральної ролі IT-інфраструктури.

На нашу думку, полегшення процесу та обмін знаннями через подібні платформи складають основу бізнес-моделі компанії, що забезпечує творчість (інновації знизу вгору) та розвиток ринку через доповнення пропозиції, що впливають із мережі альянсів, а це забезпечує постійну лояльність клієнтів. Питання обміну знаннями в міжорганізаційних інформаційних системах ставить проблему можливої асиметрії інформації між учасниками та їх відповідної здатності використовувати інформацію які важіль для розроблення нових пропозицій або розширення ринку. “Salesforce” не є ні власником, ні головним учасником знань, що обмінюються ними через її платформу. Знання – це загальна властивість системи, тому що кожен гравець сприяє розвитку, використанню та вдосконаленню системи.

В умовах поширення цифрових технологій та впровадження новітніх технологій важливими є зміцнення партнерських відносин та підвищення інтелектуального лідерства. Дослідження “Gartner” показують, що здатність компанії отримати стратегічну зрозумілість на шляху до трансформації бізнес-моделі є визначальною для її успіху. [9] На рис. 1 показано взаємозв'язок цифрових програм на підприємстві та цифрові підключення у реалізації цифрових програм на підприємстві у вигляді структури організаційної екосистеми підприємства в умовах цифровізації.

Відзначимо основну структуру цифровізації та інтеграції кожної ланки у ланцюжку вартості компанії, що обумовлюється цифровими програмами на підприємстві. Отже, ними є цифрове

робоче місце, розроблення продукту та інновації, інженерія та виробничі відносини, дистрибуційні та цифрові канали продажу та управління відносинами (рис. 1).

Як видно з рис. 1, така організаційна екосистема базується на повній реалізації широкого спектру новітніх цифрових технологій, зокрема хмарних технологій, великих даних, Інтернету речей, 3D-друку, доповненої реальності. Разом вони сприяють новим бізнес-моделям, оцифруванню продуктів і послуг тощо.

Відзначимо, що в основі всієї цієї діяльності лежить мережа цифрового постачання. Така мережа є основою для операцій кожної компанії, яка виробляє чи поширює товари, тому що для багатьох компаній ланцюжок поставок відіграє важливу роль. Це розширює вертикальну інтеграцію всіх корпоративних функцій до горизонтальних вимірів, що з'єднує разом відповідних гравців ринку. До категорії гравців ми відносимо постачальників сировини та деталей, сам процес виробництва, склади й дистриб'юторів готової продукції, а також замовників. Така інтеграція контролюється через центральний центр управління й керується за допомогою всебічного механізму аналізу даних.

На рис. 2 представлено порівняння структурних схем організації фінансових відносин суб'єктів господарювання, а саме традиційної моделі та моделі інтегрованої екосистеми ланцюга постачання. Основна відмінність від традиційної так званої лінійної моделі полягає в тому, що в інтегрованій системі ланцюга постачання головну роль відіграє центр управління ланцюгами постачання, який аналізує інформацію основного ланцюга (постачальник, виробництво, дистрибуція, клієнт/споживач) і слідкує за якістю виконання завдання на кожному етапі ланцюга, що відображається у статусі компанії. Специфіка організації ФВСГ в

Рис. 1. Структура організаційної екосистеми підприємства в умовах цифровізації

Джерело: авторська розробка

Рис. 2. Порівняння структурних схем організації ФВСГ, а саме традиційної моделі та інтегрованої екосистеми ланцюга постачання

Джерело: авторська розробка

екосистемі постачання в умовах цифровізації порівняно з традиційним лінійним ланцюгом постачання представлена в табл. 3.

Підкреслимо, що специфіка організації ФВСГ в умовах цифровізації порівняно з традиційним лінійним ланцюгом постачання полягає в тому, що перехід на інтелектуальний ланцюг поставок обумовлюється не тільки новими технологіями, такими як аналітика великих даних, хмарні обчислення, Інтернет речей, але й більш вимогливими очікуваннями споживачів, бізнес-партнерів, співробітників компанії. Така специфіка організації ФВСГ представлена на рис. 3 (Push – це технологія поширення інформації від сервера клієнту).

Як видно з рис. 3, головною метою організації ФВСГ є забезпечення найшвидшої реалізації плану, збільшення ефективності та скорочення витрат за рахунок автоматизації. Для реалізації цього необхідно, щоби ланцюг поставок був повністю інтегрованим, безперешкодно з'єднував постачальників, виробництво, логістику, складування та клієнтів, поєднуючи всю інформацію через центральний хмарний командний центр (рис. 4).

В організації ланцюга цифрового постачання закладається миттєва передача інформації про дефіцит сировини, матеріалів, комплектуючих, готових виробів або запасних частин, що впливає на попит і пропозицію. Такий підхід стає нормою, за якої замовники стають ще більш вимогливими. У світовій практиці розроблено планування попиту та пропозиції з кінця в кінець (End-to-end supply and demand planning) на основі комплексної платформи планування та виконання (Integrated planning and execution platform). Для постачання в межах комплексної платформи планування та виконання виокремлено:

- комплексне планування матеріальних потреб;
- інвентар (товарний запас), керований продавцем, наочність інвентаря;
- вертикальне інтегроване планування в реальному часі у виробництві (включаючи впровадження системи виробництва);
- видимість логістики із кінця в кінець;

– повідомлення останньої милі, відстеження в кінці.

Для замовника в межах комплексної платформи планування та виконання виокремлено:

- цифрову сегментацію ланцюгів поставок за покупцем, вимоги та характеристики товару;
- проактивне зондування попиту та багаторівневу консолідацію попиту;
- використання цифрових даних про клієнтів та конфігурацію, даних про продажі, потреби в обслуговуванні та зовнішні дані;
- динамічне управління запасами в реальному часі для багатоступеневої мережі поставок і складських мереж.

Результатом такого підходу, що є специфічним в організації ФВСГ, є повна обізнаність та співпраця в різні моменти часу в горизонті стратегічного, тактичного та оперативного рівнів. При цьому миттєво оцінюються вплив на товарні запаси, потужність іншого замовлення, поставки сировини тощо за допомогою сценаріїв всередині платформи. Також миттєво оцінюються вплив на фінансові показники та надійність доставки, що визначається оптимальним рішенням, яке узгоджується із замовником, постачальниками, виробничими аутсорсерами, логістичними постачальниками та іншими партнерами для прийняття рішення або його подальшого уточнення.

Висновки з проведеного дослідження. Підкреслимо, що в умовах цифровізації поширення цифрових каналів та пристроїв дає споживачам більший доступ до інформації та засобів комунікації в умовах співпраці. Тепер споживачі мають мобільний доступ до даних, які реально працюють у режимі реального часу. Сьогодні споживач має доступ у реальному часі до інформації про конкурентоспроможні ціни шляхом сканування штрих-коду товару на своєму мобільному телефоні та зчитування цієї

Рис. 3. Специфіка організації ФВСГ в умовах цифровізації для Push-технології та її застосування

Джерело: авторська розробка

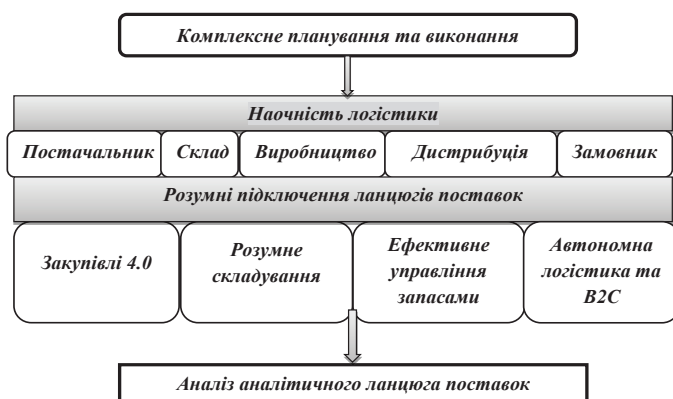

Рис. 4. Ключові елементи в організації ланцюга цифрового постачання

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3

Специфіка організації ФВСГ в екосистемі постачання в умовах цифровізації порівняно з традиційним лінійним ланцюгом постачання

Характеристика організаційних відносин ФВСГ	Традиційна модель ланцюга поставок	Інтегрована екосистема ланцюгів поставок
Прозорість	Обмежений погляд на ланцюжок поставок.	Повний вигляд ланцюга поставок.
Зв'язок	Інформація затримується під час руху кожної організації.	Інформація доступна для всіх членів мережі постачань одночасно.
Співпраця	Обмежена видимість для всього ланцюга, що перешкоджає змістовній співпраці.	Природний розвиток глибини співпраці для отримання власного значення ланцюга поставок.
Гнучкість	Попит кінцевого споживача спотворюється, коли інформація протікає по матеріальному шляху.	Зміни попиту кінцевих клієнтів швидко оцінюються.
Відповідна реакція	Різні цикли планування призводять до затримок і несинхронізованих відповідей на декількох рівнях.	Відповідь у реальному часі на рівні планування та виконання (для всіх рівнів за вимогою змін).

Джерело: авторська розробка

інформації через додаток. Отже, прозорість цін збільшується. Сьогодні споживачі довіряють один одному більше, ніж вони довіряють корпораціям, які стикаються зі втратою інформаційної монополії та тяжінням до двостороннього спілкування, тому необхідно щодо клієнтів розробляти такі елементи організаційної стратегії:

- оброблення інформації досвіду клієнтів;
- підвищення ефективності маркетингу, продажу та обслуговування;
- розроблення багатоканальної стратегії.

Водночас стосовно постачальників та партнерів необхідно покращувати такі елементи організаційної стратегії:

- швидкість транзакцій, зниження витрат;
- оптимізація процесу кінцевого цифрового ланцюга постачання;

- управління відносинами з постачальниками;
- оптимізація планування продажів та операцій.

Стосовно співробітників, то стратегічний напрям організації в цьому питанні складають:

- управління організаційними змінами;
- розроблення соціальної політики та управління;
- розвиток цифрових навичок та можливостей;
- ефективне утримання талантів.

Узагальнюючи запропоновані стратегічні організаційні підходи ФВСГ щодо клієнтів, постачальників, співробітників, виокремимо такі стратегічні напрями для лідерів:

- розроблення цифрової стратегії;
- оцінювання ринку та конкуренції;
- дизайн операційної моделі та організаційної структури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. World Economic Forum (2016), "The Future of Jobs: Employment Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution", Global Challenge Insight Report, World Economic Forum, Cologne / Geneva, Switzerland.

2. ENISA (2016), "Security aspects of virtualization", Report, European Union Agency for Network and Information Security, Athens, 10 February. URL: www.enisa.europa.eu/publications/security-aspectsof-virtualization (дата звернення: 25.01.2020).

3. De Groen W.P., Maselli I. (2016), "The Impact of the Collaborative Economy on the Labour Market", CEPS Special Report No. 138, CEPS, Brussels, June.

4. Bludova T., Savchuk N. Modeling the economic security of regional external trade flows (Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, ESCI by Web of Science). *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3. No. 5. December. URL:

<http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/262/pdf> (дата звернення: 04.02.2020).

5. Lichtenthaler U. Open Innovation: Past Research, Current Debates, and Future Directions, *Academy of Management Perspectives*. 2011. February. Vol. 25. Issue 1.

6. Tallon P., Pinsonneault A. Competing perspectives on the link between strategic information and organizational agility: Insights from a mediation model, *MIS Quarterly*. 2011. Vol. 35. No. 2.

7. Wagner H.-T., Weitzel T. How to achieve operational Business-it Alignment: insights from a global Aerospace firm, *MIS Quarterly Executive*. 2012. Vol. 11. No. 1.

8. Офіційний сайт компанії "Salesforce". URL: <https://help.salesforce.com> (дата звернення: 25.01.2020).

9. Gartner Special Reports. URL: <https://www.gartner.com/en/doc/450595-top-strategic-predictions-for-2020-and-beyond> (дата звернення: 19.01.2020).

REFERENCES:

1. World Economic Forum (2016), "The Future of Jobs: Employment Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution", Global Challenge Insight Report, World Economic Forum, Cologne/Geneva, Switzerland.

2. ENISA (2016), "Security aspects of virtualization", Report, European Union Agency for Network and Information Security, Athens, 10 February. Available at: www.enisa.europa.eu/publications/security-aspectsof-virtualization (accessed 25 January 2020).

3. De Groen, W.P. and I. Maselli (2016), "The Impact of the Collaborative Economy on the Labour Market", CEPS Special Report No. 138, CEPS, Brussels, June.

4. Bludova Tatiana, Savchuk Natalia. Modeling the economic security of regional external trade flows (IndexCopernicus, Directory of Open Access Journals, ESCI by Web of Science). *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 3, No. 5. December (2017). Available at: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/262/pdf> (accessed 04 February 2020).

5. Lichtenthaler, U. (2011), Open Innovation: Past Research, Current Debates, and Future Directions, *Academy of Management Perspectives*. February. Vol. 25. Issue 1.

6. Tallon, P., Pinsonneault, A. (2011), Competing perspectives on the link between strategic information and organizational agility: Insights from a mediation model, *MIS Quarterly*. Vol. 35. No 2.

7. Wagner, H.-T., Weitzel, T. (2012), How to Achieve operational Business-it Alignment: insights from a global Aerospace firm, *MIS Quarterly Executive*. Vol. 11. No.1.

8. Salesforce (2020). Available at: <https://help.salesforce.com> (accessed 25 January 2020).

9. Gartner Special Reports. Available at: <https://www.gartner.com/en/doc/450595-top-strategic-predictions-for-2020-and-beyond> (accessed 19 January 2020).

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ: ОЦІНКА КРИЗОВИХ ЯВИЩ, ПРОБЛЕМИ В УПРАВЛІННІ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE OPERATIONS MANAGEMENT OF THE MACHINE BUILDING ENTERPRISES: CRISIS EVENTS ASSESSMENT, PROBLEMS IN MANAGEMENT AND METHODS OF SOLUTION

В статті обґрунтовано, що в умовах змінності ринкового середовища на підприємствах машинобудування існує необхідність в пристосуванні до мінливих умов ринкового середовища, а також в здійсненні управління операційною діяльністю. Ефективне управління операційною діяльністю буде сприяти нейтралізації негативного впливу кризи, зростанню доходів та зміцненню позицій на ринку. Визначено, що для покращення операційної діяльності підприємств доцільним є дослідження кризових явищ та тому проведено їх аналіз. Обґрунтовано, що кризові явища мають негативний вплив на ефективність операційної діяльності. З'ясовано проблеми в управлінні операційною діяльністю та визначено причини виникнення кризових явищ. За результатами дослідження запропоновано способи подолання проблем в управлінні операційною діяльністю підприємств машинобудування, а також попередження виникнення кризових явищ, нейтралізації їх впливу.

Ключові слова: ефективність, управління, управління операційною діяльністю, кризові явища, антикризове управління.

В статье обосновано, что в условиях изменчивости рыночной среды на пред-

приятиях машиностроения существует потребность в адаптации к меняющимся условиям рыночной среды, а также в осуществлении управления операционной деятельностью. Эффективное управление операционной деятельностью будет способствовать нейтрализации негативного влияния кризиса, росту доходов и укреплению позиций на рынке. Определено, что для улучшения операционной деятельности предприятий целесообразны исследования кризисных явлений и потому проведено их анализ. Обосновано, что кризисные явления негативно влияют на эффективность операционной деятельности. Выявлено проблемы в управлении операционной деятельностью и определены причины возникновения кризисных явлений. По результатам исследования предложены способы преодоления проблем в управлении операционной деятельностью предприятий машиностроения и предупреждения возникновения кризисных явлений, нейтрализации их воздействия.

Ключевые слова: эффективность, управление, управление операционной деятельностью, кризисные явления, антикризисное управление.

УДК 338.45:621:005.931.11:005.585
<https://doi.org/10.32843/bses.49-15>

Швець Ю.О.

к.е.н., доцент,
 доцент кафедри фінансів,
 банківської справи та страхування
 Запорізький національний університет

Shvets Yuliia

Zaporizhzhia National University

In the article it is substantiated that in the conditions of market environment variability in machine-building enterprises there is a need to adapt to the changing conditions of market environment, and there is also a need to implement operational activity management. Successful management of operational activities is the key to development, increase of competitiveness, growth of performance indicators. In times of crisis, effective management of operations will help neutralize the negative impact of the crisis, increase revenues and strengthen market positions. In addition, the management of the operational activity of mechanical engineering enterprises contributes to the achievement of goals, mission, ensures the effectiveness of daily activities, provided that informed management decisions. It has been determined that in order to improve the operational activity of enterprises, it is advisable to study the crisis phenomena and therefore analyze them. It is substantiated that the crisis phenomena have a negative impact on the efficiency of operating activities, the results of economic activity and, if no measures are taken to overcome them, there is a risk of bankruptcy. Crisis phenomena are caused by improper management of the operational activity of enterprises, not taking into account the level of competition, low percentage of risk prediction. The problems in the management of operational activity are identified and the causes of the crisis phenomena are identified. According to the results of the research, ways of overcoming problems in managing the operational activity of machine-building enterprises and preventing the occurrence of crisis phenomena and neutralizing their impact are proposed. In order to improve the management of operational activities, it is advisable to assess the economic situation, to analyze the emergence of symptoms of crisis phenomena, indicators of financial stability, solvency, profitability, business activity, the effectiveness of management decisions, to make predictive calculations. Thus, there is a need for improvement in the operations of machine-building enterprises, since there are problems in operating activities.

Key words: efficiency, management, operational activity management, crisis phenomena, crisis management.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення на діяльність підприємств машинобудування постійно впливають фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, що позначаються на результатах їх функціонування, ефективності операційної діяльності. За таких умов підприємства можуть постійно нарощувати виробничі потужності, але продукцію зберігати на складі та відповідно не отримувати бажаної виручки від реалізації продукції. Тому доцільним є здійснення управління операційною діяльністю підприємств, що матиме за основу не

лише нарощування виробничих потужностей, але й зростання обсягів виробництва та збуту продукцію, що сприятиме максимізації прибутку та підвищенню ефективності функціонування. Крім того, при здійсненні управління операційною діяльністю підприємства доцільно враховувати загрози, кризові явища, проблеми в управлінні, що допоможе сформувати заходи, шляхи для їх подолання. Слід відзначити, що від ефективності операційної діяльності залежить рівень конкурентоспроможності на ринку, напрямки подальшого розви-

тку. Дослідженню питань управління операційною діяльністю підприємств машинобудування, оцінці кризових явищ приділена недостатня увага. Тому розкриття окресленої проблеми є актуальним для забезпечення успішного функціонування, економічного розвитку, формування конкурентних переваг підприємств машинобудування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням дослідження теоретичних аспектів управління операційною діяльністю підприємств, сутності операційної діяльності, впливу кризових явищ на діяльність підприємств присвячені роботи багатьох вчених, а саме: Архіпов Н.М. [1]; Білявський В.М. [2]; Гаврилко Т.О., Лабунський Д.О. [3]; Мішустіна Т.С., Пробко І.Б. [4, с. 61-67]; Саричев Д.О. [5]; Трут О.О., Миколайчук І.П. [6, с. 26-30]; Фучеджи В.І. [7]; Чичуліна К.В., Чапча І.О. [8]; Штангрет А.М., Шляхенко В.В. [9]; Юрій Е.О., Гросу К.В. [10, с. 1019-1021].

З проаналізованих праць вчених можна відзначити, що науковці акцентували увагу на необхідності управління діяльністю підприємств, здійснення антикризового управління, визначення рівня впливу кризових явищ, покращення результатів функціонування. Проте, не дослідженими залишаються теоретичні, практичні особливості управління операційною діяльністю підприємств машинобудування, питання оцінки впливу кризових явищ на операційну діяльність, визначення проблем в управлінні діяльністю, що вимагає їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є проведення дослідження та виявлення кризових явищ на підприємствах машинобудування, фінансового стану підприємств, визначення проблем управління операційною діяльністю підприємств, причин виникнення кризових явищ на підприємствах машинобудування, розробка способів вирішення проблем управління операційною діяльністю та нейтралізації впливу кризових явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На економічну діяльність підприємств машинобудування впливає стан економіки країни, змінність чинників ринкового середовища. Також кризові явища мають негативний вплив на діяльність підприємств, що позначається на результатах фінансово-господарської діяльності, інвестиційній, фінансовій, операційній діяльності. Тому на підприємствах машинобудування існує потреба до врахування змін зовнішнього, внутрішнього середовища, впровадження методів управління операційною діяльністю, що дозволить сформувати способи нейтралізації впливу кризових явищ, сприятиме уникненню ситуації банкрутства, покращенню результатів виробничо-господарської діяльності, успішному розвитку. Відповідно, керівництво підприємств повинне приділяти належну вагу дослідженню можливих кризових явищ, роз-

робці способів боротьби з її результатами, а також здійснювати управління операційною діяльністю, визначати проблеми та формувати способи їх вирішення.

Дослідження причин виникнення кризових явищ та криз на підприємствах дозволяє їх уникнути та мінімізувати їх виникнення. Вирішувати проблеми криз потрібно не тільки на рівні самих підприємств, але й на макроекономічному рівні. На підприємствах потрібно шукати та знаходити управлінські рішення, які дозволять боротися з кризами, їх уникати та нейтралізувати негативні наслідки.

Кризові явища досить важко спрогнозувати і тому для визначення їх ознак на підприємстві потрібно враховувати такі характеристики криз, як ступінь непередбачуваності, ступінь невизначеності, функціонування в умовах підвищеного ризику, обмежений час для прийняття управлінських рішень.

Машинобудівна галузь Запорізької області налічує близько 100 підприємств, серед яких найприбутковішими та відомими є: ПАТ «Запорізький автомобілебудівний завод», АТ «Мотор-Січ», ПАТ «Запоріжтрансформатор», КП «НВК «Іскра», Державне підприємство «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» імені академіка О.Г. Івченка, ПАТ «Дніпроспецсталь», ПАТ «Запоріжсталь». Дані підприємства здійснюють вагомий внесок в національну галузь промисловості.

Кожне підприємство стикається з кризовими явищами, які слід аналізувати та вживати заходів для уникнення, подолання. Оскільки кризові явища не можливо прогнозувати, то підприємства повинні досліджувати кризові явища та шукати шляхи для їх нейтралізації, а також аналізувати причини їх виникнення. Доцільно виділити причини виникнення кризових ситуацій на промислових підприємствах, а саме: зростання конкурентної боротьби та розірвання контрактів підприємства з його партнерами; несприятливі зміни які виникають всередині підприємства; вплив зовнішнього середовища; виникнення інноваційних технологій.

Слід відзначити, що передбачити виникнення кризи можна на підставі дослідження внутрішніх та зовнішніх факторів впливу. Тому підприємства повинні аналізувати причини, які можуть сприяти виникненню кризових явищ як в середині, так і зовні підприємства. В першу чергу, підприємства повинні аналізувати причини які можуть сприяти виникненню кризових явищ всередині підприємства. Підприємства на кожній стадії свого життєвого циклу можуть стикатися з наведеними причинами виникнення криз. Негативний вплив на підприємства мають зовнішні фактори, тобто зниження попиту на продукцію промислового характеру, скорочення платоспроможності, зростання витрат. Тобто, кризи можуть виникати на про-

тязі життєвого циклу підприємства і впливати на фінансові показники, результати фінансово-господарської діяльності, ефективність операційної діяльності.

Для оцінки впливу кризових явищ доцільно аналізувати діяльність підприємств машинобудування шляхом проведення фінансово-економічного аналізу, що дозволить проаналізувати результати фінансової, господарської діяльності, порівняти отримані дані з вже досягнутими. Подібний аналіз дозволить визначити слабкі та сильні сторони, можливості та загрози, проблеми в управлінні операційною діяльністю та сформулювати шляхи їх вирішення на підприємстві.

В умовах сьогодення кризові явища прогресують, набувають нового характеру, здобуваючи все більшу глибину і дедалі ширших вимірів, розповсюджуючись на усі галузі вітчизняної промисловості. Для промислових підприємств доцільним є дослідження кризових явищ, що впливають на операційну діяльність. Через складну економічну ситуацію в країні більшість підприємств намагаються оптимізувати виробничий процес, ефективно організувати роботу, коригувати стратегію розвитку.

Враховуючи статистичні дані можна відзначити, що у 2018 р. по промисловості в цілому відбулося зростання обсягу реалізованої продукції з 2625862,7 млн. грн. у 2017 р. до 3045201,9 млн. грн. у 2018 р. Також відбулося зростання обсягу реалізованої продукції по добувній промисловості і розробленню кар'єрів з 323530,4 млн. грн у 2017 р. до 391471,1 млн. грн у 2018 р., по переробній промисловості відбулося підвищення з 1627504,3 млн. грн у 2017 р. до 1885406,2 млн. грн. у 2018 р. Щодо підприємств машинобудування, то у 2018 р. відносно 2017 р. обсяг реалізованої продукції виріс на 40394,5 млн. грн. Тобто відбувається поступове зростання попиту на продукцію на внутрішньому і зовнішньому ринках, дохідності діяльності підприємств. Слід відзначити, що відбулося зростання кількості промислових підприємств з 123876 од. у 2017 р. до 125859 од. у 2018 р., а також кількість підприємств машинобудування виросла за 2018 р. на 287 од. відносно 2017 р., тобто створюються передумови для функціонування підприємств.

Доцільно також відзначити, що за січень-вересень 2019 р. у порівнянні з 2018 р. відбулося зростання по промисловості фінансового результату до оподаткування на 1257,7 млн. грн та зменшилася кількість підприємств, які одержали прибуток на 56451,1, підприємств, які одержали збиток на 57708,8. За січень-вересень 2019 р. порівняно з 2018 р. по добувній промисловості і розробленню кар'єрів фінансовий результат до оподаткування скоротився на 15119,4 млн. грн, але по переробній промисловості відбулося зрос-

тання на 9321,9 млн. грн. Порівнюючи результати 2018 р. з 2017 р. варто зауважити, що по добувній промисловості і розробленню кар'єрів, переробній промисловості спостерігається зростання фінансового результату до оподаткування на 33773,6 млн. грн та відповідно на 26836,7 млн. грн. Щодо підприємств машинобудування, то у 2018 р. відносно 2017 р. відбулося зростання фінансового результату до оподаткування на 1641,2 млн. грн, кількості підприємств, які одержали прибуток на 3920,0, кількості підприємств, які одержали збиток на 2278,8. Відповідно до результатів за січень-вересень 2019 р. можна відзначити, що на підприємствах машинобудування відносно 2018 р. підвищився фінансовий результат до оподаткування на 4130,3 млн. грн. На підставі здійсненого аналізу слід відзначити, що спостерігається позитивна тенденція до налагодження діяльності підприємств машинобудування та створюються сприятливі умови для їх розвитку.

Поряд з дослідженням фінансових результатів діяльності підприємства доцільно аналізувати стан управління операційною діяльністю. Важливою проблемою для підприємств машинобудування є забезпечення ефективного функціонування, що потребує раціонального управління операційною діяльністю та забезпечує успішну діяльність, розвиток, процвітання.

Ефективність управління операційною діяльністю зазнає впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, залежить від роботи персоналу, реалізації планів і програм розвитку та впливає на досягнення певної мети, цілей. Також ефективність управління операційною діяльністю залежить від якості прийнятих рішень, стилю і способів управління, впливає на досягнення цілей підприємства. При цьому досягнення ефективності управління операційною діяльністю потребує постійного контролю та координації підприємства. При здійсненні управління операційною діяльністю слід впроваджувати нові способи та системи підприємницького управління, новітні ефективні форми функціонування та організації діяльності підприємства.

За умови управління операційною діяльністю доцільно враховувати можливість банкрутства, що потребує прогнозування та діагностики кризових явищ на промислових підприємствах, своєчасного виявлення цих явищ для подолання наслідків.

На сучасному етапі розвитку промислові підприємства можуть стикатися з внутрішніми та зовнішніми чинниками виникнення криз. Загалом можна виокремити конкретні кризові явища з якими стикаються промислові підприємства. До природних можна віднести: урагани, землетруси, кліматичні зміни, повені та пожежі. Кризові явища можуть спричинити до втрати постачальників, джерел сировини, зміни схеми транспортування товару.

Щодо підприємств машинобудування Запорізької області, то слід відзначити, що вони стикаються з таким явищем як ввіз дешевих машин з-за кордону та це призводить до зменшення попиту на продукцію. Також на підприємствах переважає застаріле обладнання, відбувається зменшення кількості закордонних покупців, виїзд кваліфікованих працівників, звільнення працівників, скорочуються виробничі потужності, існують борги по виплаті заробітної плати та частина підприємств є збитковими.

Серед основних причин виникнення кризових явищ слід відзначити вплив внутрішніх чинників, тобто складнощі всередині підприємства, що є наслідком неефективного управління, повільного впровадження інновацій, проблем виробничо-технологічного характеру, неефективності маркетингової політики.

Промисловим підприємствам через матеріальний занепад, старіння виробничих потужностей, корупцію на керівних ланках управління державою, стан на сході України доволі важко уникнути кризових явищ.

Відповідно до статистичних даних за 2019 р. можна відзначити, що створюються умови для розвитку підприємств, покращення показників діяльності та подолання ними кризових явищ. Крім того, проводяться дії щодо збільшення обсягу інвестицій в діяльність підприємств, коригування законодавчої системи, зменшення темпу інфляції.

Відповідно до проаналізованих даних промислових підприємств доцільно зупинитися на визначенні проблем в управлінні операційною діяльністю з якими стикаються підприємства. На збитковість промислових підприємств в Україні впливають зростання рівня податкового навантаження суб'єктів господарювання, введення митних додаткових платежів на імпорتنі товари, неконтрольований стрімкий потік іноземного капіталу з території України, втрата ринків збуту.

Для покращення функціонування ПАТ «Запорізький автомобілебудівний завод», АТ «МоторСіч», ПАТ «Запоріжтрансформатор», КП «НВК «Іскра», Державного підприємства «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» імені академіка О.Г. Івченка, ПАТ «Дніпроспецсталь», ПАТ «Запоріжсталь» слід своєчасно розробляти систему управління операційною діяльністю, що сприятиме подоланню кризових явищ. На даних підприємствах задля покращення управління операційною діяльністю доцільно проводити оцінку економічного стану, аналізувати виникнення симптомів кризових явищ, показники фінансової стійкості, платоспроможності, рентабельності, ділової активності, ефективність прийняття управлінських рішень, здійснювати прогностичні розрахунки. Серед основних проблем управління операційною діяльністю підприємств машинобуду-

вання слід виділити: неефективність стратегічного планування; переважання застарілих виробничих потужностей; нестача ресурсного забезпечення; неефективність управління кадрами; низький рівень кваліфікації працівників; зношеність основних фондів; непродумана організація виробничого процесу; відсутність інноваційних технологій; застаріле програмне забезпечення; переважання застарілих технологій; неефективна маркетингова політика; неякісна сировина та матеріали; втрата контрактів з постачальниками; виробництво неякісної продукції; втрата споживачів; застарілі способи управління тощо.

Для покращення управління операційною діяльністю на підприємствах машинобудування керівництво повинне формувати правильну стратегію розвитку; аналізувати роботу конкурентів; отримувати пільги, брати участь в грантах; створювати підрозділи з ризик-менеджменту; проводити навчання для підвищення кваліфікації менеджерів для вивчення сучасних методів управління операційною діяльністю; проводити інноваційну діяльність; впроваджувати заходи до зменшення собівартості продукції; здійснювати антикризове управління; аналізувати загрози; контролювати виробництво; виробляти продукцію відповідно до міжнародних стандартів; підвищити імідж; здійснювати рекламні заходи; аналізувати потреби покупців; змінювати асортимент продукції відповідно до потреб; приймати зважені рішення; застосовувати інструменти управління.

Проблеми управління операційною діяльністю обумовлені впливом кризових явищ на промислових підприємствах, серед яких: неефективність товарної, цінової, збутової та комунікаційної політики; неефективне управління формуванням та використанням окремих видів активів підприємства; втрата покупців; конфлікт власників щодо стратегії діяльності підприємства; зменшення числа кваліфікованих працівників; повільне впровадження інноваційних технологій; загострення конкурентної боротьби.

Кризові явища обумовлені неправильним управлінням операційною діяльністю підприємств, не врахуванням рівня конкурентної боротьби, низьким відсотком прогнозування ризиків.

Далі зупинимось на визначенні причин виникнення кризових явищ на підприємствах. Виокремивши проблеми управління операційною діяльністю підприємств слід зазначити, що основною є низький рівень виявлення виникнення можливих кризових явищ. Також гостро стоїть проблема відсутності мотивації персоналу. Підприємства повинні впроваджувати нові технології для підвищення обсягів виробництва та збуту продукції, розширювати ринки збуту, підвищувати конкурентоспроможність, покращувати якість продукції.

Тому керівництво повинне використовувати інструменти управління операційною діяльністю з метою боротьби з кризами, адаптації до змін середовища. Одночасно, повинне бути сприятливе правове забезпечення, стабільність та сприятливий інвестиційний клімат, конкуренція, повинні надаватися субвенції, субсидії, слід захищати інтереси вітчизняних підприємств, тобто держава також впливає на якість управління операційною діяльністю та подолання кризових явищ. На рівні держави повинен затверджуватися механізм здійснення антикризового впливу та фінансової допомоги.

Щодо причин виникнення кризових явищ підприємств машинобудування Запорізької області, то доцільно віднести: складна політична ситуація; виїзд кваліфікованих робітників за кордон; підвищення обсягів продукції з-за кордону; зниження платоспроможності споживачів; відсутність ефектної системи антикризового управління на підприємствах; підвищення цін на продукцію; переважання застарілого обладнання; низький рівень кваліфікації менеджерів; зменшення інвестиційних ресурсів; зростання податкового навантаження; нестача ресурсного забезпечення; високий рівень конкуренції за кордоном; нераціональне планування роботи підприємства.

З вище означеними причинами виникнення кризових явищ стикаються більшість підприємств машинобудування і тому необхідно визначати можливі способи для їх подолання. На підприємствах машинобудування доцільно розробляти шляхи, способи подолання та уникнення кризових явищ, а саме: покращити управління операційною діяльністю; відновити ефективність функціонування; підвищити кваліфікацію працівників; раціонально використовувати ресурси; зменшити собівартість продукції; формувати конкурентні переваги порівняно з іноземними виробниками; брати участь у міжнародних програмах щодо підтримки бізнесу; розширити ринки збуту; удосконалити продукцію; залучати іноземні інвестиційні ресурси; підвищити рівень кваліфікації працівників; підвищити рівень заробітної плати; впроваджувати сучасні технології; аналізувати досвід розвинутих підприємств; впроваджувати сучасні методи мотивації; шукати нових покупців; проводити рекламні заходи; здійснювати ефективну маркетингову політику; організувати виробництво продукції відповідно до встановлених термінів; коригувати роботу всіх структурних підрозділів.

Відповідно до проведеного дослідження бачимо, що підприємства машинобудування повинні аналізувати кризові явища та покращувати управління операційною діяльністю, що впливає на успіх функціонування, розвиток в майбутньому. Також існує потреба у підтримці з боку держави, адже жодне підприємство не зможе нормально функціонувати та приносити прибуток.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, на підприємствах машинобудування існує потреба у покращенні управління операційною діяльністю, адже існують проблеми в операційній діяльності. Серед проблем управління операційною діяльністю було визначено: виробництво неякісної продукції; неефективна маркетингова політика; зношеність основних фондів; неефективність стратегічного планування; переважання застарілих виробничих потужностей; нестача ресурсного забезпечення; неефективність управління кадрами; відсутність інноваційних технологій; непродумана організація виробничого процесу; переважання застарілих технологій; неякісна сировина та матеріали; застарілі способи управління. Доцільним є впровадження способів покращення управління операційною діяльністю, що сприятиме зростанню її ефективності. При управлінні операційною діяльністю слід враховувати вплив кризових явищ, що можуть позначатися на ефективності функціонування. Серед причин виникнення кризи на підприємствах машинобудування було виділено: неефективна організація діяльності; високі ставки за кредитами; невиправдане збільшення цін; невідповідне територіальне розміщення підприємства; ризикові проекти; втрата покупців; виїзд працівників за кордон; зменшення постачальників. Дані проблеми потребують вирішення для покращення ефективності діяльності промислових підприємств, зростання прибутковості, фінансової стійкості, конкурентоспроможності, налагодження виробництва продукції, а також існує потреба у здійсненні антикризового управління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Архіпов Н.М. Управління ефективністю операційної діяльності підприємства роздрібною торгівлю: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2019. 20 с.
2. Білявський В.М. Характеристика сутності управління операційною системою підприємства. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (Серія «Економічні науки»)*. 2013. № 4(60). URL: <http://journals.urau.edu.ua/visdonnuetec/article/view/21096> (дата звернення: 04.02.2019).
3. Гаврилко Т.О., Лабунський Д.О. Управління діяльністю підприємства в умовах кризи. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2010. № 26. URL: <http://jrnml.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/464/452> (дата звернення: 04.02.2019).
4. Мішустіна Т.С., Пробко І.Б. Шляхи вдосконалення системи управління операційною діяльністю торговельного підприємства. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2017. № 1 (22). С. 60–69. URL: <http://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2017/1/7.pdf> (дата звернення: 04.02.2019).

5. Саричев Д.О. Управління ефективністю операційної діяльності підприємства. *Стратегія економічного розвитку України*. 2012. № 30. С. 136–143.

6. Трут О.О., Миколайчук І.П. Ефективність операційної діяльності роздрібного торговельного підприємства та методологія її вимірювання. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2018. № 3 (88). С. 26–32.

7. Фучеджи В.І. Особливості антикризового управління підприємством. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. № 38. С. 361–366.

8. Чичуліна К.В., Чапча І.О. Формування оптимальної системи управління витратами підприємств (на прикладі ПрАТ «Полтавський машинобудівний завод»). *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6835> (дата звернення: 04.02.2019).

9. Штангрет А.М., Шляхенко В.В. Теоретико-методологічні аспекти розвитку кризи на промислових підприємствах. *Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць*. Дніпропетровськ, 2006. Вип. 220. Том I. С. 71–80.

10. Юрій Е.О., Гросу К.В. Управління діяльністю підприємства в умовах кризи: інструменти та моделі. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1(40). С. 1018–1022. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/240.pdf> (дата звернення: 04.02.2019).

REFERENCES:

1. Arkhipov N.M. (2019). *Upravlinnia efektyvnosti operatsiinoi diialnosti pidpriemstva rozdribnoi torhivli* [Management of the operational efficiency of the retail business] (PhD Thesis), Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. (in Ukrainian)

2. Biliavskiy V.M. (2013). *Upravlinnia efektyvnosti operatsiinoi diialnosti pidpriemstva* [Description of the nature of operational system enterprise]. *Bulletin of the Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky* (Series «Economic Sciences»), no. 4 (60). Available at: <http://journals.urau.ua/visdonnuetec/article/view/21096> (accessed 04 February 2019).

3. Gavrilko T.O., Labunsky D.O. (2010). *Upravlinnia diialnistiu pidpriemstva v umovakh kryzy* [Management of the activity of the enterprise in a crisis]. *Problems of improving the efficiency of infrastructure*, no. 26. Available at: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/464/452> (accessed 04 February 2019).

4. Mishustina T.S., Probko I.B. (2017). *Shlyakhy vdoskonalennia systemy upravlinnia operatsiinoi diialnistiu torhovelnoho pidpriemstva* [Ways to improve the operational management of a trading company]. *European vector of economic development*, no. 1 (22), pp. 60–69. Available at: <http://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2017/1/7.pdf> (accessed 04 February 2019).

5. Sarichev D.O. (2012). *Upravlinnia efektyvnosti operatsiinoi diialnosti pidpriemstva* [Management of efficiency of operational activity of the enterprise]. *Economic Development Strategy of Ukraine*, no. 30, pp. 136–143.

6. Trut O.O., Mikolaychuk I.P. (2018). *Efektyvnist operatsiinoi diialnosti rozdribnoho torhovelnoho pidpriemstva ta metodolohiia yii vymiryuvannia* [Effectiveness of retail trade enterprise operating activity and methodology of its measurement]. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, no. 3 (88), pp. 26–32.

7. Fuchej V.I. (2010). *Osoblyvosti antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom* [Features of crisis management enterprise]. *Bulletin of socio-economic research*, no. 38, pp. 361–366.

8. Chichulina K.V., Chapcha I.A. (2019). *Formuvannia optymalnoi systemy upravlinnia vytratamy pidpriemstv* (na prykladi PrAT «Poltavskiy mashynobudivnyi zavod») [Formation of the optimal enterprise cost management system (for example, PJSC «Poltava machine-building plant»)]. *An efficient economy*, no. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6835> (accessed 04 February 2019).

9. Stangret A.M., Shlyakhenko V.V. (2006). *Teoretyko-metodolohichni aspekty rozvytku kryzy na promyslovykh pidpriemstvakh* [Theoretical and methodological aspects of crisis development at industrial enterprises]. *Economics: Problems of Theory and Practice: Collection of Scientific Papers*, issue 220, Vol. I, pp. 71–80.

10. Yurii E.O., Grosu K.V. (2016). *Upravlinnia diialnistiu pidpriemstva v umovakh kryzy: instrumenty ta modeli* [Business management in crisis: tools and models]. *Young scientist*, no. 12.1 (40), pp. 1018–1022. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/240.pdf> (accessed 04 February 2019).

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТУВАННЯ В ЦИФРОВУ ТРАНСФОРМАЦІЮ

PROBLEMS OF ESTIMATING THE EFFICIENCY OF INVESTING IN DIGITAL TRANSFORMATION

У статті проаналізовано значення впливу програм цифрової трансформації та те, як їх можна додатково використовувати для підвищення ефективності бізнесу за умов оцінки та аналізу інвестиційної віддачі. Розкрито та проаналізовано групи методик, які використовують для оцінки ефективності інвестування в цифрову трансформацію, впровадження яких призводить до багатьох концептуальних та практичних проблем щодо вимірювання останньої. Визначено основні проблеми оцінки ефективності інвестування в цифрову трансформацію, а також те, як оцінка інвестиційної віддачі залежить від кількісних та якісних характеристик інвестицій. Визначено, що тригранна модель оцінки інвестування в цифрову трансформацію на основі різних типів інвестицій спрощує обрахунок та аналіз результатів впроваджених програм, а також те, що найраціональнішою методикою розрахунку для даної оцінки є інтегрований метод, застосування якого дозволить оцінити вигоди, які компанія отримує від цифрової трансформації в кількісному вираженні.

Ключові слова: цифрова трансформація, оцінка рентабельності, інтегрований метод, тригранна модель оцінки, якісні та кількісні показники.

В статті проаналізовано значення впливу програм цифрової трансфор-

мації та то, як їх можна додатково використовувати для підвищення ефективності бізнесу в умовах оцінки та аналізу інвестиційної віддачі. Раскрыты и проанализированы группы методик, используемых для оценки эффективности инвестирования в цифровую трансформацию, внедрение которых приводит ко многим концептуальным и практическим проблемам по измерению последней. Определены основные проблемы оценки эффективности инвестирования в цифровую трансформацию, а также то, как оценка инвестиционной отдачи зависит от количественных и качественных характеристик инвестиций. Определено, что трехгранная модель оценки инвестирования в цифровую трансформацию на основе различных типов инвестиций упрощает расчет и анализ результатов внедренных программ и в качестве наиболее рациональной методики расчета для данной оценки определен интегрированный метод, применения которого позволит оценить выгоды, которые компания получает от цифровой трансформации в количественном выражении.

Ключевые слова: цифровая трансформация, оценка рентабельности, интегрированный метод, трехгранная модель оценки, качественные и количественные показатели.

УДК 338.28:330.5

<https://doi.org/10.32843/bses.49-16>

Шиманська О.П.

к.е.н., доцент кафедри економіки та економічної теорії

Тернопільський національний економічний університет

Нестер Ю.І.

студент

Тернопільський національний економічний університет

Shymanska Oksana

Ternopil National Economic University

Nester Yuliia

Ternopil National Economic University

The article analyzes the value of the impact of digital transformation programs and how they can be further used to improve business performance in the context of evaluating and analyzing investment returns. Groups of techniques that are used to evaluate the effectiveness of investing in digital transformation have been identified and analyzed, and their implementation leads to many conceptual and practical measurement problems. Are identified the main problems of estimating the efficiency of investing in digital transformation; how the valuation of investment returns depends on the quantitative and qualitative characteristics of the investment. It is determined that the triangular model of estimation investment in digital transformation on the basis of different types of investments simplifies the calculation and analysis of results of implemented programs and the most rational method of calculation for this estimation is determined the integrated method of application which will allow to estimate the benefits that the company receives from digital transformation in quantitative terms. Programs of digital transformation can help boost business goals and overall performance, also it becoming a dominant initiative in the B2B market. Digital transformation is not the ultimate solution to business challenges, but rather a direction for the development and improvement of overall business functionality, and the constant and dynamic evaluation of indicators allow to reveal the impact of digital transformation programs. A significant impact on funding projects have challenges of quantifying the impact of digital transformations, in a case when the redirect funding to initiatives that cannot be clearly assessed, most of CFOs finds it difficult, especially when the range of digitalization impacts are not fully covered by traditional estimating of return on investments. In order to maximize the impact of digital transformational investment plans, business plans should be clear and focused on customer expectations. Improving the ways of working for customer experience also takes many forms, depending on in which areas they are investing and how new technologies are used.

Key words: digital transformation, profitability estimation, integrated method, triangular valuation model, qualitative and quantitative indicators.

Постановка проблеми. Статистичні інформаційні системи потребують адаптації, а в деяких випадках і розширення, використання їх здатності надавати більш детальну інформацію. Існує також потреба у нових взаємодоповнюючих інфраструктурах даних, які б могли вчасно відслідковувати появу нових видів діяльності та контролювати заміну ними традиційних. Такі інформаційні системи повинні також адаптуватися до нових цифрових відбитків (зокрема величезних потоків інформації, що генеруються цифровими технологіями та активними циф-

ровими можливостями, такими як електронна комерція, хмарні послуги та Інтернет-товари). Вплив цифрових технологій поширюється на традиційні силоси, впливаючи на різні частини бізнесу, такі як маркетинг, IT, досвід клієнтів та операції. Digital має силу змінювати взаємодію з клієнтами, внутрішні бізнес-процеси та навіть бізнес-моделі, що як наслідок впливає на інвестиційну віддачу. Це вимагає від організацій твердої точки зору, щоб мати можливість оцінювати інвестиції в цифрову трансформацію та встановлювати подальші таргети розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальні зміни у сфері управління компанією, які відбуваються під впливом цифрової економіки, вже багато років знаходяться у центрі уваги теоретичних та практичних досліджень. Ці зміни призвели до появи нової економічної парадигми в останні десятиліття. Зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема: Андріоле С., Берг Т., Боннет Д., Веінелт Б., Вестерман Г., Захарченко Д., Еарлу С., Кірвін В., Редман Б., Страусс А., Сорбін Й., Соренсон А., Прісінг Дж., Шебзухов А., дослідили багато аспектів цифрової трансформації бізнесу.

Однак аналіз літературних джерел показав, що на даний час не існує методу оцінки ефективності цифрової трансформації, який, з одного боку, був би науково обґрунтованим, а з іншого – набув практичного застосування в умовах країн, що розвиваються, чи бізнесу, який лише впроваджує цифрові ініціативи.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз існуючих та визначення найбільш репрезентативних методів оцінки ефективності цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрова трансформація продовжує формувати та розвивати ландшафти B2B та B2C шляхом зміни способів, якими виробники та дистриб'ютори керують щоденними бізнес-операціями, а також проковує наслідкові зміни які прямопропорційно впливають на споживачів даних послуг чи товарів. За даними фахівці, у 2018 році загалом у світі підприємства витратили в цілому 1,3 трильйони доларів на цифрову трансформацію, при цьому за прогнозами аналітиків до 2021 року дана цифра збільшиться майже вдвічі – до 2,1 трильйона доларів [5].

Без сумніву, програми цифрового перетворення стають домінуючою ініціативою ринку B2B і можуть допомогти підвищити цілі бізнесу та загалом його ефективність.

Ключова мета будь-якої програми цифрової трансформації – сприяти приросту прибутковості і в кінцевому результаті забезпечити її зростання. В даний час менше 15% компаній можуть кількісно оцінити вплив впроваджених цифрових ініціатив на свій бізнес [6].

Виклики щодо кількісного визначення впливу цифрових перетворень мають істотний вплив на проекти фінансування, оскільки для більшості фінансових директорів важко забезпечити перенаправлення фінансування на ініціативи, які не можна чітко оцінити, особливо це стосується тих випадків, коли традиційні показники рентабельності інвестицій не охоплюють повного спектру впливів цифровізації.

Однією з ключових проблем вимірювання впливу цифрової діяльності є традиційні організаційні силоси, на які впливають цифрові техноло-

гії. Такі бізнес-функції, як маркетинг, ІТ, обслуговування клієнтів та проведення операцій, можуть бути виконані, проте багато організацій не мають організаційно-методичної бази знань щодо оцінювання цих інвестицій. Нещодавні дослідження Capgemini показали, що лише 19% компаній мають корпоративні комітети, які керують та сприяють цифровим інвестиціям [1].

В основі всіх розрахунків рентабельності інвестицій лежать витрати та вигоди. Вигоди від цифрових інвестицій повинні бути узгоджені з вимогами бізнесу для конкретного етапу ланцюга вартості. Отже, ці переваги пов'язані зі сценаріями використання по всьому ланцюгу вартості – від ланцюга поставок до післяпродажного. Щоб точно відстежувати та вимірювати ці вигоди, фірми повинні визначити чіткі та прозорі показники ефективності (KPI). Кінцевий спосіб вимірювання цифрових вигод повинен забезпечити узгодження з результатами, які отримали клієнти, та їх побажаннями [11].

Також, щоб позитивно розвивати бізнес, сприяти зростанню доходів та збільшити маржу, технологічним лідерам необхідно розподілити технологічні та операційні силоси між своїми підрозділами бізнесу. Ініціативи цифрової трансформації залежать від міждивізійних операційних структур та спільної корпоративної культури. Порівняно з технологічними викликами, культурні корективи не лише потребуватимуть набагато більше часу, а й спричинять безліч несподіваних «каменів спотикання».

Для досягнення максимальної віддачі від трансформаційних цифрових інвестиційні плани повинні чітко орієнтуватися на очікування клієнтів. Покращення досвіду клієнтів також підпорядковується різним формам, залежно від того, як використовуються нові технології та в яких напрямках запроваджуються інвестиції [2].

Capgemini пропонує тригранну модель оцінки інвестування в цифрову трансформацію на основі різних типів інвестицій:

1. Технічне обслуговування / Бізнес, як звичайні інвестиції (BAU) – у даному випадку інвестиції є необхідною умовою для ведення бізнесу (наприклад, поточні заходи щодо обслуговування веб-сайту). Це, зазвичай, найбільша складова бюджетів, і очікувані цілі цих заходів заздалегідь визначені. За даних умов можливе використання традиційної методології оцінки проекту за допомогою метрик часу, вартості та якості.

2. Трансформаційні інвестиції – мають чіткий мандат підтримки широкомасштабної організаційної цифрової трансформації. Приклади включають інвестиції в основні платформи або послуги для підтримки просування в цифровому досвіді клієнтів. У більшості випадків вони вимагають великих витрат з широко розповсюдженими перевагами.

3. Інвестиції, що розвиваються – потребують інтерактивних оцінок і найкраще керуються ризиком

капітальних втрат. Як правило, інвестиції в ці сфери використовують за умов, коли технології швидко розвиваються, і рентабельність інвестицій є спекулятивною. Відсутність історичних орієнтирів вимагає інкубаторного підходу, коли невеликі інвестиції вкладаються в різноманітні ідеї, що дозволяє їм швидко примножувати та доводити свою цінність [3].

Будь-яке з цих інвестиційних рішень повинно прийматися за узгодженою методологією та настановами. Найважливішим компонентом методології оцінки інвестицій має стати оцінка інвестиційного рішення за допомогою центрального цифрового керівного комітету, який працює за традиційними силосними системами та базує свої рішення навколо бачення компанії, та в кінцевому результаті приймає рішення щодо методу розрахунку ефективності залучення інвестицій в цифрову трансформацію.

Існує велика кількість методів розрахунку оцінки ефективності цифрової трансформації, але не можна виділити жодного універсального методу, використання якого в більшості випадків забезпечить надійний результат. Необхідно також пам'ятати, що без урахування особливостей компанії та ринку, на якому вона працює, використання будь-якої технології є некоректним [4].

Усі методи, наведені в таблиці 1, активно використовуються для оцінки проектів цифрової трансформації в західних компаніях.

Проте рентабельність інвестицій в цифрову трансформацію – це один із найбільш точних та деталізованих способів вимірювання успіху компанії в часі, який базується на аналізі не лише кількісних, але й якісних показників.

Узагальнення результатів якісного (визначені переваги оцифрування) та кількісного (окупність проекту) підходів дозволяє прийняти обгрунтоване рішення щодо доцільності цифрової трансформації та паралельного використання даних показників в рамках єдиної інтегрованої методології.

Основна ідея оцінювання ефективності цифрової трансформації компанії – це одночасне поєднання двох підходів до оцінки: кількісного та якісного. Обов'язкове застосування двох підходів дозволить оцінити вигоди, які компанія отримує від цифрової трансформації в кількісному вираженні.

Інформація збирається за допомогою різноманітних експертних методів (опитування, спостереження) та методів обробки інформації (визначення ваги та рангу, порівняння послідовності). Для прийняття рішення в рамках інтегрованого методу та його якісного підходу необхідно використовувати низку методів: евристичні, статистичні, аналітичні методи, які дають хороші результати.

Проаналізувавши методики визначення ефективності інвестування в цифрову трансформацію, можна зробити висновок, що на даний момент найбільш релевантним та ефективним є інтегрований метод.

Висновки з проведеного дослідження. Цифрова трансформація – це не кінцеве рішення бізнес-викликів, а швидше засіб для розвитку та покращення загальної функціональності бізнесу. Постійне оцінювання показників дозволяє виявити справжній вплив програм цифрової трансформації на те, як їх можна додатково використовувати для підвищення ефективності бізнесу, процесів та практик. Здійснення повільних, точних та кіль-

Таблиця 1

Порівняльний аналіз деяких груп методик, які використовуються для оцінки ефективності інвестування в цифрову трансформацію

№	Групи методик	Плюси	Мінуси
I	На основі обліку витрат або мінімізації (ТСО тощо)	Повний облік усіх видів витрат та їх співвідношення до джерел витрат	Вони не дають можливості повністю оцінити переваги та можливості інтеграції цифрових технологій у бізнес.
II	Методи аналізу інвестицій	Детальна та найнадійніша побудова схеми грошових потоків, що характеризує прибутковість проекту.	Не враховуються особливості цифрових технологій, і немає можливості оцінити вартість та вигоди проекту.
III	Інтегральні прийоми		
	3.1 «Збалансований» (приклад: збалансований показник (balanced scorecard))	Оцінка всіх видів діяльності компанії з урахуванням минулих та майбутніх тенденцій.	Складний та ресурсомісткий у процесі застосування та побудови
	3.2 «Ризикований» (приклад: оцінка реальних варіантів, ROV)	Найбільш точна і повна оцінка всіх ризиків та готовності компанії працювати в умовах невизначеності.	Складна реалізація та потреба у громіздкому статистико-математичному апараті.
IV	Оригінальні методи консалтингових компаній (TVO тощо)	Детальна оцінка всіх напрямків діяльності фірми, які піддаються значному впливу цифрових технологій.	Закриті методики.
V	Інші методики	Швидка оцінка (часто спрощена) вибраних напрямків діяльності компанії	Використовується лише в певних ситуаціях та конкретних галузях економіки

Джерело: складено за [9]

Традиційні фінансові та цифрові показники

Традиційні фінансові показники	Цифрові показники
– Зростання доходу – Економія витрат – Маржа EBITDA (Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) – Вільні грошові потоки – NPV	– NPV, що включає осмислення життєвого циклу – Оперативні, конкретні для проекту (фінансові чи нефінансові) показники – Цифрові показники тяги (наприклад, чистий показник промоутера)

Джерело: складено за [7]

кісно вимірюваних кроків під час здійснення цифрової трансформації забезпечить плавний перехід через початкові цілі, реалізацію та оцінку.

Вимірювання рентабельності інвестицій має життєво важливе значення для того, щоб бізнес інвестував у продуктивну та ефективну цифрову трансформацію. Цей показник може бути найбільш критичним з-поміж усіх і може зажадати більш широкого аналізу задля точного визначення приросту продуктивності від нової трансформації. Компанії повинні не тільки дивитися на те, як витрати зросли чи зменшилися з моменту впровадження, але й на те, наскільки швидко бізнес має чи може відшкодувати початкові інвестиційні витрати.

Незважаючи на необхідність перегляду внутрішнього впливу цифрової трансформації, бізнесу також варто досліджувати вплив нових програм на своїх клієнтів. Аналіз кількості нових клієнтів та кількості збережених лояльних клієнтів також відобразить оцінку успішності чи невдачі цифрової трансформації.

За останні роки як масштаби використання даних, так і їх значення для багатьох бізнес-моделей та процесів зросли експоненціально. Однак існують значні проблеми, пов'язані з оцінкою даних як вкладу у виробництво та їх «якостей, що нагадують активи». Більше того, значення даних суттєво залежать від контексту (наприклад, від інформації, яка міститься, та способів їх використання). Поєднання цих факторів призводить до багатьох концептуальних та практичних проблем щодо вимірювання. Вони ще більше посилюються тим фактом (який частково пов'язаний із поширенням послуг хмарних обчислень), що ці потоки та взаємодії зазвичай відбуваються через національні кордони.

З огляду на вищевикладене, впливають наступні ланки аналізу та досліджень, зокрема:

- розробка відповідної таксономії та класифікації даних для цілей статистичного вимірювання;
- подальше вивчення ролі та характеру даних у бізнес-моделях та процесах;
- вивчення методів вимірювання потоків даних і запасів;
- покращення навиків вимірювання активів, заснованих на знаннях, включаючи дані та їх роль у виробництві, продуктивності та конкурентоспроможності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Andriole, S. J. (2017) "Five Myths About Digital Transformation", *MIT Sloan Management Review* (Reprint #58317), 1–6.
2. Berg, T., Kirwin, W., Redman, B. (2016) "TCO: a critical Tool for Measuring IT", *Gartner Advisory Strategic Analysis Report*.
3. Capgemini Consulting and MIT Sloan Management Review, "Embracing Digital Technology: A New Strategic Imperative", 2013.
4. Early, S. (2014) "The Digital Transformation: Staying Competitive", *IT Professional*, 58–60.
5. G20 (2018), Toolkit for Measuring the Digital Economy, G20 Digital Economy Task Force, G20 Argentine Presidency 2018, Buenos Aires.
6. OECD (2014), Measuring the Digital Economy: A New Perspective, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264221796-en>.
7. Prising, J., Sorenson A., Weinelt. B., (2018) "Digital Transformation Initiative Maximizing the Return on Digital Investments", *World Economic Forum*, 3–22.
8. Shebzukhov, A. (2016) "The Development of information technologies: status and prospects", *Scientific-methodical electronic journal 'Concept'*, 59(3).
9. Strauss, A., & Corbin, J. (2008) "Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques (3rd edition ed.)", Newbury Park, CA: Sage Publications Ltd.
10. Westerman, G., & Bonnet, D. (2015) "Revamping Your Business Through Digital Transformation" *MIT Sloan Management Review*, 1–5.
11. Zakharchenko, D. (2016) "Digital technologies as a factor of infrastructure development of modern economy" *Economic Sciences*, 7(92), 43–49.

REFERENCES:

1. Andriole, S. J. (2017) "Five Myths About Digital Transformation", *MIT Sloan Management Review* (Reprint #58317), 1–6.
2. Berg, T., Kirwin, W., Redman, B. (2016) "TCO: a critical Tool for Measuring IT", *Gartner Advisory Strategic Analysis Report*.
3. Capgemini Consulting and MIT Sloan Management Review, "Embracing Digital Technology: A New Strategic Imperative", 2013.
4. Early, S. (2014) "The Digital Transformation: Staying Competitive", *IT Professional*, 58–60.
5. G20 (2018), Toolkit for Measuring the Digital Economy, G20 Digital Economy Task Force, G20 Argentine Presidency 2018, Buenos Aires.

6. OECD (2014), *Measuring the Digital Economy: A New Perspective*, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264221796-en>.

7. Prising, J., Sorenson A., Weinelt. B., (2018) "Digital Transformation Initiative Maximizing the Return on Digital Investments", *World Economic Forum*, 3–22.

8. Shebzukhov, A. (2016) "The Development of information technologies: status and prospects", *Scientific-methodical electronic journal 'Concept'*, 59(3).

9. Strauss, A., & Corbin, J. (2008) "Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques (3rd edition ed.)", Newbury Park, CA: Sage Publications Ltd.

10. Westerman, G., & Bonnet, D. (2015) "Revamping Your Business Through Digital Transformation" *MIT Sloan Management Review*, 1–5.

11. Zakharchenko, D. (2016) "Digital technologies as a factor of infrastructure development of modern economy" *Economic Sciences*, 7(92), 43–49.

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКАРЕГІОНАЛЬНА ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА У КОНЦЕПЦІЇ НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ
REGIONAL INDUSTRIAL POLICY IN THE CONCEPT OF NEOINDUSTRIALIZATION

У статті окреслено основні аспекти концепції неоіндустріалізації, які засвідчують необхідність повернення до питання ролі держави та сформованих нею інституцій у регулюванні промислового сектору регіону. Запропоновано складові частини регіональної промислової політики згідно з концепцією неоіндустріалізації, які включають принципи формування, методи, інструменти та важелі механізму регулювання промислового сектору регіону. Застосовано сучасні загальнонаукові (аналізу, синтезу, ідеалізації, системний метод) та часткові (визначення, опис, інтерпретація) методи наукового дослідження. У статті аргументовано, що елементи регіональної промислової політики, яка сформувалась протягом незалежності в Україні, підпадають під принципи моделі ліберального постіндустріального розвитку. Визначено, що застосування моделі ліберального постіндустріального розвитку призвело до масштабної деіндустріалізації економіки, уповільнення процесу розвитку промислового сектору.

Ключові слова: регіональна промислова політика, реіндустріалізація, неоіндустріалізація, державно-приватне партнерство, інноваційний розвиток промислового комплексу.

В статье обозначены основные аспекты концепции неоиндустриализации, кото-

рые подтверждают необходимость возвращения к вопросу роли государства и сформированных нею институций в регулировании промышленного сектора региона. Предложены составляющие части региональной промышленной политики согласно концепции неоиндустриализации, которые включают принципы формирования, методы, инструменты и рычаги механизма регулирования промышленного сектора региона. Применены современные общенаучные (анализа, синтеза, идеализации, системный метод) и частичные (определение, описание, интерпретация) методы научного исследования. В статье аргументировано, что элементы региональной промышленной политики, которая сформировалась в течение независимости в Украине, подпадают под принципы модели либерального постиндустриального развития. Определено, что примененные модели либерального постиндустриального развития привело к масштабной деиндустриализации экономики, замедлению процесса развития промышленного сектора.

Ключевые слова: региональная промышленная политика, реиндустриализация, неоиндустриализация, государственно-частное партнерство, инновационное развитие промышленного комплекса.

УДК 338.24.01

<https://doi.org/10.32843/bses.49-17>

Ліба Н.С.

д.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
та маркетингу
Мукачівський державний університет

Liba Natalia

Mukachevo State University

In order to ensure the successful development of Ukraine, it is necessary to take into account national interests and integration needs in the developed world community. Ukraine, with its predominantly uncompetitive industry, is seeking to integrate into the world processes of neo-industrialization, which will enable it to reach a new level of production and efficiency. The main obstacles in this way are the unstable dynamics of industrial production with the predominance of downward trends with a significant influence of the economic factor; global structural deformations in sectoral, market, intra-regional sections; weak positions of industrial producers in international markets with a predominance of export commodity orientation; significant technical backlog of industrial enterprises; low level of environmental friendliness of technologies and products; oligarchic-monopoly structure of industrial production. The article outlines the main aspects of the concept of neoindustrialization, which testify to the need to return to the issue of the role of the state and its institutions in regulating the industrial sector of the region. The author proposes the components of regional industrial policy in accordance with the concept of neo-industrialization, which include: principles of formation, methods, tools and levers of the mechanism of regulation of the industrial sector of the region. It is determined that the application of the model of liberal postindustrial development has led to a large-scale deindustrialization of the economy, to slowing down the process of development of the industrial sector. The results of the study concluded that the need to revise the theoretical principles of regional industrial policy and the transition to a model of re-industrialization and neo-industrialization, the priority of which is to restore industrial development on a better technical and technological basis. The growth of the role of the state in the process of transformation transformations is substantiated. From the position of an external observer, the state should become an active participant in the process of forming the industrial complex of the region.

Key words: regional industrial policy, re-industrialization, neo-industrialization, public-private partnership, innovative development of industrial complex.

Постановка проблеми. Характер і тенденції розвитку промислового комплексу країни, складність інтеграційних процесів та погіршення рівня конкурентоспроможності більшості промислових підприємств потребують покращення системи управлінських заходів на всіх рівнях. Практичне втілення в життя євроінтеграційної політики України та необхідність вжиття системи заходів протекціоністського характеру щодо підприємств промислового комплексу повинні відбуватися на фоні розроблення нового організаційно-економіч-

ного механізму промислової політики. Особливо актуальним питання формування нового модернізованого механізму промислової політики є на рівні регіонів країни, які мають досить масштабні наукові, виробничі та експортні потенціали.

Для забезпечення успішного розвитку України необхідно враховувати національні інтереси та потреби інтеграції у спільноту розвинутих країн світу. Україна, маючи переважно неконкурентоспроможну промисловість, прагне до запровадження у світові процеси неоіндустріалізації, що

дасть можливість вийти на новий рівень виробництва й ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Найбільш глибокі дослідження сучасних проблем промислової політики здійснено в працях Б. Данилишина, М. Долішнього, Л. Дейнеко [4], Я. Жаліла, В. Керецмана, М. Козоріз, Є. Котова [3], Е. Лібанової, В. Мікловди, А. Мельник, О. Оболенського, Я. Олійника, Г. Підгрушного, С. Романюка, О. Носирєва [5], Д. Стеценка, В. Чужикова, М. Кизима та інших вітчизняних дослідників.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених питанням регіонального розвитку, подальшої уваги науковців потребують питання формування теоретичних та методичних аспектів регіональної промислової політики в концепції неоіндустріалізації.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та узагальнення концептуальних положень неоіндустріалізації, а також визначення особливостей сучасної регіональної промислової політики з позиції концепції неоіндустріалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У пошуку нових ефективних форм і методів функціонування та розвитку промисловості, адекватних сучасним викликам, кожна країна намагається максимально врахувати макроекономічну, технологічну, інституційну специфіку власної економіки. Водночас активно опрацьовуються світовий досвід здійснення структурних зрушень, удосконалення інституційного середовища, залучення соціальних чинників для прискорення економічного зростання. Це зумовлює певні відмінності національних моделей неоіндустріалізації, які сьогодні формуються та реалізуються урядами різних країн [1].

У промисловій політиці, орієнтованій на неоіндустріальну трансформацію, перевага віддається м'яким, горизонтальним методам регулювання, а активізація виробництва орієнтована на стійке зростання, що передбачає зростання зайнятості й доходів населення, підвищення якості життя, дотримання екологічних вимог, збереження довкілля та ресурсоефективність. У процесі дослідження вітчизняного і світового досвіду розвитку виробничої сфери дослідниками сформульовано чотири основні засади розроблення й реалізації промислової політики.

1) Політична підтримка національної промислової політики. Надання державної підтримки чи стимулювання розвитку промислового виробництва й сфери послуг здійснюється відповідно до пріоритетів, які проголошуються у щорічних посланнях Президента України й закріплюються в Основних напрямках діяльності уряду України.

2) Об'єктивність промислової політики. Цією засадою промислової політики визначається об'єктивна зумовленість підвищення конкурентоспроможності й стратегії структурної перебу-

дови промисловості відповідно до домінуючих тенденцій розвитку світової та вітчизняної економіки. Реалізація цього принципу припускає неоіндустріальний розвиток наукоємних галузей та технологічної модернізації традиційних галузей, становлення нового типу галузевої структури промисловості й прискорення інноваційного процесу. Розвиток високотехнологічного сектору й реалізація наукоємної продукції забезпечують створення інноваційної інфраструктури, побудову логістичних систем, реалізацію освітніх програм та організацію технічної підтримки, які здійснюються переважно у вигляді надання інтелектуальних послуг.

3) Прозорість механізму реалізації промислової політики. Здійснення вибору конкретних об'єктів промислової політики має відбуватися за прозорими схемами й зрозумілими критеріями з урахуванням думки трьох сторін господарської діяльності, а саме держави, бізнесу й організацій, що представляють інтереси працівників.

4) Комплексність і цілісність системи реалізації промислової політики. Цей принцип означає взаємозв'язок системи державного регулювання економіки й заходів щодо розроблення та реалізації промислової політики з програмами соціально-економічного й культурно-освітнього розвитку суспільства. Він припускає не тільки координацію всіх видів економічної політики, але й підлеглість інноваційної, інвестиційної, кадрової, зовнішньоекономічної політики цілям і завданням промислової політики [2].

Формування теоретичних та методологічних принципів регіональної промислової політики в Україні відбувалось в умовах глибоких трансформаційних змін у системі економічних відносин, пов'язаних із закладанням елементів ринкової економіки. Складний період трансформаційних змін та задекларований урядом соціально орієнтований тип ринкової економіки призвели до руйнування наявного механізму організаційно-економічного управління розвитком регіонів. Особливо складно період трансформаційних змін відбувався в промисловому секторі, що пов'язано з невідповідністю структури промислового сектору (за організаційно-правовими характеристиками, типом організаційно-економічних та техніко-економічних відносин, характером відтворювальних процесів) вимогам ринкової економіки.

Загалом елементи регіональної промислової політики, яка сформувалась протягом незалежності в Україні, підпадають під принципи моделі ліберального постіндустріального розвитку:

– чіткий розподіл всього суспільного виробництва за секторальним принципом на три основні сектори, такі як первинний (сільське господарство), вторинний (промисловий) та третинний (сфера послуг); в українській економіці спостерігається формування постіндустріального типу моделі, а саме домінування сфери послуг;

– зорієнтованість на лібералізацію суспільно-економічних відносин, відхід від суспільно корисних до індивідуальних інтересів, розширення можливостей для суб'єктів підприємницької діяльності, кардинальні зміни в системі регуляторних інститутів;

– зменшення регуляторних та адміністративних функцій держави, процеси роздержавлення та приватизації, зміни в організаційно-економічній системі управління.

Застосування моделі ліберального постіндустріального розвитку призвело до масштабної деіндустріалізації економіки, уповільнення процесу розвитку промислового сектору.

Протягом останніх років запропонована модель ліберального постіндустріального розвитку показала свою неспроможність. Результатом її застосування став перехід до неефективної структури економіки, втрати важливих галузей виробничої діяльності, як наслідок, соціальний та економічний занепад у розвитку цілих регіонів країни.

Все це обумовлює необхідність перегляду теоретичних принципів регіональної промислової політики та переходу до моделі реіндустріалізації та неоіндустріалізації, пріоритетом якої є відновлення індустріального розвитку на більш якісній техніко-технологічній основі.

Концептуальні основи теорій реіндустріалізації та неоіндустріалізації формуються в економічній науці в посткризовий період 2008–2009 рр. на фоні усвідомлення негативних наслідків процесу деіндустріалізації та спаду промислового виробництва. Відмінною особливістю неоіндустріалізації є зміна підходів до розвитку промислового сектору та матеріального виробництва загалом.

Неоіндустріалізація – це наступний крок індустріалізації, який визначається поступовим переходом від індустріальної та інноваційної моделі розвитку промислового сектору; створенням усіх умов для забезпечення екстенсивного типу розвитку промисловості на основі оновлення техніко-технологічних процесів; забезпеченням розвитку наукоємних галузей промисловості, які є «двигунами» неоіндустріалізації; посиленням ролі високотехнологічних секторів промисловості.

Теорія неоіндустріалізації має свої позитивні та негативні моменти.

Серед позитивних аспектів нової індустріалізації можна виділити:

– зміну структури промислового сектору на користь розвитку наукоємних галузей;

– необхідність проведення глибоких трансформаційних змін в організаційній структурі промислового сектору з позицій стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу;

– зростання ролі інвестицій в людський капітал та збільшення частки кваліфікованих трудових ресурсів;

– поглиблення глобалізаційних процесів, розширення можливостей для кооперування в промисловому секторі.

Серед негативних аспектів концепції неоіндустріалізації можна виділити поглиблення проблеми безробіття, особливо у зв'язку зі зростанням структурного безробіття (зменшення попиту на робочу силу за окремими професійними напрямками; занепад в окремих, неперспективних галузях промисловості тощо). Крім того, негативними факторами є поглиблення міжнародного поділу праці; зростання протиріч між розвиненими країнами, промисловий сектор яких є більш гнучким та зорієнтованим на інноваційно-інвестиційний напрям розвитку та іншими країнами, для яких доступ до сучасних науково-технічних розробок є обмеженим.

Роль регіональної промислової політики в концепції неоіндустріалізації суттєво зростає. Запропоновані вище позитивні та негативні аспекти концепції засвідчують необхідність повернення до питання ролі держави та сформованих нею інституцій щодо регулювання промислового сектору регіону.

Формування теоретичних та методичних аспектів регіональної промислової політики в концепції неоіндустріалізації здійснюється за двома основними напрямками. Перший напрям зорієнтовано на розширення й поглиблення змісту досліджень (забезпечення рівномірного, стабільного та ефективного розвитку промислового комплексу регіону) шляхом розширення об'єкта дослідження, доповнення дослідження вивченням нових чинників впливу, їх уточненням, вивчення та осмислення нових процесів і явищ, які формуються під впливом інтеграційних та глобалізаційних процесів.

Другий напрям – це осучаснення методології досліджень шляхом застосування нових економіко-математичних методів дослідження, застосування сучасних методів оброблення інформації. Поєднання обох зазначених напрямів дає змогу відкоригувати наявні методи та інструменти регіональної політики, забезпечити їх відповідність сучасним реаліям розвитку регіонів, запропонувати більш сучасні варіанти досягнення поставлених завдань.

Зорієнтованість складових регіональної промислової політики на забезпечення екстенсивного типу розвитку промисловості вимагає уточнення об'єктів політики (рис. 1).

На перший план виходить питання оптимізації галузевої та відтворювальної структури промислового комплексу з позицій стимулювання розвитку наукоємних галузей та модернізації техніко-технологічних процесів на рівні сектору.

Зростає роль держави в процесі трансформаційних перетворень. З позиції зовнішнього спостерігача держава повинна перетворитися на

активного учасника процесу формування промислового комплексу регіону.

Вагомим аспектом діяльності держави є активізація співпраці з науковими та суспільними організаціями задля створення центрів інноваційного розвитку промислового сектору регіону.

Стратегічними орієнтирами сучасної регіональної промислової політики в зарубіжних країнах є такі.

1) Основною метою регіональної промислової політики є стимулювання розвитку промислового сектору країни в контексті забезпечення рівномірного розвитку регіональних структурних елементів комплексу.

2) Фокусування регіональної промислової політики здійснюється на розвитку інноваційних можливостей промислового комплексу.

3) На рівні промислового сектору регіонів враховують невикористаний потенціал, шукають можливості для розвитку, а не лише розв'язують наявні суперечності.

4) Заходи стратегій розвитку промислового сектору та підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств підкріплені відповідними фінансовими ресурсами й розподіляються переважно на конкурсній основі.

Отже, для досягнення стабільного розвитку промислового комплексу регіону необхідно застосовувати підходи концепції неоіндустріалізації, які ґрунтуються на екстенсивному розвитку промислового сектору регіону на основі інноваційного оновлення його техніко-технологічної складової частини. Доцільно запропонувати нову парадигму інноваційного розвитку промислового комплексу, в основу якої закладені такі положення, як інноваційна підтримка пріоритетних напрямів розвитку основних об'єктів промислового комплексу регіону; концентрація регіональної промислової політики на інноваційних можливостях регіону; постійне інноваційне оновлення як основа успішного розвитку, а саме, інноваційна спрямованість

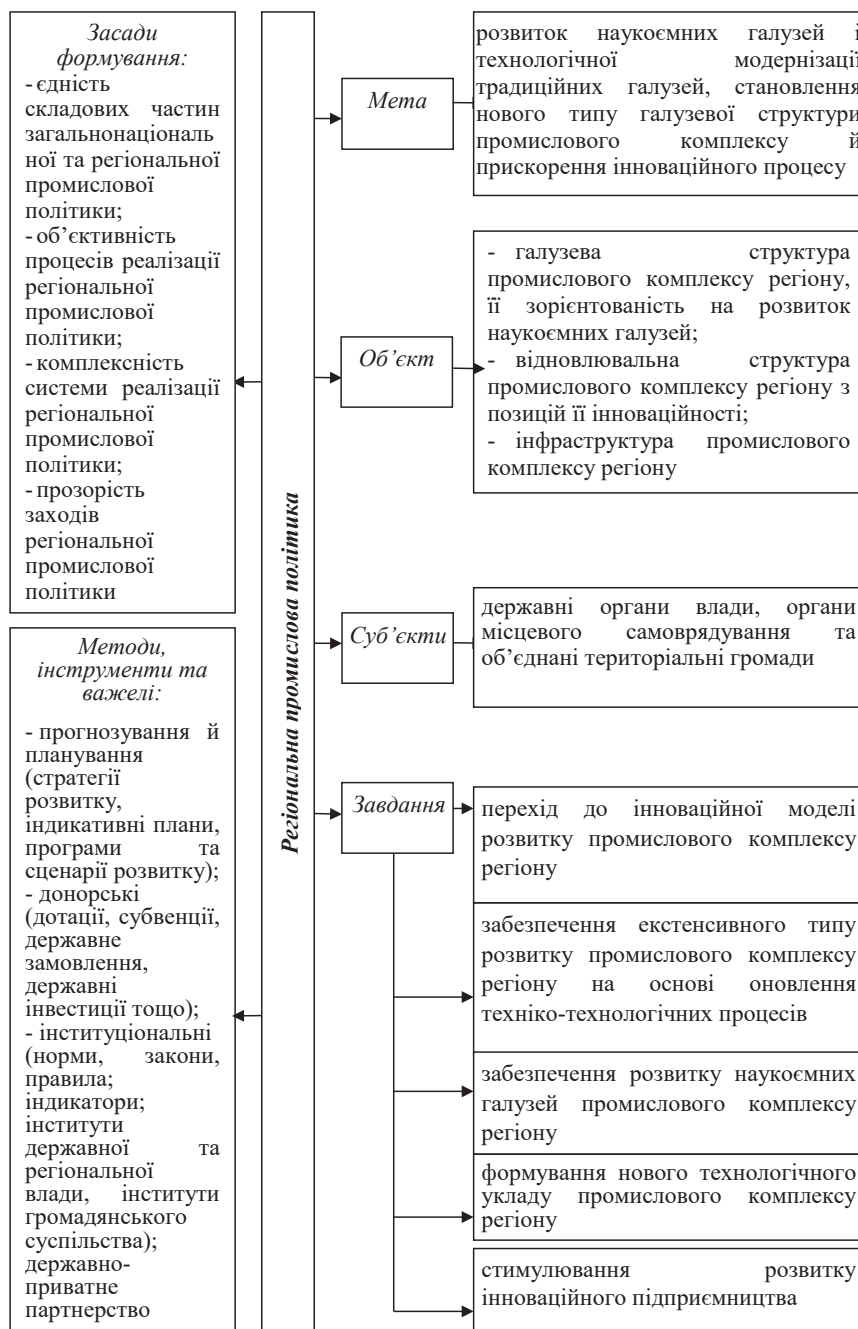

Рис. 1. Складові частини регіональної промислової політики згідно з концепцією неоіндустріалізації

Джерело: сформовано автором

в усіх сферах діяльності суб'єктів господарювання; альянс держав-приватного партнерства задля використання досягнення науки у виробничому процесі.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження дало змогу аргументувати необхідність переходу до інноваційної моделі розвитку з позиції неоіндустріалізації, пріоритетом якої є відновлення індустріального розвитку промислового комплексу регіону на більш якійсній техніко-технологічній основі, а також обґрунтувати зростання ролі держави в процесі трансформаційних

перетворень. З позиції зовнішнього спостерігача держава повинна перетворитись на активного учасника процесу формування промислового комплексу регіону.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Залознова Ю. Економічні та соціальні проблеми розвитку промисловості : монографія. Київ : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2017. 288 с.
2. Коломойцев В. Структурна трансформація промислового комплексу України. Київ : Українська енциклопедія, 1977. 304 с.
3. Котов Є., Іванов С. Оцінка перспектив неоіндустріальної модернізації промислового регіону. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1 (30). С. 61–70.
4. Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України / за ред. Л. Дейнеко. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2016. 278 с.
5. Носирєв О. Методичні підходи до формування та стратегій реалізації неоіндустріальної промислової політики. *Причорноморські економічні студії*. 2017. № 24. С. 71–75.

REFERENCES:

1. Zaloznova Ju. (2017) Ekonomichni ta socialjni problemy rozvytku promyslovosti [Economic and social problems of industrial development]. Kiev : NAS of Ukraine, Institute of prom-sti economy. (in Ukrainian)
2. Kolomojcev V. (1977) Strukturna transformacija promyslovogho kompleksu Ukrajiny [Structural transformation of the industrial complex of Ukraine: Ukrainian Encyclopedia]. Kiev. (in Ukrainian)
3. Kotov Je., Ivanov S. (2016). Ocinka perspektyv neoindustrialnoji modernizaciji promyslovogho rehionu [Assessment of prospects for non-industrial modernization of the industrial region]. Bulletin of economic science of Ukraine, vol. 1, no. 30, pp. 61–70.
4. Dejneko L. (2016) Neoindustrialjna transformacija promyslovogho potencialu Ukrajiny [Neo-industrial transformation of Ukraine's industrial potential]. Kiev : NAS of Ukraine, State Institution "Institute of Economics and Forecasting NAS of Ukraine". (in Ukrainian)
5. Nosyrjev O. (2017) Metodychni pidkhody do formuvannja ta strategij realizaciji neoindustrialnoji promyslovoji polityky [Methodical approaches to the formation and strategies of the implementation of neo-industrial industrial policy]. Black Sea Economic Studies, no. 24, pp. 71–75.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

CURRENT TRENDS OF BUSINESS IN KHARKIV REGION

УДК 330.3

<https://doi.org/10.32843/bses.49-18>

Писарчук О.В.

к.е.н., доцент кафедри обліку і бізнес-консалтингу Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Кайдаш О.В.

аспірант кафедри обліку і бізнес-консалтингу Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Pysarchuk Oksana

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Kaidash Oksana

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

У статті розглянуто проблеми розвитку підприємницької діяльності та формування конкурентоспроможності регіону. Досліджено та проаналізовано в динаміці місце України в розвитку бізнесу за версією рейтингу Світового банку "Doing Business 2019". Проведено аналіз сучасного стану розвитку підприємництва у Харківському регіоні. Розглянуто бізнес-сегмент за кількісним складом у розрізі великих, середніх та малих підприємств, обсягами реалізованої продукції та структури юридичних осіб за організаційно-правовою формою господарювання. Проаналізовано імпортно-експортні показники регіону. Сформовано топ-10 виробників Харківського регіону за інтегрованим показником. Наведено перешкоди, які стримують розвиток підприємництва. Розглянуто практику Фінляндії щодо розвитку регіональної економіки. Висвітлено методи фінського уряду, які можна запровадити в Україні для покращення регіональної економіки. Запропоновано шляхи стимулювання розвитку підприємництва Харківського регіону.

Ключові слова: підприємництво, конкурентоспроможність регіону, цінні папери, емітенти, розвиток.

В статье рассмотрены проблемы развития предпринимательской деятельности

и формирования конкурентоспособности региона. Исследовано и проанализировано в динамике место Украины в развитии бизнеса по версии рейтинга Всемирного банка "Doing Business 2019". Проведен анализ современного состояния развития предпринимательства в Харьковском регионе. Рассмотрен бизнес сегмент по количественному составу в разрезе крупных, средних и малых предприятий, объемам реализованной продукции и структуры юридических лиц по организационно-правовой форме хозяйствования. Проанализированы импортно-экспортные показатели региона. Сформирован топ-10 производителей Харьковского региона по интегрированному показателю. Приведены препятствия, сдерживающие развитие предпринимательства. Рассмотрена практика Финляндии по развитию региональной экономики. Выбраны методы финского правительства, которые можно внедрить в Украине для улучшения региональной экономики. Предложены пути стимулирования развития предпринимательства Харьковского региона.

Ключевые слова: предпринимательство, конкурентоспособность региона, ценные бумаги, эмитенты, развитие.

The article deals with the problems of business development and formation of competitiveness of the region. The place of Ukraine in business development according to the World Bank's Doing Business 2019 rating has been researched and analyzed in the dynamics. The categories in which it is necessary to improve the business conditions of the country are identified. An analysis of the current state of entrepreneurship development in the Kharkiv region is conducted. The business segment by quantitative composition in the section of large, medium and small enterprises is considered. The structure of legal entities by the organizational and legal form of management is analyzed. The activity of enterprises by volume of sold products is investigated; the most profitable industries are identified. Import-export indicators of the region are analyzed. Based on the financial results of the activity, the enterprises were analyzed by the integrated indicator. This integral indicator takes into account production volumes, sales volumes, profit margins and more. As a result of rating of industrial enterprises of Kharkiv region by this integral index the author has formed the top-10 companies of manufacturers of the studied region. The conducted researches have shown that the enterprises in their activity have certain difficulties, which depend to a large extent on the market situation and require various state financial, logistical, information, advisory support. Thus, the factors that impeded the development of entrepreneurship were singled out. The analysis shows that there is an increase in entrepreneurial activity in the region, but the business climate is not sufficiently assessed. In order to achieve regional development, it is necessary to ensure the improvement of spatial organization of different enterprises. This paper examines Finland's practice of developing a regional economy. The Finnish government's methods that can be implemented in Ukraine to improve the regional economy are highlighted. The ways of stimulating the development of entrepreneurship of Kharkiv region are suggested.

Key words: entrepreneurship, competitiveness of the region, securities, issuers, development.

Постановка проблеми. В розвинених країнах світу головною метою економічного розвитку є підвищення конкурентоспроможності регіону. Важливими складовими частинами розвитку регіону є підприємництво, активне та водночас заощадливе використання наявних ресурсів та створення нових ресурсів. В Україні підприємницький сектор формується переважно малими та середнім бізнесом. За умови його стимулювання та розвитку вітчизняний малий та середній бізнес здатен створити тисячі нових робочих місць і сприяти становленню України як економічно розвинутої європейської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження розвитку підприємницької діяльності займалися такі провідні науковці, як

І. Антохова, В. Биковець, В. Болотова, А. Бутенко, З. Варналій, В. Виговська, Я. Жаліло, О. Ганенко, Н. Гринюк, З. Кобеля, Н. Назаренко, І. Тарасова, О. Янковий. Проте, віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних вчених з цієї проблеми, враховуючи постійні зміни в процесі інтенсифікації та євроінтеграції бізнесу, бачимо, що існує необхідність її подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей сучасного стану підприємництва Харківського регіону; визначення основних проблем, що сповільнюють розвиток підприємницького сектору; пошук та визначення напрямів його стимулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від отримуваного доходу та кількості

робітників суб'єкти господарювання поділяються на суб'єктів мікропідприємництва, малого, середнього та великого підприємництва. Згідно з чинним законодавством України до мікропідприємств належать юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) менше 10 осіб, а сумарний дохід не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. До малого підприємництва належать юридичні особи зі штатною кількістю від 10 до 50 осіб та сумарним річним доходом від 2 до 10 мільйонів євро. Середнє підприємництво представлено юридичними особами, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) більше 50 та менше 250 осіб, а річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 10–50 мільйонам євро, визначеній за середньорічним курсом Національного банку України. Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб, а річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [1].

За легкістю ведення бізнесу за підсумками рейтингу Світового банку "Doing Business 2019" [7, с. 12] протягом 2019 року Україна піднялась на 5 позицій, посівши 71 місце серед 190 країн, набравши 68,25 балів зі 100 можливих. Порівняно з 2014 роком Україна піднялась в рейтингу на 41 позицію завдяки збільшенню міжнародної торгівлі, отриманню дозволу на будівництво, вдосконаленню захисту міноритарних акціонерів, спрощенню системи реєстрації власності, відновленню платоспроможності. Найбільшого прогресу Україна досягла за таким критерієм, як оподаткування (54 позиція проти 164 сходинки у рейтингу 2018 року). За легкістю реєстрації бізнесу та кредитування у 2019 році Україна посідає 56 та 32 місце відповідно, проте в динаміці ці показники є негативними, що свідчить про необхідність пев-

них реформ. Необхідно вдосконалити систему підключення до електропостачання та вирішення проблем неплатоспроможності, за 2014–2019 роки наявні позитивні зміни, проте за цими показниками Україна не входить навіть у першу сотню рейтингу.

Створення сприятливих умов розвитку регіонального підприємництва залежить від комплексу заходів, дій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади. Спочатку функціонування підприємництва аналізується здебільшого на загальнодержавному рівні. З огляду на це розробляються національні програми підтримки розвитку малого бізнесу, які без регіональних програм не дають очікуваного ефекту для розвитку підприємницької діяльності в Україні.

Станом на 1 грудня 2019 року інфраструктура підтримки підприємництва Харківської області складається з 26 бізнес-центрів, 1 бізнес-інкубатора, 18 технопарків, 7 кластерів, 44 бірж, 9 лізингових центрів, 11 координаційних центрів, 43 страхових компаній, 143 аудиторських фірм, 2 інноваційних фондів, 143 інвестиційних компаній, 48 громадських об'єднань підприємців, 8 фондів підтримки підприємництва, 337 установ, які надають консультування з питань комерційної діяльності й керування, 363 небанківських фінансових установ [3].

У структурі підприємництва Харківського регіону за розміром підприємств станом на 1 січня 2019 року частка малих підприємств становить 94,8% (22 564), середніх – 5,1% (1 215), а великих – 0,1% (14). Оскільки частка мікропідприємств є незначною в контексті цього дослідження, автор об'єднує їх з малим підприємництвом в єдиний сегмент. Незважаючи на досить низький відсоток середніх підприємств, основна частка реалізованої продукції регіону стала результатом їхньої діяльності (рис. 1).

За 2018 рік 72,2% підприємств отримали прибуток від діяльності (14 064,4 млн. грн.), а 27,8% понесли збитки в розмірі 11 198,9 млн. грн. Найприбутковішими є сектор сільського господарства

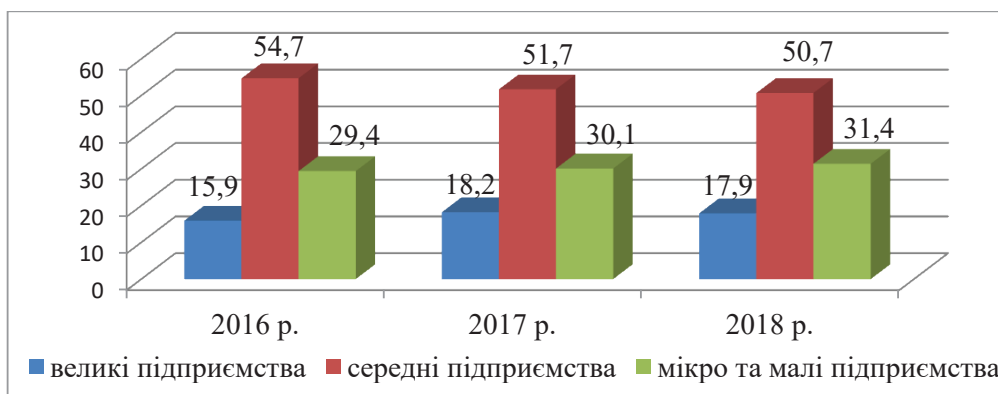

Рис. 1. Відсотковий розподіл обсягу реалізованої продукції по Харківському регіону за 2016–2018 роки

(5 707 млн. грн.) та промисловість (4 467,3 млн. грн.). Основу підприємницького сектору регіону складають 6 538 підприємств оптової та роздрібної торгівлі (27,5% від загальної кількості підприємств) та 3 677 підприємств промислового сектору (15,4% відповідно).

Промисловий сектор складається з 10 великих (0,3%), 429 середніх (11,6%) та 3 238 малих підприємств (88,1%). Саме підприємствами промислового сектору протягом 2018 року було реалізовано 81,8% продукції регіону (рис. 2). Великими підприємствами було реалізовано продукції на 55 428 млн. грн., середніми – на 81 459 млн. грн., а малими – лише на 13 164 млн. грн.

На основі фінансових результатів діяльності за 2018 рік автори проаналізували підприємства за інтегральним показником. Цим інтегральним показником враховуються обсяги виробництва

продукції, обсяги реалізації, обсяги прибутку тощо. В результаті рейтингування промислових підприємств Харківської області за цим інтегральним показником авторами було сформовано топ-10 компаній-виробників Харківського регіону, які досягли кращих результатів (табл. 1).

У 2018 році суб'єкти господарювання Харківської області здійснювали зовнішньоторговельну діяльність з партнерами зі 157 країн світу згідно з даними головного управління статистики в Харківській області. Обсяг експорту товарів у 2018 році становив 1 279 млн. дол. США, а імпорт – 1 738,9 млн. дол. США. Порівняно з 2017 роком розмір експорту та імпорту збільшився на 7,34% (на 87,5 млн. дол.) та 7,38% (119,5 млн. дол.) відповідно. Баланс зовнішньої торгівлі стабільно продовжує залишатися негативним, що засвідчує перевагу імпортних операцій над експортними.

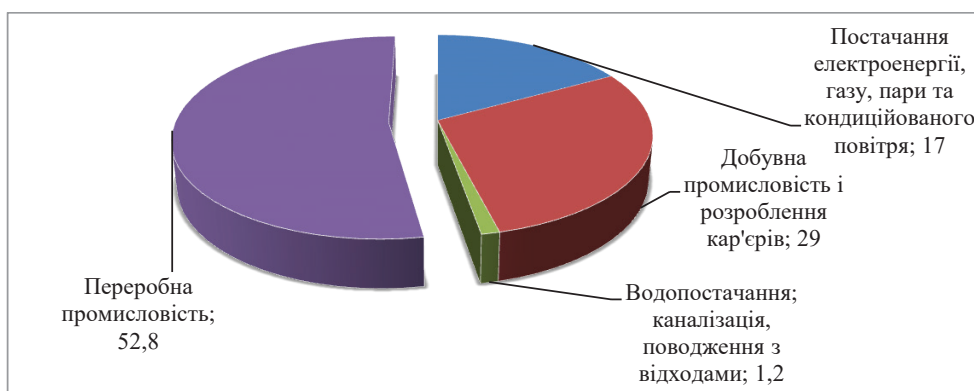

Рис. 2. Структура обсягу реалізованої продукції у 2018 році, %

Джерело: [4]

Таблиця 1

Найбільші компанії-виробники у Харківському регіоні

№	Назва підприємства	Сфера діяльності
1	ВАТ «Турбоатом»	Машинобудування (парові турбіни для АЕС і ТЕС, гідротурбіни, газові турбіни, парогазові установки, інше енергетичне обладнання).
2	ВАТ «ФЕД»	Машинобудування (агрегати для авіакосмічної промисловості й машинобудування, запчастини паливної апаратури й авіадвигунів).
3	ПАТ «Завод «Південкабель»»	Виробництво кабельно-провідникової продукції (силові кабелі, приводи, електротехнічні вироби, волоконно-оптичні кабелі).
4	ПАТ «Харківська бісквітна фабрика»	Харчова промисловість (кондитерські вироби).
5	ПАТ «Харківський Машинобудівний завод «Світло шахтаря»»	Машинобудування, приладобудування (обладнання для шахт і гірничо-геологічних робіт).
6	ПАТ «Хартрон»	Виробництво контрольно-вимірювальної апаратури (системи управління ракетно-космічними й нафтогазовими комплексами, електростанції).
7	ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»	Виробництво електричного та електронного устаткування (асинхронні електродвигуни та побутові електронасоси, насоси, насосне обладнання, електродвигуни).
8	ВАТ «Харківський автогенний завод»	Хімічна промисловість (кисень, азот, аргон та інші технічні гази, їх суміші, супутні матеріали й обладнання).
9	ТОВ фармацевтична компанія «Здоров'я»	Фармацевтичне виробництво (лікарські засоби).
10	ПрАТ «Авіаконтроль»	Виробництво електричного та електронного устаткування (бортове аерометричне обладнання).

Найбільше експортувалося товарів до країн Європейського Союзу, а саме на 272,5 млн. дол., порівняно з 2017 роком показник збільшився на 27,8%. Його питома вага у загальному обсязі експорту товарів області складала 23,3%. Друге місце за експортом посідає Російська Федерація (23%), далі йдуть Японія (5,7%), Грузія (5,4%), Єгипет (4,8%), Польща (4,6%), Білорусь (4,4%). Експортні поставки найбільше зросли до Австрії, Албанії, Аргентини, Афганістану, Болгарії, Вірменії, Екватору, Естонії, Індії, Лівії, Норвегії, Палестини, Польщі, Словаччини, США, Тунісу, Франції, Чехії, Швейцарії, Японії.

Основу товарної структури зовнішньої торгівлі товарами складають зернові культури; електричні машини; вироби з чорних металів; жири та олії тваринного чи рослинного походження; пластмаси, полімерні матеріали. Також вагома частка належить оптичним виробам, меблям, готовій продукції з зерна, керамічним виробам, деревині та продуктам неорганічної хімії (рис. 3).

Найбільші імпорتنі поставки товарів надходили з країн ЄС (32,3%), Китаю (19,3%), Російської Федерації (17,4%), США (4,8%). Основними товарами, що імпортувалися, були машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (21%); полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них (14,2%); продукція органічної хімії (11,3%); готові харчові продукти (9,7%) (рис. 3).

В Харківській області є позитивний досвід залучення іноземних інвестицій та інвестування в інші країни. Згідно з даними департаменту адміністративних послуг та споживчого ринку на кінець 2018 року прямі інвестиції в Харківський регіон становили 407,7 млн. дол., з них країни ЄС формували 300,4 млн. дол., інші країни світу – 107,3 млн. дол. Серед інших країн слід назвати Кіпр (211,5 млн. дол.), Велику Британію (39,5 млн. дол.), Віргінські острови (38,3 млн. дол.), Російську Федерацію (27,0 млн. дол.), Польщу (19,7 млн. дол.), Беліз (11,2 млн. дол.), США

(10,7 млн. дол.), Німеччину (7,3 млн. дол.), Швейцарію (6,9 млн. дол.), Люксембург (6,7 млн. дол.).

Найвагоміші обсяги прямих інвестицій зосереджено в установах фінансової та страхової діяльності (124,8 млн. дол.); діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (67,1 млн. дол.); в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном (66,3 млн. дол.); на підприємствах промисловості (62,9 млн. дол.) [2]. Обсяг прямих інвестицій Харківського регіону в економіку країн світу за станом на кінець 2018 року склав 5,7 млн. дол.

Авторами досліджено статистичні дані корпоративних підприємств Харківського регіону (табл. 2). Відповідно до ч. 2 ст. 113 ЦК України, ч. 1 ст. 80 ГК України корпоративні підприємства залежно від організаційно-правових форм можуть функціонувати як акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства та командитні товариства.

На товариства з обмеженою відповідальністю припадає основна частка юридичних осіб регіону, а саме 54,35% на 1 січня 2020 року, за досліджуваний період спостерігається позитивна динаміка їх збільшення. Акціонерні товариства поступово зменшуються, їх частка на 1 січня 2020 року становить 1,5%. Така динаміка є наслідком роботи органів державної влади з очищення фондового ринку та підвищення прозорості біржового сегменту. Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку було встановлено нормативи діяльності акціонерних товариств. Акціонерні товариства повинні пройти процедуру лістингу й бути зареєстрованими як мінімум на одній фондовій біржі. Ці вимоги сприятимуть прозорості та відкритості діяльності АТ для акціонерів та органів контролю. Одержання лістингу для товариства – це важке та ризиковане рішення, яке потребує тривалої та витратної підготовки, тому щорічна кількість випусків акцій зменшується.

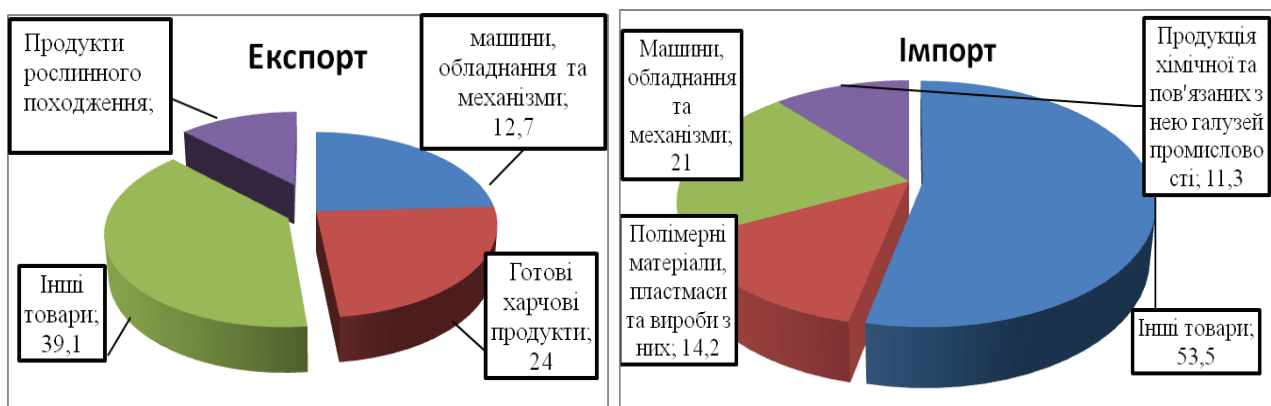

Рис. 3. Товарна структура імпорту та експорту товарів підприємств Харківського регіону у 2018 році, %

Джерело: [4]

**Структура юридичних осіб Харківського регіону
за організаційно-правовою формою господарювання**

Підприємства	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Усього юридичних осіб	67 297	70 651	73 703	76 760	79 644
Акціонерні товариства	1 273	1 257	1 240	1 231	1 204
Товариства з обмеженою відповідальністю	33 018	35 561	38 147	40 877	43 292
Товариства з додатковою відповідальністю	61	63	66	69	73
Повне товариство	168	172	170	169	167
Командитне товариство	60	60	60	59	59

Дослідження підприємницького сектору Харківської області показало, що 72,2% підприємств Харківського регіону були прибутковими. В області розвинена інфраструктура підтримки підприємництва, постійно проводяться семінари, тренінги з розвитку бізнесу. Обласна державна адміністрація вживала заходів з програми сприяння розвитку підприємництва в Харківській області 2016–2020 років. Спостерігається тенденція до збільшення підприємців в регіоні. Проте показники їх розвитку суттєво не збільшилися. Авторами було проведено дослідження, внаслідок якого виокремлено такі чинники, які стоять на заваді цього розвитку:

- брак реальних та дієвих- механізмів фінансово-кредитної підтримки;
- невпевненість підприємців у стабільності умов ведення бізнесу;
- низький рівень технічної озброєності;
- недостатній управлінський рівень;
- відсутність системи самоорганізації;
- обмеженість фінансових ресурсів та нестабільність доходів;
- слабка сегментування власної частки ринку;
- висока вразливість до несприятливих економічних факторів (зокрема, валютного курсу, інфляції, політичної ситуації, циклічних коливань);
- вузьке коло споживачів та доступних ринків збуту;
- відсутність чітко сформульованої державної політики підтримки підприємництва.

Для прогресу України потрібно посилити цілеспрямовану регіональну політику та звернути увагу на досвід розвинених країн світу. Наприклад, Фінляндії вдалося успішно підвищити конкурентоспроможність через інноваційну модель зростання ділової привабливості регіонів. Саме спрямованість на раціональний територіальний розвиток має найважливішу вагу у забезпеченні конкурентоспроможності Фінляндії на міжнародному рівні. Підвищити міжнародний конкурентоспроможний рівень дадуть змогу найраціональніше використання ресурсів та підвищення ефективності управління розвитком регіонів. Регіональна політика Фінляндії спрямована на покращення ситуації в кожному регіоні країни.

Упродовж останніх 20 років економіка Фінляндії пережила багато швидких структурних перетворень та технологічної модернізації (протягом кількох століть традиційною галуззю була лісова промисловість, а потім країна переорієнтувалася в бік розвитку інновацій на основі сучасних інформаційних технологій). Це дало шанс на майбутнє економіки Фінляндії на глобальному рівні, при цьому розвивали традиційні види промисловості [6].

Оскільки економічний ріст все більше залежав від розвиненості технологій, науки та знань, уряд Фінляндії почав більше фінансувати науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, і саме створення відповідних соціальних інститутів, регіоналізм та науково-технічні ресурси вплинули найбільше на успішний розвиток регіонів.

Аналогічну політику доцільно запровадити і в Україні. В країні існують висококваліфіковані науковці, інженери, програмісти, тому уряду варто розбити більше дослідно-конструкторських та науково-дослідницьких програм, що фінансуються за рахунок бюджету країни чи відповідного регіону.

Істотно вплинуло проведення кластерної політики. Під впливом поглядів Портера у Фінляндії був упроваджений проєкт «Переваги Фінляндії – майбутнє фінської промисловості», у межах якого була розроблена й затверджена Національна промислова стратегія. Вона зробила можливим перехід від загальнодержавного регулювання до промислової та технологічної політики, тобто розвитку кластерів. Сьогодні лісовий, інформаційний та телекомунікаційний кластери є найбільш масштабними для економіки Фінляндії, які формують більшу частину внутрішнього валового продукту країни [6].

Для впровадження кластерів в Україні не існує відповідної нормативно-правової бази, відсутній достатній практичний досвід. Проте перші спроби здійснити кластеризацію в регіонах підтверджують їх доцільність та актуальність. В законодавстві України не визначено саме поняття «кластер», суб'єкти підприємницької діяльності не володіють достатнім розумінням про те, що таке «кластер», як він сприяє оптимізації господарської діяльності. Існує необхідність формування кластерної політики та механізмів управління ними.

Для стимулювання ділової активності в розвинутих країнах застосовується знижка податку на прибуток в розмірі 25% від чинної ставки податку. Сьогодні в Україні теоретично існує така практика, проте необхідно вдосконалити механізм її отримання та реінвестування. Обов'язково такі пільги потрібно поєднувати з чітко визначеними термінами, правилами й обсягами рефінансування в розвиток підприємства чи оновлення основних засобів. Фінансування активів за рахунок власних джерел дасть змогу підвищити кредитоспроможність та фінансову стійкість підприємства.

Необхідно приділити увагу регулюванню діяльності банківського сектору та захисту прав споживачів. Для стимулювання використання підприємствами запозичених коштів потрібно впровадити низку інструментів, таких як ефективна відсоткова ставка, належне дотримання фінансовими установами визначених умов кредитування, субсидування державою частини процентної ставки за кредитами, що можуть надаватися суб'єктам малого підприємництва на реалізацію інвестиційних проєктів. Слід розміщувати не менше 20% державного замовлення серед невеликих підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. У Харківському регіоні за кількістю суб'єктів найбільш розвиненим є середнє підприємництво. За видами економічної діяльності найбільша частка припадає на сільський та промисловий сектори. Проведений аналіз свідчить про підвищення підприємницької активності в регіоні, проте оцінка ділового клімату не є достатньою. Для досягнення регіонального розвитку необхідно забезпечити підвищення рівня просторової впорядкованості різних підприємств. Забезпечення конкурентоспроможності регіону є можливим за умови організації ефективного механізму фінансово-кредитної підтримки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436 URL: <https://kharkivoda.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).
2. Звіти департаменту адміністративних послуг та споживчого ринку Харківської міської ради за 2018–2019 роки. URL: <https://ppr.kharkov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).
3. Звіти Харківської обласної державної адміністрації за 2018–2019 роки. URL: <https://kharkivoda.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).
4. Статистична інформація головного управління статистики у Харківській області за 2015–2019 роки. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.01.2020).

5. Регіони України за 2019 рік : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2019. Ч. 2. 657 с.

6. Яценко О. Кластеризація як стратегічний напрям формування конкурентних переваг України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2011_2%282%29_24 (дата звернення: 26.01.2020).

7. Doing Business 2019 / International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. Washington, 2019. 311 p.

8. European smart specialization for Ukrainian regional development: path from creation to implementation / Y. Polishchuk, A. Ivashchenko, I. Britchenko, P. Machashchik, S. Shkarlet. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. № 17 (2). P. 376–391.

9. Salun M., Palyanychka Y. Features and principles of monitoring of industrial enterprise competitiveness. *Economics of Development*. 2018. № 17 (3). P. 74–82.

REFERENCES:

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy (2003) [Business Code of Ukraine]. Kyiv / Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (accessed 26 January 2020).
2. Zvity departamentu administratyvnykh posluh ta spozhyvchoho rynku Kharkivskoi miskoi rady (2018–2019) [Reports of the Department of Administrative Services and Consumer Market of Kharkiv City Council]. Available at: <https://ppr.kharkov.ua> (accessed 26 January 2020).
3. Zvity Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii (2018–2019) [Reports of Kharkiv Regional State Administration]. Available at: <https://kharkivoda.gov.ua> (accessed 26 January 2020).
4. Statystychna informatsiia holovnoho upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti (2015–2019) [Statistical information of the General Directorate of Statistics at Kharkiv region]. Available at: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (accessed 26 January 2020).
5. Statystychnyi zbirnyk Rehiony Ukrainy (2019) [Statistical compilation of the Regions of Ukraine]. Kyiv : State Statistics Service of Ukraine, № 2, p. 657 (in Ukrainian).
6. Yatsenko O. (2011) Klasteryzatsiia yak stratehichniy napriam formuvannia konkurentnykh perevah Ukrainy [Clustering as a strategic direction of Ukraine's competitive advantage formation]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2011_2%282%29_24 (accessed 26 January 2020).
7. Doing Business 2019 / International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. Washington, 2019.
8. Polishchuk Y., Ivashchenko A., Britchenko I., Machashchik P., Shkarlet S. European smart specialization for Ukrainian regional development: path from creation to implementation. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. № 17 (2). P. 376–391.
9. Salun M., Palyanychka Y. Features and principles of monitoring of industrial enterprise competitiveness. *Economics of Development*. 2018. № 17 (3). P. 74–82.

КОНВЕРГЕНЦІЯ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ В ПРОСТОРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

CONVENTION OF THE BLACK SEA REGION TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION

УДК 338.12.017

<https://doi.org/10.32843/bses.49-19>

Сторожилова У.Л.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
і адміністрування

Український державний університет
залізничного транспорту

Сторожилів Г.М.

студент

Київський коледж будівництва,
архітектури та дизайну

Storozhylova Uliana

Ukrainian State University
of Railway Transport

Storozhylov Hlib

Kiev College of Civil Engineering,
Architecture and Design

Перехід до поновлювальних джерел енергії набуває особливої актуальності в різних країнах світу, проте ще залишається сферою з нерозкритим потенціалом для України. У статті визначено поняття конвергенції Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції. Проаналізовано шляхи державного стимулювання політики зупинки еміграції та зростання економіки Причорноморського регіону. Обґрунтовано, що для зміцнення потенціалу Причорноморському регіону необхідні постійна співпраця із зовнішніми ринками, максимальне використання власних унікальних можливостей, освоєння нових сегментів ринків світу, формування гнучкої сучасної моделі розвитку підприємництва. Проаналізовано головні вектори економічного розвитку та впровадження «зелених» нанотехнологій у провідних країнах світу. Визначено, що Причорноморський регіон володіє колосальними поновлювальними джерелами енергії, але поки тільки починає освоювати їх.

Ключові слова: європейська інтеграція, «зелені» нанотехнології, конвергенція, розвиток Причорноморського регіону, співробітництво.

Переход к возобновляемым источникам энергии приобретает особую актуаль-

ность в различных странах мира, тем не менее еще остается сферой с нераскрытым потенциалом для Украины. В статье определено понятие конвергенции Причерноморского региона в пространстве европейской интеграции. Проанализированы пути государственного стимулирования политики остановки эмиграции и роста экономики Причерноморского региона. Обосновано, что для укрепления потенциала Причерноморского региона необходимы постоянное сотрудничество с внешними рынками, максимальное использование собственных уникальных возможностей, формирование гибкой современной модели развития предпринимательства. Проанализированы главные векторы экономического развития и внедрения «зеленых» нано технологий в ведущих странах мира. Определено, что Причерноморский регион обладает колоссальными возобновляемыми источниками энергии, но пока только начинает осваивать их.

Ключевые слова: европейская интеграция, «зеленые» нано технологии, конвергенция, развитие Причерноморского региона, сотрудничество.

The transition to renewable sources of energy and adoption of "green" nanotechnology is of particular relevance in the various countries of the world. However, still remains an area with untapped potential for Ukraine. The article defines the notion of convergence of the black sea region in the space of European integration. Analyzes the main vectors of the policy of state incentives for stopping emigration and the growth of the economy of the black sea region. It is proved that for capacity-building in the black sea region should: a constant cooperation with the foreign markets, the maximum use of their own unique possibilities and the development of new segments of the markets of the world, to create a flexible contemporary model of business development in the space of European integration focused on external and internal supply and demand. Convergence of the black sea region in the space of European integration should provide for a high level of comfort, safety, environmental and economic equality. These activities should consist of the modernization of the system and to ensure the formation of a strong competitive state. Convergence of the black sea region in the space of European integration should be based on the strengthening of democratic foundations in society, the increase in the index of human development (level of comfort of living, literacy and longevity), on political stability, peaceful development and fruitful cooperation with well-chosen partners, the open access to the free flow of technology, ideas and highly skilled professionals. The article analyzes the main vectors of economic development of renewable energy and adoption of "green" nanotechnology in the leading countries of the world. Determined that the black sea region has tremendous regenerative sources of energy, but until just beginning to learn them. Proposed innovative solutions and modern infrastructure development the black sea region in the space of European integration and the policy of stopping immigration and economic growth. Identified and presented potential recommendations for the convergence of the black sea region in the space of European integration.

Key words: European integration, "green" nanotechnology, convergence, development of the Black Sea region, cooperation.

Постановка проблеми. Розроблення та впровадження нових стратегій розвитку Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції відбуваються в масштабі інтенсивних глобалізаційно-трансформаційних змін.

Країни нового покоління активно завойовують світові ринки й споживачів своєю досконалістю, високими вимогами до якості життя та переходом від економічного спаду до економічного зростання.

Сучасні можливості використання інфраструктурного та транзитного потенціалу, становлення подальшого сталого інноваційно-інвестиційного розвитку, модифікація та поява нових форм міжрегіонального й транскордонного співробітництва,

перехід від старих схем роботи до нових, впровадження «зелених» нанотехнологій, перехід до поновлювальних джерел енергії набувають масштабної популярності як у різних країнах світу, так і для Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням наближення України до ЄС приділяли увагу багато українських дослідників. Слід відзначити публікації С. Архіреєва, І. Бабець, З. Варналія, В. Геєця, Б. Данилишина, І. Журби, Л. Корольчук, М. Мальського, І. Михасюка, А. Мокія, Н. Павліхи, Х. Притули, А. Сищука, Ю. Стадницького, А. Стельмашука, І. Студеннікова, І. Тимечко, В. Чужикова

та інших дослідників, праці яких розглянуті під час аналізування запропонованої теми.

Серед закордонних дослідників, які розглядають питання конвергенції, доцільно відзначити Й. Андреасіка, Р. Арима, Р. Барроу, Дж.К. Гелбрейта, К. Коверінга, Д. Сазерленда, Р. Федана.

Вихідними даними у запропонованій статті щодо питань конвергенції Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, зростання економіки, моделювання політики зупинки еміграції, створення привабливого міжнародного іміджу Причорноморського регіону були праці таких науковців, як А. Берко, Ю. Гладко, Л. Губерський, В. Дібська, Б. Дем'яненко, Б. Лавровська, В. Кармазін, Г. Лавриненко, О. Онопрієнко, І. Новак, Є. Тихомиров.

Постановка завдання. Метою статті є визначення конструктивного підходу до моделювання політики розвитку та політики зупинки еміграції Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, а саме розгляд терміна «конвергенція Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції», виявлення конструктивного підходу та впливу конвергенції на розвиток Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, забезпечення сталого інвест-іміджу, аналіз сучасних підходів до зростання економіки Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, розроблення та обґрунтування стратегічного плану дій оптимізації потенціалу інфраструктури Причорноморського регіону, моделювання політики зупинки еміграції, визначення принципів міжрегіонального й транскордонного співробітництва Причорноморського регіону

в просторі європейської інтеграції, розроблення стратегій щодо можливості використання інфраструктурного та транзитного потенціалу Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції та його подальшого сталого розвитку в умовах глобального простору й створення бездоганного міжнародного іміджу з орієнтацією на інноваційність та ексклюзивність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власний потенціал та зручне розташування Причорноморського регіону – це основні умови того, щоби стати одним з провідних регіонів України. Водночас бездоганий розвиток та ефективне використання всіх можливостей Причорноморського регіону дають унікальну змогу всій Україні сформуванню привабливий інвест-імідж, стати однією з провідних країн світу.

Розроблення нових стратегій щодо можливості використання інфраструктурного та транзитного потенціалу, перехід від економічного спаду до економічного зростання, міжрегіональне й транскордонне співробітництво, становлення подальшого інноваційно сталого розвитку, впровадження «зелених» нанотехнологій, перехід до поновлювальних джерел енергії набувають масштабної популярності в різних країнах світу.

Конвергенція будь-якої країни світу – це процес перетворення або наближення її діючого її стану до сучасного міжнародного рівня, стимулювання політики зупинки еміграції та зростання економіки, вирівнювання регіональних економік до єдиної рівня темпів зростання, перехід від економічного спаду до економічного зростання.

Таблиця 1

Шляхи державного стимулювання переходу провідних країн світу від економічного спаду до економічного зростання

Провідні країни світу	Шляхи державного стимулювання
США	<ul style="list-style-type: none"> – Програми відновлення міської економіки та згуртованості через соціальні інновації; – мікrokредитування для покращення умов життя; – пільгове оподаткування та пільговий режим амортизаційних відрахувань; – створення сприятливого інвестиційного режиму для модернізації економіки країни та міської економіки, а також сприяння міському розвитку цільового асигнування з бюджету; – інвестиційний податковий кредит; – міжнародне співробітництво в інноваційній діяльності; – зміцнення державно-приватного партнерства; – венчурне фінансування; – розвиток наукової інфраструктури; – створення технологічних парків; – спрощення адміністративних процедур; – програма відновлення міської економіки та згуртованості міського населення через соціальні інновації.
Японія	<ul style="list-style-type: none"> – Надання пільгових кредитів; – пільгове оподаткування; – розроблення та реалізація регіональних стратегій інвест-іміджу країни; – інноваційна кооперація; – активне розроблення та впровадження інноваційних продуктів; – розвиток наукової інфраструктури; – розвиток державно-приватного партнерства міжнародного співробітництва.

Норвегія	<ul style="list-style-type: none"> – Спрощення адміністративних процедур; – власна інноваційна стратегія й активна участь в інноваційних програмах ЄС; – надання пільгових кредитів; – розроблення та реалізація регіональних стратегій інвест-іміджу країни; – створення «розумних мереж» у міській інфраструктурі та управлінні; – комплекс програм побудови «зеленої» економіки; – побудова екоміст; – програми переходу міської інфраструктури та житлового сектору на альтернативне джерело енергії (енергію біомаси та сонячну енергію).
Великобританія	<ul style="list-style-type: none"> – Власна інноваційна стратегія й активна участь в інноваційних програмах ЄС; – пільгове оподаткування; – кредитні гарантії, розроблення та реалізація регіональних стратегій інноваційного інвест-іміджу власних територій; – інноваційна кооперація.
Франція	<ul style="list-style-type: none"> – Створення «розумних мереж» у міській інфраструктурі та управлінні; – інформаційна програма забезпечення прав споживача; – дистанційне управління міською інфраструктурою; – дотації та субсидії; – програми технічної модернізації та перепрофілювання застарілих виробництв; – отримання додаткового дослідницького кредиту; – довгострокові позики, податкові кредити й кредитні гарантії на інвестиції, що здійснюються в інноваційну сферу; – пільгове оподаткування організацій, які здійснюють наукові розробки; – інформаційна програма забезпечення прав споживачів; – пільги для суб'єктів економічної діяльності; – створення наукової інфраструктури у регіонах.
Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> – Залучення інвестицій для фінансування інноваційної діяльності; – оплата витрат на технічну експертизу; – система страхування кредитів; – створення інфраструктури для розвитку інноваційної діяльності, податкові стимули; – прискорена амортизація, цільові банківські кредити, надання державних грантів; – пряме державне фінансування (цільові безоплатні субсидії, пільгові кредити); – особливі схеми підтримки ризикового фінансування; – екологічна реабілітація та підвищення стандартів життя.
Канада	<ul style="list-style-type: none"> – Комплекс програм побудови «зеленої» економіки; – податкові стимули; – залучення інвестицій для фінансування інноваційної діяльності; – система страхування кредитів; – підвищення екологічної відповідальності; – залучення ІТ-технологій до системи надання соціальних послуг; – програми мультиджерельного фінансування міського розвитку; – створення «розумних мереж».
Китай	<ul style="list-style-type: none"> – Програми мультиджерельного фінансування міського розвитку; – програми вдосконалення системи водовідведення на засадах державно-приватного партнерства; – розвиток наукової інфраструктури; – побудова екоміст; – програми переходу міської інфраструктури та житлового сектору на альтернативне джерело енергії (енергію біомаси та сонячну енергію); – створення «розумних мереж».

Аналіз шляхів державного стимулювання переходу від економічного спаду до економічного зростання провідних країн світу, а саме США, Японії, Норвегії, Великобританії, Франції, Німеччини, Канада, Китаю, дає змогу виділити такі основні вектори їх економічного розвитку:

- використання поновлювальних джерел енергії та впровадження «зелених» нанотехнологій;
- екологічна реабілітація та підвищення стандартів життя;
- перехід від економічного спаду до економічного зростання;
- нові форми співпраці у вигляді моделювання та випереджаючого мислення;

- системний підхід до політики зупинки еміграції;
  - процес перетворення або зближення діючого стану розвитку регіонів до сучасного міжнародного рівня;
  - розвиток інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій;
  - побудова екоміст та застосування передових проєктів “smart city”;
  - формування сучасних економічних відносин;
  - поява нових інноваційно-інвестиційних форм міжнародного бізнесу;
  - нові конкурентні та бізнес-стратегії.
- Саме реалізація Концепції сучасних інструментів менеджменту означає синхронізацію основних

Концепція сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції

Концепція сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції	
<ul style="list-style-type: none"> – Активізація інвест-іміджу України та її регіонів; – перехід від економічного спаду до економічного зростання; – поліпшення інвестиційного клімату; – активна участь в інноваційних проєктах ЄС та світових інноваційних проєктах; – створення інноваційних кластерів нового покоління; – власна інноваційна стратегія й активна участь в інноваційних програмах ЄС. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Створення інфраструктури розвитку малого та середнього бізнесу; – безперервний діалог влади з підприємцями; – розвиток державно-приватного партнерства міжнародного співробітництва; – процес перетворення діючого стану розвитку регіону на сучасний міжнародний рівень або зближення до нього; – спрощення адміністративних процедур; – податкові стимули. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Вдосконалення нормативно-правової бази; – розвиток цифрової економіки; – активна зовнішньоекономічна співпраця; – відкритість та прозорість влади; – фінансово-кредитна підтримка підприємництва; – науково-технологічна кооперація; – мультифункціональна оптимізація регіонального управління; – залучення іноземних фахівців. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Комплекс програм побудови «зеленої» економіки; – концепція «розумного» уряду, надання державних послуг через Інтернет широкому колу осіб та оптимізація роботи різних департаментів, розвиток бізнесу; – налагодження прозорості ІТ-інфраструктури; – смарт-логістика; – створення «розумних мереж» у міській інфраструктурі та управлінні. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Громадська безпека, сучасний інноваційний розвиток комфорту для населення та оптимізація життя міст; – програми мультиджерельного фінансування міського розвитку; – програми переходу міської інфраструктури та житлового сектору на альтернативне джерело енергії (енергію біомаси та сонячну енергію); – побудова екоміст. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Застосування передових проєктів “smart city”; – створення та модернізація будівель, у яких усі інженерні та інформаційні системи інтегровані в єдину систему управління (building management system, BMS). 	
Розвиток інтелектуальних транспортних та логістичних систем.	
<ul style="list-style-type: none"> – Охорона навколишнього середовища, контроль якості повітря, води; – раціональна й екологічна переробка відходів; – екологічна реабілітація та підвищення стандартів життя; – використання поновлювальних джерел енергії та впровадження «зелених» нанотехнологій. 	

Таблиця 3

SWOT-аналіз Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції

Внутрішні фактори	Сильні сторони (Strength)	Слабкі сторони (Weaknesses)
	<ul style="list-style-type: none"> – Зручне стратегічне розташування; – можливість макроекономічного розвитку; – високий рівень потенціалу та розвитку інфраструктури; – екологічність; – участь громадськості; – співробітництво між зацікавленими сторонами; – наявність деяких проєктів “smart city”; – вигідне становище для розвитку туристичних зон. 	<ul style="list-style-type: none"> – Висока вартість деяких проєктів; – тривалість виконання деяких проєктів; – недостатнє фінансування або слабка підтримка з боку держави; – нестача знань та методів для розроблення нових технологій і впровадження інноваційних рішень.
Зовнішні фактори	Можливості (Opportunities)	Загрози (Theats)
	<ul style="list-style-type: none"> – Колосальний потенціал для ефективного використання територій регіону; – підтримка туристичного потенціалу; – впровадження інтелектуальних транспортних та логістичних систем; – залучення іноземних фахівців. 	<ul style="list-style-type: none"> – Складність пошуку інвесторів; – відсутність довіри між різними зацікавленими сторонами; – складності законодавства України; – нестача фахівців для реалізації проєктів; – великий термін окупності.

макроекономічних параметрів, вирівнює стан регіональних економік до єдиного рівня темпів зростання провідних країн світу, адаптує до розвитку економічних систем нового покоління.

Реалізація Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції дає змогу Україні стати однією з провідних країн світу.

Під час моделювання Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, вирівнювання економічного розвитку, зміцнення потенціалу її регіонів, екологічної реабілітації та підвищення стандартів життя найважливішими є аспект усвідомлення стану еволюції людства, моделювання сучасної політики розвитку держави та покращення інфраструктури, використання унікальних можливостей та освоєння нових сегментів ринків світу, співпраці із зовнішніми ринками, формування гнучкої моделі, орієнтованої на зовнішній та внутрішній попит і пропозиції.

Методами Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції є аналіз та ідеалізація головних векторів економічного розвитку використання поновлювальних джерел енергії та впровадження «зелених» нанотехнологій провідних країн світу.

Нові форми співпраці у вигляді моделювання й системний підхід до політики зупинки еміграції та зростання економіки, розвитку інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій мають вплив на формування сучасних економічних відносин, появу нових інноваційно-інвестиційних форм міжнародного бізнесу, нових конкурентних та бізнес-стратегій.

Підсекції Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції повинні реалізувати таке:

- підвищення стандартів життя;
- високоефективне керування;
- екологічна реабілітація;
- оптимізація використання ресурсів;
- економічне зростання.

Для цього необхідно виконати завдання SWOT-аналізу Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, де сильні сторони розглядаються як переваги, а слабкі – як фактори, які необхідно моделювати.

Аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на реалізацію Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, показує, що найбільш важливими перевагами є участь громадськості, співробітництво між різними зацікавленими сторонами та екологічна реабілітація,

а також підвищення стандартів життя Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції із застосуванням передових проєктів “smart city”. Основними недоліками проєктів є нестача знань та методів для розроблення нових технологій та впровадження інноваційних рішень.

Відповідно до сучасних тенденцій розвитку європейського суспільства Причорноморський регіон забезпечений великою різноманітністю ресурсів, має достатній потенціал, зручне розташування та всі сприятливі умови для покращення економіки та використання поновлювальних джерел енергії.

Використання поновлювальних джерел енергії допомагає збереженню довкілля. У світовому вимірі використання поновлювальних джерел енергії та впровадження «зелених» нанотехнологій з мінімальним впливом на природу тільки зростає. Більшість поновлювальних джерел енергії безкоштовні й необмежені.

Поновлювальні джерела енергії отримують з води, вітру, сонячного світла, геотермічної або відновленої сировини. Існує низка технологій, які використовуються для використання поновлювальних джерел енергії.

Перехід до поновлювальних джерел енергії та впровадження зелених нанотехнологій Причорноморського регіону у просторі європейської інтеграції повинен включати реалізацію сучасних проєктів «зеленої» енергетики.

Наприклад, Одеська, Миколаївська, Херсонська області вже стали лідерами з побудови запланованих сучасних об'єктів поновлювальних джерел енергії.

Хвильові електростанції – це станції, які розташовуються у водному природному середовищі задля отримання електроенергії з кінетичної енергії водних мас. Причорноморський регіон володіє колосальними поновлювальними джерелами енергії, але поки тільки починає освоювати їх.

Саме це завдання включено в основу реалізації Концепції сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції.

Сьогодні потенціал хвильових електростанцій оцінюється у 2,0 млн. МВт. Це можна порівняти за потужністю з тисячею працюючих атомних станцій, тому до всіх країн світу, що мають вихід на морське узбережжя, повертається інтерес щодо впровадження об'єктів «зеленої» енергії, а саме впровадження хвильових електростанцій.

Першим прикладом екологічної реабілітації та переходу Причорноморського регіону у просторі європейської інтеграції до поновлювальних джерел енергії та впровадження «зелених» нанотехнологій може стати проєкт найбільшої у світі хвильової електростанції “Wave Hub” (Великобританія). Вона розташована на півострові Корнуолл.

Рис. 1. Сучасні об'єкти поновлювальних джерел енергії провідних країн світу

Рис. 2. Найбільша у світі хвильова електростанція "Wave Hub" (Великобританія)

Рис. 3. Найефективніше у світі підприємство з переробки відходів завод для генерації енергії зі сміття «Копенхілл» (Copenhill) (Копенгаген, Данія)

Електростанція обладнана чотирма генераторами потужністю по 150 кВт кожен.

Другим прикладом екологічної реабілітації та підвищення стандартів життя Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції та із застосуванням передових проєктів "smart city" може стати місто Копенгаген (Данія), а саме завод для генерації енергії зі сміття «Копенхілл» (Copenhill).

Місцева влада хоче зробити Копенгаген містом з найчистішим у світі повітрям. Планується, що до 2025 року місто стане першою у світі столицею з нульовим викидом вуглецю в атмосферу.

У 2017 році в центрі Копенгагена відкрили найефективніше у світі підприємство з переробки відходів, футуристичну будівлю зі скла й металу, а саме сміттєпереробний завод під назвою «Копенхілл» (Copenhill).

Труби заводу випускають нетоксичний дим, який не має неприємного запаху. На будівлі заводу висотою 85 метрів прокладена лижна траса, яка працює весь рік і приймає по 150 лижників за годину. Поверхня схилу покрита переробленим пластиком. Такий завод палить сміття жителів Копенгагена, опалює місто й поставляє електроенергію.

Структурно-логістична схема програми розвитку підприємництва Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції (Моделювання політики зупинки еміграції)

Моделювання політики зупинки еміграції
Реалізація комплексу програм з реструктуризації економіки, екологічної реабілітації та підвищення стандартів життя
Збільшення кількості малих та середніх підприємств
Збільшення робочих місць
Зупинка еміграції
Зростання економіки
Зростання інвест-іміджу України

Причорноморському регіону в просторі європейської інтеграції необхідні універсальні проекти енергетичної утилізації та генерації енергії зі сміття.

Водночас зростаюча кількість випускників коледжів, університетів та зменшення перспектив роботи у державному й приватному секторах Причорноморського регіону посилюють рівень самозайнятості населення. Моделювання відповідної політики зупинки еміграції та зростання економіки потребує збільшення кількості малих та середніх підприємств у Причорноморському регіоні.

Концепція сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції – це досконала система модернізації та забезпечення формування потужної конкурентоспроможності.

Концепція сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції повинна базуватись на:

- зміцненні демократичних засад у суспільстві;
- підвищенні індексу розвитку людського потенціалу (рівня комфортності життя, грамотності й довголіття);
- політичній стабільності;
- забезпеченні мирного розвитку та плідного співробітництва з правильно підібраними партнерами;
- відкритості доступу до вільного потоку технологій, ідей та висококваліфікованих фахівців;
- забезпеченні максимально високого рівня комфорту, безпеки, екологічної реабілітації та підвищення стандартів життя.

Аналіз досвіду реалізації сучасних інструментів менеджменту провідних країн світу щодо зростання економіки визначає важливу роль процесу глобалізаційного вирівнювання й відновлення економічного розвитку країн світу, їх регіонів. Автори наполягають на тому, що майбутнє світової економіки буде залежати від стану:

- політичній рівноваги й прозорості;
- конвергенції країн світу та їх регіонів;
- збалансованої міграції;
- розумної економіки;

- еволюції людства;
- інтелектуального середовища;
- природного середовища;
- моделювання сучасної політики розвитку держав та покращення інфраструктури за допомогою поновлювальних джерел енергії, які не шкодять довкіллю;
- мобільності;
- інтелектуального управління;
- інтелектуальних послуг.

Висновки з проведеного дослідження. У запропонованому дослідженні визначено важливу роль процесу глобалізаційного вирівнювання й відновлення економічного розвитку країн світу та їх регіонів. Розглянуто принципові аспекти усвідомлення стану еволюції людства, моделювання сучасної політики розвитку держав та покращення інфраструктури за допомогою поновлювальних джерел енергії, які не шкодять довкіллю. Автори наполягають на тому, що майбутнє світової економіки багато в чому буде залежати від рівня політичної рівноваги й прозорості, стану конвергенції країн світу та їх регіонів, збалансованої міграції. В дослідженні узагальнено головні чинники, на які повинен бути звернений вектор моделювання політики розвитку Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції.

У статті проаналізовано головні вектори державного стимулювання політики зупинки еміграції та зростання економіки провідних країн світу.

Запропоновані Концепція сучасних інструментів менеджменту Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції, структурно-логістична схема програми розвитку підприємництва Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції (Моделювання політики зупинки еміграції), інноваційні рішення сучасного розвитку інфраструктури Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції та політики зупинки еміграції і зростання економіки. Визначені та наведені потенціальні рекомендації щодо конвергенції Причорноморського регіону в просторі європейської інтеграції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белая книга – Транспорт. Стратегический план для единой европейской транспортной зоны: в направлении к конкурентоспособной и ресурсоэффективной транспортной системе. Люксембург : Бюро официальных публикаций Европейского Союза, 2011. 28 с.

2. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія / за заг. ред. О. Янкового. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.

3. Маврова В. Управління конкурентоспроможністю підприємств в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 78–80.

4. Николайчук В., Белявцев М. Промышленный маркетинг. Донецк : БАО, 2004. 384 с.

5. Перебийніс В., Перебийніс О. Транспортно-логістичні системи підприємств: формування та функціонування : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 207 с.

6. Перебийніс В., Болдирєва Л., Перебийніс О. Транспортний менеджмент і транспортний маркетинг виробничо-комерційної діяльності : монографія. Полтава : Полтавський університет споживчої кооперації України, 2009. 201 с.

7. Пилипчук В., Оснач О., Коваленко Л. Промисловий маркетинг. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 298 с.

8. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств: кредитно-модульний курс / за ред. І. Сіваченка, Ю. Козака, Н. Логвінової. 3-тє вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 312 с.

9. Шканова О. Маркетингова товарна політика. Київ : МАУП, 2003. 160 с.

10. Заяць Р. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства. Тернопіль, 2017. 116 с.

11. Брендинг України: чотири відповіді на актуальні питання. URL: <https://uainfo.org/blognews/1526457187-breeding-ukrayini-chotirividpovidi-na-aktualni-pitannya.html> (дата звернення: 11.10.2019).

REFERENCES:

1. Belaya kniga – Transport. Strategicheskiiy plan dlya edinoi evropeyskoy transportnoy zony: v napravlenii k konkurentosposobnoy i resursoeffektivnoy transportnoy sisteme [White paper – Transport. Strategic

plan for a single European transport zone: towards a competitive and resource-efficient transport system] (2011). Luxembourg : Bureau of Official Publications of the European Union. (in Russian)

2. Jankovyi O. (2013). Konkurentospromozhnist pidpryemstva: ocinka rivnja ta naprjamy pidvyshhennja [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of improvement]. Odesa : Atlant.

3. Mavrova V. (2016). Upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryemstv v Ukrajinі [Enterprise competitiveness management in Ukraine]. *Young scientists*, no. 7, pp. 78–80.

4. Nikolaychuk V., Belyavtsev M. (2004). Promyshlenny marketing [Industrial marketing]. Donetsk : BAO. (in Russian)

5. Perebyjnis V., Perebyjnis O. (2006) Transportnolohistychni systemy pidpryemstv: formuvannja ta funkcionuvannja [Transport and logistics systems of enterprises: formation and functioning]. Poltava : RVC PUSKU. (in Ukrainian)

6. Perebyjnis V., Boldyrjeva L., Perebyjnis O. (2009) Transportnyj menedzhment i transportnyj marketyngh vyrobnycho-komercijnoji dijalnosti [Transport management and transport marketing of production and commercial activity]. Poltava : Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine. (in Ukrainian)

7. Pylypchuk V., Osnach O., Kovalenko L. (2006). Promyslovyj marketyngh [Industrial marketing]. Kyiv : Center of educational literature. (in Ukrainian)

8. Sivachenko I., Kozak Yu., Loghvinova N. (2010). Upravlinnja mizhnarodnoju konkurentospromozhnistju pidpryemstv: kredytno-moduljnyj kurs [Managing the International Competitiveness of Enterprises: A Modular and Credit Course]. Kyiv : Center of educational literature. (in Ukrainian)

9. Shkanova O. (2003). Marketynghova tovarna polityka [Marketing Commodity Policy]. Kyiv : MAUP. (in Ukrainian)

10. Zayats R. (2017). Upravlinnja mizhnarodnoju konkurentospromozhnistju pidpryemstva [Enterprise's international competitiveness management]. Ternopil. (in Ukrainian)

11. Branding of Ukraine: four answers to current questions, Available at: <https://uainfo.org/blognews/1526457187-breeding-ukrayini-chotiri-vidpovidi-na-aktualni-pitannya.html> (accessed 11 October 2019).

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГАЛУЗІ БДЖІЛЬНИЦТВА ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

RESOURCE POTENTIAL OF THE BEEKEEPING INDUSTRY OF THE BLACK SEA REGION

У статті досліджено ресурсний потенціал галузі бджільництва Причорноморського регіону, який займає південну частину України. Сьогодні галузь бджільництва є важливою складовою частиною економіки Причорноморського регіону, що визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни. Бджільництво є базою та джерелом сталого розвитку для низки галузей, зокрема галузі рослинництва, основою функціонування якої є розведення, утримання й використання бджіл для запилення ентомофілних рослин сільськогосподарського призначення та підвищення їх урожайності, фармацевтичної, харчової галузей. У березні 2019 року Регіональною торгово-промисловою палатою Миколаївської області було розпочато реалізацію проекту «Інтенсифікація торгівлі і модернізація бджільництва, а також пов'язаних з ним секторів економіки» (ITM BEE BSB), який буде тривати до 26 березня 2021 року. Результатами реалізації цього проекту мають стати розв'язок і модернізація підприємництва у сфері бджільництва, а також розвиток торгівлі й партнерства в регіоні басейну Чорного моря. Саме тому дослідження ресурсного потенціалу галузі бджільництва є дуже важливим не тільки для Причорноморського регіону, але й для України загалом.

Ключові слова: ресурсний потенціал, Причорноморський регіон, бджільництво, мед, економічний потенціал, ринкова економіка.

В статті досліджено ресурсний потенціал галузі бджільництва Причорноморського

регіону, который занимает южную часть Украины. Сегодня отрасль пчеловодства является важной составляющей экономики Причерноморского региона, которая определяет объемы, предложения и стоимость основных видов продовольствия для населения страны. Пчеловодство является базой и источником устойчивого развития для ряда отраслей, в частности отрасли растениеводства, основой функционирования которой является разведение, содержание и использование пчел для опыления энтомофильных растений сельскохозяйственного назначения и повышения их урожайности, фармацевтической, пищевой отраслей. В марте 2019 года Региональной торгово-промышленной палатой Николаевской области была начата реализация проекта «Интенсификация торговли и модернизация пчеловодства, а также связанных с ним секторов экономики» (ITM BEE BSB), который будет длиться до 26 марта 2021 года. Результатами реализации этого проекта должны стать развитие и модернизация предпринимательства в сфере пчеловодства, а также развитие торговли и партнерства в регионе бассейна Черного моря. Именно поэтому исследование ресурсного потенциала отрасли пчеловодства является очень важным не только для Причерноморского региона, но и для Украины в целом.

Ключевые слова: ресурсный потенциал, Причерноморский регион, пчеловодство, мед, экономический потенциал, рыночная экономика.

УДК 332.122.5

<https://doi.org/10.32843/bses.49-20>

Чміль А.С.

аспірантка кафедри
глобальної економіки
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Chmil Alla

National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

The article explores the resource potential of the beekeeping industry in the Black Sea region, which occupies the southern part of Ukraine. It includes Odesa, Mykolaiv and Kherson regions and Autonomous Republic of Crimea until 2014. The leading inter-branch complex of the Black Sea Economic Region is the agro-industrial complex, which has high rates of production of grain (almost a third in Ukraine), sunflower, grapes, fruits, vegetables, meat, and wool, which is 14.4% in the total volume of Ukraine. In general, agriculture in the Black Sea region is highly developed and has a multi-sectoral structure. The main areas are livestock with well-developed horticulture, viticulture and horticulture. Among the livestock, industries are the cattle-breeding of dairy and meat and dairy products, as well as pig breeding, sheep breeding, poultry farming, silk production and beekeeping. Today, the beekeeping industry is an important component of the economy of the Black Sea region, which determines the volume, supply, and value of basic food for the population of the country. Beekeeping is the basis and source of sustainable development for a number of industries, in particular the crop sector, the basis of which is the breeding, keeping and use of bees for pollination of entomophilic agricultural plants and increases their productivity, pharmaceutical, food and others. On the basis of the requirements of the Laws of Ukraine "On State Support for Agriculture of Ukraine" and "On Beekeeping", the Beekeeping Industry Development Program for the period 2016–2020 was developed million and production of natural honey up to 120 thousand tons, wax up to 2.8 thousand tons. In March 2019, the Regional Chamber of Commerce and Industry of Mykolayiv Oblast launched the implementation of the project "Intensification of Trade and Modernization of Beekeeping and Related Economic Sectors" (ITM BEE BSB), which will last until 26.03.2021. The implementation of this project should result in the development and modernization of beekeeping entrepreneurship, as well as the development of trade and partnership in the Black Sea region. Based on this study, the resource potential of the beekeeping industry is very important not only for the Black Sea region but also for Ukraine as a whole.

Key words: resource potential, Black Sea region, beekeeping, honey, economic potential, market economy.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування ринкової економіки в регіонах вимагає вирішення складних завдань, серед яких слід назвати максимально повне використання потенційних можливостей, формування здатності швидко адаптуватися до змінної ситуації на ринку. Одним із найпродуктивніших регіонів України є Причорноморський регіон. До його складу входять Одеська, Миколаївська та Херсонська області, а також АР Крим до 2014 року. Провідним міжгалузевим комп-

лексом Причорноморського економічного району є агропромисловий комплекс, який має високі показники виробництва зерна (майже третину в Україні), соняшнику, винограду, фруктів, овочів, м'яса й вовни, що становить 14,4% у загальному обсязі України. Загалом сільське господарство Причорноморського регіону є дуже розвиненим і має багатогалузеву структуру. Основним напрямом є зерново-тваринницький з добре розвинутим садівництвом, виноградарством та овочівництвом.

Серед галузей тваринництва слід виділити скотарство молочно-м'ясного й м'ясо-молочного напрямів, а також свинарство, вівчарство, птахівництво, шовківництво та бджільництво.

Сьогодні галузь бджільництва є важливою складовою частиною економіки Причорноморського регіону, що визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни. Бджільництво є базою та джерелом сталого розвитку для низки галузей, зокрема галузі рослинництва, основою функціонування якої є розведення, утримання й використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення та підвищення їх урожайності. Усе це свідчить про високий інтерес до проведення аналізу ресурсного потенціалу галузі бджільництва Причорноморського регіону, що зумовило вибір напряму дослідження в науковому й практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням проблем ресурсного потенціалу займалися такі вчені, як Г. Атаманчук, В. Бабаєв, Н. Багров, Т. Безверхнюк, П. Беленький, С. Біла, В. Боров, З. Варналій, В. Воротін, О. Грішнова, А. Діброва, М. Долішній, І. Дробот, Л. Жаліло, Л. Зайцева, С. Злупко, В. Куйбіда, Е. Лібанова, Ю. Маршавін, О. Павлов, І. Розпутенко, В. Руденко, В. Тертичка, С. Тумакова, М. Чумаченко, В. Шевчук.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасного стану та подальшого формування ресурсного потенціалу галузі бджільництва Причорноморського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ресурсний потенціал регіону є джерелом і засобом його відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки розвитку. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів, тобто внутрішніх складових частин потенціалу. Важливість розгляду категорії «ресурсний потенціал» зумовлена тим, що будь-які цілі й завдання щодо досягнення кінцевих, соціально значущих результатів на перспективу значною мірою визначаються ресурсним потенціалом суспільства (країни, регіону).

Ресурсний потенціал регіону характеризується наявними ресурсами й складається з таких основних видів потенціалів, як економічний, поселенський, природний, трудовий, соціальний, інформаційний, фінансовий. Загальне поліпшення реалізації потенціалу регіону може відбутися навіть у разі більш ефективного використання будь-яких наявних ресурсів, однак цього не може статися без якісного поліпшення управління на всіх рівнях, а саме на рівнях держави, регіону, області, району, міста, селища, села, а головне, підприємства, яке безпосередньо забезпечує додану вартість для регіону. Ефективне функціонування суб'єктів господарювання потребує створення сприятливого регуляторного середовища та підтримки у використанні можливостей для розвитку, зокрема ресурсних [2, с. 67].

Формування ефективних механізмів вирішення цих завдань неможливе без усебічного, системного дослідження такої категорії, як ресурсний потенціал регіону, її складових частин та відповідного вітчизняного й зарубіжного управління. Трансформація економічних реформ в Україні сприятиме комплексному використанню ресурсного потенціалу регіону, який є одним із головних важелів зміцнення позитивних тенденцій у соціально-економічному розвитку держави, а також пріоритетним завданням державної регіональної політики. Здійснення соціально-економічних перетворень в Україні значною мірою залежить від використання ресурсного потенціалу регіону, адже гармонійність і збалансованість розвитку його складових частин є найважливішими передумовами розвитку країни та суспільства [2, с. 5].

Серед останніх спроб визначення регіонів більш вдалим є запропонований В. Гурєєвим територіальний поділ України на 8 економічних районів, таких як Донецький, Придніпровський, Східний, Центральний, Поліський, Подільський, Причорноморський, Карпатський. В основу цього розподілу було покладено такі основні критерії, як природні екологічні критерії, економічний та науково-технічний потенціал, територіальний поділ праці [2, с. 15].

У статті досліджено Причорноморський регіон, який є житницею України, адже степи Причорноморського регіону перетворені на зерновий пояс озимої пшениці й кукурудзи. Площі, зайняті зерновими культурами, займають майже половину посівних площ району. Серед технічних культур провідне місце посідають соняшник, ефіроолійні (коріандр, троянда, лаванда, шавлія тощо), тютюн, цукрові буряки. Міжрайонне значення мають овоче-баштанні культури (помідори, перець солодкий, баклажани й кабачки, кавуни й дині).

Овочівництво активно розвивається навколо міста-мільйонера Одеси, великих центрів консервної промисловості (Херсона та Ізмаїла) та на південному заході Криму. Баштанні продовольчі культури культивуються повсюдно в межах району. Славиться район садами та виноградниками. Садівництво поширене на всій території району, але особливо в АР Крим (до анексії Криму Російською Федерацією, тут і надалі інформація та статистичні дані по АР Крим представлені до 2014 року включно). У насадженнях домінують абрикоси, персики, черешня, вишня, слива, яблуня, груша, грецький горіх, мигдаль. Район посідає перше місце в Україні за насиченістю виноградниками. Основними галузями тваринництва є скотарство молочно-м'ясного та м'ясо-молочного напрямів, свинарство, вівчарство, птахівництво та бджільництво.

З огляду на те, що більшість представлених рослин регіону запилюється бджолами, ми дослідили кількість бджолиних сімей в областях регіону (рис. 1, 2).

Виходячи з цього дослідження, можемо сказати, що є суттєва різниця між динамікою кількості бджолиних сімей у господарствах населення та сільськогосподарських підприємствах. Якщо розглядати графік щодо областей, то бачимо, що на рис. 2 маємо однаковий спадний тренд по всіх областях Причорноморського регіону.

Таку динаміку можна пояснити зменшенням сільськогосподарських підприємств, у яких одним з напрямів діяльності є бджільництво. Це несе негативний вплив на ресурсний потенціал цих підприємств, зменшення урожайності культур та зменшення валового збору. Відповідно, це знижує ресурсний потенціал усього Причорноморського

регіону. Для більш ґрунтовного оцінювання ми розглянули наявність бджолиних сімей у середньому за чотири роки за період 1992–2018 років.

З табл. 1 бачимо, що дійсно відбувається критичне зменшення бджолиних сімей у сільськогосподарських підприємствах, що займаються бджільництвом. Щодо господарств населення, то тут ситуація є більш-менш стабільною. Незначні коливання в кількості бджолиних сімей у господарствах населення є нормою, адже на це впливають погодні умови, загибель бджіл тощо, тобто в Причорноморському регіоні галузь бджільництва зосереджена в господарствах населення.

У зв'язку з важливістю галузі бджільництва для Причорноморського регіону за підтримки Європейського Союзу через Спільну операційну програму транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Басейн Чорного моря

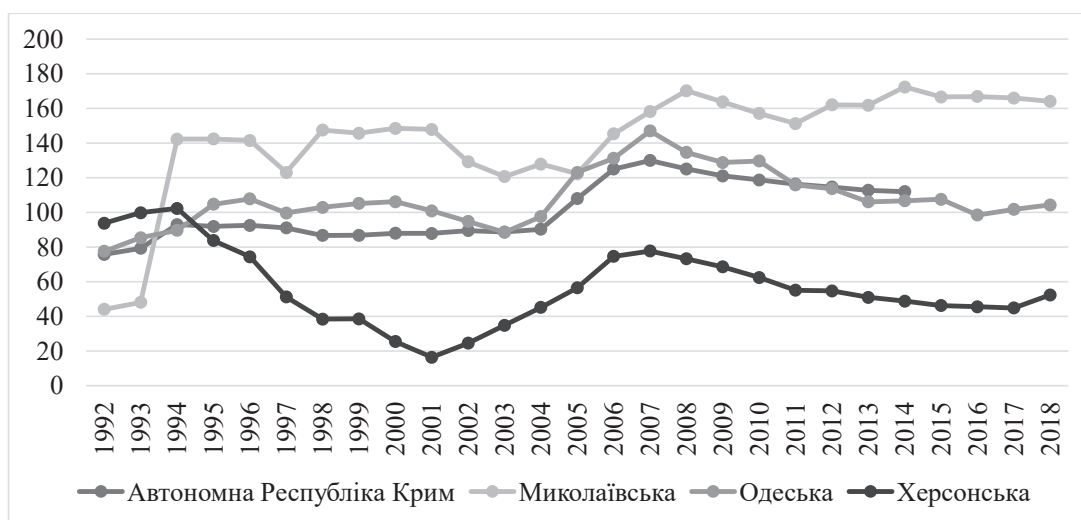

Рис. 1. Наявність бджолосімей у господарствах населення, тис. сімей

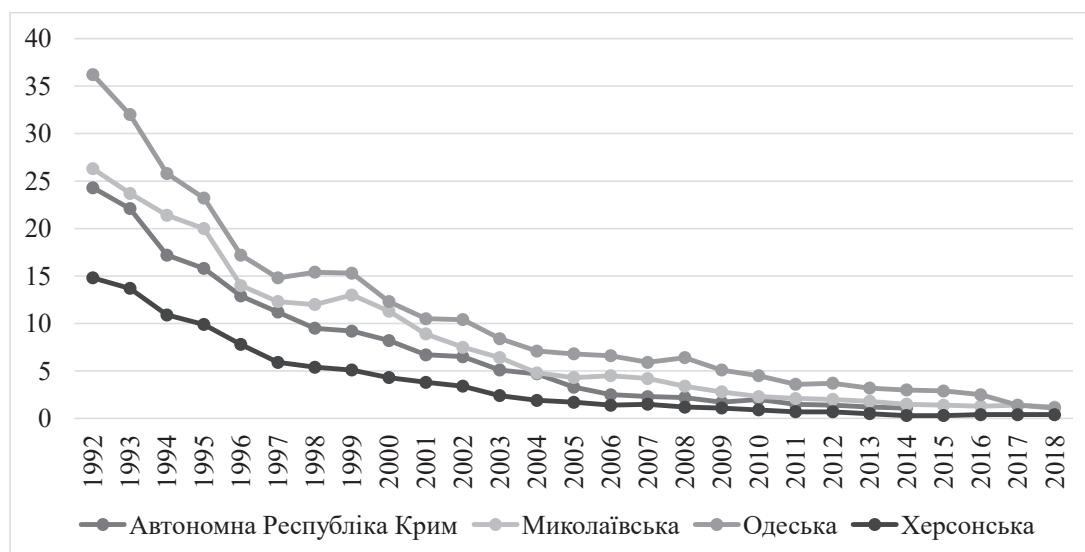

Рис. 2. Наявність бджолосімей у сільськогосподарських підприємствах, тис. сімей

Динаміка кількості бджолиних сімей, тис. сімей

Господарства	1992–1995 роки	1996–1999 роки	2000–2003 роки	2004–2007 роки	2008–2011 роки	2012–2015 роки	2016–2018 роки
Сільськогосподарські підприємства	84,3	45,3	29,0	15,9	10,4	6,3	3,4
Господарства населення	363,5	394,7	407,9	394,9	383,3	371,3	368,3
Разом	447,8	440,0	436,9	410,8	393,7	377,6	371,7

2014–2020» 27 березня 2019 року було розпочато реалізацію проєкту «Інтенсифікація торгівлі і модернізація бджільництва, а також пов'язаних з ним секторів економіки» (ITM BEE BSB). Цей проєкт буде тривати до 26 березня 2021 року. Загальний бюджет проєкту складає 758 303 євро з прямих фінансуванням з боку Європейського Союзу у 697 638,76 євро [4]. В ході реалізації проєкту планується розробити загальну структуру функціонування мережі виробників продукції бджільництва у Причорноморському регіоні, пошуку нових можливостей для розвитку міжнародної торгівлі та модернізації галузі, стимулювання зростання життєздатності галузі та підвищення її конкурентоздатності через імплементацію заходів у Чорноморську бізнес-мережу, спрямованих на підвищення кваліфікації та фахових знань виробників продукції бджільництва та їх економічних показників і можливостей доступу до нових ринків збуту, вжиття заходів, спрямованих на підвищення обізнаності щодо корисності продуктів бджільництва для здоров'я людини та підвищення рівня продовольчої безпеки шляхом вжиття інших заходів економічного, культурного, освітнього та політичного характеру [5].

Висновки з проведеного дослідження. Основним завданням сталого розвитку є посилення соціальної складової частини, забезпечення раціонального природокористування, відтворення ресурсної бази виробництва, реструктуризація господарського комплексу регіону у зв'язку з новими економічними та соціальними умовами.

Галузь бджільництва є однією з найважливіших галузей, які забезпечують сталий розвиток регіону та його ресурсний потенціал, адже саме галузь бджільництва забезпечує збільшення урожайності культур та відтворення ресурсної бази виробництва шляхом запилення ентомофільних культур, однак, як бачимо з проведеного дослідження, в регіоні відбувається зменшення кількості бджолиних сімей у всіх областях.

Причорноморський регіон є одним з основних регіонів, який орієнтується на розвиток бджільництва та має програми підтримки Європейського Союзу. Участь у таких програмах дасть змогу Причорноморському регіону

не тільки наростити ресурсний потенціал, але й стати одним з провідних регіонів України з виробництва меду та воску. Також розвиток галузі бджільництва збільшить рівень зайнятості населення, покращить здоров'я людей та забезпечить продовольчу безпеку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Продуктивні сили економічних районів України / Б. Данилишин, Л. Чернюк, О. Горська, М. Фащевський, Л. Антоньєва, І. Щедрова, М. Нікітюк. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2000. 517 с.
2. Орлатий М., Романюк С., Дегтярьова І. та ін. Ресурсний потенціал регіону : навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2014. 724 с.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 21.01.2020).
4. Офіційний сайт Регіональної торгово-промислової палати Миколаївської області. URL: <https://rtp.com.ua/ogoloshennya/intensyfikatsiya-torgivli-i-modernizatsiya-bdzhilnytstva-a-takozh-pov-yazanyh-z-nym-sektoriv-ekonomiky> (дата звернення: 08.02.2020).
5. Офіційний сайт Національної академії аграрних наук України. URL: <http://naas.gov.ua/slide/bdzh-lnitstvo-ukra-ni-stan-problemi-shlyakhi-rozv-yazannya> (дата звернення: 05.02.2020).

REFERENCES:

1. Danylyshyn B., Cherniuk L., Horska O., Fashchevskiy M., Antonieva L., Shchedrova I., Nikitiuk M., Klynovyi D. (2000) Produktivni syly ekonomichnykh raioniv Ukrainy [Productive forces of economic regions of Ukraine]. K. : ZAT "Nichlava".
2. Orlatyi M. (2014) Resursnyi potentsial rehionu [Resource potential of the region]. K. : NADU.
3. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 21 January 2020).
4. Ofitsiyni sait Rehionalnoi torhovo-promyslovoi palaty Mykolaivskoi oblasti. Available at: <https://rtp.com.ua/ogoloshennya/intensyfikatsiya-torgivli-i-modernizatsiya-bdzhilnytstva-a-takozh-pov-yazanyh-z-nym-sektoriv-ekonomiky> (accessed 04 February 2020).
5. Ofitsiyni sait Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy. Available at: <http://naas.gov.ua/slide/bdzh-lnitstvo-ukra-ni-stan-problemi-shlyakhi-rozv-yazannya> (accessed 05 February 2020).

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ПРИРОДООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL INVESTMENT IN NATURAL ENVIRONMENTAL ACTIVITIES

У статті розглянуто проблему інвестицій в природоохоронну діяльність, акцентовано увагу на розвитку інфраструктури екологічних інвестицій. Інвестиційна діяльність передбачає не тільки отримання прибутку, але й вирішення соціальних проблем, зокрема охорону навколишнього середовища. Однак сьогодні актуальним постає питання не просто інвестування, а екологічного інвестування, оскільки навколишнє середовище відіграє неабияку роль у розвитку та забезпеченні добробуту країни. Запропоновано низку заходів, які сприятимуть інвестуванню саме в ті галузі, які будуть не тільки інноваційними, але й екологічними. У всіх розвинених країнах розвиток економічних і соціальних факторів інфраструктури є збалансованим. На жаль, в Україні існує низка проблем, особливо гостро постає питання поводження з відходами, тому що відсутні сміттєпереробні заводи. Для вирішення проблем інвестування саме в екологічні проекти необхідна, безумовно, підтримка держави. Доцільно й можливо застосувати досвід іноземних країн. Так, у статті запропоновано розрахунок ефекту від інвестицій в охорону навколишнього середовища.

Ключові слова: екологічні інвестиції, природоохоронна діяльність, екологічна інфраструктура, інфраструктура природоохоронної діяльності, «зелена» економіка, екологічний бізнес.

В статті розглянуто проблему інвестицій в природоохоронну діяльність,

акцентовано увагу на розвитку інфраструктури екологічних інвестицій. Інвестиційна діяльність передбачає не тільки отримання прибутку, але й рішення соціальних проблем, в частности охорону навколишнього середовища. Однак сьогодні актуальним постає питання не просто інвестування, а екологічного інвестування, оскільки навколишнє середовище відіграє неабияку роль у розвитку та забезпеченні добробуту країни. Предложено ряд мер, которые будут способствовать инвестированию именно в те отрасли, которые будут не только инновационными, но и экологическими. Во всех развитых странах развитие экономических и социальных факторов инфраструктуры является сбалансированным. К сожалению, в Украине существует ряд проблем, особенно остро стоит вопрос обращения с отходами, потому что отсутствуют мусороперерабатывающие заводы. Для решения проблем инвестирования именно в экологические проекты необходима, безусловно, поддержка государства. Целесообразно и возможно применить опыт зарубежных стран. Так, в статье предложен расчет эффекта от инвестиций в охрану окружающей среды.

Ключевые слова: экологические инвестиции, природоохранная деятельность, экологическая инфраструктура, инфраструктура природоохранной деятельности, «зеленая» экономика, экологический бизнес.

УДК 338.2;330.322.1:504.06

<https://doi.org/10.32843/bses.49-21>

Немченко В.В.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри обліку та аудиту
Одеська національна академія
харчових технологій

Румянцев І.В.

аспірант
Одеська національна академія
харчових технологій

Nemchenko Valerii

Odessa National Academy of Food
Technologies

Rumiantsev Ihor

Odessa National Academy of Food
Technologies

The article deals with the problem of investments in environmental activities, and focuses on the development of environmental investment infrastructure. Investment plays a key role in the balanced development of the individual, enterprise, economy, country, population. However, today, the issue is not just about investment, but about environmental investment, since the environment plays an important role in the development and welfare of the country. Investment activity involves not only making a profit, but also solving social problems, including environmental protection. Unfortunately, in Ukraine, entrepreneurs purchase pre-owned equipment that is usually non-innovative and non-environmentally green-friendly, which impedes development, damages the environment and the health of the population. A number of measures are proposed that will encourage investment in those industries that will be not only innovative but also environmentally friendly. Formation of modern infrastructure of the investment market and environmental activities also depend on the investment climate in the country. In all mature economies, the development of economic and social factors in infrastructure is balanced. Unfortunately, there are a number of problems in Ukraine, especially the waste management issue, because there is no garbage recycling plant. The state support is certainly needed to solve the problems of investing in environmental projects. There is also a need for an adequate infrastructure for environmental protection – the creation and production of environmental equipment, the organization and preparation of waste, their disposal. It is a wise measure and really possible to apply the experience of foreign countries. Thus, the article proposes to calculate the effect of investments in environmental protection. The low social standard of living of the population does not contribute to the investment activity and the formation of the investment structure of the market, the infrastructure of environmental activity. In turn, raising the standard of living is possible only in the conditions of reforming the whole economy, the formation of an innovation-investment model of development.

Key words: environmental investments, environmental-related activity, ecological infrastructure, environmental planning, green economy, ecological business.

Постановка проблеми. Інвестиції відіграють ключову роль у збалансованому розвитку індивіда, підприємства, економіки, країни, населення. Сьогодні кожен інвестує у свій розвиток, здобуваючи освіту, підприємства, зокрема придбає

обладнання, різні активи, цінні папери. Однак сьогодні актуальним постає питання не просто інвестування, а екологічного інвестування, оскільки навколишнє середовище відіграє неабияку роль у розвитку та забезпеченні добробуту країни. Так,

на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2020 році питання захисту екології та взаємодія бізнесу й клімату були одними з головних. Так, пропонується якомога швидше ввести нові «зелені» податки для підприємств і перевести літаки й кораблі на водневе паливо до 2030 року, щоби запобігти підвищенню температури у світі [1]. Питання розвитку інфраструктури гостро постає, його необхідно вирішувати негайно. Інфраструктура екологічних інвестицій – це проблема країни загалом, тому держава має вжити низку заходів для того, щоб її вирішити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню проблем інновацій, зокрема екологічних, присвячено низку публікацій як вітчизняних, так й іноземних вчених. Зокрема, Л.В. Боровік розглядає інвестиційну політику розвитку сільського господарства України, О.В. Довгаль вивчає розвиток регіонального ресурсного потенціалу сільських територій, Ю.М. Мельник досліджує теоретико-методологічні засади регулювання розвитку промисловості в національній економіці, Л.Дж. Гітман та М.Д. Джонк розглядають основи інвестування. Вчені Міжнародної асоціації соціального забезпечення розглядають роль інфраструктури у забезпеченні стабільного розвитку країни.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем і ролі екологічних інвестицій у розбудові збалансованої економіки країни, аналіз досвіду іноземних країн, пропозиція шляхів подолання проблеми екологічного інвестування, а також пропозиція розрахунку економічного ефекту від інвестицій у природоохоронну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У реформуванні економіки велике значення мають інвестиції. Інвестування стосується збільшення капітальних активів і, як правило, включає інвестиції бізнесу, інвестиції у власність (житло) та інвестиції урядів у соціальний капітал. Інвестиції в бізнес складають від 65% до 85% від загального обсягу інвестицій у більшості країн G7.

Існує думка про те, що фірми інвестують з двох основних причин: по-перше, можуть знадобитися інвестиції для заміни зношених або несправних машин, обладнання чи будівель (це називається споживанням капіталу й виникає внаслідок постійної амортизації основних фондів); по-друге, інвестиції можуть бути здійснені для придбання нової техніки, обладнання чи будівель задля збільшення виробничих можливостей (це зменшить довгострокові витрати, підвищить конкурентоспроможність та прибуток) [2].

З цим не можна не погодитись, адже дійсно, в умовах жорсткої конкуренції та обмежених ресурсів, фінансів підприємці, якщо й займаються інвестиціями, то загалом лише для задоволення потреби зношених ресурсів або придбання нових. Прикро, але часто в Україні придбають облад-

нання, яке вже не нове, неінноваційне й неекологічне, що стримує розвиток, наносить шкоду довкіллю та здоров'ю населення.

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, за допомогою яких створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [3].

Отже, це свідчить про те, що інвестиційна діяльність передбачає не лише отримання прибутку, але й вирішення соціальних проблем, зокрема охорони навколишнього середовища. На жаль, більшість підприємців забуває про соціальний ефект, забруднюючи екологію, що є негативним явищем. Більш того, в охороні навколишнього середовища підприємства навіть не завжди зацікавлені, тому що екологічні інвестиції можуть сприяти зростанню витрат і зменшенню прибутку та рентабельності виробництва. У зв'язку з цим виникає потреба втручання держави. Вона повинна створювати такі умови для підприємств, які будуть зацікавлені в природоохоронній діяльності. Дії можуть включати зменшення відповідних податків, індикативне планування та використання інших економічних важелів тощо. Так, наприклад, індикативне планування кількості утилізованих відходів підприємствам дасть змогу не тільки краще контролювати, але й прогнозувати витрати. Ось чому Ю.М. Мельник пише, що для індикативного планування розвитку промислової галузі необхідне здійснення великої цілеспрямованої інформаційно-аналітичної роботи, яка дасть змогу оцінити промисловий потенціал національного макроекономічного середовища та дослідити характер впливу відповідних чинників, обґрунтувати варіанти пріоритетного розвитку у стратегічному аспекті, розрахувати значення індикаторів на запланований період з орієнтацією на кількісну та якісну ознаки [4].

Таким чином, інвестиції у природоохоронну діяльність підприємств передбачають поєднання ринкових та державних методів регулювання.

Інфраструктура різноманітна. Інфраструктурні активи надають основні послуги для суспільства, такі як переміщення та зберігання товарів, даних чи ресурсів, а також послуги для людей, такі як охорона здоров'я, житло чи транспорт. Часто ці активи функціонують на монополістичній основі, а визначаються або регулятивною структурою, або довгостроковими контрактами [5, с. 7].

За останнє десятиліття відбулася трансформація у власності на світову економічну інфраструктуру. Поєднання потужного запасу активів та потреба урядів та компаній у всьому світі скоротити борг привели до того, що в інфраструктурні активи вкладено 1,7 трлн. дол.

Докази останніх показників свідчать про те, що багато інвесторів цінують потреби та суспільний статус своїх активів, а також несуть відповідальність, віддані управителю на довгостроковій перспективі. Однак ця суттєва зміна принесла свої переваги та проблеми цим інфраструктурним активам під час управління [6].

Так, вчені Міжнародної асоціації соціального забезпечення розділяють інфраструктуру на економічну та соціальну (рис. 1).

У всіх розвинених країнах розвиток економічних і соціальних факторів є збалансованим. Однак прикро, що в Україні існує низка проблем щодо кожної сфери, а особливу увагу слід приділити саме поводженню з відходами.

Так, важливим напрямом інвестицій у природоохоронну діяльність є утилізація відходів. Для утилізації відходів потрібна не тільки допомога держави, значні кошти, але й відповідна інфраструктура ринку. Відповідно, до інфраструктури ринку відносять інвестиційні банки, компанії, фондові біржи, небанківські установи, проєктні, будівельні фірми тощо.

Вжиття деяких заходів уже відбулось, наприклад у рамках міжнародного бізнес-форуму "Odessa 5T Summer Business Days" підписали меморандум про наміри будівництва в Одесі сміттепереробного заводу [7].

Проте, на нашу думку, для охорони навколишнього середовища, утилізації відходів сьогодні зовсім недостатньо створення інфраструктури інвестиційного ринку. Безумовно, інфраструктура інвестиційного ринку вимагає вдосконалення, зокрема розвитку кредитування реального сектору економіки, формування вітчизняного ринку цінних паперів, зміни нестабільного законодавства, але необхідна також відповідна інфраструктура природоохоронної діяльності, зокрема створення відповідних підприємств, які випускають екологічне

обладнання, організацію та заготовку відходів, їх утилізацію. Така інфраструктура в Україні майже відсутня. Економіка стане тоді екологічною, безпечною для суспільства, коли будуть створені ефективна інфраструктура інвестиційного ринку та ефективна інфраструктура природоохоронної діяльності. Одна інфраструктура доповнює іншу.

Створення інфраструктури природоохоронної діяльності дасть змогу не тільки покращити екологічне становище в країні, але й створити додаткові робочі місця, економити сировину та енергоносії, збільшувати ВВП, надходження до бюджету.

Не можна погодитись із сучасною економічною політикою, у якій підкреслюється, що власні інвестиції в країні відсутні, тому треба залучати іноземні.

Також можна перейняти досвід багатьох країн, які вже досягли успіху в утилізації сміття та подальшій його переробці. Майже 90% склотари в Німеччині зроблено з переробленої сировини. За кожен здану пластикову пляшку людина отримує грошову винагороду. Велика частина сміття в Німеччині спалюється. Пар поступає на електростанції, де змушує працювати генератори. Так, наприклад, в одному тільки Берліні майже 12% електроенергії, необхідної для домогосподарств, виробляється таким чином.

Іншим варіантом утилізації є ферментація, коли зі сміття отримують майже чистий метан. Їм, наприклад, заправляють сміттєзбиральні машини або громадський транспорт.

Так, держава може створити економічні важелі впливу на населення. Наприклад, у Швеції за кожні 5 кілограмів побутових відходів жителю доведеться заплатити від 2 до 3 франків [8].

Ми вважаємо, що цей досвід доцільно застосувати в нашій країні. Завдяки цьому забезпечаться екологічна, економічна, соціальна складові частини.

Соціальні	лікарні
	школи
	стадіони
	забезпеченність житлом
	тощо
Економічні	транспорт (дороги, мости, порти, аеропорти, залізниці тощо)
	комунікація (мобільний зв'язок, Інтернет)
	комунальне господарство (поставка газу, електропостачання, водопостачання, відновлювальна енергія, поводження з відходами)

Рис. 1. Приклад інфраструктури

Джерело: складено за [5, с. 7]

Особливість інвестицій в охорону навколишнього середовища дає змогу прискорити темпи економічного зростання, яке зможе збільшити інвестиційний потенціал у майбутньому. Крім того, інвестиції у природоохоронну діяльність дають змогу отримати додатковий ефект в агропромисловому комплексі, лісному господарстві від покращення здоров'я населення. Це дасть можливість зекономити та зменшити фінансування на охорону здоров'я.

Так, ефект від інвестицій в охорону навколишнього середовища, на нашу думку, можна визначити таким чином:

$$\text{Еінс}=(\text{ПШ}+\text{Енг})\div\text{Іінс}, \quad (1)$$

де ПШ – попереджена шкода навколишньому середовищу; Іінс – інвестиції у навколишнє середовище; Енг – ефект у різних галузях економіки.

Не випадково з урахуванням важливості інвестицій в охорону навколишнього середовища Єврокомісія підтримала рішення Європейського інвестиційного банку з 2021 року відмовитись від фінансування різних проектів, пов'язаних з використанням органічного палива. Фінансовий інститут ставить таку мету: до 2030 року спрямувати 1 трильйон євро на розвиток відтворювальних джерел енергії, а також технологій її ефективного використання та розподілу [9, с. 28].

Сьогодні можна стверджувати, що інфраструктура майже відсутня, тому інвестиції у природоохоронну діяльність майже не надходять, про що свідчить статистична інформація (рис. 2, 3).

Ми спостерігаємо перевищення витрат над інвестиціями в охорону навколишнього серед-

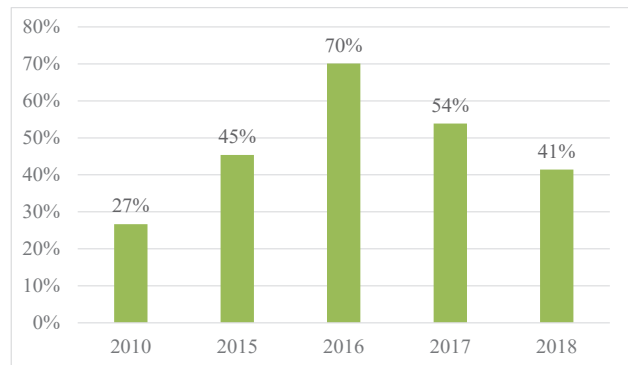

Рис. 3. Співвідношення витрат та інвестицій на охорону навколишнього природного середовища

Джерело: складено за [10]

овища. Станом на 2018 рік фінансування за рахунок власних коштів підприємств та організацій становило 86,9%, коштів державного та місцевих бюджетів – 6,7%, інших джерел – 6,4%.

Частка підприємств, які впроваджують інвестиції в практичну діяльність, становить лише 16,2% (станом на 2017 рік). На жаль, ця цифра характеризує сукупні інвестиції, а не тільки інвестиції в охорону навколишнього середовища, проте можна стверджувати, що це є досить низьким показником [10]. Це свідчить про те, що держава має сприяти пошуків інвестицій, створювати економічні важелі та стимули для інвестування.

Так, в Україні у XXI столітті відсутні сміттєпереробні заводи, замість яких на величезних територіях існують сміттєзвалища. Вони забруднюють

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів за 2010–2018 роки, млн. грн.

Джерело: складено за [10]

довкілля й наносять шкоду здоров'ю населення та тварин.

У створенні природоохоронної інфраструктури та інфраструктури інвестиційного ринку важливу роль відіграє держава, яка зобов'язана не тільки виділяти кошти, але й планувати інвестиції на утилізацію відходів.

Слід відзначити, що формування цієї інфраструктури також залежить від інвестиційного клімату в державі, під яким розуміють сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, які дають змогу за мінімального ризику залучати інвесторів у проекти.

Низький життєвий рівень населення, проблеми й недовіра до банківської системи, нестабільне законодавство, корупція не дають змогу залучати інвестиції, як зовнішні, так і внутрішні [11].

Стримує інвестиційний клімат також формування інфраструктури відтворення трудових ресурсів в Україні.

По-перше, прожитковий мінімум не забезпечує відтворення робочої сили. Більшу частку свого доходу населення витрачає на харчування та комунальні платежі. По-друге, високий рівень безробіття, низькі зарплати змушують молодь емігрувати. В результаті смертність значно перевищує народжуваність, що зменшує надходження до бюджету й можливості формування відповідної інфраструктури. Разом з населенням здійснюється відтік капіталу. По-третє, відбувається старіння населення, що також не сприяє інвестиційним можливостям країни. Цікаву залежність інвестиційного ризику й поточного доходу від віку розглядає Л.Дж. Гітман та М.Д. Джонк [12, с. 817].

Стримуючим фактором розвитку природоохоронної інфраструктури є велика зовнішня заборгованість держави, яка погашається за рахунок емісії облігацій під високі відсотки іноземним інвесторам, що ускладнює інвестиційне становище в майбутньому.

Інвестор також відслідковує податкову та грошову політику, яка, на жаль, сприяє лише сировинному, неінноваційному, неекологічному розвитку. Погіршенню екологічного становища буде сприяти також впровадження ринку землі без відповідних заходів держави щодо покращення її родючості. Аналогічної думки дотримується Л.В. Боровік, який пише, що «недосконалість вітчизняного законодавства, відсутність дієвих механізмів захисту вкладених коштів, високий рівень корупції та низка інших негативних чинників є загрозою інвестування у земельні та водні ресурси, що знижує рівень ефективності використання цього важливого природного потенціалу» [13, с. 50]. Внесення кількості добрив уже сьогодні недостатньо для компенсації винесення поживних речовин з ґрунту врожаєм сільськогосподарських культур. Господарський винос складається з кількості поживних

речовин, яка вилучається з поля разом з основною та побічною продукцією після її вивезення з поля під час збирання. Наприклад, при урожаї пшениці 40 ц з 1 га із зерном і соломом в середньому виноситься 130 кг/га азоту, 50 кг/га фосфору, 62 кг/га калію. Сільськогосподарські товаровиробники не вносять у достатній кількості органічних добрив, що пов'язане з різким скороченням поголів'я тварин [14, с. 135, 138]. Все це загрожує випуску екологічної продукції, знижує конкурентоздатність вітчизняних підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. Інвестиційна діяльність передбачає не тільки отримання прибутку, але й вирішення соціальних проблем, зокрема охорону навколишнього середовища. В охороні навколишнього середовища не завжди зацікавлені підприємства, тому що екологічні інвестиції сприяють іноді зростанню витрат і зменшенню прибутку та рентабельності виробництва. У зв'язку з цим виникає потреба втручання держави.

1) Для охорони навколишнього середовища, утилізації сьогодні зовсім недостатньо створення інфраструктури інвестиційного ринку. Необхідна також відповідна інфраструктура природоохоронної діяльності, а саме створення та виробництва екологічного обладнання, організації та заготовки відходів, їх утилізації.

2) Формування сучасної інфраструктури інвестиційного ринку та природоохоронної діяльності також залежить від інвестиційного клімату у державі. Стримує інвестиційний клімат і формування інфраструктури відтворення трудових ресурсів України велика зовнішня заборгованість держави, яка погашається за рахунок емісії облігацій під високі відсотки, що ускладнює інвестиційне становище в майбутньому.

3) Низький рівень життя не сприяє інвестиційній діяльності та формуванню інвестиційної структури ринку, інфраструктури природоохоронної діяльності. Підняття життєвого рівня є можливим лише в умовах реформування всієї економіки, становлення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закіянов Д.В. «Капіталізм мертвий!», або 10 головних меседжів Давосу. *Mind.ua*. URL: https://mind.ua/publications/20206914-kapitalizm-mertvij-abo-10-golovnih-mesedzhiv-davosu?fbclid=IwAR1kLObMTmlH7awaj5gMLwTO7Je1zbJAMTXwL5eJ4itRiJw_NR0d7GmlvW0 (дата звернення: 23.01.2020).
2. Investment spending. *Economics Online*. URL: https://www.economicsonline.co.uk/Managing_the_economy/Investment.html (дата звернення: 10.01.2020).
3. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. *Верховна*

Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 23.11.2019).

4. Мельник Ю.М. Теоретико-методологічні засади регулювання розвитку промисловості у національній економіці : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 365 с.

5. Willis Towers Watson. *Infrastructure investment: International Social Security Association*. Geneva : International Social Security Association, 2019, 30 p.

6. Global infrastructure investment: The role of private capital in the delivery of essential assets and services. PwC. 2017. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/capital-projects-infrastructure/publications/global-infrastructure-investment.html> (дата звернення: 12.12.2019).

7. В Одессе построят мусороперерабатывающий завод. *Центр журналистских расследований*. URL: <https://nikcenter.org/newsItem/52984> (дата звернення: 04.10.2019).

8. Мордовцев М.М. Для чего Швеция скупает мусор? Мировой опыт борьбы со свалками. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/2039005-dla-cego-svecia-skupaet-musor-mirovoj-opyt-borby-so-svalkami.html> (дата звернення: 20.10.2019).

9. Владов В.В. Как удешевить цивилизацию. *Business Zavarник*, декабрь 2019 – январь 2020. С. 28–29.

10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.01.2020).

11. Nemchenko V., Nemchenko G. Investment potential of Ukraine and the possibilities of its use. *Food Industry Economics*. 2017. № 9 (4). URL: <https://doi.org/10.15673/fie.v9i4.746>.

12. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования. Москва : Дело, 1997. 1008 с.

13. Боровік Л.В. Інвестиційна політика розвитку сільського господарства України: теорія, методологія, практика : монографія. Херсон : Айлант, 2019. 292 с.

14. Довгаль О.В. Розвиток регіонального ресурсного потенціалу сільських територій: теорія, методологія, практика : монографія. Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2018. 312 с.

REFERENCES:

1. Zakiyanov D.V. (2020) "Kapitalizm mertvyi!", abo 10 holovnykh mesedzhiv Davosu ["Capitalism is Dead!", Or the 10 Major Davos Messages]. Mind.ua. Available at: https://mind.ua/publications/20206914-kapitalizm-mertvij-abo-10-golovnih-mesedzhiv-davosu?fbclid=IwAR1kLObMTmIH7awaj5gMLwTO7Je1zbJAMTXwL5eJ4itRiJw_NR0d7GmlvW0 (accessed 23 January 2020).

2. Investment spending. Economics Online. Available at: <https://www.economicsonline.co.uk/Manag>

ing_the_economy/Investment.html (accessed 10 January 2020).

3. Law of Ukraine (1991). "Pro investytsiynu diyal'nist'" [On Investment Activity]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (accessed 23 November 2019).

4. Mel'nyk Yu.M. (2019) Teoretyko-metodolohichni zasady rehulyuvannya rozvytku promyslovosti u natsional'niy ekonomitsi [Theoretical and methodological principles of regulation of industrial development in the national economy]. Kherson. OLDI-PLYUS. (in Ukrainian)

5. Willis Towers Watson (2019) *Infrastructure investment*. International Social Security Association. Geneva, pp. 30.

6. PwS (2017) *Global infrastructure investment: The role of private capital in the delivery of essential assets and services*. Available at: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/capital-projects-infrastructure/publications/global-infrastructure-investment.html> (accessed 12 December 2019).

7. Journalist Investigation Center (2019) V Odesse postroyat musoropererabativayushchyy zavod [Waste processing plant will be built in Odessa]. Available at: <https://nikcenter.org/newsItem/52984> (accessed 4 October 2019).

8. Mordovtsev M.M. (2016). Dlya cheho Shvetsyya skupaet musor? Myrovoy opit bor'bi so svalkamy [Why does Sweden buy garbage? World experience in landfill management]. Available at: <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/2039005-dla-cego-svecia-skupaet-musor-mirovoj-opyt-borby-so-svalkami.html> (accessed 20 October 2019).

9. Vladov V.V. (2019) Kak udeshevyt' tsyvylyzatsyyu. [How to make civilization cheaper]. *Business Zavarник*, p. 28–29.

10. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020). Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 14 January 2020).

11. Nemchenko V., Nemchenko G. (2017). Investment potential of Ukraine and the possibilities of its use. *Food Industry Economics*, 9 (4). <https://doi.org/10.15673/fie.v9i4.746>.

12. Hytman L. Dzh., Dzhonk M.D. (1997). *Osnovy ynvestyrovaniya*. [Fundamentals of investing]. Moscow : Delo. (in Russian)

13. Borovik L.V. (2019). *Investytsiyna polityka rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Investment policy of agricultural development of Ukraine: theory, methodology, practice]. Kherson : Aylant.

14. Dovhal' O.V. (2018). *Rozvytok rehional'noho resursnoho potentsialu sil's'kykh territory: teoriya, metodolohiya, praktyka*. [Development of regional resource potential of rural territories: theory, methodology, practice]. Mykolayiv : FOP Shvets' V.M., pp. 312.

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

АНАЛІЗ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

ANALYSIS OF QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION IN UKRAINE

УДК 330.59:364.2

<https://doi.org/10.32843/bses.49-22>

Галайко Н.В.

старший викладач кафедри економіки та економічної безпеки

Львівський державний університет внутрішніх справ

Столяренко О.О.

старший викладач кафедри економіки та економічної безпеки

Львівський державний університет внутрішніх справ

Кравчук О.В.

студент

Львівський державний університет внутрішніх справ

Halaiko Nataliia

Lviv State University of Internal Affairs

Stoliarenko Olena

Lviv State University of Internal Affairs

Kravchuk Olena

Lviv State University of Internal Affairs

У статті охарактеризовано теоретичні засади дослідження рівня та якості життя населення, проаналізовано етимологію терміна «якість життя населення», надано власну дефініцію категорії «якість життя населення». Проведено оцінювання якості життя населення в умовах сучасної України. Розраховано ланцюгові та базисні показники факторів непрямої дії на якість життя населення. Зокрема, проаналізовано зміну в динаміці коефіцієнтів, які характеризують демографічну ситуацію в країні, фінансове становище особи, рівень освіти, охорону здоров'я, криміногенну ситуацію та соціальний захист населення. Зазначено, що протягом останніх років відбуваються природне скорочення населення, збільшення міграційних процесів. Серед факторів непрямого впливу на якість життя населення особливу увагу приділено показникам фінансової безпеки особи, зокрема проаналізовано індекс людського розвитку, коефіцієнт Джині та інтегральний показник фінансової безпеки. Окреслено шляхи покращення якості життя.

Ключові слова: якість життя населення, методологія оцінювання якості життя, інтегральний показник фінансової безпеки особи, фактори прямої та непрямої дії на якість життя, індекс Джині.

В статье охарактеризованы теоретические основы исследования уровня и качества

жизни населения, проанализирована этимология термина «качество жизни населения», представлена собственная дефиниция категории «качество жизни населения». Проведено оценивание качества жизни населения в условиях современной Украины. Рассчитаны цепные и базисные показатели факторов косвенного действия на качество жизни населения. В частности, проанализировано изменение в динамике коэффициентов, характеризующих демографическую ситуацию в стране, финансовое положение лица, уровень образования, здравоохранение, криминальную ситуацию и социальную защиту населения. Указано, что в течение последних лет происходят естественное сокращение населения, увеличение миграционных процессов. Среди факторов косвенного влияния на качество жизни населения особое внимание уделено показателям финансовой безопасности личности, в частности проанализированы индекс человеческого развития, коэффициент Джини и интегральный показатель финансовой безопасности. Обозначены пути улучшения качества жизни.

Ключевые слова: качество жизни населения, методология оценивания качества жизни, интегральный показатель финансовой безопасности лица, факторы прямого и косвенного действия на качество жизни, индекс Джини.

The quality of life of the population is the satisfaction of all needs of the population, taking into account safe environmental conditions, psychological safety, health, welfare, well-being and other factors. In today's context, the quality of life of the population is one of the integral criteria for the development of society that requires detailed analysis, evaluation and search for strategic directions for improving the quality of life. The article uses the methods of analysis and synthesis, system approach, logical generalization and coefficient analysis. Theoretical principles of the study of the level and quality of life of the population are characterized, the etymology of the term "quality of life of the population" is analyzed, and the definition of the category "quality of life of the population" is given. The estimation of the quality of life of the population in the conditions of modern Ukraine is conducted. Chain and baseline indicators of factors of indirect effect on the quality of life of the population have been calculated. In particular, the changes in the dynamics of the coefficients characterizing the demographic situation in the country, the financial situation of the individual, the level of education, health care, criminogenic situation and social protection of the population are analyzed. It is noted that in recent years there has been a natural decrease in population and an increase in migration processes. It is emphasized that due to the armed conflict in the east and south of our country, the fall of the currency, the difficult economic situation, the financial security of the individual and the purchasing power of the population during 2018 has deteriorated. Among the factors that have an indirect impact on the quality of life of the population, particular attention is paid to the indicators of financial security of a person, in particular, the index of human development, the Gini index and the integral index of financial security are analyzed. The ways to improve the quality of life are outlined. They are: the reduction of poverty, the improvement of living conditions of socially vulnerable groups, the competent pension reform, the provision of high quality food to the population, the increase of employment rate, the sustainable GDP growth, the promotion of healthy lifestyle and personal development of citizens, the provision of good products for immunization of the population, the introduction of innovative approaches to diagnostics of diseases.

Key words: quality of life of the population, methodology of quality of life assessment, integral index of financial security of the person, factors of direct and indirect impact on quality of life, Gini index.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах, політичних змінах та за наявного воєнного конфлікту на Сході України одним з найважливіших завдань державної політики стає підвищення якості життя громадян. Якість життя населення є головним критерієм оцінювання добробуту суспільства. Щоб оцінити умови людського існування, перш за все необхідно дослідити вплив

факторів прямої та непрямої дії, а також визначити ключові соціальні та економічні чинники, під дією яких покращується життя громадян, зменшується чисельність населення, яке перебуває за межею бідності, зростають соціальні стандарти. Для цього потрібно дослідити наявні науково-методичні підходи до визначення рівня добробуту населення та вдосконалити систему показників якості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

З огляду на те, що велике значення для соціального благополуччя населення мають всі компоненти, що визначають рівень добробуту, проблема якості життя знайшла місце в наукових працях багатьох учених. Зокрема, серед закордонних науковців значну увагу питанню якості життя та її оцінюванню приділяли Адам Сміт, Вільям Петті, Давід Рікардо, Карл Маркс, Альфред Маршалл, Вільфредо Парето, Дж. Кеннеді, Л. Джонсон. Вони розглядали якість життя через призму економічних категорій, добробуту населення, взаємозалежностей доходів та витрат населення. Особливо варто відзначити праці Алвін Тоффлера, який виділяє економічний, екологічний та психологічний аспекти якості життя.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних засад дослідження рівня та якості життя населення, методичних підходів до оцінювання якості життя населення України й визначення шляхів підвищення рівня добробуту. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання, як характеристика теоретичного підходу до якості життя; розгляд сучасних підходів до оцінювання та методології дослідження якості життя; аналіз концепцій дослідження рівня життя населення; аналіз факторів прямої та непрямої дії на якість життя населення; пропозиція напрямів підвищення якості життя населення України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «якість життя» вперше був використаний у 1963 році Дж. Кеннеді, роком пізніше – Л. Джонсоном [8, с. 7–8]. Із середини 60-х років категорія «якість життя» стала об'єктом дослідження в рамках вивчення так званих соціальних індикаторів. Проаналізувавши наукову літературу, можемо виділити три етапи еволюції поняття якості життя. Перший етап зародження термінології якості життя припадає на першу половину XIX століття. Представниками цього періоду були А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Кене, У. Петті, які намагалися встановити залежність та причини відмінності між рівнем отримуваної заробітної плати й задоволенням потреб працівника.

У другій половині XIX століття – 20-х роках XX століття розробляться економічні теорії добробуту й зароджується другий етап. Представники цієї епохи, зокрема, Е. Енгель, В. Парето, А. Маршала, А. Пігу, здійснюють практичні дослідження розвитку економіки та потреб суспільства, заробітної плати та вартості життя.

Третій етап розпочався у 20-х роках XX століття й триває досі. Основну увагу науковці приділяють практичній реалізації зменшення соціальної нерівності, дослідженню різниці доходів між верствами населення та подоланню бідності.

У табл. 1 наведено тлумачення терміна «якість життя» різними науковцями.

Таблиця 1

Етимологія терміна «якість життя»

Науковець, джерело	Визначення
І. Кант	Вище благо, яке є єдністю чесноти й благополуччя.
К. Маркс	Несамостійна категорія, розглянута в прямій залежності з образом, стандартом і стилем життя.
Дж.К. Гелбрейт	Суспільні блага, що даються особистості зі зростанням інтелектуальних потреб.
Дж. Форрестер	Ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб (результат комбінації різних статистичних величин, зокрема рівня злочинності, безробіття, доходів та споживання).
Р. Джонсен	Суб'єктивне задоволення, яке виражається або випробуване індивідом у фізичних, матеріальних та соціальних ситуаціях навіть за наявності якихось дефіцитів.
Алвін Тоффлер	А. Тоффлер виділяє три аспекти поняття «якість життя», а саме екологічний, економічний і соціальний. Екологічна складова частина включає боротьбу із забрудненням довкілля, вирішення проблем перенаселення в окремих регіонах, шумового забруднення. Економічні показники якості життя А. Тоффлер пов'язує із задоволенням нематеріальних потреб, що мають естетичний та психологічний характер (прагнення до краси, вишуканості, гарного настрою, позитивних емоцій, спокою або, навпаки, ризику). А. Тоффлер вводить поняття «психологічна економіка», стверджуючи, що на сучасному етапі структуру споживання починають визначати психологічні характеристики процесу споживання. Ми переходимо від економіки «кількісної» до економіки «психологічної», тому що володіємо вже кількісним змістом, спроможним нас задовольнити.
ЮНЕСКО	Ступінь відповідності умов життя людини її потребам. Сукупність факторів, що формують якість життя, включає середовище, що нас оточує, стан суспільства та якість людського капіталу.
Л.К. Джордж, Л. Берон (1980 рік)	Загальне здоров'я, функціональний статус, соціально-економічний статус, задоволення життям, самооцінка.
Б. Хугес (1990 рік)	Особиста свобода, виражене задоволення, фізичне й психічне здоров'я (благополуччя, соціально-економічний статус, якість навколишнього середовища, усвідомлена діяльність, соціальна інтеграція, культурні чинники).

Джерело: сформовано авторами на основі [2, с. 52–55]

На нашу думку, якість життя населення – це задоволення всіх потреб населення, враховуючи безпечні екологічні умови існування, психологічну безпеку, здоров'я, благополуччя, добробут та інші фактори.

Існують декілька концептуальних підходів до оцінювання якості життя. Відповідно до одного з них якість життя населення розглядається як економічний добробут (ВВП, індекс економічного добробуту), з іншої боку, якість життя слід характеризувати як багатовимірну характеристику, що виходить за рамки економічної теорії (модель оцінювання людського розвитку, індекс соціального здоров'я Мірінгофа). Разом із зазначеними підходами існують методика, відповідно до яких під час здійснення оцінювання умов життя населення поєднуються об'єктивістські та суб'єктивістські судження (індикатор журналу "Money Magazine"; трендовий індикатор Майерса; міжнародний індекс умов життя; німецька система соціальних індикаторів; голландський індекс умов життя, методика оцінювання якості життя за Ференсом та Пауерсом; індекс довіри споживачів; індекс центру охорони здоров'я по дослідженню якості життя; індикатор якості життя населення Всесвітньої організації охорони здоров'я).

Ми вважаємо, що всі методики для дослідженні якості життя потрібно розглядати в комплексі з використанням об'єктивістських та суб'єктивістських суджень, факторів прямої та непрямой дії на якість життя. Слід зазначити, що під час оцінювання якості життя населення перш за все необхідно класифікувати та систематизувати показники, які впливають на рівень добробуту, встановлювати їх значимість як з точки зору окремої людини, так і щодо суспільства загалом. До факторів, що мають непрямий вплив на якість життя населення, належать показники, що характеризують демографічну ситуацію, фінансове

забезпечення, освіту, охорону здоров'я, правове забезпечення, соціальне середовище [3, с. 4–7].

За даними Державної служби статистики чисельність наявного населення України упродовж січня-жовтня 2018 року зменшилась на 187,9 тис. осіб. За оцінкою статистичного відомства чисельність наявного населення в Україні на 1 листопада 2018 року становила 42 198,5 тис. осіб (рис. 1). На депопуляцію в Україні впливають такі чинники, як стан здоров'я населення, збільшення серцево-судинних захворювань, дитячих захворювань, погіршення здоров'я дітей, зменшення активності населення, погіршення харчового раціону.

Серед факторів непрямого впливу на якість життя населення важливе місце посідає фінансова безпека особи. Одними з таких показників є індекс людського розвитку та коефіцієнт Джині. Індекс Джині – це відстань між найбагатшими та найбіднішими верствами населення. В Україні цей показник, згідно з даними ООН, у 2018 році становить 26,30%, тоді як у Швеції – 27%. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України ім. М.В. Птухи доходи 10% найбагатших і 10% найбідніших українців з урахуванням тіньових доходів різняться у 40 разів. Індекс людського розвитку у 2017–2018 роках становив 0,751.

Звернемо увагу на те, що на якість життя населення вагомий вплив має бідність населення. Бідність – це такий економічний стан індивіда чи соціальної групи, за якого він чи вона не може задовольнити визначене коло мінімальних потреб, необхідних для підтримки життєдіяльності, збереження працездатності, забезпечення нормальних умов життя, відпочинку, тобто коли потреби людей перевищують наявні засоби для їх задоволення.

Глибина бідності – це дефіцит доходу у відсотках до межі бідності. Показник глибини бідності

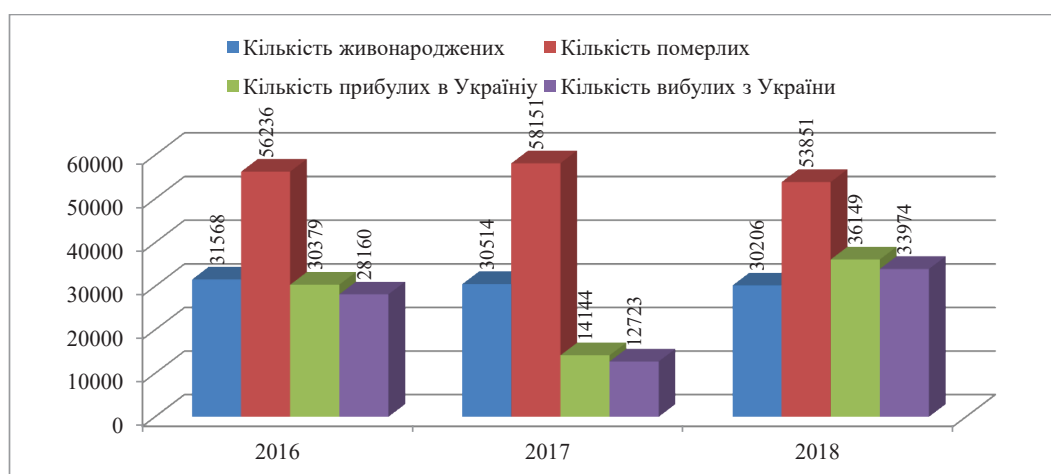

Рис. 1. Показники демографічної складової якості життя населення за 2016–2018 роки

Джерело: сформовано автором на основі [4]

у 2018 році за доходами нижче фактичного та законодавчо встановленого прожиткового мінімуму становить 20,1% та 13,9% відповідно, що є нижчим, ніж у 2017 році, на 0,9 та 3,3 в. п. Таким чином, спостерігаються загальне зменшення диференціації серед бідного населення й наближення його доходів до межі бідності. Найбільш вразливими соціально-демографічними групами населення є діти та особи віком від 75 років, рівень абсолютної бідності яких становить 35,0% та 31,9% відповідно.

Доходи населення у 2018 році становили 3 219,5 млрд. грн., витрати – 3 202,7 млрд. грн., приріст заощаджень – 16,8 млрд. грн. Наявний дохід у розрахунку на одну особу становив 57 908,6 грн. Також показником, який характеризує диференціацію доходів населення, є квінтільний коефіцієнт фондів. Квінтільний коефіцієнт фондів – це співвідношення сумарних доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення, рангованого за показником середньодушових еквівалентних доходів [7, с. 89–93]. У 2017 році квінтільний коефіцієнт становив 3,3 а у 2018 році – 3,2.

На рис. 2 зображено динаміку основних показників, що визначають рівень фінансової безпеки особи.

Отримавши загальний інтегральний показник фінансової безпеки особи протягом 2009–2018 років, можемо проаналізувати його динаміку та визначити стан добробуту людей. Протягом 2013–2015 років відбулося стрімке падіння узагальненого показника, а зараз ситуація плавно покращується (відбувається зростання показника, хоча повільними темпами). У 2017 році інтегральний показник фінансової безпеки становить 0,603, а у 2018 році – 0,697 [7, с. 89–93].

Система охорони здоров'я відіграє винятково важливу роль у забезпеченні високої якості життя громадян України. Показники здоров'я населення завжди були серед найважливіших індикаторів

соціального розвитку й добробуту суспільства. У рейтингу здоров'я від "The Legatum Prosperity Index 2018" Україна посідає сумне 137 місце зі 149 досліджуваних країн, пропустивши вперед не тільки розвинені західні країни, але й усі країни колишнього СРСР. Гірше, ніж в українців, здоров'я та медобслуговування тільки у жителів бідних арабських країн та Африки. Причинами цього є зростання бідності населення, погана екологія, стреси, а також неякісне харчування й нездоровий спосіб життя. Велике значення має також кризовий стан системи охорони здоров'я в Україні [1].

Переважаючими причинами смертності населення в Україні є хвороби системи кровообігу (66,48%). Високий відсоток також припадає на такі причини, як новоутворення (13,94%), зовнішні фактори (6,08%), хвороби органів травлення (4,20 %) та дихання (2,50%), а також інфекційні та паразитарні хвороби (1,95%) [5]. Найбільший відтік працівників спостерігається серед терапевтів, педіатрів, лікарів санітарно-протиепідемічної групи та психіатрів, а найнижчим є рівень укомплектованості штатних посад лікарів за такими спеціальностями, як патологоанатоми (54,7%); наркологи (68,3%); судові психіатри-експерти (54,7%); сімейні лікарі (72,1%); фтизіатри (73,2%) [5].

Рівень злочинності – це ще один фактор, що впливає на якість життя населення. У 2018 році в Україні зменшилася кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень порівняно з таким же періодом 2017 року з 420 тисяч до 386 тисяч. При цьому кількість тяжких та особливо тяжких злочинів з цього числа зменшилась на 11%, а саме зі 155 тисяч до 138 тисяч. Найбільший масив серед скоєних злочинів становлять крадіжки та шахрайства. Крім того, зменшилась кількість умисних вбивств, учинених на території держави, з 1 185 до 1 168. Більш ніж на чверть знизилась кількість розбійних нападів, а саме з 2 224 до 1 622. На 25% зареєстровано менше гра-

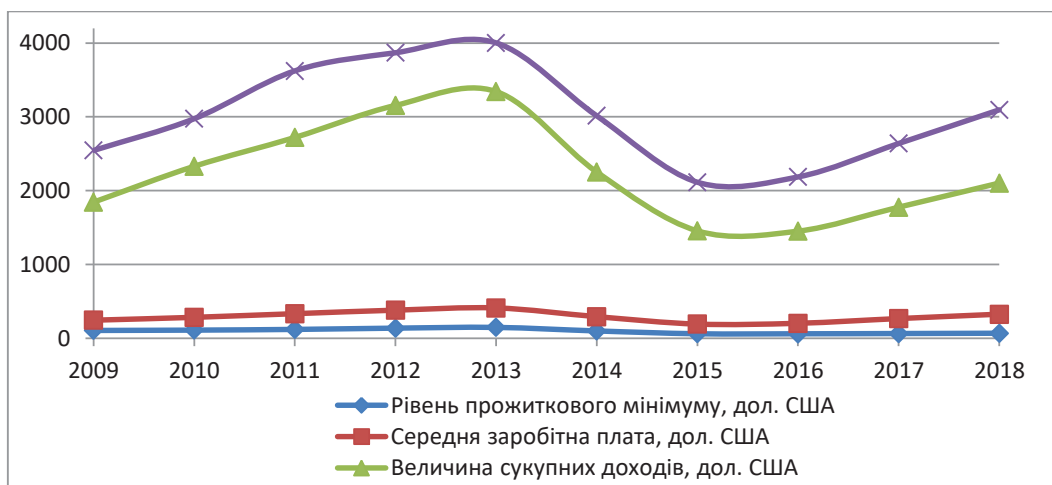

Рис. 2. Динаміка основних показників, що визначають рівень фінансової безпеки особи

бежів: у 2017 році їх було 14,2 тис., а цього року – 10,6 тис. [4]. У 2019 році таких злочинів зареєстровано 855 проти майже двох тисяч у 2014 році та майже 1,2 тис. у 2016 році. При цьому поліцейські розкрили 777 умисних вбивств. Це становить майже 91% від числа скоєних у 2019 році таких злочинів [6].

Також показниками, які впливають на якість життя населення, є кількість пенсіонерів та їхнє соціальне забезпечення. У 2018 році середній розмір пенсії осіб, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, становить 2 576,89 грн., за інвалідністю – 2 099,67 грн., а соціальні пенсії, довічне грошове утримання суддів у відставці становлять 27 041,20 грн.

Прямий вплив мають ті фактори, що безпосередньо підвищують або знижують якість життя окремої людини. Насамперед до них можна віднести умови життя. Цей фактор включає стан житлово-комунального господарства, доступність певних видів послуг, задоволеність базових потреб, вільний час та його використання, накопичення майна та цінностей [3, с. 4–7]. Факторами, що мають прямий вплив на якість життя населення, є якість трудового життя, умови життя, навколишнє середовище, задоволення життям.

Британські вчені заявили, що розробили тест, який дає об'єктивну оцінку як емоційного стану людини, так і її фізичного здоров'я. Загалом на основі такого простого анкетування можна виявити те, наскільки людина є задоволеною життям. Що цікаво, притому було виявлено зв'язок між задоволенням від життя та рівнем фізичного здоров'я. У ході дослідження задіяли понад три тисячі осіб старше 60 років. Згідно з британськими дослідженнями виявилось, що особи, котрі були менше за інших задоволені своїм життям, утричі частіше потерпали через проблеми зі здоров'ям чи руховою активністю.

У Львівському державному університеті внутрішніх справ на факультеті управління та економічної безпеки здобувачі вищої освіти провели таке анкетування протягом 2018–2019 років. За даними соціологічного анкетування серед 100 опитаних респондентів рівень задоволення життям українців у 2018 році становив 3,5 бали, а у 2019 році – в середньому 3 бали з 4. Вік опитаних становив 18–45 років. Відповіді респондентів 18–30 років були від 3 до 4 балів, а респондентів 30–45 років – 2,5–3 бали. З проведеного опитування можна зробити висновок про те, що низький рівень життя більшості українців, фінансова та політична нестабільність у суспільстві, зниження рівня соціально гарантованої медичної допомоги, високий рівень безробіття, підвищення психічних та емоційних навантажень, пов'язаних з невпевненістю в майбутньому позначаються на показниках здоров'я населення України.

На національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку Україна», які були затвердженні на Саміті ООН, розроблено систему покращення сталого розвитку та якості життя до 2030 року.

Висновки з проведеного дослідження. Проаналізувавши фактори впливу на якість життя суспільства, можемо спостерігати, що відбувається депопуляція населення, існує тенденція до загального збільшення диференціації доходів, наближення доходів громадян до межі бідності, низьким є рівень фінансової безпеки особи, високим є рівень захворюваності за недостатньої кількості кваліфікованих лікарів, залишаються велика частина правопорушень та недостатнє соціальне забезпечення пенсіонерів, тому, на нашу думку, ключовими напрямками підвищення якості життя є:

- скорочення рівня бідності;
- покращення умов життя соціально вразливих верств населення;
- проведення якісної реформи пенсійного страхування;
- забезпечення населення якісними продуктами харчування;
- підвищення рівня зайнятості населення;
- стійке зростання ВВП;
- пропагування здорового способу життя та особистісного розвитку громадян;
- забезпечення якісними препаратами для імунізації населення, упровадження інноваційних підходів до діагностики захворювань.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The Legatum Prosperity Index 2018. URL: <https://www.prosperity.com/rankings> (дата звернення: 04.02.2020).
2. Дятлова В.В. Якість життя населення і соціальні стандарти: розвиток понятійно-категоріального апарату. *Менеджер*. 2015. № 1. С. 50–58.
3. Мандрикіна А.С. Якість життя населення в контексті соціально-економічного розвитку країни. *Державне будівництво*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_2_33A (дата звернення: 04.02.2020).
4. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.02.2020).
5. Офіційна веб-сторінка МВС України. URL: <https://mvs.gov.ua/ua> (дата звернення: 04.02.2020).
6. Смоквіна Г.А. Стан та заходи щодо поліпшення рівня життя і доходів населення. *Економіка розвитку*. 2011. № 4. С. 28–31.
7. Столяренко О.О., Галайко Н.В. Вплив соціальних та психологічних чинників на фінансову безпеку особи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2019. Т. 29. № 4. С. 89–93.
8. Федина К.М. Теоретичні аспекти впровадження «зеленої» економіки в Україні. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції*. 2013. Вип. 19. № 1. С. 216–224.

REFERENCES:

1. The Legatum Prosperity Index 2018. Available at: <https://www.prosperity.com/rankings> (accessed 04 February 2020).
2. Diatlova V.V. (2015) Yakist zhyttia naseleння i sotsialni standarty: rozvytok poniatiino-katehorialnoho aparatu [Quality of life and social standards: the development of the conceptual and categorical apparatus]. *Menedzher (Manager)*. 1, pp. 50–58.
3. Mandrykina A.S. (2013) Yakist zhyttia naseleння v konteksti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy [Quality of life of the population in the context of socio-economic development of the country]. *Derzhavne budyvnytstvo (State building)*. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_2_33A (accessed 04 February 2020).
4. Ofitsiina veb-storinka Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official web-site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 04 February 2020) (in Ukrainian).
5. Ofitsiina veb-storinka MVS Ukrainy [Official web-site of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Available at: <https://mvs.gov.ua/ua> (accessed 04 February 2020).
6. Smokvina G.A. (2011) Stan ta zakhody shchodo polipshennia rivnia zhyttia i dokhodiv naseleння [Conditions and measures to improve living standards and incomes of the population]. *Ekonomika rozvytku (Economics of development)*. 4, pp. 28–31.
7. Stoliarenko O.O., Halaiko N.V. (2019) Vplyv sotsialnykh ta psykholohichnykh chynnykiv na finansovu bezpeku osoby [The influence of social and psychological factors on a person's financial security]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy (Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine)*. 29. № 4, pp. 89–93.
8. Fedyna K.M. (2013) Teoretychni aspekty vprovadzhennia "zelenoi" ekonomiky v Ukraini [Theoretical aspects of the introduction of the "green" economy in Ukraine]. *Problemy ratsionalnoho vykorystannia sotsialno-ekonomichnoho ta pryrodno-resursnoho potentsialu rehionu: finansova polityka ta investytsii (Problems of rational use of socio-economic and natural resource potential of the region: financial policy and investments)*. 19. № 1, pp. 216–224.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ОБҐРУНТОВАНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ НОРМАТИВІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ГІДНОЇ ПРАЦІ

WAYS TO IMPROVE THE SOCIO-LABOR LEGISLATION RELIABILITY AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF THE DECENT WORK CONCEPT

УДК 330:331.101

<https://doi.org/10.32843/bsep.49-23>

Головач Н.В.

к.п.н., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Згалат-Лозинська Л.О.

к.е.н., доцент, докторантка кафедри економічної теорії, обліку та оподаткування
Київський національний університет будівництва і архітектури

Holovach Nataliia

Kyiv Interregional Academy of Personnel Management

Zgalat-Lozynska Liubov

Kyiv National University of Construction and Architecture

У статті розглянуто головні проблеми соціально-трудової сфери. Формування державної політики регулювання соціальних стандартів і гарантій забезпечується правовим, економічним, організаційним, інформаційно-оцінним блоками. Наведено позиції концепції гідної праці. Запропоновано такі напрями підвищення обґрунтованості соціально-трудова нормативів щодо реалізації концепції гідної праці, як осучаснення законодавства щодо державних соціальних стандартів та гарантій; осучаснення всієї діючої системи соціальних стандартів та гарантій; формування державних соціальних стандартів та нормативів на основі науково обґрунтованих принципів; перегляд політики соціального партнерства на підприємствах з відображенням стимулів та мотивів збереження й розвитку людського капіталу; визначення пріоритетних шляхів стимулювання розвитку трудового потенціалу; розроблення організаційно-економічного механізму управління оплатою праці; систематизація основних напрямів удосконалення використання та розвитку трудового потенціалу.

Ключові слова: концепція гідної праці, соціально-трудова сфера, соціально-трудова нормативи, соціальні гарантії, соціальні стандарти, державна соціальна політика.

В статье рассмотрены главные проблемы социально-трудова сфери. Формирование

государственной политики регулирования социальных стандартов и гарантий обеспечивается правовым, экономическим, организационным, информационно-оценочным блоками. Приведены позиции концепции достойного труда. Предложены такие направления повышения обоснованности социально-трудова нормативов по реализации концепции достойного труда, как актуализация законодательства о государственных социальных стандартах и гарантиях; актуализация всей действующей системы социальных стандартов и гарантий; формирование государственных социальных стандартов и нормативов на основе научно обоснованных принципов; пересмотр политики социального партнерства на предприятиях с отображением стимулов и мотивов сохранения и развития человеческого капитала; определение приоритетных путей стимулирования развития трудового потенциала; разработка организационно-экономического механизма управления оплатой труда; систематизация основных направлений совершенствования использования и развития трудового потенциала.

Ключевые слова: концепция достойного труда, социально-трудова сфера, социально-трудова нормативы, социальные гарантии, социальные стандарты, государственная социальная политика.

The article is devoted to the problems of social and labor sphere of Ukraine. The main problems of social and labor sphere are conditioned by the miscalculations in economic, political and social decisions of the public administration system are identified. The most vulnerable norm is the remuneration of the majority of employees of domestic enterprises, in particular state institutions, which exacerbates the decent work deficit. Formation of the state policy of regulation of social standards and guarantees is provided by legal, economic, organizational, information and evaluation blocks. The contents of these blocks are revealed. The main positions of the concept of decent work are presented: 1) opportunities for every able-bodied citizen to realize their own potential in the labor market; 2) opportunities for every able-bodied citizen to get a stable job; 3) productive employment with the opportunities to satisfy their own needs for the full existence of workers and their families; 4) conditions of equality in work activity; 5) occupational safety and health conditions; 6) respect for employees in their work activities; 7) freedom to participate in professional organizations and associations. The key directions of increasing the validity of social and labor standards for the implementation of the decent work concept are proposed: 1) updating the legislation on state social standards and guarantees; 2) updating of the whole existing system of social standards and guarantees; 3) formation of state social standards and norms on the basis of new scientifically grounded principles, which are oriented to ensuring the adequate standard of living of every citizen; 4) revision of the social partnership policy in enterprises, reflecting the incentives and motives for maintaining and developing human capital; 5) identification of priority ways of stimulating the development of labor potential; 6) development of organizational and economic mechanism for managing remuneration; 7) systematization of the main directions of improving the use and development of labor potential. Prospects for further research are to update the concept of decent work, which should take into account the latest trends in the transformation of social and labor sphere, to deprive of inactive and inappropriate time requirements of social and labor standards, fragmentation and superficiality of starting positions.

Key words: concept of decent work, social and labor sphere, social and labor standards, social guarantees, social standards, state social policy.

Постановка проблеми. Гідна праця кожного громадянина суспільства ґрунтується не тільки на його конституційному праві на працю та її гідних умовах, але й на його можливостях та прагненнях до самореалізації. Головну роль у цьому відіграє політика у сфері соціального захисту, що формується як на рівні держави, так і на рівні окремих організацій. Курс економічного розвитку України має бути спрямований на пріоритетність досягнення соціальних цілей, орієнтацію на людські цінності, створення необхідних умов для саморе-

алізації кожної особистості. Реалізація курсу економічного розвитку країни неможлива без створення умов безпечної, якісної, ефективної праці з гідною оплатою, що сприяє реалізації та розвитку трудового потенціалу як головного стратегічного ресурсу країни.

Вирішити проблеми соціально-трудова сфери країни можна шляхом реалізації концепції гідної праці на всіх рівнях економічної системи. Цей шлях реалізації має починатися із забезпечення можливостей кожного громадянина країни само-

реалізуватися у сфері праці, стимулювання трудової діяльності, забезпечення високого рівня якості життя працюючих, що відповідає загальному напрямку сучасного цивілізаційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасний теоретико-методологічний фундамент наукових досліджень проблематики соціальної спрямованості державної політики сформувавали Д. Богиня, І. Бондар, О. Грішнова, Т. Заяць, А. Колот, Е. Мейо, Ф. Тейлор, А. Файоль, М. Фоллет та інші науковці. Проблеми соціальних трудових нормативів розглянуті в роботах таких учених, як А. Зубкова, А. Колот, О. Герасименко, С. Савкова, О. Терещенко, Р. Яковлев. Водночас нові виклики сучасного інформаційного та цифронасиченого світу й відповідні йому соціальні перетворення потребують ретельного аналізу та розроблення адекватних управлінських рішень. Невирішеною частиною загальної проблеми залишається питання визначення напрямів підвищення обґрунтованості соціально-трудова нормативів як головного інструменту реалізації концепції гідної праці.

Постановка завдання. Проблема оптимального використання трудового потенціалу є питанням досягнення певного балансу. З одного боку, цим є одержання високих суспільно корисних результатів діяльності, а з іншого – максимальне використання трудового потенціалу кожного працівника через його самовіддачу в інтересах особистої самореалізації у сфері трудової життєдіяльності. Занадто складно досягти такого балансу в країні, де відсутній ефективний механізм регулювання соціальних стандартів і гарантій рівня життя населення.

Мета дослідження полягає у визначенні напрямів підвищення обґрунтованості соціальних трудових нормативів як інструменту реалізації концепції гідної праці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема якості трудового життя громадян України виходить зі встановлених державою соціальних стандартів рівня життя населення в певний період їх активної трудової діяльності. Соціальна функція, що впроваджується через систему соціально-трудова нормативів, є визначальною. До соціально-трудова нормативів належать прожитковий мінімум, мінімальний розмір заробітної плати та соціальних допомог; співвідношення розміру нарахованої заробітної плати й розміру прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати та нарахованої середньої, середньої величини доходів 10% найбільш заможної частини населення та середньодушового доходу 10% найбіднішої частини населення; тривалість робочого часу та періодичність проходження професійного навчання, підготовки; норми якості, зокрема рівноцінна оплата праці без будь-якої дискримінації, забезпечення безперервного професійного

навчання та розвитку працівників, їх участь в управлінні виробництвом. Ці показники можуть бути натуральними, вартісними, абсолютними та відносними. За одними й тими ж групами показників рівень соціально-трудова нормативів може варіюватися залежно від різних умов [1; 5]. Задля відображення рівня розвитку сучасного суспільства необхідною вимогою забезпечення гідності праці є обов'язковість, періодичність перегляду та розроблення соціально-трудова нормативів.

Очевидним є те, що сьогодні головні проблеми соціально-трудова сфери випливають з прорахунків економічних, політичних, соціальних рішень усієї системи державного управління, що продовжує поглиблювати дефіцит гідної праці. Головним ризиком стратегії розвитку України є неякісне управління всіма сферами економіки, що обумовлене економічною нестабільністю, станом невизначеності та динамічністю бізнес-середовища [8]. Широке коло цих проблем потребує негайного вирішення, а саме розроблення більш адекватних сучасному стану економіки країни механізмів та інструментів реалізації концепції гідної праці як передумови економічного розвитку та підвищення рівня якості життя громадян.

Головне призначення системи державного управління полягає в побудові умов для гідного життя громадян, розвитку економіки України та формуванні її зовнішньоекономічного іміджа. Треба враховувати те, що загальним для всіх людей як особистостей є бажання гідно жити та самореалізуватися впродовж усього життя. На жаль, це надважливе питання найбільше ігнорується управлінською елітою через пріоритетність власних вигід за рахунок абсолютної більшості громадян [2, с. 44].

Забезпечення гідної праці громадян України передбачає раціональну організацію праці, гідну стимулюючу оплату праці, впровадження та застосування нових технологій виробництва та управління, максимальне використання людського капіталу тощо, що сприятиме відтворенню та розвитку трудового потенціалу кожного підприємства, оптимізації соціально-трудова відносин загалом [3]. Умови забезпечення гідної праці громадян України розкриваються в концепції, що охоплює такі її основні позиції:

- можливості кожного працездатного громадянина знайти гідну роботу та реалізувати власний потенціал на ринку праці;
- можливості вільного вибору кожного працездатного громадянина такої форми зайнятості, що дає можливість отримати стабільність робочого місця та добровільність зайнятості;
- продуктивна зайнятість, що дає змогу працівникам отримувати необхідні кошти для повноцінного існування їх самих та їхніх сімей, дає можливість професійного та кар'єрного розвитку,

сприяє економічному розвитку галузі й країни загалом;

– умови рівності у трудовій діяльності, що задовольняє потреби персоналу у справедливих і рівних можливостях на виробництві (відсутність дискримінації у праці, можливості поєднання трудової діяльності з особистим життям та сімейними обов'язками);

– умови охорони та безпеки праці на виробництві (безпечні умови праці, наявність пенсійного забезпечення, можливості отримати допомогу в разі погіршення стану здоров'я, втрати роботи тощо);

– уважне ставлення до працівників та їх проблем, збереження людської гідності на роботі, що передбачає повагу до працівників, їх прав на вільне висловлювання власних поглядів, участь у прийнятті рішень стосовно умов роботи тощо;

– свобода професійних об'єднань, що передбачає можливість участі в професійних організаціях та об'єднаннях, створення представницьких органів та укладення колективних договорів [5, с. 12–13].

Реалізація концепції гідної праці сьогодні ускладнюється через відсутність напрямів підвищення обґрунтованості соціально-трудових нормативів. Найбільш вразливим нормативом є оплата праці більшості працівників вітчизняних підприємств, зокрема державних установ, що поглиблює дефіцит гідної праці. Наприклад, лікар вищої категорії державного закладу охорони здоров'я або доцент кафедри державного закладу вищої освіти сьогодні отримує заробітну плату трохи вищу за мінімальну (до 5 500–6 000 грн., тобто близько 2,5 прожиткових мінімумів згідно з проєктом бюджету 2019 року), тоді як рівень середньої заробітної плати за грудень 2019 року склав 12 263,61 грн. Відомо, що судді місцевих судів отримують до 40 420 грн. (близько 20 прожиткових мінімумів згідно з проєктом бюджету 2019 року). Крім того, надбавки та премії для більшості чиновників та урядовців сьогодні є захмарними й можуть перевищувати їх і так завищену заробітну плату у 5–6 разів. На нашу думку, не може бути так, щоб оплата праці державного чиновника значно перевищувала середню заробітну плату в країні (в окремих випадках це може бути й у 140 разів!), не може оплата праці бути відірваною від реального стану економіки України. Це лише одна з багатьох проблем, що підживлює процес трудової міграції працездатних громадян України. Негативними наслідками встановлення низьких трудових нормативів є корупція, порушення трудової дисципліни через незадовільну мотивацію та поєднання зайнятості на первинному та вторинному ринках праці, зниження рівня компетентності та відповідальності за виконувану роботу [5, с. 89].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що інвестиції в розвиток трудового потенціалу пов'язані з

положенням концепції гідної праці та підвищенням ролі в суспільстві середнього класу, представники якого становлять до 60–80% зайнятого населення в розвинутих країнах світу. Для цих осіб характерні високі рівні доходів, висока якість життя, зокрема висока якість трудового життя, високий професіоналізм, високий рівень освіти та культури, самозабезпечення висококваліфікованою працею, розвинута трудова етика та нематеріальна трудова мотивація.

Отже, недостатня обґрунтованість соціально-трудових нормативів та соціальних гарантій за всіма її показниками гальмує реалізацію концепції гідної праці, стримує формування системного стимулювання працюючих громадян. Прикладом цього є вкрай обмежене впровадження в практику соціального управління Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [6]. Соціальні потреби населення та рівень їх задоволення під час розроблення нормативно-правових документів соціальної політики цілеспрямовано не визначалися, тому майже не враховувалися під час формування стратегії соціального розвитку держави, регіонів, галузей, а також обґрунтованої стратегії вітчизняного виробництва щодо вдосконалення системного стимулювання персоналу та підвищення рівня якості його життя.

На цей час вже будь-яка сфера діяльності, що повністю відповідає загальній тенденції розвитку світу під впливом науково-технічного прогресу, глобалізації, інформатизації та цифровізації, потребує різнопланових високоосвічених фахівців з певного напрямку. В таких умовах необхідно формувати системне стимулювання розвитку трудового потенціалу не тільки для розвитку мотивації підвищення кваліфікаційного рівня персоналу, але й для покращення матеріального стану та умов життя працюючих громадян, забезпечення їх конституційних прав у сфері доходів, соціального захисту, житлово-комунального й транспортного обслуговування, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Формування державної політики регулювання соціальних стандартів і гарантій забезпечується такими блоками:

– правовий (нормативно-правові законодавчі заходи (Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про Державний бюджет України на 2020 рік», Конституція України, Конвенції МОП, Податковий кодекс України);

– економічний (макроекономічні показники, комплекс методичних документів та інструментів щодо соціальних стандартів та нормативів, соціальних гарантій);

– організаційний (система органів управління та організація вжиття заходів щодо регулювання, запровадження соціальних стандартів та нормативів);

– інформаційно-оціночний (моніторинг регулювання соціальних стандартів та нормативів, соціальних гарантій, їх впливу на розвиток економіки, галузей, регіонів, підприємств) [7].

Визначимо такі ключові напрями підвищення обґрунтованості соціально-трудова нормативів щодо реалізації концепції гідної праці:

1) Осучаснення законодавства щодо державних соціальних стандартів та гарантій, оскільки воно є громіздким та неузгодженим, а його норми не завжди виконуються. Досягнення європейських стандартів в економічній і соціальній сферах передбачає застосування сучасних підходів до визначення соціальних стандартів в Україні, що безпосередньо матиме позитивний вплив на збереження й розвиток трудового потенціалу країни. Необхідно переглянути методологічні підходи до розрахунку прожиткового мінімуму з урахуванням зарубіжного досвіду, зокрема на основі комбінованого підходу шляхом поєднання статистичного й нормативного методів, а також інших прогресивних методів, що дає можливість відслідковувати закономірності, які реально відбуваються у споживанні продовольчих і непродовольчих товарів, дасть змогу скоригувати обсяги їх споживання залежно від зростання реальних доходів громадян.

2) Осучаснення всієї діючої системи соціальних стандартів та гарантій у сферах доходів населення; соціального, житлово-комунального, транспортно, побутового обслуговування та зв'язку; охорони здоров'я; забезпечення закладами освіти та обслуговування закладами культури, фізичної культури та спорту; торгівлі та громадського харчування; соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

3) Формування державних соціальних стандартів та нормативів на основі принципів забезпечення достатнього життєвого рівня для кожного громадянина; законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів та нормативів; диференційованого підходу за соціально-демографічними ознаками до визначення нормативів; наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення, соціального партнерства, гласності й громадського контролю під час їх визначення та застосування.

4) Перегляд політики соціального партнерства на підприємствах шляхом прийняття обґрунтованого колективного договору, де повинні бути відображені стимули та мотиви збереження й розвитку людського капіталу.

5) Визначення пріоритетних шляхів системного стимулювання розвитку трудового потен-

ціалу, а також його основних складових частин (ефективна система організації та оплати праці; соціальні додаткові виплати та послуги; різні форми інформації; використання соціальних пакетів мотивації; програми покращення умов праці; заходи щодо забезпечення гнучкості під час виконання робочого завдання; регулювання робочого часу та відносин між адміністрацією та працівниками; програми оцінювання персоналу, участі його в управлінні підприємством, розподілу прибутків; програма професійного та кар'єрного зростання працівників, що пройшли навчання на виробництві тощо).

6) Розроблення організаційно-економічного механізму управління оплатою праці, створення ефективних стимулів до праці, підвищення її якості та більш ефективного відтворення людського капіталу. Основною складовою частиною цього механізму є вдосконалення організації заробітної плати, яка обумовлена необхідністю відновлення ролі доходів від трудової діяльності як основного джерела грошових доходів працюючих на підприємствах, повернення втрачених функцій заробітної плати у забезпеченні розширеного відтворення кваліфікованої робочої сили шляхом системного стимулювання підвищення освітнього рівня працівників, їх кваліфікації, зміцнення здоров'я та забезпечення підвищення якості життя працівників.

7) Систематизація основних напрямів удосконалення використання та розвитку трудового потенціалу (створення належних матеріальних стимулів для розширеного відтворення якісної робочої сили на основі розроблення програм організації підвищення кваліфікаційного рівня; обґрунтування програм збереження й розвитку персоналу на перспективу з урахуванням стратегії розвитку підприємств; вжиття комплексу заходів щодо підвищення ефективності наявних форм та систем оплати праці з поєднанням економічних, соціальних потреб як найманих працівників, так і роботодавців; створення цілісної системи соціального забезпечення працівників; запобігання втратам робочої сили, сприяння переходу від заробітної плати як частки в доходах до заробітної плати як ціни робочої сили; вжиття заходів удосконалення системного стимулювання персоналу в колективних договорах між адміністрацією підприємств і профспілками або уповноваженим трудовим колективом органом.

Загалом реалізація стратегічної мети державної політики щодо підвищення рівня життя населення супроводжується модернізацією державної соціальної політики, в основі якої лежать визначення та застосування міжнародних соціальних стандартів і нормативів.

Стратегічною метою запровадження обґрунтованих соціальних стандартів є досягнення відчут-

ного підвищення рівня життя працівників вітчизняних організацій шляхом створення умов для сприятливого розвитку та підвищення їх конкурентоспроможності, запровадження нових технологій, сприяння підвищенню культури виробництва та якості продукції тощо; ефективного регулювання рівня заробітної плати та її частки в операційних витратах та собівартості продукції, що впливають на зростання кінцевих доходів як основи підвищення рівня та якості життя працівників [7, с. 10].

Таким чином, на кожному вітчизняному підприємстві відповідно до стратегії його розвитку мають бути розроблені відповідні напрями системного розвитку працівників як за участю підприємства, так і за участю держави.

Висновки з проведеного дослідження. Формування системи соціальних стандартів і гарантій більш високого рівня, які держава зобов'язується забезпечити громадянам, буде сприяти становленню ефективного системного стимулювання персоналу як важливого чинника підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств.

Перспективи подальших досліджень полягають в оновленні концепції гідної праці, яка має враховувати новітні тенденції трансформації соціально-трудової сфери, позбавитися недієвих та невідповідних вимогам часу соціально-трудових нормативів, фрагментарності та поверхневості вихідних положень. Важливим залишається питання посилення соціального діалогу між державою, об'єднаннями роботодавців та працівників, що є важливим засобом у роботі щодо захисту інтересів кожного працюючого громадянина, досягнення соціальної справедливості, а також досягнення консенсусу між основними зацікавленими сторонами, а також їх демократична участь у пошуку рішень, що мають першочергову важливість.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасименко О. Соціально-трудові доміанти інноваційної економіки: сучасний стан та тенденції розвитку в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 6. С. 38–45.
2. Головач Н., Дмитренко Г. Підвищення якості трудового потенціалу організацій з врахуванням потреб роботодавця та працівника. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 43–48.
3. Державні соціальні стандарти та гарантії у 2019–2020 році / Міністерство соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html> (дата звернення: 20.10.2019).
4. Згалат-Лозинська Л. Напрями подолання кризи системи соціально-трудових відносин в Україні. *Економіка та право*. 2017. № 1 (46). С. 87–91.
5. Колот А., Герасименко О. Концепт гідної праці як теоретико-прикладна платформа розвитку соціально-трудової сфери. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2017. № 2. С. 47–55.

6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 10.12.2019).

7. Регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / І. Манцуров, І. Бондар, О. Савченко, Н. Дмитренко, Є. Бугаєнко, О. Левченко. Київ : Видавничий дім «Корпорація», 2010. 195 с.

8. Holovach N., Bakhov I., Zgalat-Lozynska L. An innovation-driven model for management personnel development at enterprises. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*. 2019. Vol. 11, 12 – Special Issue. P. 1266–1277. DOI: 10.5373/JARDCS/V11SP12/20193335.

REFERENCES:

1. Herasymenko O. (2014) Sotsialno-trudovi domynanty innovatsiinoi ekonomiky: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku v Ukraini [Socio-labor Dominants of Innovative Economy: Current State and Trends in Development in Ukraine]. *Ukraine: aspects of work*, no. 6, pp. 38–45.
2. Holovach N., Dmytrenko H. (2019) Pidvyshchennia yakosti trudovoho potentsialu orhanizatsii z vrahuvanniam potreb robotodavtsia ta pratsivnyka [Improving the quality of work capacity of organizations, taking into account the needs of the employer and employee]. *Scientific notes of TNU Vernadsky. Series: Economics and Management*, no. 6, pp. 43–48.
3. Ministry of Social Policy of Ukraine (2019) Derzhavni sotsialni standarty ta harantii u 2019–2020 rotsi [State social standards and guarantees in 2019–2020. Kyiv. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Ministry of Social Policy of Ukraine] Available at: <http://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html> (accessed 20 October 2019).
4. Zgalat-Lozynska L. (2017) Napriamy podolannia kryzy systemy sotsialno-trudovykh vidnosyn v Ukraini [Directions for overcoming the crisis of the system of social and labor relations in Ukraine]. *Economics and law*, no. 1 (46), pp. 87–91.
5. Kolot A., Herasymenko O. (2017) Kontsept hidnoi pratsi yak teoretyko-prykladna platforma rozvytku sotsialno-trudovoi sfery [The concept of decent work as a theoretical and applied platform for the development of social and labor sphere]. Kyiv, pp. 47–55 (in Ukrainian).
6. Verkhovna Rada Ukrainy (2000) Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii: Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2000 roku № 2017-III [On State Social Standards and State Social Guarantees]. Kyiv. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (accessed 20 December 2019).
7. Mantsurov I., Bondar I., Savchenko O., Dmytrenko N., Buhaienko Ye., Levchenko O. (2010). Rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. [Regulation of socio-economic development of Ukraine] Kyiv. (in Ukrainian)
8. Holovach N., Bakhov I., Zgalat-Lozynska L. (2019) An innovation-driven model for management personnel development at enterprises. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*. Vol. 11, 12 – Special Issue. P. 1266–1277. DOI: 10.5373/JARDCS/V11SP12/20193335.

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ЄВРО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ РОЗВИТКУ

THE AREAS OF FORMING THE UKRAINIAN LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF THE EURO INTEGRATION DEVELOPMENT VECTOR

УДК 338.64

<https://doi.org/10.32843/bses.49-24>

Стройко Т.В.

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Єремєєва А.М.

студентка Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Stroiko Tetiana

Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynsky

Yeremeieva Alina

Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynsky

У статті розглянуто основні напрями, як формують український ринок праці в контексті Угоди про асоціацію Україна – ЄС. Також проаналізовано загальну ситуацію, що склалася на ринку праці України за 2018-2019 роки. Автором досліджено основний із показників, що характерний для ринку праці – рівень зайнятості населення за віковими групами та статтю в загальному до працездатного населення. Також оброблено дані відносно відсотку зайнятого населення за професійними групами. Встановлено, що існує ряд наявних перспектив стабільного економічного та політичного розвитку, які включають поліпшення економічної ситуації в країні загалом послаблення фінансової кризи, збільшення доходів та видатків державного бюджету, вирішення проблеми соціальної нерівності. Також встановлено, що задля ефективного регулювання сфери зайнятості та ринку робочої сили першочергово необхідно переймати досвід країн Єврозони.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, міграція, євроінтеграція, технології.

В статье рассмотрены основные направления, как формируют украинский рынок труда в контексте Соглашения об ассоциации Украина – ЕС. Также проанализированы общую ситуацию на рынке труда Украины за 2018-2019 годы. Автором исследованы основные из показателей, что характерно для рынка труда – уровень занятости населения по возрастным группам и полу в общем к трудоспособному населению. Также обработаны данные относительно процента занятого населения по профессиональным группам. Установлено, что существует ряд уже имеющихся перспектив стабильного экономического и политического развития, которые включают улучшение экономической ситуации в стране в целом ослабление финансового кризиса, увеличение доходов и расходов государственного бюджета, решение проблемы социального неравенства. Также установлено, что для эффективного регулирования сферы занятости и рынка рабочей силы в первую очередь необходимо перенимать опыт стран Еврозоны.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, миграция, евроинтеграция, технологии.

The article deals with the main directions, which form the Ukrainian labor market is shaped in the context of the EU-Ukraine Association Agreement. The overall situation on the labor market of Ukraine for 2018-2019 is also analyzed. The author investigates the main indicators that characterize the labor market – the employment rate of the population by age groups and gender in general to the able-bodied population. Data on the percentage of employed population by occupational groups have been processed. It is established that there are a number of already existing prospects for stable economic and political development, which include improving the economic situation in the country as a whole, alleviating the financial crisis, increasing revenues and expenditures of the state budget, solving the problem of social inequality. It also found that in order to effectively regulate the employment sector and the labor market, it is essential to adopt the experience of the Eurozone countries. It is revealed that for the sake of a better functioning of the labor market, it is necessary to actively introduce universally recognized global trends, which in today's economic transformations help to gain a competitive advantage. On the basis of the processed the information, the author suggested the most effective directions of formation and further growth of the Ukrainian labor market on the basis of two key ways of the development – managerial and technological. These include focusing on: finding a balance between workers and managers, their most effective communication; the process of digitizing all spheres of life based on artificial intelligence and robotics. Based on the above, the application of these trends will help to create not only new jobs to attract more people to the labor market and reduce migration processes, but also the development of a human – worker as an individual. The identified trends in the formation of the Ukrainian labor market in today's transformational conditions require the development and implementation of a number of measures aimed at forming a sustainable system of social partnership. However, in the context of constant technological change and comprehensive communication, a new system of labor relations is emerging. Further research requires a closer examination of Ukraine's prospects for Ukraine's participation in the pan-European labor market, as stipulated in the Association Agreement with the EU, first of all, the adoption of the experience of leading countries and the full transition to European standards.

Key words: labor market, employment, migration, European integration, technologies.

Постановка проблеми. Сучасні умови входу України до Європейського Союзу, ознаменувалися суттєвими змінами в соціально-економічному розвитку України: посилилась інтеграція національної економіки у світові ринки в умовах зростаючих глобалізаційних процесів. Ці зміни безпосередньо вплинули на всі сфери життя і діяльності суспільства, в першу чергу на зайнятість та формування ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень, які висвітлюють різні аспекти функціонування та регулювання зайнятості на національному та міжнародному рівнях ринку праці слід відзначити наукові розробки Л. Шевченко, М. Поліщук, Е. Лібанова, В. Вовк, Г. Горо-

децька, В. Лопух, О. Малиновська, С. Полковниченко, О. П'ятковська.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення сучасних тенденцій розвитку та визначення шляхів формування українського ринку праці в контексті Угоди про асоціацію Україна – ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теперішній стан українського ринку праці має досить неоднозначні тенденції розвитку, адже з одного боку в останні роки спостерігається певне зростання зайнятості населення, зменшується скорочення чисельності зайнятих осіб, але прогресує дуже складна тема для нашої країни – це міграція найбільш активної частини населення

за кордон, збільшення рівня внутрішньої, в тому числі вимушеної міграції населення. У країні спостерігається поліпшення економічної ситуації, послаблення фінансової кризи, збільшення доходів та видатків державного бюджету, вирішення проблеми соціальної нерівності. На вітчизняному ринку праці рівень зайнятості значно покращився, ці зміни можна спостерігати на рисунку 1.

За даними Державної служби статистики України, кількість зайнятого населення у віці 15-70 років за 9 місяців 2019 року, у порівнянні з 9 місяцями 2018 року, зросла на 219 тис. осіб та становила 16,6 млн осіб. За віковими групами: майже половину зайнятих громадян становлять особи віком 40-59 років, 29% – особи у віці від 30 до 39 років, кожний п'ятий у віці від 15 до 29 років.

Статистика щодо статевого розподілу рівня зайнятості населенням свідчить про існування гендерної сегрегації в економіці (табл. 1).

Також, дані статистичної служби свідчать про те, що найбільший відсоток зайнятого населення за професійними групами становлять: керівники, службовці, професіонали та фахівці – 41%; найменша частка відповідає робітникам з обслуговування машин та устаткування – 11,1% (рис. 2).

Слід зазначити, що в контексті прискорення євроінтеграційних процесів для регулювання сфери зайнятості та ринків робочої сили України актуально запозичувати позитивний досвід країн Євросоюзу. На основі вищесказаного, активно почали впроваджуватися загальноєвропейські світові тренди, які в сучасних трансформаційних перетвореннях допомагають отримувати конкурентну перевагу. Тому на сьогоднішній день, ключовою ланкою механізму розвитку людини є не тільки професійний, але й насамперед, особистісний.

Український ринок праці в останні роки в умовах євроінтеграційних процесів почав формуватися на основі загальноєвропейських світових трендів. Під час економічних, соціальних та технологічних змін, вагомого значення має розширення меж різних програм соціального значення, що ставлять людину в центр своїх бізнес-стратегій. Хоча в сучасних трансформаційних перетвореннях, технології допомагають отримувати конкурентну перевагу, проте вкрай важливо не дозволити втратити працівникам своєї самобутності на робочому місці. Тому в наш час, велику увагу почали приділяти питання можливості безперервного навчання

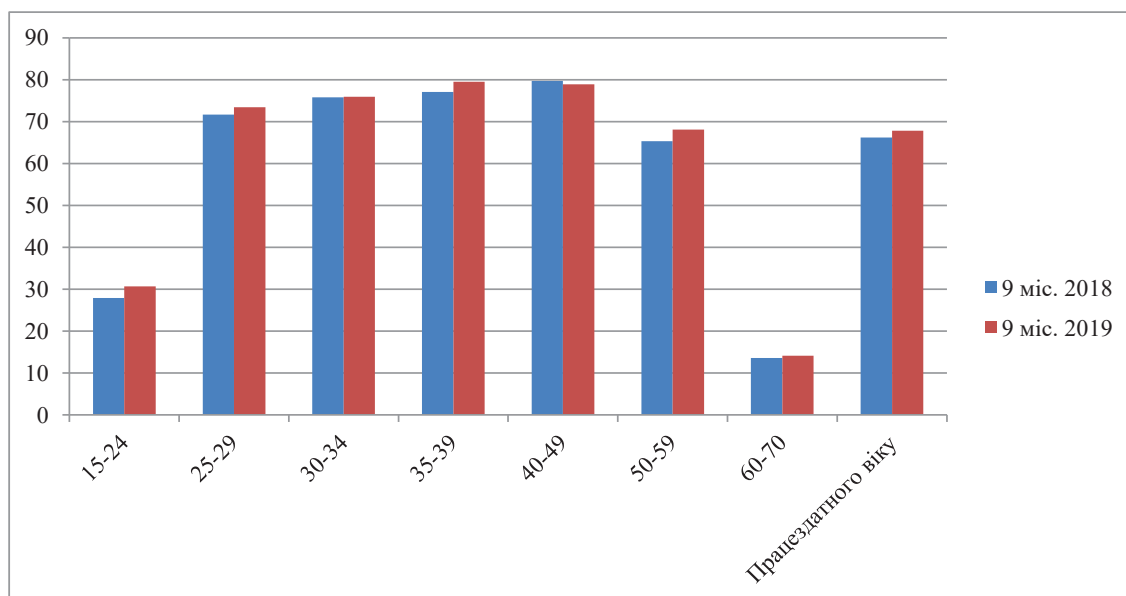

Рис. 1. Рівень зайнятості населення за віковими групами в Україні, % (9 міс. 2018-2019 рр.)

Джерело: побудовано на основі [1; 2]

Таблиця 1

Рівень зайнятості населення за статтю та віковими групами в Україні, 9 міс. 2019 рік, %

Стать	Зайняте населення у віці 15-70 років	у тому числі за віковими групами							Працездатного віку
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	
жінки	53,2	26,3	62,6	67,8	74,4	77,1	65,8	12,3	63,4
чоловіки	64,1	34,9	83,8	83,8	84,5	80,9	70,9	16,7	72,3

Джерело: побудовано на основі [1; 2]

Рис. 2. Зайняте населення за професійними групами, % 9 міс. 2019 р.

Джерело: побудовано на основі [2]

та швидкого розвитку, не тільки професійного, але й насамперед, особистісного.

На основі вищезгаданих процесів, склалися певні напрями формування ринку праці:

1. Перший напрям-управлінський.

У зв'язку з тим, що конкуренція в бізнес-середовищі зростає, а цифрові технології невпинно поширюються, організації все більш гнучко реагують на роботу команд та єдність менеджменту. Попри те, що все це вже активно застосовується в різних функціональних сферах, залишається досить значна проблема, як змінити бачення роботи керівників найвищої ланки. Натомість тенденція, що топ-менеджерам як незалежним структурним одиницям доведеться працювати в однію команду, набуває все більшого поширення. Протягом останніх років важливого значення у сфері управління людським капіталом називають саме відмову від ієрархії та побудову організації, де в більшості випадків буде застосовуватися праця у форматі певної мережі та команд.

Оскільки альтернативні форми найму працівників стають все більш поширеними в економіці загалом, то система трудових відносин та її склад суттєво змінюється. На зміну традиційному формату трудових відносин «роботодавець – працівник» приходять працівники за контрактом, фрілансери, гіг-працівники (оплата конкретних завдань) і крауд-працівники (масово залучені працівники). У світі стає все більше людей, які працюють у такому форматі. Фрілансери є найшвидше зростаючою трудовою групою в Європейському Союзі, чисельність якої у період між 2000 та 2014 роками подвоїлась; поширення фрілансу як моделі роботи відбувалося швидше, ніж загальний темп росту

зайнятості у Великій Британії, Франції та Нідерландах [3]. Тому HR-фахівці та керівники компаній намагаються швидко спланувати та оптимізувати власні екосистеми працівників через необхідність підвищення якості надання послуг.

Важливим елементом є, і буде залишатися, ефективність залучення, мотивації та розвитку фахівців завдяки винагороді. Наразі відбувається перехід до нового формату систем винагород, тому компанії розуміють, що ефективні програми винагороди передбачають наявність також особистих відносин з кожним працівником, і що цей новий підхід може стати величезною конкурентною перевагою. Проте, роботодавці мають зосередитися на вдосконаленні відносин із персоналом, а не просто забезпечувати їх винагородою.

Отже, керівники провідних компаній мають розуміти, що робота, співпраця та взаємодія у межах команди, поширення нових моделей працевлаштування та зміна системи винагород приводить до переосмислення відносин між роботодавцями та працівниками. Вони мають можливість користуватися перевагами, які пропонує сучасний ринок праці. Організації, які втілили це розуміння в життя, стануть найбільш конкурентоспроможними на довгий час.

2. Другий напрям – технологічний (рис. 3).

Нові технології охоплюють все більше організацій, що стимулює бурхливий розвиток ринку інструментів на базі штучного інтелекту та робототехніки. Все це стало незамінним помічником в роботі, але значно швидше і в глобальних масштабах, аніж очікувалося. Впровадження автоматизації, роботизації та штучного інтелекту набирає безупинних обертів.

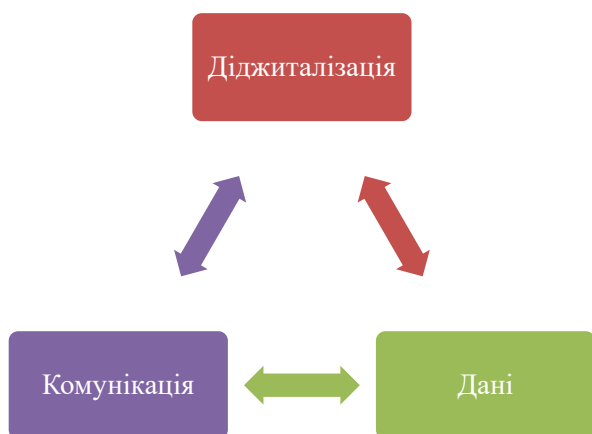

Рис. 3. Технологічний напрям формування ринку праці

Процес діджиталізації відкриває нові горизонти для HR. Software – може розпізнавати обличчя та з'ясовувати стать [4], чути голоси та визначати настрої [5], здійснювати відбір кандидатів. Потенційні можливості при цьому залишаються досить: штучний інтелект використовується для створення чат-ботів, які можуть взаємодіяти з кандидатами, оцінювати відео-інтерв'ю та розуміти емоційний стан після проведених опитувань. Провідні компанії визнають, що найбільшій ефективності можна досягти лише в тому випадку, коли ці технології доповнюють роботу людини, а не заміщують її.

Поява нових машин не призводить до повного заміщення людей, а навпаки, змушує змінювати навички та вимоги до персоналу для використання нових технологій.

Велике різноманіття засобів комунікації зростає щоденно, і всі вони дають певну перевагу працівникам бути більш продуктивними. Заради збільшення ефективності, керівники починають реорганізувати свої методи, змінюють робочий простір і підходи до управління. Поведінка, звички та інструменти комунікації, які працівники використовують в особистому спілкуванні, плавно переміщуються у їхній робочий простір. Адаптоване та гнучке робоче середовище є одним із ключових елементів для забезпечення продуктивності.

Аналіз даних про працівників стає поширеною практикою і напрямки їх застосування швидко розвиваються, з'являються нові можливості для підбору, управління та оптимізації робочої сили. Організації, що нагромаджують інформацію про працівників зіштовхуються з достатньою кількістю питань відносно ризиків та етики загалом. Все це пов'язано із безпекою та прозорістю даних, а також необхідністю отримувати дозвіл на їх використання та зберігання.

Наприклад, в Європейському Союзі та інших країнах, сам факт зберігання даних вже створює ризики, тому існує вимога видаляти будь-які дані

одразу після того, як зникає потреба в їхньому використанні. Новий Загальний регламент ЄС щодо захисту даних (General Data Protection Regulation – GDPR), який набрав чинності 25 травня 2018 року, розширює цю концепцію, виокремлюючи дані з високим ступенем ризику як такі, що «можуть створити великі ризики для прав і свобод громадян» [6].

Компанії приватного сектора повинні слідкувати за передовими практиками, адже за порушення нових правил GDPR їм загрожує штраф у розмірі кількох десятків мільйонів євро. Цілком зрозуміло, що управління даними про працівників вимагає суворої конфіденційності.

Швидкість вирішення питань на основі штучного інтелекту, роботизації та автоматизації є вже сьогодні. Провідні компанії наполегливо працюють задля забезпечення головної ролі людини у робочих процесах, але вони також мають занепокоєння відносно невідповідності нових засобів комунікації цілям організації. У зв'язку з цим, активно змінюються та впроваджуються нові методи роботи, стиль керівництва та робочий простір загалом на більш продуктивний. Також, організаціям необхідно усвідомлювати всі переваги та ризики використання даних про працівників. Особливої уваги потребують питання якості та безпеки даних, управління якими здійснюється за допомогою технологій штучного інтелекту.

Висновки з проведеного дослідження. Тому виявлені напрями формування українського ринку праці в сучасних трансформаційних умовах вимагають розробки та впровадження ряду заходів, спрямованих на формування стійкої системи соціального партнерства. Проте в умовах постійних технологічних змін та всебічної комунікації складається нова система трудових відносин.

Подальших досліджень потребує більш детальне вивчення перспектив участі України в загальноєвропейському ринку праці, що обумовлено Угодою про Асоціацію України з ЄС, в першу чергу перейняття досвіду провідних країн та повного переходу на європейські стандарти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Основні показники ринку праці. Державна служба статистики України. 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2019).
2. Ситуація на ринку праці та результати діяльності державної служби зайнятості. Державна служба зайнятості. 2019. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> (дата звернення: 07.10.2019).
3. Morgan Stanley. The Gig Economy Goes Global. *Research*. June 4, 2018. URL: <https://www.morganstanley.com/ideas/oil-price-rise-global-growth> (дата звернення: 14.10.2019).
4. A.I. can detect the sexual orientation of a person based on one photo, research shows. *CNBC*. 2017. URL:

<https://www.cnn.com/2017/09/08/a-i-can-detect-the-sexual-orientation-of-a-person-based-on-one-photo-research-shows.html> (дата звернення: 11.11.2019).

5. Yonatan Sredni. Listen Up: Study Shows Your Voice Can Tell If You Have Heart Diseases. *NoCamels*. 2017. URL: <http://nocamels.com/2017/02/voice-heart-disease-cad-beyond-verbal/>. (дата звернення: 15.11.2019).

6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Publications Office of the European Union*. 2018. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3e485e15-11bd-11e6-ba9a-01aa75ed71a1/language-en> (дата звернення: 15.11.2019).

REFERENCES:

1. The main indicators of the labor market. State Statistics Service of Ukraine.(2019) Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 04 October 2019).

2. Situation in the labor market and the results of the activity of the state employment service. State

Employment Service. (2019) Available at: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/> (accessed 07 October 2019).

3. Morgan Stanley. The Gig Economy Goes Global. *Research*. June 4, 2018. Available at: <https://www.morganstanley.com/ideas/oil-price-rise-global-growth> (accessed 14 October 2019).

4. A.I. can detect the sexual orientation of a person based on one photo, research shows. *CNN*. 2017. Available at: <https://www.cnn.com/2017/09/08/a-i-can-detect-the-sexual-orientation-of-a-person-based-on-one-photo-research-shows.html> (accessed 11 November 2019).

5. Yonatan Sredni. Listen Up: Study Shows Your Voice Can Tell If You Have Heart Diseases. *NoCamels*. 2017. Available at: <http://nocamels.com/2017/02/voice-heart-disease-cad-beyond-verbal/> (accessed 15 November 2019).

6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Publications Office of the European Union*. 2018. Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3e485e15-11bd-11e6-ba9a-01aa75ed71a1/language-en> (accessed 15 November 2019).

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ЯКІСНІ ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ ЯК УМОВА ПРИБУТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

QUALITY INNOVATIVE SOLUTIONS AS A CONDITION OF PROFITABLE ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

У статті досліджено особливості прийняття інноваційних рішень на підприємствах як умови зростання прибутковості їх діяльності з урахуванням посилення значущості інноваційної активності на внутрішньому та міжнародному ринках. Проаналізовано позицію України в глобальному рейтингу інновацій та показники, що характеризують комплекс умов для інноваційного розвитку країни. Здійснено оцінювання наявного рівня інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, наведено характеристику основних підприємств-інноваторів. Проведено аналіз витрат на інновації промисловими підприємствами України, видів інновацій та структури фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств. Обґрунтовано чинники, що впливають на процес «дифузії» інновацій, та необхідні дії для прийняття якісних інноваційних рішень. Виділено відмінності в прийнятті інноваційних рішень внутрішньо та зовнішньо інноваційно орієнтованими підприємствами. Зроблено висновки щодо умов підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств за рахунок як власних зусиль, так і створення сприятливого інноваційного середовища в країні.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, інноваційне рішення, підприємства-інноватори, інноваційний індекс, процес «дифузії» інновацій.

В статье исследованы особенности принятия инновационных решений на пред-

приятиях как условия роста прибыльности их деятельности с учетом усиления значимости инновационной активности на внутреннем и международном рынках. Проанализированы позиция Украины в глобальном рейтинге инноваций и показатели, характеризующие комплекс условий для инновационного развития страны. Осуществлено оценивание существующего уровня инновационной деятельности отечественных предприятий, приведена характеристика основных предприятий-инноваторов. Проведен анализ расходов на инновации промышленными предприятиями Украины, видов инноваций и структуры финансирования инновационной деятельности промышленных предприятий. Обоснованы факторы, влияющие на процесс «диффузии» инноваций, и необходимые действия для принятия качественных инновационных решений. Выделены отличия в принятии инновационных решений внутренне и внешне инновационно ориентированными предприятиями. Сделаны выводы об условиях повышения инновационной активности отечественных предприятий за счет как собственных усилий, так и создания благоприятной инновационной среды в стране.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, инновационное решение, предприятия-инноваторы, инновационный индекс, процесс «диффузии» инноваций.

УДК 339.172(477)

<https://doi.org/10.32843/bSES.49-25>

Гаврилко Т.О.

к.е.н., доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Національний авіаційний університет

Прокопенко Н.В.

студентка
Національний авіаційний університет

Gavrilko Tetiana

Kyiv National Aviation University

Prokopenko Natalia

Kyiv National Aviation University

The article investigates the features of making innovative decisions at enterprises as a condition for increasing the profitability of their activity, taking into account the increasing importance of innovative activity in the domestic and international markets. The position of Ukraine in the global innovation rating and the indicators characterizing the complex of conditions for innovative development of the country were analyzed. The current level of innovation activity of domestic enterprises has been evaluated and the characteristics of the main innovative-active enterprises have been described. It is revealed that the main disadvantage in the activity of enterprises is the unwillingness or inability to change the business model; ideally, enterprises are introducing some innovative elements based on traditional business models. Particularly conservative in terms of innovations are state-owned or former state-owned enterprises; they have the lowest level of innovation involvement. Conducted analysis of the costs of innovations by industrial enterprises of Ukraine, types of innovations and structure of financing of innovative activity of industrial enterprises made it possible to identify priority use of own funds; the use of state budget funds is much less; non-resident investors' funds are not significant enough compared to other sources of financing. The factors of influencing on the process of "diffusion" of innovation and the necessary actions for making qualitative innovative decisions were justified. There are distinct differences in making innovative decisions by internally innovative enterprises and externally oriented ones. Conclusions have been made regarding the conditions for enhancing the innovation activity of domestic enterprises both at the expense of their own efforts and the creation of a favorable innovation environment in the country on the basis of orientation to innovative restart, formation of the system of stimulation of innovative activity of both the economy as a whole and individual enterprises by the Government of the country to finance innovation, including the development of targeted lending, which will provide both benefits for innovators and banking entities in the case of lending them promising innovations.

Key words: innovation, innovative activity, innovative solution, innovative-active enterprises, innovation index, process of "diffusion" of innovations.

Постановка проблеми. Прийняття інноваційних рішень є невід'ємною частиною функціонування сучасних підприємств, націлених на постійне зростання рівня прибутковості власної діяльності, що дає можливість забезпечити їх стійкий стан та конкурентоспроможність в умо-

вах складного й динамічного зовнішнього середовища. Значущість процесу прийняття інноваційних рішень, пов'язаного зі здійсненням об'єктивного та цілеспрямованого аналізу наявного стану підприємства, потреб і реальних можливостей, визначається необхідністю одержання високої якості

кінцевих результатів діяльності за рахунок ефективного використання ресурсів підприємства.

Складність прийняття інноваційних рішень зумовлюється дією великої кількості чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, оцінювання впливу яких часто виходить за межі компетенції та інтелектуальних можливостей окремої людини й потребує залучення експертів і радників щодо питань впровадження інновацій. Важливим є вибір інструментарію для формування критеріїв оцінювання різних альтернатив і вибору оптимальної для досягнення цілей підприємства, що є можливим за наявності у осіб, що приймають рішення, не лише практичного досвіду, але й володіння сучасними науковими методами прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Результати наукових досліджень у сфері прийняття інноваційних рішень представлені в працях таких зарубіжних учених, як І. Бланк, П. Брентон, Л.С. Водачек, Ж. ДеЖонг, Б. Делаат, П. Друкер, Ч. Едквист, В.І. Єрмаков, П.Н. Завлін, М. Каллон, П. Конвай, Н.І. Лапін, Б. Лундвалл, Е. Менсфілд, Р. Монтизаан, Р. Нельсон, Ф. Ніксон, Г. Перлакі, Р. Стерн, Р. Фостер, К. Фрімен, В. Хартман, Ф. Хаберланд, Б. Хокман, Й. Шумпетер.

До вітчизняних науковців, які займаються дослідженням різних аспектів розроблення та впровадження інноваційних рішень, належать О.І. Амоша, Г.О. Андросчук, Ю.М. Бажал, Т.М. Боголіб, І.М. Буднікевич, Ю.Ю. Буренніков, В.М. Геєць, А.С. Гальчинський, О.А. Грішнова, В.В. Зянько, О.П. Кавтиш, Н.В. Краснокутська, Г.В. Лагутін, Л.В. Лисяк, Ю.А. Олійник, В.Л. Осецький, І.А. Павленко, В.Б. Тропіна, Л.І. Федулова, П.С. Харів.

З огляду на те, що діяльність сучасних вітчизняних підприємств здійснюється в умовах наростаючої конкуренції та одним зі шляхів їх сталого розвитку є активізація інноваційної діяльності, з урахуванням комплексного впливу низки чинників залишається потреба подальшого дослідження сутності та особливостей інноваційних рішень з огляду на оцінювання наявних і потенційних переваг їх застосування.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей прийняття інноваційних рішень на підприємствах як умови зростання прибутковості їх діяльності з урахуванням посилення значущості інноваційної активності на внутрішньому та міжнародному ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Інновація», «інноваційна діяльність», «інноваційне рішення» – це категорії, з якими безроздільно пов'язані процеси успішного розвитку як окремих підприємств, так і країни загалом.

На жаль, позиція України в глобальному рейтингу інновацій є невисокою: у 2019 році вона становила 47, хоча у 2018 році вона складала 43 (зі

100 можливих балів). Перші десять місць належать таким країнам, як Швейцарія, Швеція, США, Нідерланди, Великобританія, Фінляндія, Данія, Сінгапур, Німеччина, Ізраїль. Відповідно до інформації, одержаної з урахуванням цілої низки показників, що характеризують комплекс умов для інноваційного розвитку країни (80 показників), включаючи політичну стабільність, стан освіти, верховенство права, рівень розвитку інфраструктури, величину інвестицій, наша країна одержала індекс 37,4 (максимальна величина становить 100). Для порівняння, Швейцарія, що посідає перше місце в рейтингу, отримала індекс 67,24.

Перешкодами імплементації інновацій є низка чинників, які одержали досить низький рівень оцінки, а саме політична та операційна стабільність, вирішення проблеми неплатоспроможності, інвестиції, екологічна стійкість, верховенство права. Перше місце посіло лише патентування корисних моделей за походженням, досить високо були оцінені нематеріальні активи та створення знань [1].

Порівняння інноваційного індексу України за 2013–2019 роки дає змогу зробити висновок про те, що за цей період не вдалося досягнути суттєвої позитивної динаміки: у 2013 році величина інноваційного індексу склала 35,78; у 2014 році – 36,26; у 2015 та 2016 роках – 36,45 і 35,72 відповідно; у 2017 та 2018 роках спостерігалось деяке зростання, а саме 37,6 та 38,52; у 2019 році величина інноваційного індексу знову знизилась до рівня 37,4 [2].

З огляду на те, що в інших рейтингах показникам України властива хвилеподібна динаміка, є очевидним, що поки що не вдається вийти на тренд позитивних змін.

Питома вага великих українських підприємств, яких можна віднести до інноваційно орієнтованих, залишається недостатньою, про що свідчать результати досліджень, проведених вперше в Україні у 2019 році під час визначення Індексу інноваційності українських компаній [3].

Основним недоліком у діяльності підприємств є небажання або неспроможність змінювати бізнес-модель; в кращому разі підприємствами впроваджуються деякі інноваційні елементи на базі традиційних бізнес-моделей. Особливо консервативними щодо впровадження інновацій є державні або колишні державні підприємства, які мають найнижчий рівень інноваційного залучення.

Як засвідчують проведені дослідження, це стосується будь-якої галузі, адже навіть серед п'ятірки найбільших підприємств існують підприємства-інноватори та підприємства-аутсайтери. Підприємства, які можна віднести до інноваторів, набрали більше 75 балів по показниках, що дали можливість оцінити наявний рівень інноваційності їх діяльності та виявити їх наміри щодо здійснення

відповідних дій для трансформації бізнес-процесів у майбутньому (табл. 1).

Незважаючи на те, що в сучасному світі інновації розцінюються як головний драйвер розвитку підприємств, до усвідомлення ролі інновацій, їх можливостей щодо підвищення прибутковості прийшли далеко не всі. За рівнем індексу інноваційності найвідсталішими є такі підприємства, як «Укрзалізниця» (40), «Укренерго» (47), «Укргазвидобування» (48), «Укргазбанк» (42), «Укрексімбанк» (38), що є перепорою до активізації інноваційних процесів як в окремих галузях, так й економіки загалом.

Вітчизняна промисловість за рівнем технологічності відстає на третину від показників Європейського Союзу; відставання за часткою хай-тек-продукції становить чотири-вісім разів, енергоефективністю – десять разів. Впровадження нових технологій у розвинених країнах спричиняє приріст ВВП до 60–90%, в Україні – 0,7%.

За результатами глобального опитування керівників компаній, проведеного у 2017 році, практично половина з них говорить про безпосередню залежність величини доходів від інноваційних дій. За підрахунками кожної п'ятої компанії-лідера величина прибутку внаслідок використання інновацій зростає за п'ять років на 15% [4].

Аналіз інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств свідчить про те, що частка кількості інноваційно активних підприємств

у загальній кількості промислових підприємств є досить невеликою й не демонструє тенденції до інтенсивного зростання: у 2014 році вона становить 16,1%, у 2015 році – 17,3%, у 2016 році – 18,9%, у 2017 році – 16,2%, у 2018 році – 16,4%. Навіть з огляду на те, що ці дані наведені без урахування підприємств, що розташовані на тимчасово окупованих територіях, та з урахуванням даних попередніх років, починаючи з 2000 року, бачимо, що найвище значення цього показника спостерігалось лише у 2000 та 2002 роках, становлячи 18% [5].

Витрати на інновації за 2014–2018 роки відрізняються достатньою нестабільністю впродовж усього періоду, зростання спостерігається у 2015–2016 роках (13 813,7 млн. грн. та 23 229,5 млн. грн.), для 2017 року характерне різке падіння величини цього показника (9 117,5 млн. грн.), після чого настає його зростання у 2019 році, а саме до 12 180,1 млн. грн. (рис. 1).

Частка кількості підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств виявилась дещо нижчою порівняно з часткою кількості інноваційно активних підприємств: у 2014 році вона становила 12,1%, у 2015 році – 15,2%, у 2016 році – 16,6%, у 2017 році – 14,3%, у 2018 році – 15,6%. Кількість впроваджених нових технологічних процесів за 2014–2018 роки відстає від кількості впровадженого виробництва інноваційних видів продукції (товарів, послуг).

Таблиця 1

Характеристика основних підприємств-інноваторів, 2018 рік

№	Назва підприємства	TOTAL Index	Сфера діяльності	Величина чистого доходу, млрд. грн.	Характеристика ключових інновацій
1	ПриватБанк	83	Банкінг	282 (чисті активи)	Оновлена версія додатку Приват24.
2	Сільпо-Фуд	80	Ритейл	57	Застосування сучасного аналітичного інструментарію щодо оброблення й використання містких масивів даних для індивідуалізації обслуговування клієнтів.
3	Агропросперіс	78	Агросектор	16	Використання інноваційних способів взаємодії з фермерами на основі передових технологій навчання, посилення позицій власного банку у сфері кредитування за межами галузі, надання можливості придбання ІТ-продуктів.
4	Нова Пошта	76	Транспорт та логістика	10,8	Впровадження нової системи міжнародної доставки пошти, нової технології оброблення за рахунок введення вдосконалених терміналів, надання фінансових послуг за межами галузі.
5	Київстар	75	Телекомунікації	18,7	Сучасні інтелектуальні технології для аналітичного аналізу, застосування фінансових сервісів та пропозицій для бізнес-структур.
6	Vodafone Україна	75	Телекомунікації	12,9	Сервіс електронного цифрового підпису на базі технології Mobile ID, загальнонаціональний проєкт Vodafone Smart City.

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [3]

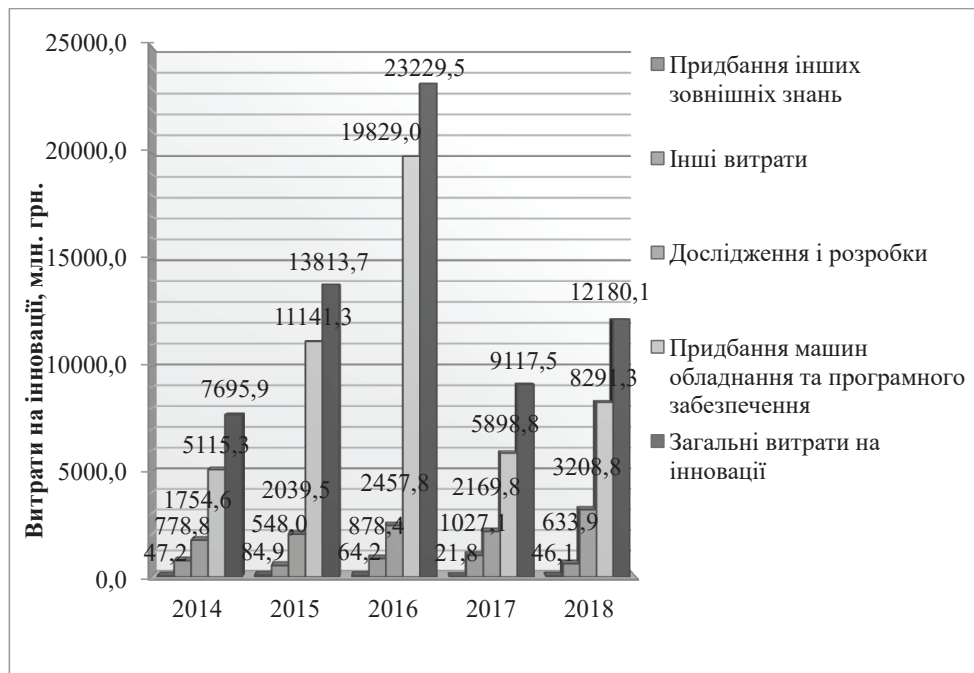

Рис. 1. Витрати на інновації промисловими підприємствами України

Джерело: побудовано авторами на основі [5]

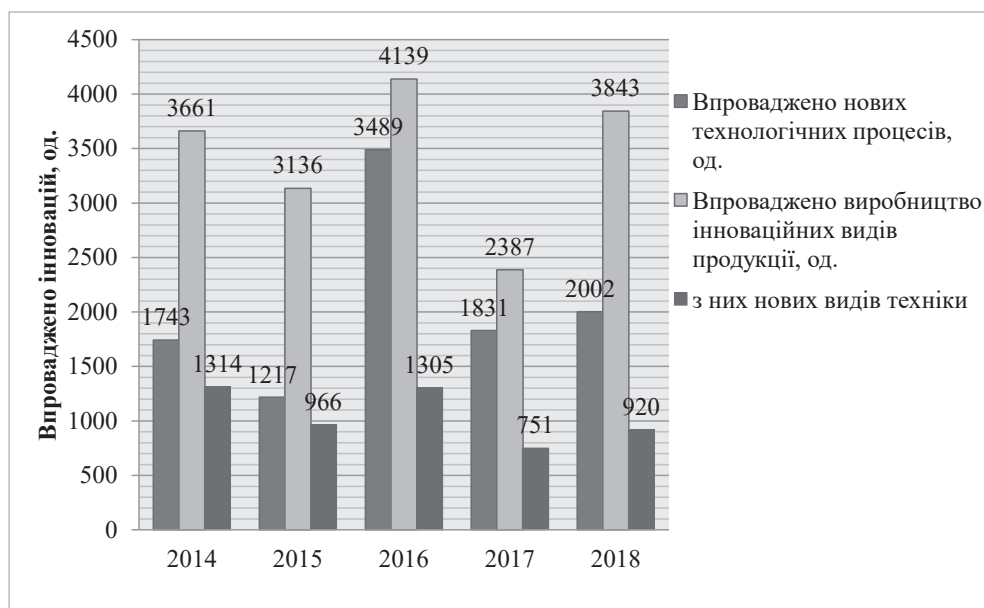

Рис. 2. Види інновацій, впроваджених промисловими підприємствами України

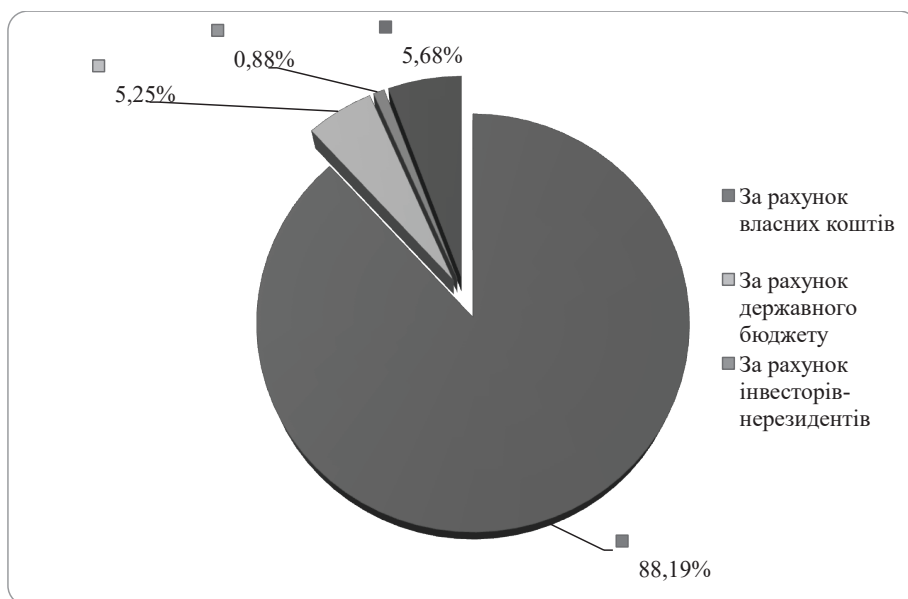
Джерело: побудовано авторами на основі [5]

Найбільша кількість впроваджених нових технологічних процесів за 2014–2018 роки характерна для 2016 року (3 489); в цьому році досягло максимуму за вказаний період впровадження виробництва інноваційних видів продукції (товарів, послуг) (4 139), зокрема нових видів техніки (1 305) (рис. 2).

Аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України за

2014–2018 роки дає змогу виявити пріоритетне використання власних коштів; набагато меншим є використання коштів державного бюджету; кошти інвесторів-нерезидентів є недостатньо вагомими порівняно з іншими джерелами фінансування (рис. 3).

Хоча рівень інноваційності підприємства залежить від загальної макроекономічної ситуації в країні, умов ведення бізнесу, вирішальну роль у

Рис. 3. Структура фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств, 2018 рік

Джерело: побудовано авторами на основі [5]

прийнятті інноваційних рішень відіграє насамперед розуміння керівництва та персоналу підприємства значення інновацій у забезпеченні стабільно прибуткової діяльності.

Прийняття інноваційних рішень має ґрунтуватися на низці дій, які передбачають:

- визначення бажаного стану підприємства з огляду на його положення на ринку, фінансових результатів діяльності, рівня досягнень конкурентів;
- чітке усвідомлення потреб клієнтів та ділових партнерів, а також інших зацікавлених груп, зокрема акціонерів, працівників фірми, постачальників;
- формулювання реальних цілей інноваційного розвитку підприємства в узгодженні із загальною стратегією розвитку;
- оцінювання ресурсів підприємства та ефективності інноваційних проєктів, що передбачаються до впровадження;
- визначення етапів і послідовності впровадження інноваційних ідей та оцінювання можливостей щодо реалізації зацікавлених у цих процесах підрозділів підприємства;
- створення ефективної системи комунікацій та циркуляції інформаційних потоків для забезпечення можливості участі співробітників у процесі прийняття інноваційних рішень.

Під час прийняття інноваційних рішень необхідно враховувати рівень сприятливості внутрішніх та зовнішніх чинників щодо впровадження інновацій. До внутрішніх чинників, які впливають на процес «дифузії» інновації, доцільно віднести:

- технологічні та виробничі чинники, такі як технологія виробництва (ступінь гнучкості та

можливість удосконалення); система організації виробничого процесу; потужність підприємства; номенклатура, якість та технічні характеристики продукції, що виробляється;

- економічні чинники, такі як наявність фінансових ресурсів, насамперед власних; структура активів компанії; можливість залучення додаткових коштів, наприклад внаслідок емісії акцій чи реалізації частини ліквідних активів; можливості підприємства щодо одержання банківських кредитних коштів чи коштів, які можуть бути надані іншими небанківськими фінансовими установами на прийнятних умовах; показники, що свідчать про рівень ефективності діяльності підприємства (величина чистого прибутку, рентабельність підприємства загалом та окремих операцій) порівняно з відповідними показниками підприємств, що працюють у цьому сегменті ринку та середніми по галузі;

- організаційні чинники, такі як тип організаційної структури підприємства (органічна чи механістична); механізм та традиції в прийнятті рішень (жорстка централізація чи децентралізація);

- чинники, що характеризують кадрову складову частину підприємства, такі як рівень професійності управлінського персоналу й працівників підприємства; здатність до сприйняття інновацій та вміння адаптуватись до нових умов діяльності;

- маркетингові чинники, такі як рівень функціональності продукту (продуктів), що виробляються підприємством; репутація підприємства; особливості ціннісних пропозицій з позицій споживачів: ціна, якість, ефективність каналів збуту, взаємовідносини з клієнтами.

Аналіз зовнішніх чинників, що створюють умови для впровадження інноваційних рішень, повинен включати постійний моніторинг інноваційного стану галузі; відслідковування змін в інноваційній діяльності підприємств, що створюють аналогічну продукцію чи товари-замінники; оцінювання сприйнятливості споживачів до нововведень, зміну ступеня жорсткості конкуренції та конкурентних позицій підприємств-постачальників, інноваційні тенденції в зарубіжних країнах, особливо в разі виходу на зарубіжні ринки.

Як підтверджує практика, розрізняють підприємства двох типів інноваційної орієнтованості, такі як внутрішньо інноваційно орієнтовані підприємства; зовнішньо інноваційно орієнтовані підприємства. Для першого типу підприємств спонукальними чинниками для прийняття інноваційних рішень є існування активної інноваційної стратегії, що спирається на усвідомлення потреб розвитку підприємства на довгострокову перспективу. Для зовнішньо інноваційно орієнтованих підприємств необхідність прийняття інноваційних рішень виникає як реакція на розвиток інноваційної діяльності підприємств галузі, до якої вони належать, та процеси, які відбуваються на ринку (зміна попиту, загострення конкуренції, послаблення бар'єрів для входу на «центральный ринг» і можливість появи нових гравців).

Сталий розвиток, нарощування показників прибутковості є можливими лише в разі існування інноваційної концепції розвитку, яка би передбачала поєднання особливостей двох наведених типів підприємств. Підприємства з наполегливою інноваційною політикою завойовують репутацію новаторів впровадження нових видів обладнання й технологічних процесів, сучасних фінансових технологій, які перетворюються на невід'ємну умову прогресу в будь-якій сфері економічного життя. Вони проявляють активність також у підборі кадрів, готових до можливих структурних перетворень, необхідних для впровадження нового й прогресивного.

В полі зору підприємств повинні бути напруження вітчизняних науковців щодо визначення ефективності інновацій залежно від етапу їх життєвого циклу, застосування якісних та кількісних критеріїв оцінювання доцільності їх впровадження [6]. Важливим є також налагодження контактів з науковими структурами для одержання можливості застосування інновацій, які б могли забезпечити для підприємств прорив у певній сфері діяльності, адже сьогодні підприємства недостатньо інформовані щодо наявних вітчизняних наукових досягнень, що спонукає до застосування тих інновацій, які давно використовуються іншими підприємствами й не належать до категорії проривних [7].

Про наявність суттєвої інноваційної бази свідчать такі дані: за одинадцятирічний період (станом на травень 2019 року) українські новатори зареєстрували більше 124 тис. патентів [8]; за цей же період було подано 4 600 патентів та заявок на патенти за кордоном; кожного року в Україні з'являються 12–13 тис. зареєстрованих патентів.

Висновки з проведеного дослідження. Прийняття й успішна реалізація якісних інноваційних рішень – це єдиний шлях до динамічного розвитку підприємств, забезпечення високого рівня фінансових результатів їх діяльності. Інноваційні рішення можуть виникати в різних площинах діяльності підприємств як такі, що ведуть до створення нового чи вдосконаленого продукту; націлені на впровадження нових чи покращення застосовуваних технологій; реалізуються в управлінській сфері за рахунок застосування нових методів роботи управлінського апарату. Світова практика свідчить про те, що підприємства, які володіють можливостями значного інвестування в інновації, здебільшого орієнтуються на проривні технології, а не на поступове покращення.

Для забезпечення вибору вітчизняними підприємствами інноваційного вектору розвитку необхідно вирішити такі проблеми, як створення відповідного інноваційного середовища в країні на основі орієнтації на інноваційне перезавантаження; формування урядом країни системи стимулювання інноваційної діяльності як економіки загалом, так і певних підприємств зокрема; активізація процесів щодо появи технологічних парків та інноваційних об'єднань, які будуть сприяти інтеграції підприємств-інноваторів; посилення уваги держави до фінансування інновацій, зокрема розвитку цільового кредитування, яке буде передбачати пільги як для підприємств-інноваторів, так і для банківських структур у разі кредитування ними перспективних інновацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Глобальний інноваційний індекс (2019) Global Innovation Index 2019. URL: <https://www.wipo.int/publications/ru> (дата звернення: 19.01.2020).
2. Титарчук М.В. Сфера інновацій в Україні. URL: https://lb.ua/blog/mykhailo_titarchuk/433705 (дата звернення: 22.01.2020).
3. Спецпроект Mind. Індекс інноваційності українських компаній за підтримки АСБІС Україна. URL: <https://mind.ua/publications/20203121-mind-innovation-index> (дата звернення: 18.01.2020).
4. Жмеренецький О.М. Інновації або смерть: як бізнесу вижити на тонучому кораблі «Україна». URL: <https://www.epravda.com.ua> (дата звернення: 19.01.2020).
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.01.2020).
6. Яковлев А.О. Комерціалізація результатів досліджень – найслабша ланка інноваційної діяль-

ності. URL: <https://dt.ua/business/komercializaciya-rezultativ-doslidzhen-nayslabsha-lanka-innovaciynoyi-diyalnosti-275078> (дата звернення: 23.01.2020).

7. То вниз, то вгору: чому Україна ніяк не закріпиться в ТОП інноваційних країн. URL: <https://www.dw.com/uk> (дата звернення: 23.01.2020).

8. Цивирко К.Г. Изобретения и патенты: Как украинцы защищают свои научные открытия. URL: <https://112.ua/mnenie/izobreteniya-i-patenty-kak-ukraincy-zashhishhayut-svoi-nauchnye-otkrytiya-501165.html> (дата звернення: 24.01.2020).

REFERENCES:

1. Hlobalnyi innovatsiyni indeks (2019) [Global Innovation Index]. Available at: www.wipo.int/publications/ru (accessed 19 January 2020).

2. Titarchuk M.V. Sfera innovatsii v Ukraini (2019) [Sphere of innovation in Ukraine]. Available at: https://lb.ua/blog/mykhailo_titarchuk/433705 (accessed 22 January 2020).

3. Spetsproekt Mind. Indeks innovatsiinosti ukrain-skykh kompanii za pidtrymky ASBIS Ukraina (2019) [Mind Special Project. Innovation Index of Ukrainian Companies Supported by Asbis Ukraine]. Available at: <https://mind.ua/publications/20203121-mind-innovation-index> (accessed 18 January 2020).

4. Zhmerenetskyi O.M. Innovatsii abo smert: yak biznesu vyzyhyty na tonuchomu korabli "Ukraina" (2017) [Innovation or death: how to survive on a sinking Ukraine ship]. Available at: <https://www.epravda.com.ua> (accessed 19 January 2020).

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 22 January 2020).

6. Yakovliev A.O. Komertsializatsiia rezultativ doslidzhen – naislabsha lanka innovatsiinoi diialnosti (2018) [Commercialization of research results is the weakest link in innovation]. Available at: <https://dt.ua/business/komercializaciya-rezultativ-doslidzhen-nayslabsha-lanka-innovaciynoyi-diyalnosti-275078> (accessed 23 January 2020).

7. To vnyz, to vhoru: chomu Ukraina niyak ne zakripyt-sia v TOP innovatsiinykh krain (2019) [Down then up: why Ukraine will not be entrenched in the TOP of innovative countries]. Available at: <https://www.dw.com/uk> (accessed 23 January 2020).

8. Tsivirko K.G. Izobreteniya i patenty: Kak ukraintsy zashchishchayut svoi nauchnye otkrytiya (2019) [Inventions and patents: How Ukrainians defend their scientific discoveries]. Available at: <https://112.ua/mnenie/izobreteniya-i-patenty-kak-ukraincy-zashhishhayut-svoi-nauchnye-otkrytiya-501165.html> (accessed 24 January 2020).

ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ
В УМОВАХ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇTAXATION OF LAND RESOURCES
IN CONDITIONS OF FISCAL DECENTRALIZATION

УДК 336.26

<https://doi.org/10.32843/bses.49-26>**Крючкова Н.М.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та підприємництва
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова
Мамуненко М.С.
студентка
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Kriuchkova Nataliia

Odesa I.I. Mechnikov National University
Mamunenکو Marina
Odesa I.I. Mechnikov National University

У статті відображено особливості фінансової децентралізації в сучасній теорії та практиці як процес делегування видаткових повноважень і джерел їх фінансування від вищого рівня державного управління на нижчі, що забезпечує фінансову самостійність регіональної та місцевої влади. Здійснено аналіз відповідних трансформацій, виявлено їх відповідні наслідки в рамках сучасних інституційних перетворень системи державних фінансів. Представлено наявні особливості оцінювання земельних ресурсів як відповідної бази оподаткування та джерела збільшення обсягів власних доходів місцевих бюджетів. Проаналізовано динаміку параметрів фінансової децентралізації в Україні за 2015–2019 рр. в розрізі коефіцієнта децентралізації за доходами, коефіцієнта децентралізації за видатками та питомої ваги плати за землю у власних доходах місцевих бюджетів. Надано основні показники за об'єднаними територіальними громадами Одеської області як однієї з ключових областей Причорноморського регіону.
Ключові слова: об'єднані територіальні громади, фінансова децентралізація, коефіцієнт децентралізації за доходами, коефіцієнт децентралізації за видатками, інституційна трансформація, оподаткування землі.

В статті отобразены особенности фискальной децентрализации в современной теории и практике как процесс

делегирования расходных полномочий и источников их финансирования от высшего уровня государственного управления на низшие, что обеспечивает фискальную самостоятельность региональной и местной власти. Осуществлен анализ соответствующих трансформаций, выявлены их соответствующие последствия в рамках современных институциональных преобразований системы государственных финансов. Представлены существующие особенности оценивания земельных ресурсов как соответствующей базы налогообложения и источника увеличения объемов собственных доходов местных бюджетов. Проанализирована динамика параметров фискальной децентрализации в Украине за период 2015–2019 гг. в разрезе коэффициента децентрализации по доходам, коэффициента децентрализации по расходам и удельного веса платы за землю в собственных доходах местных бюджетов. Предоставлены основные показатели по объединенным территориальным общинам Одесской области как одной из ключевых областей Причерноморского региона.

Ключевые слова: объединенные территориальные общины, фискальная децентрализация, коэффициент децентрализации по доходам, коэффициент децентрализации по расходам, институциональная трансформация, налогообложение земли.

The article discusses the features of fiscal decentralization in modern theory and practice as a process of transferring expenditure powers and sources of their financing to lower levels of government, provides fiscal autonomy of regional and local authorities. The analysis of the relevant transformations was carried out and their individual consequences were identified in the framework of modern institutional transformations of the public finance system. The existing features of the assessment of land resources as an appropriate base and source of increasing the volume of own revenues of local budgets are presented. It is necessary to investigate the issue of land taxation in the course of land law reform, which requires the development of separate appropriate taxation mechanisms, assessment of the tax base and other elements in order to optimize the fiscal efficiency of land resources, which will ultimately contribute to increased tax capacity as a united territorial community, and regions of Ukraine as a whole. The dynamics of fiscal decentralization parameters in Ukraine for the period 2015–2019 is analyzed in the context of the decentralization coefficient for income, the decentralization coefficient for expenses and the share of land payments in own revenues of local budgets. Assessment of the financial efficiency of Ukrainian regions as a result of fiscal decentralization made it possible to conclude that there is a relative upward trend in local budget revenues (without intergovernmental transfers) with a clear dynamics to the growth of the transfers themselves, which testifies to the dependence of local budgets on the state budget the fiscal policy of the country to the policy of fiscal decentralization in the future. The main indicators are presented for the united territorial communities of Odessa region, as one of the key Black Sea region. The solution to the problems of fiscal decentralization is proposed, in particular: it is necessary to improve the existing tax system in order to give local authorities the rights and opportunities to form a budget from their own sources, in order to increase their autonomy in providing the necessary amount of funds; It is necessary to stimulate territories that spread economic growth.

Key words: united territorial communities, fiscal decentralization, fiscal revenue decentralization, fiscal expenditure decentralization, institutional transformation, taxation of land recourses.

Постановка проблеми. У процесі активного впровадження реформи децентралізації в Україні рівень українського суспільства дедалі більше зростає шляхом створення фінансово життєздатних об'єднаних територіальних громад. Сьогодні децентралізація – це можливість громади мати повноваження та ресурси для задоволення поточних потреб регіону.

Оновлена система фінансової підтримки місцевих бюджетів сприяє збільшенню частки їх доходів, однак поточні результати фінансової децентралізації свідчать про те, що для фінансу-

вання самоврядних повноважень та повноважень, делегованих державою, було створено недостатньо додаткових ресурсів органів місцевого самоврядування, що потребує підвищення регіональної фінансової ефективності. З огляду на те, що останнім часом у законодавстві стосовно земельних відносин сталися значні зміни, актуальним стає питання оподаткування землі в рамках нового законодавства, впливу його на доходи громад та їх фінансову спроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних учених, які займалися вивченням

питань фіскальної децентралізації, варто виокремити Р. Барро, Р. Боадвея, Р. Масгрейва, В. Оутса, Ч. Тібу, А. Шаха. Важливий внесок у формування поняття фіскальної децентралізації в контексті трансформації системи та проблематики фінансової ефективності за регіонами здійснили такі вчені, як В.Л. Андрущенко, Є.М. Богатирьова, Т.М. Боголіб, А.О. Даніленко, О.М. Десятнюк, Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий, Т.В. Кошук, І.Г. Лук'яненко, І.О. Луніна, І.О. Лютий, В.М. Федосов, І.Я. Чугунов, С.І. Юрій. Враховуючи дослідження вищезазначених науковців, маємо відзначити, що ці проблеми залишаються актуальними, що потребує подальших досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних засад і вдосконалення практичних підходів до процесів фіскальної децентралізації в контексті підвищення фіскальної ефективності на прикладі особливостей оподаткування землі в Україні загалом та Причорноморському регіоні зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. З розвитком демократичних процесів у світі останніми десятиріччями відбувається демократизація всіх складових суспільного життя. Після розпаду Радянського Союзу в країнах Центральної та Східної Європи спостерігається загальна тенденція переходу від централізації до децентралізації як політико-адміністративної, так і економічної складових частин державної політики. Як складова частина економічної політики держави реформацийних процесів набуває ваги бюджетна політика країн. Не залишається осторонь цих процесів і Україна, яка у 1996 р. приєдналась до Європейської хартії про місцеве самоврядування, яка передбачає відокремленість місцевого самоврядування від державної влади й повну незалежність у здійсненні покладених на нього функцій у межах своєї компетенції.

На користь децентралізації державних функцій можна навести такі два основні аргументи [1, с. 131]:

– децентралізація повноважень щодо надання бюджетних послуг підвищує ефективність державних видатків, оскільки дає змогу краще задовольнити потреби мешканців, наблизити владу до населення та прийняти більш ефективні рішення;

– децентралізація повноважень щодо формування дохідної частини бюджету дає змогу більш повно врахувати специфіку й склад податкової бази, що забезпечує більш ефективне наповнення бюджету.

Поняття децентралізації може бути представлено з двох позицій.

По-перше, це є передачею функцій управління від центральних органів влади місцевим, розширенням кола повноважень нижчестоящих органів управління шляхом скорочення повноважень

вищестоящих. Децентралізація дає змогу підвищити ефективність управління за рахунок наближення влади до виборців, більш повного врахування місцевої специфіки та вподобань населення.

По-друге, це є політикою фірм з децентралізації управління, яка спрямована на те, щоби керівники структурних підрозділів діяли так, ніби вони очолюють незалежні компанії.

З вищезазначеного випливає, що процеси децентралізації можуть відбуватись як на макrorівні, коли функції центральної влади частково передаються на місця, так і на мікрорівні, коли підрозділи підприємств та організацій отримують ширші повноваження.

Економічна децентралізація у сфері міжбюджетних відносин отримала назву фіскальної або бюджетної децентралізації. Єдиного визначення цього поняття у фінансовій науці немає, а терміни «фінансова децентралізація», «фіскальна децентралізація», «бюджетна децентралізація», «бюджетно-податкова децентралізація» ототожнюються [2].

У західній науці частіше вживається термін «фіскальна децентралізація». У зарубіжних країнах вона реалізовується шляхом самофінансування за рахунок збирання плати за надані послуги зі споживачів, застосовування схеми спільного фінансування послуг через грошові та трудові внески споживачів, збільшення місцевих надходжень через запровадження майнового податку або податку на продаж, використання міжбюджетних трансфертів, санкціонування муніципальних заповичень і мобілізації ресурсів центральних або місцевих органів влади за допомогою гарантії позик.

У кожній країні процес децентралізації проходить по-різному з огляду на принаймні особливості політичної системи, що приводить до інституційних змін усієї системи.

Досвід економічного розвитку України та більшості країн світу доводить стратегічну важливість інституціональних змін, що часто важливіші за досягнуті макроекономічні показники та економічну політику. Остання може бути цілком успішною в певні відрізки часу, однак окремі її позитивні результати не завжди забезпечують реальну трансформацію економічної системи до нормального стійкого саморозвитку на ринковій основі. Практика реформування в країні свідчить про необхідність продуманої системної інституціональної трансформації суспільства [3].

Системна трансформація суспільства включає відносно самостійний напрям, такий як інституціональна трансформація. Інституціональна трансформація означає створення та розвиток ключових інститутів суспільства й формування відповідних інституціональних умов для глибинних соціально-економічних та подальших інституціональних перетворень. Інституціональна транс-

формація створює умови для принципових змін у знаннях та інформації, техніці й технологіях, організації та управлінні, свідомості людей, тому передбачає якісні зміни економічного, політичного, соціального, духовного та культурного порядків, рухливість у співвідношенні старих і нових цінностей, традицій та інновацій.

У трансформаційному суспільстві витрати інституціональної трансформації стають найбільшою складовою частиною трансакційних витрат. Витрати інституціональної трансформації називають інституціональними пастками. Сутність інституціональної пастки полягає в тому, що під час зміни певного інституту без зв'язку з трансформацією правил щодо інших інститутів створюється тупикова ситуація з вирішення поточних проблем, що, на нашу думку, цілковито відбиває проблеми сучасних трансформаційних процесів у сфері реформування земельного законодавства в Україні.

Кожна країна світу пройшла тривалий шлях розвитку земельних відносин, який має свої особливості та характерні ознаки. Під час переходу до ринкових відносин більшість постсоціалістичних країн здійснила роздержавлення та приватизацію земель, створила нові економічно спроможні господарські агроформування ринкового типу.

Серед спільних заходів усіх країн, що реформували аграрний сектор і земельні відносини, зокрема, можна виділити прийняття концептуальних законодавчих актів, роздержавлення земель та рівність форм власності на землю й засоби виробництва, визначення порядку приватизації земель і стимулювання приватного сектору, вільну конкуренцію та ринок з елементами державної регуляторної політики, підтримку інтеграційних процесів в аграрній сфері, запровадження системи соціального захисту населення з реформуванням та реорганізацією земельних відносин та аграрного сектору економіки.

На сучасному рівні законодавство низки країн дає змогу стверджувати, що практично в кожній країні світу існують певні обмеження, що пов'язані з розміром земельних ділянок, які більш характерні для країн з перехідною економікою та країн з обмеженою кількістю земельних ресурсів.

Бюджетна децентралізація як багатофакторний та багатокомпонентний феномен сучасних міжбюджетних відносин потребує відповідного оцінювання, що дає можливість врахувати особливості інструментальних компонентів їх реалізації та запропонувати широкі можливості для подальшого порівняльного аналізу.

Існує два основні підходи до оцінювання децентралізації державних фінансів, а саме якісний та кількісний. Вимірюючи ступінь децентралізації за допомогою якісної шкали, можемо оцінити, в якому разі децентралізація має слабший або сильніший

вплив на об'єкти, що порівнюються, беручи за об'єкти як різні країни, так і одну й ту ж саму країну на різних етапах її розвитку [4].

Кількісний підхід заснований на використанні статистики. Однак використання кількісних оцінок обов'язково спрощує картину й може призвести до помилкового уявлення про фактичну оцінку ступеня децентралізації функцій уряду, тому бажано використовувати обидва підходи до оцінювання децентралізації.

Одним з показників децентралізації доходу є частка доходів регіонального та місцевого бюджетів у доходах зведеного бюджету країни.

Ступінь самостійності регіональних бюджетів можна також оцінити з огляду на частку власного доходу обласної влади у структурі доходів відповідних бюджетів: чим більше частка власного доходу в структурі доходів бюджету в регіоні, тим вище ступінь децентралізації.

Якщо розглядати якісні методики оцінювання, то потрібно виділити один з основних компонентів, а саме визначення фінансової спроможності громад, що складається з п'яти таких компонентів [5]:

- чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади;
- чисельність дітей шкільного віку, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих на території спроможної територіальної громади;
- площа території спроможної територіальної громади;
- індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади;
- частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади.

Реформа міжурядових бюджетних відносин, прийнята в Україні у 2015 р., стала вирішальним кроком для бюджетної та фінансової незалежності місцевих бюджетів і сприяла таким законодавчим змінам [6]:

- незалежне формування місцевих бюджетів (ст. 75 Бюджетного кодексу України);
- затвердження державного бюджету на місці незалежно від строку, але до 25 грудня року до запланованого (ст. 77 Бюджетного кодексу України);
- спрощення процесу надання місцевих гарантій та отримання місцевих позик у міжнародних фінансових установах;
- надання права брати місцеві іноземні кредити всім містам регіонального значення (ст. 16 Бюджетного кодексу України);
- надання права на самостійний вибір інституту (в органах Державної казначейської служби України або в банках) для обслуговування бюджетів для розвитку місцевих бюджетів та власних доходів бюджетних установ (ст. 78 Бюджетного кодексу України);

– встановлення єдиних ставок утримання національних податків (податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств) для кожного бюджету (ст. ст. 64, 66, 69, 69-1 Бюджетного кодексу України);

– зняття Міністерством фінансів України орієнтовного планування показників місцевого бюджету, їх включення до місцевих бюджетів;

– формування єдиного рахунку доходів загального фонду;

– наявність розгорнутого переліку джерел доходів загального фонду.

Вагомими показниками є частки доходів і видатків місцевих бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету України (коефіцієнт децентралізації за доходами й коефіцієнт децентралізації за видатками) (рис. 1). Як видно з рис. 1, питома вага доходів місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету України не має стабільного тренду. У 2007 р. цей показник становив 25,2%, до 2009 р. був спад, а вже у 2010 р. він склав 23,3%. З 2015 р. цей показник почав зростати з 18,5% до 21,8%. Це було пов'язане з тим, що державний бюджет України зріс швидше, ніж доходи місцевих бюджетів, у 2015 р. Причини цього явища полягає у змінах бюджетної політики та частково в падінні макроекономічних показників між 2014 та 2015 рр., анексії Автономної Республіки Крим та військових діях на сході України.

Як видно з рис. 1, питома вага видатків місцевих бюджетів у видатках Зведеного бюджету України (коефіцієнт децентралізації за видатками) не має стабільного тренду. У 2007 р. цей показник становив 74,4%, до 2010 р. був спад, а вже у 2012р. він склав 81,6%. З 2016 р. цей показник почав зростати з 70,8% до 86,5%. Це було зумовлене збільшенням державного бюджету України у 2014–2015 рр., що відбувалося швидше, ніж збільшення витрат місцевих бюджетів. Причини цього явища полягають у змінах бюджетної політики та частково пов'язані зі зниженням макроекономічних показників у 2014–2015 рр., анексією Автоном-

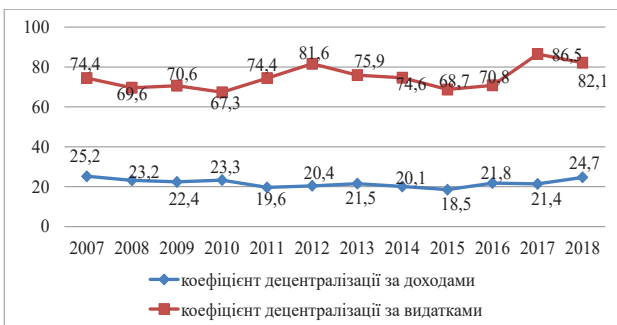
ної Республіки Крим та військовими діями на сході України, що призводить до збільшення витрат на оборону.

В рамках проведення земельної реформи в Україні та з урахуванням перманентних процесів фіскальної децентралізації на особливу увагу заслуговує показник питомої ваги плати за землю у власних доходах місцевих бюджетів (рис. 2).

Як видно з рис. 2, питома вага плати за землю у власних доходах місцевих бюджетів стрімко скорочується у 2015–2019 рр.: якщо у 2015 р. цей показник мав значення 35,8%, то у 2019 р. – лише 15%, що може бути пояснене стрімким зростанням власних доходів місцевих бюджетів.

Враховуючи Причорноморський регіон, особливо Одеську область, можемо сказати, що за підсумками 2019 р. середній дохід загального фонду (без урахування трансфертів) на одного жителя за 28 ОТГ області становив 3 562,0 грн. Найвищий дохід на душу населення зафіксовано в Авангардівській ОТГ, а саме 9 508,9 грн., а найнижчий – у Мологівській ОТГ, а саме 1 208,2 грн. Серед ОГТ регіону 23 громади отримують базову дотацію з державного бюджету, а 3 – зворотну дотацію. Найвищий рівень дотаційності зафіксовано в Мологівській громаді, у якій розмір базової дотації в загальному доході становить 37,1%. У всіх ОТГ області частка витрат на утримання адміністративного апарату в доходах загального фонду (без урахування трансфертів) складає в середньому 23,4%. Найвищий показник зафіксовано у Яськівській ОГТ, а саме 44,0%, а найнижчий – у Таїровській ОГТ, а саме 8,5% [7].

При цьому загальна площа землі становить 2 659,2 тис. га, з якої сільськогосподарські угіддя складають 2 591,8 тис. га. Одеська область є сільськогосподарським регіоном з великою кількістю угідь та плодоносних земель. Саме тому постає питання оподаткування землі в ході реформи земельного законодавства, що потребує розроблення окремих відповідних механізмів оподатку-

Рис. 1. Динаміка коефіцієнтів децентралізації за доходами та видатками в Україні, 2007–2018 рр.

Джерело: розроблено авторами

Рис. 2. Питома вага плати за землю у власних доходах місцевих бюджетів у 2015–2019 рр.

Джерело: розроблено авторами

вання, оцінювання податкової бази та інших елементів задля оптимізації фіскальної ефективності земельних ресурсів, що, зрештою, сприятиме зростанню податкоспроможності як окремих ОТГ, так і регіонів України загалом.

Висновки з проведеного дослідження.

Дослідження визначило сутність фінансової децентралізації в сучасній теорії та практиці як процес передачі джерел витрат та фінансування на нижчі рівні влади, що забезпечує фіскальну автономію регіональних та місцевих органів влади та підвищує прозорість процесу забезпечення суспільними благами. Відображено принципи здійснення фінансової децентралізації та їх основні типи. В рамках інституційного аналізу наслідків децентралізації державних фінансів підкреслено інституційну трансформацію всієї системи загалом, наведено необхідність впровадження нових органів для контролю за обігом земель.

На основі загальних методологічних підходів до оцінювання децентралізації державних фінансів проаналізовано динаміку параметрів децентралізації державних фінансів в Україні за 2015–2019 рр., зокрема тенденцію до збільшення коефіцієнтів децентралізації доходів, децентралізації витрат та частки плати за землю в місцеві бюджети. Оцінювання фінансової ефективності регіонів України внаслідок децентралізації державних фінансів дає змогу зробити висновок, що доходи з місцевого бюджету (без міжбюджетних трансфертів) мають тенденцію до зростання, що свідчить про залежність місцевих бюджетів. Представлено основні показники ОТГ Одеської області як одного з найважливіших Причорноморських регіонів.

Можна зробити низку пропозицій щодо вирішення згаданих вище питань фіскальної децентралізації. По-перше, потрібно вдосконалити наявну податкову систему, щоб надати місцевим органам влади повноваження та можливість створювати бюджети з власних джерел, щоби посилити їхню самостійність у забезпеченні необхідними ресурсами. По-друге, необхідним є стимулювання територій, що поширюють тенденції економічного зростання. Також доцільно провести подальші дослідження в аспекті оподаткування земель з огляду на спроможність територіальних громад, а саме визначення фінансової спроможності громад за п'ятьма критеріями, запропонувати оптимальні механізми оподаткування землі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бондарук Т.Г. Місцеві фінанси. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. 529 с.

2. Лук'янець В.В. Концепції науки. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

3. Юхновський О.М. Прозорість у системі управління землями – досвід Німеччини. Німецько-український агрополітичний діалог. Київ – Берлін, 2017. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58fdf17a5fbef.pdf> (дата звернення: 27.01.2020).

4. Офіційний веб-сайт Реформи децентралізації влади України. URL: <http://decentralization.gov.ua> (дата звернення: 29.01.2020).

5. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 29.01.2020).

6. Бюджетний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 29.01.2020).

7. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2020 року : статистичний збірник. Київ : Мінрегіон, 2020. 40 с. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization.gov.ua> (дата звернення: 27.01.2020).

REFERENCES:

1. Bondaruk T.Gh. (2013) Miscevi finansy [Local Finances]. Kiev: Information and analytical agency (in Ukrainian).

2. Luk'yanets V.V. (2002) Kontseptsii nauky [Concepts of Science]. Filsofs'kyu entsyklopedychnyy slovnyk. Kyiv: Abrys (in Ukrainian).

3. Yuhnovs'kyu O.M. (2017) Prozorist' u systemi upravlinnya zemlyamy – dosvid Nimechchyny [Transparency in the Land Management System – German Experience]. Nimets'ko-ukrayins'kyu ahropolitychnyy dialoh. Kyiv – Berlin. 2017. Available at: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58fdf17a5fbef.pdf> (accessed 27 January 2020).

4. Oficijnyj veb-sajt Reformy decentralizaciji vlady Ukrainy [Official Website of the Decentralization Reform of the Government of Ukraine]. Available at: <http://decentralization.gov.ua> (accessed 29 January 2020).

5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdžennja Metodyky formuvannja spromožnyx terytorial'nyx hromad" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Methodology of formation of capable territorial communities"]. Available at: <http://decentralization.gov.ua> (accessed: 29 January 2020).

6. Bjudžetnyj kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. Available at: <http://decentralization.gov.ua> (accessed 29 January 2020).

7. Monitorynh protsesu detsentralizatsiyi vlady ta reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya stanom na 10 sichnya 2020 roku (2020) [Monitoring of the Decentralization of Power and Local Self-Government Reform as of January 10, 2019]. Statystychnyy zbirnyk. K. : Minrehion, 40 p. Available at: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization.gov.ua> (accessed 27 January 2020).

ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ ОБМЕЖЕНЬ НА РІВЕНЬ ФІНАНСОВОГО ЛЕВЕРИДЖУ КОРПОРАЦІЙ

THE INFLUENCE OF FINANCIAL CONSTRAINTS ON THE LEVEL OF FINANCIAL LEVERAGE

УДК 658.15.02

<https://doi.org/10.32843/bses.49-27>

Куліш Г.П.

к.е.н., доцент,
професор кафедри корпоративних
фінансів і контролінгу
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Копан О.В.

студент
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Kulich Anna

Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

Kopan Oleksandr

Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

У статті описано вплив макроекономічних чинників на вибір структури капіталу. Наведено модель оптимального рівня фінансового левериджу як функцію макроекономічних умов та суб'єктивних факторів. Вибірку українських корпорацій розділено на дві групи на основі вимірювання фінансових обмежень. Проведено дослідження залежності зміни рівня фінансового левериджу від ступеня фінансових можливостей корпорацій: проциклічний застосовано для фінансово обмежених компаній, а антициклічний – для фінансово необмежених компаній щодо зміни економічних умов. Стаття доводить нерівномірність впливу макроекономічних умов для корпоративних компаній під час вибору виду емісії цінних паперів: фінансово необмежені корпорації намагаються здійснювати емісію власних цінних паперів саме в періоди сприятливих макроекономічних умов, тоді як для фінансово обмежених корпорацій не прослідковується чітка кореляція випуску акцій зі сприятливими економічними умовами.

Ключові слова: структура капіталу, бізнес-цикли, фінансові обмеження, фінансовий леверидж, макроекономічні умови, варіація часового розподілу, цінова реакція акцій.

В статье описано влияние макроэкономических условий на выбор структуры капи-

тала. Приведена модель оптимального уровня финансового левериджа как функция макроэкономических условий и субъективных факторов. Выборка украинских корпораций разделена на две группы на основе измерения финансовых ограничений. Проведено исследование зависимости изменения уровня финансового левериджа от степени финансовых возможностей корпораций: проциклический применен для финансово ограниченных компаний, а антициклический – для финансово неограниченных компаний относительно изменения экономических условий. Статья доказывает неравномерность влияния макроэкономических условий для корпоративных компаний при выборе вида эмиссии ценных бумаг: финансово неограниченные корпорации пытаются осуществлять эмиссию собственных ценных бумаг именно в периоды благоприятных макроэкономических условий, тогда как для финансово ограниченных фирм не проследживается четкая корреляция выпуска акций с благоприятными экономическими условиями.

Ключевые слова: структура капитала, бизнес-циклы, финансовые ограничения; финансовый леверидж, макроэкономические условия, вариация временного распределения, ценовая реакция акций.

Successful companies always strive to optimize their capital structure at the aim of benefits maximization from its using. Thus, businesses are faced with the question of choosing the optimal share of debt that is closely related to its level of financial leverage. Since Ukrainian enterprises are not always characterized by a cost-effective ratio of debt to equity, a model of optimal value for the company's leverage should be an appropriate factor for its balancing. Thus, the development of this model based on the use of company specific factors and macroeconomic variables, and determining the specific relationship between the magnitude of leverage and economic conditions for companies with different levels of financial constraints, determined the relevance of the topic and the choice of research direction. The article describes the impact of macroeconomic conditions on the choice of capital structure. The research includes a model of optimal financial leverage level as a function of macroeconomic conditions and company specific factors. The sample of Ukrainian corporations was divided into two groups based on the measurement of financial constraints. The influence of financial leverage changes depending on financial constraints degree of the company is investigated. The research proves a positive relation between leverage and collateral, such as property plant and equipment, and our measures of macroeconomic conditions – the higher growth of economy, the higher leverage value. The results of variance decomposition show that macroeconomic conditions account for a substantial proportion of the time variation in target leverage, particularly for the unconstrained sample. The firm-specific variables also account for a substantial proportion of target leverage variation. Also the results show that pro-cyclical relation is typical for financially constrained companies and counter-cyclical – for financially unconstrained companies in relation to change of economic conditions. The article proves the unequal influence of macroeconomic conditions for corporations when choosing the type of securities issue – financially unconstrained firms try to issue their own securities during periods of favorable macroeconomic conditions, while financially constrained firms do not correlate share issues with positive economic situation.

Key words: capital structure, business cycles, financial constraints; financial leverage, macroeconomic conditions, time-series variance, equity price reaction.

Постановка проблеми. Корпоративні компанії завжди намагаються оптимізувати свою структуру капіталу задля отримання максимально можливої економічної вигоди від його використання. Таким чином, перед корпораціями постає питання вибору оптимальної частки позикового капіталу, що тісно пов'язане з рівнем їх фінансового левериджу. Оскільки для українських корпорацій не завжди характерним є оптимальне співвідношення позикового та власного капіталу, його збалансування передбачає розроблення моделі оптимального значення фінансового левериджу. Розроблення цієї моделі має враховувати як суб'єктивні для компанії

фактори, так і макроекономічні змінні, визначення специфіки взаємозв'язку між величиною фінансового левериджу й економічними умовами для корпорацій з різним рівнем фінансових обмежень, що визначило актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі часто ступінь банківської залежності висвітлюється як індикатор рівня фінансових обмежень. Автори зазначають, що корпораціям, які стикаються з фінансовими обмеженнями, складно отримати позикові кошти. Під фінансовими обмеженнями розуміються рівень доступу до фінансового лізингу, короткостроко-

вого та довгострокового банківського кредитування, значення відсоткової ставки за позиками, вимоги до застави для отримання кредиту. Проте, на наш погляд, основну увагу доречно зосередити на рівні боргового навантаження корпорацій та макроекономічних чинниках, а саме наявності кризових явищ у країні, темпі зростання економіки, рівні валютного, кредитного, процентного й фондового ризиків у державі, що може знижувати можливість фінансування корпоративного сектору за рахунок банківського кредиту. Оптимізація джерел фінансування корпорації має забезпечувати збалансування грошових потоків в умовах спаду економіки. М. Гертлер і С. Гілчріст [1] вважають, що сукупні чисті боргові зобов'язання після спадів, пов'язаних з монетарним скороченням, зростають для великих корпорацій, але залишаються стабільними для малих корпорацій, які використовують приватні боргові зобов'язання. Дослідниками обговорюється питання про те, чи пов'язані ці моделі з впливом грошово-кредитної політики на моделі емісії боргу компаній за допомогою каналу банківського кредитування. Б. Бернанке та М. Гертлер [2] описують цю проблему. Н. Кійотаки і Д. Мур [3], Д. Суарес і О. Суссман [4] розробляють моделі загальної рівноваги, де фінансово обмежені підприємства (фермери в моделі Н. Кійотаки та Д. Мура) завжди намагаються справлятися з обмеженням щодо позик. Проциклічна вартість застави, під яку беруться позики, зумовлює їх проциклічний вплив. У нашому дослідженні виявлено, що фінансово обмежені корпорації демонструють проциклічний фінансовий леверидж, який підтверджується моделлю Н. Кійотаки та Д. Мура.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу фінансових обмежень та макроекономічних факторів на рівень фінансового левериджу українських корпорацій. Відповідно до цього завданнями дослідження є:

- моделювання оптимального рівня фінансового левериджу як функції макроекономічних умов та суб'єктивних для корпорацій факторів;
- дослідження напряму руху рівня фінансового левериджу залежно від фінансових можливостей корпорацій та зміни економічних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на дослідження П. Марша [5], М. Бейлеса і С. Чаплінські [6], А. Ховакіміанетала, Т. Оплера, С. Тітмана [7], припускаємо, що вибір структури капіталу корпорацій можна описати такими двома рівняннями:

$$Lev_{it}^* = MacroT_{i-3}\alpha + X_{i,t-3}\beta + f_i + q_t + fq_t; \quad (1)$$

$$Pr(y_{it} = 1) = F(\delta(Lev_{it}^* - Lev_{i,t-3}) + MacroI_{i,t-3}\eta + Z_{i,t-3}\gamma + q_t + fq_t). \quad (2)$$

Перше рівняння описує очікуваний оптимальний коефіцієнт використання фінансового

левериджу в місяці t (Lev_{it}^*) залежно від відомих макроекономічних змінних ($MacroT_{i-3}$); відомих суб'єктивних цільових змінних ($X_{i,t-3}$); фіксованого ефекту (f_i); календарних квартальних допоміжних змінних ($q_{1,t}$, $q_{2,t}$ та $q_{3,t}$, за 1–3 квартали календарного року); фінансових квартальних допоміжних змінних ($fq_{1,t}$, $fq_{2,t}$ та $fq_{3,t}$, за 1–3 квартали фінансового року). Lev_{it}^* – очікуваний оптимальний коефіцієнт фінансового левериджу за відсутності інформаційної асиметрії або транзакційних витрат. Друге рівняння описує вибір корпорацій щодо очікуваного виду емісії (викупу) цінних паперів ($y_{it} = 1$ для емісії боргових зобов'язань, 0 – для власного капіталу) залежно від відхилення наявної структури капіталу від очікуваної цільового значення ($Lev_{it}^* - Lev_{i,t-3}$); відомих макроекономічних змінних ($MacroI_{i,t-3}$); відомих суб'єктивних для корпорацій змінних ($Z_{i,t-3}$); даних календарного кварталу та фінансового кварталу.

Під час оцінювання рівняння (1) використано чотири різні підходи до виміру фінансового левериджу. За всіма підходами значення боргових зобов'язань обраховується за балансовою вартістю. Першим показником фінансового левериджу є відношення суми короткострокової та довгострокової заборгованостей до ринкової вартості активів, вимірюване як сума ринкової вартості звичайного капіталу й балансової вартості боргу. Другим показником є відношення довгострокової заборгованості до ринкової вартості активів. Третій показник – це співвідношення суми короткострокової та довгострокової заборгованостей до балансової вартості активів. Четвертий показник – це співвідношення суми короткострокової та довгострокової заборгованостей за вирахуванням суми грошових коштів і ринкових цінних паперів до ринкової вартості активів за вирахуванням грошових коштів і високоліквідних цінних паперів.

Визначимо основні фактори, що використовуватимуться в дослідженні. Згідно з роботами Н. Кійотаки, Д. Мура та А. Леві [8] сукупний розподіл фінансових результатів між менеджерами та акціонерами визначає ступінь агентських проблем та оптимальний рівень фінансового левериджу. Використовуючи той факт, що зарплата менеджера пов'язана з доходами компанії (за рахунок бонусів) та власного капіталу (через отримання вигоди від зростання власного капіталу у вигляді опціону на продаж акцій), ми побудували три часові ряди, які включені в $MacroT_{i-3}$ показника для ефекту розподілу.

У табл. 1 представлено розрахунки впливу коефіцієнтів макроекономічних змінних з лагом, стандартні помилки (в круглих дужках) і декомпозицію розподілу шляхом обрахунку показників цільового фінансового левериджу для фінансово необмежених (панель А) і фінансово обмежених (панель Б) корпорацій. Панель А також представ-

Таблиця 1

Макроекономічні та суб'єктивні для українських корпорацій детермінанти цільового значення фінансового левериджу

	(Коротк.строк + Довг.строк.) зобов'язання/ Ринк. Вартість активів	Довг.строк. зобов'язання / Ринк. Вартість активів	(Коротк.строк + Довг.строк.) зобов'язання/ Баланс. Вартість активів	(Коротк.строк + Довг.строк.) зобов'язання - ГК/ Ринк. Вартість активів - ГК
Панель А: фінансово необмежені корпорації				
Дворічне зростання корпоративного прибутку	-0.082*** (0.012)	-0.043*** (0.011)	-0.061*** (0.014)	-0.034* (0.019)
Дворічна дохідність на фондовій біржі	-0.052*** (0.006)	-0.013*** (0.005)	-0.011*** (0.007)	-0.056*** (0.009)
Ставка тримісячного короткострокового векселя	3.584*** (0.551)	1.546*** (0.520)	5.545*** (0.563)	3.348*** (0.891)
Фіксований ефект	2	2	2	3
Кількість спостережень (корпорацій)	11	11	11	12
Скоригований коефіцієнт детермінації	0.824	0.774	0.754	0.802
Дисперсія макроекономічних змінних	0.271*** (0.009)	0.110*** (0.011)	0.500*** (0.016)	0.143*** (0.011)
Дисперсія суб'єктивних для корпорації змінних	0.557*** (0.011)	0.706*** (0.018)	0.578*** (0.016)	0.739*** (0.015)
Загальна коваріація змінних	0.170*** (0.005)	0.171*** (0.016)	-0.088*** (0.002)	0.114*** (0.009)
Панель Б: фінансово обмежені корпорації				
Дворічне зростання корпоративного прибутку	0.102*** (0.020) [0.000]	0.098*** (0.026) [0.000]	0.217*** (0.046) [0.000]	0.191*** (0.053) [0.000]
Дворічна дохідність на фондовій біржі	0.046*** (0.015) [0.000]	0.031*** (0.015) [0.000]	0.177*** (0.025) [0.000]	0.060*** (0.025) [0.000]
Ставка тримісячного короткострокового векселя	-1.216 (1.208) [0.000]	-1.115 (1.151) [0.035]	1.758 (1.905) [0.056]	-3.140 (2.053) [0.002]
Фіксований ефект	firm	firm	firm	firm
Кількість спостережень (корпорацій)	2	2	2	4
Скоригований коефіцієнт детермінації	0.830	0.779	0.781	0.785
Дисперсія макроекономічних змінних	0.233*** (0.030) [0.252]	0.285*** (0.037) [0.000]	0.410*** (0.021) [0.000]	0.285*** (0.034) [0.000]
Дисперсія суб'єктивних для корпорації змінних	0.846*** (0.030) [0.000]	0.765*** (0.036) [0.000]	0.362*** (0.020) [0.000]	0.858*** (0.030) [0.000]
Загальна коваріація змінних	-0.079*** (0.010) [0.000]	-0.051*** (0.006) [0.000]	0.224*** (0.010) [0.000]	-0.144*** (0.017) [0.000]

ляє р-значення рівності коефіцієнтів для корпорацій з необмеженими й обмеженими фінансовими можливостями (у квадратних дужках). Вибірка включає 18 українських корпорацій, які мали дані дохідності CRSP за 48 місяців до, а також значення COMPUSTAT [9] за вісім кварталів до і вісім кварталів після емісії боргових зобов'язань або акцій на Варшавській та Лондонській фондових біржах, що становить не менше 5% бухгалтерського активу між 2013 та 2018 роками. У представлених розрахунках нами припускається, що фінансово обмежені корпорації не платять дивіденди, не

мають чистого акціонерного капіталу або викупу боргу поза досліджуваним періодом, а показник Q Tobin більше одиниці в кінці кварталу події. Необмежені корпорації – це всі інші корпорації. Дворічне зростання корпоративного прибутку (2-year corp. profit growth) є реальним зростанням сукупного прибутку національних нефінансових компаній на кварталній основі. Дворічна дохідність на фондовій біржі (2-year equity market return) обчислюється за середньозваженим показником вартості акцій CRSP, що торгуються на Варшавській та Лондонській фондових біржах. Приведена до

річної ставка (спред) тримісячного короткострокового векселя (commercial paper spread) за курсом тримісячного казначейського векселя, а також побудована з використанням включених макроекономічних змінних, часовим спредом та різницею між шестимісячною ставкою казначейських векселів та обліковою ставкою НБУ. Спред короткострокового векселя часто є суперечним показником щодо очікувань ринку у сфері емісії векселів, оскільки компанії намагаються пом'якшити потрясіння для грошових потоків, а спред збільшується перед економічним спадом. Проведені дослідження доводять, що перевищення спреда комерційних векселів над казначейськими векселями найбільше посилюється під час обмеження кредитування, ініційованого Центральним банком країни [10].

Спираючись на досягнення науковців [11], ми обчислюємо асимптотичні стандартні помилки для декомпозиції розподілу з використанням дельта-методу. Коефіцієнти детермінації (R^2) та коваріація варіації (дисперсії) макроекономічних (macroeconomic variance) і суб'єктивних для корпорацій змінних (firm variance) розглядаються як параметри, сукупно оцінені з використанням узагальненого методу моментів Хансена [12] – 2 x covariance. Статистично значимі коефіцієнти відрізняються від нуля при рівні 1%, 5% і 10%, що відзначені ***, ** і * відповідно.

Аналізуючи коефіцієнти для макроекономічних змінних, бачимо, що фінансово необмежена вибірка має як статистично, так й економічно значущі антициклічні коефіцієнти з від'ємним знаком (табл. 1, панель А). Водночас наведені нами коефіцієнти для фінансово обмежених корпорацій мають, як правило, проциклічний характер і додатне значення, на відміну від фінансово необмежених корпорацій (табл. 1, панель Б). Н. Кійотаки та Д. Мур [3], Д. Суарез і О. Суссман [4], А. Леві [8] вважають, що проциклічні значення заставного забезпечення (активів) визначають проциклічні значення фінансового левериджу для фінансово обмежених корпорацій.

Представлені нами розрахунки свідчать про наявність прямого зв'язку між фінансовим левериджем і заставним забезпеченням корпорацій (майно та обладнання) в умовах залучення позикового капіталу. Крім того, доведено, що визначальний вплив мають макроекономічні умови, адже зростання економіки також обумовлює зростання значення фінансового левериджу.

Останні три показники панелей А і В табл. 1 (дисперсія макроекономічних змінних, дисперсія суб'єктивних для корпорації змінних та загальна коваріація змінних) є результатами розкладання розподілу часового ряду цільових значень фінансового левериджу на макроекономічні та суб'єктивні для корпорацій змінні. Наведені роз-

рахунки доводять, що макроекономічні умови (зокрема, наявність кризових явищ у країні, темп зростання економіки, рівень валютного, кредитного, процентного й фондового ризиків у державі) є суттєвими факторами тимчасових коливань цільового значення фінансового левериджу, особливо для фінансово необмежених корпорацій. Суб'єктивні для кожної окремої корпорації змінні – це також суттєва частка варіації значень цільового фінансового левериджу, тобто їх вплив на рівень фінансового левериджу є досить значним. Частка впливу суб'єктивних для корпорацій змінних (дворічне зростання корпоративного прибутку, дворічна дохідність на фондовій біржі) на коливання рівня фінансового левериджу значно більше для фінансово обмежених корпорацій, ніж для фінансово необмежених корпорацій. Крім того, коливання цільових значень фінансового левериджу, спричиненого макроекономічними та суб'єктивними для корпорацій змінними, позитивно коваріюються для фінансово необмежених компаній.

Загалом результати дослідження підтверджують гіпотезу, що фінансово обмежені корпорації не призначають емісію інструментів власності на періоди, коли економічні умови є сприятливими, тоді як фінансово необмежені корпорації прагнуть вибирати саме такі моменти для випуску цінних паперів. Крім того, оскільки фінансово обмежені корпорації дуже чутливі до відхилень від їх цільових значень фінансового левериджу і менше відхиляються від цих цільових значень (відхилення цільового значення має менше стандартне відхилення), то зазначена часова «байдужість» до вибору періоду емісії акцій пояснюється тим, що корпорації з обмеженими фінансовими можливостями змушені задовольнятися лише тим, що можуть отримати у вигляді обмежених позик та незначних емісій акцій.

Висновки з проведеного дослідження. Результати дослідження підтверджують те, що фінансовий леверидж для українських фінансово необмежених корпорацій варіюється антициклічно щодо макроекономічних умов: чим більш негативною є економічна ситуація в країні, тим вищим є значення фінансового левериджу. Цей факт підтверджує тезис моделі Леві щодо вибору структури капіталу, яка стверджує, що менеджери віддають перевагу позиковому фінансуванню, якщо їх власна винагорода є відносно низькою внаслідок низької ринкової прибутковості акцій або низького корпоративного прибутку в умовах економічної кризи. Відповідно до результатів дослідження на макроекономічні умови припадають від 12% до 51% варіацій часового розподілу фінансового левериджу фінансово необмежених корпорацій, тобто зміна їх фінансового левериджу на 12–51% залежить від зміни макроекономічних умов.

Тим часом було виявлено, що в Україні фінансово обмежені корпорації мають проциклічний вплив макроекономічних умов на значення фінансового левериджу (чим краще економічні умови в країні, тим вище значення фінансового левериджу), що становить від 4% до 41% варіацій часового розподілу фінансового левериджу, тобто від 4% до 51% зміни значення фінансового левериджу фінансово обмежених корпорацій залежать від зміни макроекономічних умов. Цей факт узгоджується з моделями балансових кредитних каналів Кійотаки і Мура, Суареза і Сузмена, в яких фінансово обмежені корпорації запозичують більше, коли застава вартістю вище, що є наслідком високої ринкової прибутковості акцій або високого корпоративного прибутку в сприятливих макроекономічних умовах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гертлер М., Гілчріст С. Грошово-кредитна політика, бізнес-цикли та поведінка невеликих виробничих корпорацій. *Quarterly Journal of Economics*. 1994. № 109. С. 309–340.
2. Бернанке Б., Гертлер М. Всередині чорного ящика: кредитний канал трансмісії грошово-кредитної політики. *Journal of Economic Perspectives*. 1995. № 9. С. 27–48.
3. Кійотаки Н., Мур Д. Кредитні цикли. *Journal of Political Economy*. 1997. № 105. С. 211–248.
4. Суарез Д., Суссман О. Стилізована модель фінансових бізнес-циклів. *Centro de Estudios Monetarios y Financieros*. 1999. № 29. С. 102–105.
5. Марш П. Вибір між власним та позиковим капіталом. Емпіричне дослідження. *Journal of Finance*. 1982. № 37. С. 121–144.
6. Бейлес М., Чаплінські С. Очікування типів цінних паперів й інформаційне наповнення пропозицій емісії боргових зобов'язань та власного капіталу. *Journal of Financial Intermediation*. 1991. № 1. С. 195–214.
7. Ховакіміанетал А., Оплер Т., Тітман С. Вибір між власним та позиковим капіталом. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. 2001. № 36. С. 1–24.
8. Леві А. Чому структура капіталу змінюється зі зміною макроекономічних умов? *Haas School of Business*. 2001. № 2 8. С. 4–10.
9. Статистичні показники дохідності акцій COMPUSTAT. URL: <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/?product=compustat-research-insight> (дата звернення: 10.01.2020).
10. Бернанке Б., Блайндер А. Ставки федеральних фондів та грошово-кредитні канали. *American Economic Review*. 1992. № 82. С. 901–921.
11. Кембел Дж. Розклад розподілу дохідності акцій. *Economic Journal*. 1991. № 101. С. 157–179.
12. Хансен Л. Властивості великих вибірок в узагальненому методі моментних показників. *Econometrica*. 1982. № 50. С. 1029–1054.

REFERENCES:

1. Gertler M., Gilchrist S. (1994) Ghroshovo-kredytna polityka, biznes-cykly ta povedinka nevelykykh vyrobnych korporacij [Monetary policy, business cycles, and the behavior of small manufacturing firms]. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 2, no. 109, pp. 309–340.
2. Bernanke B., Gertler M. (1995) Vseredyni chornogho jashhyka: Kredytnyj kanal transmisiji ghroshovo-kredytnoji polityky [Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission]. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 1, no. 9, pp. 27–48.
3. Kiyotaki N., Moore J. (1997) Kredytni cykly [Credit cycles]. *Journal of Political Economy*, vol. 2, no. 105, pp. 211–248.
4. Suarez J., Sussman O. (1999) Stylizovana modelj finansovykh biznes-cykliv [A stylized model of financially-driven business cycles]. *Centro de Estudios Monetarios y Financieros*, vol. 4, no. 29, pp. 102–105.
5. Marsh P. (1982) Vybir mizh vlasnym ta pozykovym kapitalom. Empirychnе doslidzhennja [The choice between equity and debt: An empirical study]. *Journal of Finance*, vol. 2, no. 37, pp. 121–144.
6. Bayless M., Chaplinsky S. (1991) Ochikuvannja typiv cinnykh paperiv j informacijne napovnennja propozycij emisiji borghovykh zobov'janzanj ta vlasnogho kapitalu [Expectations of security type and the information content of debt and equity offers]. *Journal of Financial Intermediation*, vol. 1, no. 1, pp. 195–214.
7. Hovakimian A., Opler T., Titman S. (2001) Vybir mizh vlasnym ta pozykovym kapitalom [The debt equity choice]. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, vol. 2, no. 36, pp. 1–24.
8. Levy A. (2001). [Why does capital structure choice vary with macroeconomic conditions?]. *Haas School of Business*, vol. 5, no. 28, pp. 4–10.
9. Statystychni pokaznyky dokhidnosti akcij COMPUSTAT [Stock returns statistics COMPUSTAT]. Available at: <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/?product=compustat-research-insight> (accessed 10 January 2020).
10. Bernanke B., Blinder A. (1992) Stavky federaljnykh fondiv ta ghroshovo-kredytni kanaly [The federal funds rate and the channels of monetary policy]. *American Economic Review*, vol. 2, no. 82, pp. 901–921.
11. Campbell J. (1991) Rozklad rozpodilu dokhidnosti akcij [A variance decomposition for stock returns]. *Economic Journal*, vol. 2, no. 101, pp. 157–179.
12. Hansen L. (1982) Vlastyvosti velykykh vybirok v uzagaljnenomu metodi momentnykh pokaznykiv [Large sample properties of generalized method of moments estimators]. *Econometrica*, vol. 2, no. 50, pp. 1029–1054.

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВА
В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

INTERNAL AUDIT OF FIXED ASSETS IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

УДК 657.6

<https://doi.org/10.32843/bses.49-28>**Бабич Л.М.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку
і аудитуНаціональний транспортний
університет**Карлова І.О.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку
і аудитуНаціональний транспортний
університет**Наконечна С.А.**старший викладач кафедри фінансів,
обліку і аудитуНаціональний транспортний
університет**Babich Lyudmila**

Kyiv National Transport University

Karlova Irina

Kyiv National Transport University

Nakonechna Svitlana

Kyiv National Transport University

У статті узагальнено теоретичні засади проведення внутрішнього аудиту основних засобів на підприємстві в сучасних економічних умовах, зокрема зосереджено увагу на його сутності та методології організації. Розглянуто питання організації їх аналітичного обліку за даними первинної документації. Згідно з даними окремого підприємства ТОВ «Н-ТРАНС» проведено узагальнене оцінювання стану та руху основних засобів за останні роки, досліджено особливості проведення в цей період внутрішнього аудиту. Запропоновано заходи щодо підвищення ефективності проведення внутрішнього аудиту операцій з основними засобами. Розроблено напрями вдосконалення використання внутрішнього аудиту в обліковій політиці стосовно основних засобів підприємства. Обґрунтовано застосування інформаційних технологій у внутрішньому аудиті основних засобів на підприємстві, які здатні аналізувати облікові дані не тільки у вигляді бухгалтерських проводок, але й у вигляді хронологічних записів систем оперативного обліку та будь-яких таблиць, які містять економічні дані.

Ключові слова: аналіз, внутрішній аудит, облік, основні засоби, перевірка, підприємство.

В статье обобщены теоретические основы проведения внутреннего аудита

основных средств на предприятии в современных экономических условиях, в частности сосредоточено внимание на его сущности и методологии организации. Рассмотрены вопросы организации их аналитического учета по данным первичной документации. Согласно с данными отдельного предприятия ООО «Н-ТРАНС» проведено обобщенное оценивание состояния и движения основных средств за последние годы, исследованы особенности проведения в этот период внутреннего аудита. Предложены меры по повышению эффективности проведения внутреннего аудита операций с основными средствами. Разработаны направления совершенствования использования внутреннего аудита в учетной политике касательно основных средств предприятия. Обосновано применение информационных технологий во внутреннем аудите основных средств на предприятии, которые способны анализировать учетные данные не только в виде бухгалтерских проводок, но и в виде хронологических записей систем оперативного учета и любых таблиц, содержащих экономические данные.

Ключевые слова: анализ, внутренний аудит, учет, основные средства, проверка, предприятие.

The article summarizes the theoretical foundations for conducting internal audit of fixed assets in an enterprise in the current economic conditions, in particular focusing on its nature and methodology of the organization. The questions of organization of their analytical accounting on the data of primary documentation are considered. According to the data of a separate enterprise of "N-TRANS" LLC, a general assessment was made regarding the condition and movement of fixed assets in recent years and the peculiarities of conducting an internal audit during this period. The plan (strategy) of carrying out internal audit of the enterprise with the isolation of sequence of stages and information on implementation of the corresponding actions is improved in comparison with the existing one in the literature. The procedure of application of separate documents of primary accounting of fixed assets in the process of determining their cost value in the context of changes in their wear, repair, updating, disposal within a certain period is explained. Suggestions are made regarding the list of issues that should be reflected in the audit report when performing internal audit of fixed assets of the enterprise. An oriented list of analytical measures and procedures is proposed, the implementation of which will provide the auditor with the necessary information on the reliability of the presentation of data on the movement of fixed assets in the analytical and synthetic accounting documents and in the financial statements of the enterprise. The information on the main mistakes and violations that can be made in the process of accounting for fixed assets at the enterprise. Directions for improving the use of internal audit in accounting policies for fixed assets of the enterprise are developed. The use of information technologies in internal audit of fixed assets at the enterprise is justified, which is capable of analyzing accounting data not only in the form of accounting entries but also in the form of chronological records of operational accounting systems and any tables containing economic information.

Key words: analysis, internal audit, accounting, fixed assets, verification, enterprise.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах, коли діяльність підприємств супроводжується різноманітними ризиками, а зовнішній фінансовий контроль не задовольняє потреби власників та керівників підприємств щодо отримання інформації про реальний стан функціонування підприємства й напрями поліпшення, об'єктивно виникає потреба налагодити інші, більш дієві види фінансового контролю, одним з яких сьогодні вважається внутрішній аудит.

Це вказує на необхідність поглибленого вивчення теоретичних основ та практики внутрішнього аудиту для вітчизняних підприємств за різними аспектами проведення обліку та складання фінансової звітності, зокрема, стосовно комплексу питань внутрішнього аудиту основних засобів як важливої та невід'ємної складової частини активів кожного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів обліку та аудиту основних засобів у сучасних економічних умовах

приділяли значну увагу, зокрема, такі вчені, як Т.А. Бутинець [1], І.В. Кононова [2], В.О. Лесняк [3], В.О. Малахов [4], О.П. Пархоменко [5], Т.О. Петухова [6], Ю.С. Примуш [7], В.В. Томчук [8], Л.В. Шкуліпа [9]. Однак варто зазначити, що, незважаючи на багатоаспектність проведених досліджень з цієї тематики, сьогодні потребують подальшого вирішення, зокрема, питання методики проведення внутрішнього аудиту основних засобів, особливо щодо процедури виявлення аудитором під час перевірки суттєвих порушень та їх ідентифікації під час ведення бухгалтерського обліку.

Постановка завдання. Мета статті полягає в узагальненні теоретичних положень чинної практики внутрішнього аудиту основних засобів та розробленні пропозицій щодо напрямів подальшого вдосконалення його проведення на вітчизняних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішній аудит у сучасних умовах постає на підприємстві невід'ємною частиною якісного корпоративного управління, отже, одним з основних заходів контролю на підприємстві. Водночас погляди різних науковців та практиків на визначення сутності внутрішнього аудиту є неоднозначними й суперечливими. Головним орієнтиром щодо визначення економічного змісту цієї категорії мають слугувати Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту Інституту внутрішніх аудиторів (International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing. The Institute of Internal Auditors), де зазначено, що під внутрішнім аудитом слід розуміти діяльність з надання незалежних та об'єктивних гарантій і консультацій, спрямованих на вдосконалення діяльності організації [10]. На нашу думку, це визначення охоплює основні суттєві аспекти, пов'язані з виконанням професійних завдань внутрішніх аудиторів в умовах сучасних вимог нинішнього етапу економічного розвитку вітчизняних підприємств.

В аудиті використовуються різні процедури, а саме перевірка, спостереження, обчислення, аналітичні процедури. При цьому аудиторська перевірка проводиться за бажанням керівника підприємства або відповідного державного органу, який вважає за потрібне провести таку перевірку. Ця процедура виконується аудитором або аудиторськими фірмами, які діють на основі Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», Міжнародних стандартів аудиту, норм професійної етики аудиторів та інших нормативно-правових актів, які стосуються конкретного виду аудиторських перевірок [11; 12]. Зокрема, аудиторська перевірка основних засобів дає можливість об'єктивно оцінити їх стан, ефективність використання, правильність документального оформлення операцій стосовно надходження, пере-

міщення, ліквідації, списання. Загалом завдяки проведенню такої аудиторської процедури встановлюються наявність, збереження, утримання та використання основних засобів, тобто доказ їх фактичного існування.

Спостереження, зокрема, є наглядом за процесом або процедурою, що виконують інші особи (наприклад спостереження аудитора за процесом інвентаризації або навіть за вжиттям заходів внутрішнього контролю).

Дослідження об'єктів внутрішнього аудиту здійснюється за допомогою загальнонаукових методів та спеціальних прийомів. Під час проведення аудиту основних засобів використовується такий прийом, як запит, що є пошуком фінансової та нефінансової інформації від обізнаних осіб як у самого суб'єкта господарювання, так і за його межами. Загалом аналітичні процедури є оцінкою фінансової інформації через аналіз правдоподібного взаємозв'язку між фінансовими та нефінансовими даними.

Не можна не зазначити, що трактування основних засобів як базису необоротних матеріальних активів підприємства та їх класифікація надаються Податковим кодексом України, Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» та Міжнародним стандартом обліку основних засобів 16 «Основні засоби» [9; 13]. При цьому окремо виділяються такі їх характеристики, як вартісна (вартість об'єкта перевищує 6 000 грн.); мета використання (для використання в господарській діяльності); строк корисного використання (більше одного року або операційного циклу, якщо він більше одного року) [14].

З урахуванням основних характеристик та важливих особливостей здійснюється внутрішній аудит основних засобів, який спрямовується на вирішення завдань, переважно пов'язаних з:

- правильністю відображення в обліку надходження, наявності та вибуття (ліквідації) основних засобів;
- перевіркою організації відповідного зберігання, охорони, попередження псування тощо;
- формуванням первісної вартості основних засобів за складовими частинами;
- дотриманням вимог щодо документального оформлення операцій в бухгалтерському обліку;
- доцільністю застосування методів амортизації;
- дотриманням встановлених підприємством норм нарахування амортизації;
- виявленням неліквідних або непридатних у подальшому використанні основних засобів;
- перевіркою правильності розкриття інформації в облікових регістрах та формах фінансової звітності;
- проведенням аналізу забезпеченості та ефективності використання основних засобів;

– розробленням рекомендацій стосовно підвищення ефективності управління основними засобами тощо.

Джерелами найбільш повної інформації для здійснення аудиту основних засобів слід вважати нормативні документи, що регламентують вимоги до обліку основних засобів; наказ про облікову політику підприємства; розпорядчі документи керівника підприємства стосовно руху основних засобів; установчі документи (статут, засновницький договір); первинні документи з обліку основних засобів; реєстри синтетичного й аналітичного обліку по рахунках 10 «Основні засоби», 13 «Знос необоротних активів», 15 «Капітальні інвестиції», 23 «Виробництво», 40 «Зареєстрований (пайовий) капітал», 41 «Капітал у дооцінках», 42 «Додатковий капітал», 46 «Неоплачений капітал», 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками», 74 «Інші доходи», 91 «Загальнови-робничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 94 «Інші витрати операційної діяльності»; акти та довідки попередніх ревізій, аудиторські висновки,

дані внутрішнього контролю, а також іншу документацію, що узагальнює результати контролю; контракти, угоди про оренду, страхові поліси, кошториси, плани ремонтів основних засобів; фінансову та статистичну звітність; відповіді на запити аудитора, дані первинних документів тощо [15; 16]. Так, згідно з методологією обліку основних засобів, їх первинний облік щодо наявності та руху забезпечується за типовими формами документів, характеристика яких наведена в табл. 1.

Загалом план аудиторської перевірки – це аудиторський документ, який має вигляд таблиці й містить перелік аудиторських процедур, що мають бути проведені під час внутрішнього аудиту на основі оцінювання системи внутрішнього контролю за допомогою анкетування й опитування співробітників підприємства.

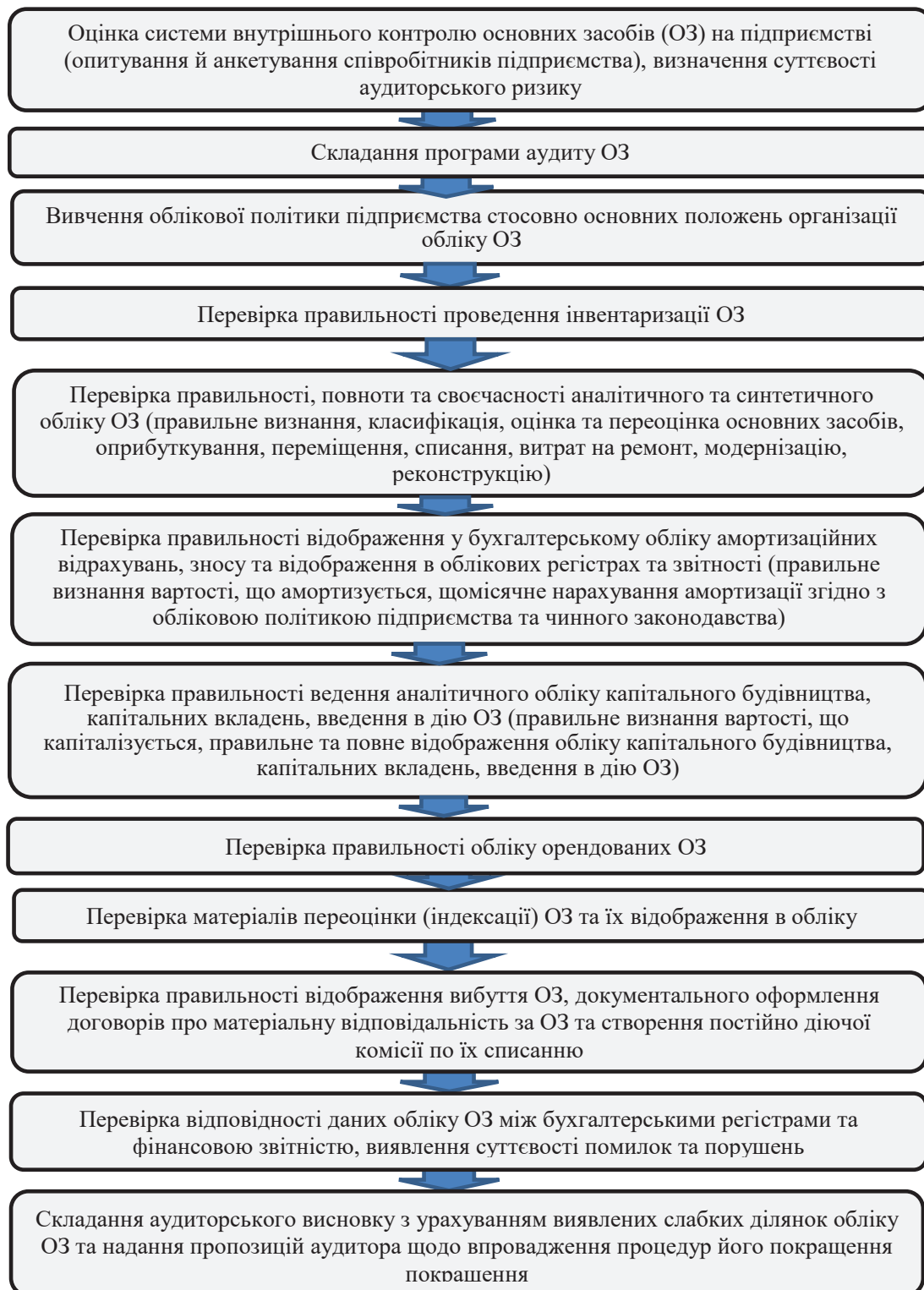
Внутрішній аудит має здійснюватися спеціальним структурним підрозділом підприємства або його штатними працівниками, які безпосередньо підпорядковані керівництву цього підприємства.

Таблиця 1

Первинні документи з обліку основних засобів

Форма документа	Назва документа	Примітки
ОЗ-1	Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів	Складається на кожний об'єкт окремо, а на декілька лише в тому разі, коли об'єкти однотипні, мають однакову вартість і прийняті одночасно на відповідальне зберігання однією й тією ж особою.
ОЗ-2	Акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих і модернізованих об'єктів основних засобів	Зазначаються технічна характеристика та первісна вартість об'єкта. Актом такої форми оформлюється приймання завершених робіт після добудови, реконструкції або модернізації основних засобів.
ОЗ-3	Акт на списання основних засобів	Після ліквідації основних засобів і складання актів на списання перший примірник передається бухгалтерії, де на його підставі здійснюється запис до інвентарного списку основних засобів.
ОЗ-4	Акт на списання автотранспортних засобів	Складається у двох примірниках, його підписують члени комісії, затверджує керівник підприємства або уповноважена на це особа.
ОЗ-5	Акт на установку, пуск та демонтаж будівельної машини	Складається під час встановлення, запуску й демонтажу будівельної машини, взятої напрокат. Підписується представником машино-прокатної бази та механіком будівельної ділянки.
ОЗ-6	Інвентарна картка обліку основних засобів	Здійснюються записи на підставі актів приймання-передачі основних засобів та акта на списання основних засобів для обліку окремих об'єктів основних засобів; для групового обліку однотипних об'єктів основних засобів, які надійшли в експлуатацію в одному календарному місяці та мають одне й те ж виробничо-господарське призначення, технічну характеристику та вартість. Як правило, заповнюється в одному примірнику та знаходиться у бухгалтерії.
ОЗ-7	Опис інвентарних карток з обліку основних засобів	Застосовується для реєстрації інвентарних карток. Ця форма складається в одному примірнику в бухгалтерії.
ОЗ-8	Картка обліку руху основних засобів	Застосовується для обліку руху основних засобів за класифікаційними групами. Відкривається в бухгалтерії в одному примірнику.
ОЗ-9	Інвентарний список основних засобів	Застосовується в місцях експлуатації основних засобів для обліку кожного об'єкта за матеріально відповідальними особами. Дані, що містяться в цій формі, мають бути тотожними записам в інвентарних картках обліку основних засобів.
ОЗ-14, ОЗ-15, ОЗ-16	Розрахунок амортизації основних засобів	Використовується під час нарахування зносу основних засобів.

Джерело: узагальнено авторами

Рис. 1. План (стратегія) послідовності проведення внутрішнього аудиту операцій з обліку основних засобів

Джерело: вдосконалено авторами на основі [9]

Аудиторську перевірку основних засобів слід планувати та здійснювати в такому порядку, щоби врахувати в повному обсязі всі аспекти здійснення господарських операцій стосовно основних засобів в умовах специфіки діяльності підприємства,

а саме класифікації, оцінки та переоцінки їх вартості, оприбуткування, нарахування амортизації, обґрунтування витрат на ремонт, модернізацію, реконструкцію, списання тощо, що найбільшою мірою дасть змогу уникати помилок, а водночас

запобігати штрафним санкціям за порушення встановлених законодавством норм та рекомендацій з обліку основних засобів.

Наступний етап внутрішнього аудиту – це програма аудиту, яка є докладною інструкцією щодо послідовності виконання аудитором перевірки обліку основних засобів на підприємстві. Саме на підставі програми в подальшому розробляються робочі документи, в яких фіксується отримана в ході перевірки інформація, й формуються відповідні висновки про виявлені відхилення, неточності та порушення, зокрема, щодо відповідності даних обліку основних засобів бухгалтерським регістрам та фінансовій звітності.

Важливою складовою частиною в системі планових заходів з послідовності проведення внутрішнього аудиту основних засобів є дослідження складових частин облікової політики підприємства, зокрема, в контексті створення дієвої організації обліку на підприємстві від визначення наявності інформації про забезпечення бухгалтерії відповідними чинними нормативними документами, що його регламентують, а також типовими первинними документами, регістрами синтетичного й аналітичного обліку, формами фінансової звітності. Ця інформація є надто важливою для аудитора, адже відразу створюється можливість формування загального уявлення про організацію обліку основних засобів на тому чи іншому підприємстві.

Далі перевіряється правильність проведення інвентаризації основних засобів, а саме дотримання термінів інвентаризації, порядок оформлення інвентаризаційних описів, протоколів засідань інвентаризаційних комісій, відображення в обліку результатів проведеної інвентаризації. Під час проведення інвентаризації аудитор перевіряє не тільки наявність та збереження основних засобів, їх склад та структуру по підрозділах підприємства, але й правильність визначення інвентарного об'єкта щодо його віднесення до відповідної групи основних засобів. Також необхідно звернути увагу на перевірку можливого помилкового включення до складу основних засобів тих об'єктів, термін служби яких становить менше 12 місяців. Водночас серед важливих чинників, які обумовлюють особливості проведення аудиту основних засобів підприємства, можна назвати їх характеристику стосовно джерел надходження основних засобів, що обумовлює склад тих елементів, які формують первісну вартість, а також вибір методу нарахування амортизації та вартісну в контексті подальшого руху оцінку.

Відповідно до даних первинного обліку на кожний об'єкт основних засобів оформляється картковий документ. Так, прийняття окремого об'єкта оформляють актом (накладною), який складається прийнятною комісією, що призначається розпо-

рядженням (наказом) керівника підприємства в одному примірнику на кожний об'єкт. Загальний акт, відповідно до якого оформляється приймання кількох об'єктів основних засобів, складають лише під час обліку господарського інвентаря, інструмента, обладнання, якщо ці об'єкти однотипні й мають однакову вартість, а також прийняті в одному календарному місяці. Акт (накладну) після його оформлення разом з технічною документацією щодо об'єкта основних засобів передають до бухгалтерії, його підписує головний бухгалтер, затверджує керівник підприємства, а також уповноважені на це особи. Склад комісії, що складає акт, визначається наказом про облікову політику підприємства.

На підставі «Акта (накладної) приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів» (форма № ОЗ-1) на кожний об'єкт заповнюють в одному примірнику інвентарну картку (форма № ОЗ-6), яка ведеться безпосередньо в бухгалтерії. В разі групового обліку картку заповнюють позиційними записами окремих об'єктів основних засобів.

На підставі інвентарних карток заповнюють окремі регістри бухгалтерського обліку, дані яких сумарно звіряють з регістрами синтетичного бухгалтерського обліку. Зокрема, для обліку руху основних засобів по класифікаційних групах під час ручного оброблення облікової документації застосовується «Картка обліку руху основних засобів» (форма № ОЗ-8), вона ж заповнюється на основі даних інвентарних карток відповідних груп (видів) основних засобів та звіряється з даними синтетичного обліку основних засобів. На основі підсумкових даних цих карток заповнюються звітні форми з руху основних засобів, а типова форма № ОЗ-8 заповнюється на підставі таких форм, як ОЗ-6 «Інвентарна картка обліку основних засобів»; ОЗ-14 «Розрахунок амортизації основних засобів (для промислових підприємств)»; ОЗ-16 «Розрахунок амортизації по автотранспорту».

Наприклад, такі типові форми, як № ОЗ-3 «Акт на списання основних засобів» та № ОЗ-4 «Акт на списання автотранспортних засобів», використовуються під час складання акта про списання об'єктів основних засобів внаслідок їх старіння чи зносу. Такий документ оформляється у двох примірниках, затверджується керівником підприємства та передається до бухгалтерії, де на його підставі здійснюють запис до форми ОЗ-9 та вилучають картку форми ОЗ-6, що в подальшому відображається у відомості форми ОЗ-7.

Під час перевірки операцій, пов'язаних з вибуттям основних засобів, встановлюються причини їх вибуття (продаж, списання у разі недостачі, у зв'язку з моральним і фізичним зносом), перевіряються правильність списання первісної вартості об'єктів, суми накопиченої амортизації, порядок

формування та відображення в обліку фінансових результатів від вибуття основних засобів.

Форма ОЗ-5 «Акт про установку, пуск та демонтаж будівельної машини» використовується під час встановлення, запуску та демонтажу будівельної машини, взятої в оренду; підписується представником машино-прокатної бази та механіком будівельної машини, а картка форми ОЗ-6 на орендовані основні засоби не складається. Для аналітичного обліку таких засобів використовується копія інвентарної картки орендодавця, яку підприємство-орендар має отримати разом з орендованими основними засобами. Згідно з договором про оренду майна, де передбачається відповідальність орендаря за таке майно, на самому підприємстві мають стати обов'язковим заходами призначення особи та закріплення за нею матеріальної відповідальності за орендування основних засобів.

Вся інформація, що відображається у зазначених первинних документах, має бути правдивою, об'єктивною, достовірною, своєчасною в контексті забезпечення дієвих економіко-правових відносин підприємства з іншими суб'єктами господарювання.

Проте задля впевненості про забезпечення достовірності заповнення відомостей розрахунків щодо сум амортизації з відповідним відображенням записів у Головній книзі та на рахунках бухгалтерського обліку перевірку обліку нарахування амортизації слід виконувати більш деталізовано. Особливу увагу аудитор необхідно зосередити на відображенні даних щодо тих основних засобів, до яких застосовуються спеціальні умови нарахування амортизації. Результатом перевірки має стати робочий документ аудитора «Перевірка правильності нарахування амортизації основних засобів на підприємстві».

З огляду на те, що чинні норми Положення (стандарту) бухгалтерського обліку № 7 «Основні засоби» затверджують, що деякі витрати не містять конкретизації, а саме інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням основних засобів до стану, у якому вони придатні для використання із запланованою метою, відслідковування змін щодо таких витрат слід здійснювати від формування первісної вартості основних засобів. Тут аудитор слід ретельно перевіряти наявність документального підтвердження понесених витрат, аналізувати за статтями витрат дебетовий обіг за рахунком 15 «Капітальні інвестиції», терміни та доцільність виконаних робіт, пов'язаних з монтажем обладнання.

Витрати за виконання будівельно-монтажних робіт, транспортування, установку, монтаж, налагодження основних засобів, проведення консультацій тощо перевіряються комплексно через співставлення взаємопов'язаної інформації в різних

первинних, облікових та необлікових документах підприємства. Наявність типових договорів про виконання робіт, актів про їх виконання та виписок банку про сплату грошових коштів постачальникам і підрядникам за такими договорами не є остаточним фактом підтвердження виконання таких робіт або послуг, тому внутрішньому аудитору слід звернути увагу на сам процес організації, планування, виконання тих видів робіт або послуг, які не мають документального підтвердження небухгалтерськими документами, шляхом попереднього опитування працівників (не лише обліковців), які брали участь у процесі монтажу, працюють з об'єктом або є матеріально відповідальними особами за об'єкт основного засобу.

Окремо слід звернути увагу на суми, що сплачують постачальникам активів. Усім відомо, що сьогодні один і той же актив можна придбати за різною ціною, тому якщо у посадові особи є фінансова зацікавленість щодо придбання, наприклад, виробничого інструмента саме у того підприємства, що знаходиться територіально віддалено, а власник або уповноважене керівництво не звертає уваги на те, що саме такі або схожі за функціональним призначенням основні засоби за нижчою ціною (без витрат на доставку або транспортування, відрядження, заробітну плату водія, експедитора, використаного палива тощо) можна придбати у місті, де знаходиться підприємство-покупець, то відбувається навмисне завищення ціни придбання. Хоча у вказаній ситуації не спостерігається порушення чинного законодавства, все ж таки аудитору обов'язково слід надати таку інформацію власнику підприємства для прийняття управлінських рішень. Крім того, під час перевірки внутрішній аудитор зобов'язаний впевнитися в правильності оформлення документів, які підтверджують ринкову (справедливу) вартість зарахованих в обліку об'єктів (висновки експертів, довідки підприємств-виробників, листи-пропозиції тощо), та перевірити відповідність періоду отримання таких документів даті введення об'єкта в експлуатацію.

Сутність порушень може полягати у включенні до первісної вартості основних засобів зайвих (непотрібних), необґрунтовано завищених або непідтверджених документально робіт, інформаційних послуг, їх затягування, що фактично можуть не виконуватися або не надаватися, проте грошові кошти за такі роботи (послуги) перераховуються на рахунки інших суб'єктів господарювання. З огляду на це планування закупівель основних засобів разом з формуванням постатейних сум витрат та відображення їх у розпорядчих, дозвільних документах має погоджуватися з керівником або уповноваженою особою, а в подальшому оцінюватися за окремими етапами монтажу, установки, налагодження, випробування, запуску.

Далі аудитор перевіряє якісні характеристики та дотримання принципів правильності щодо відповідності обліку основних засобів бухгалтерським регістрам та фінансовій звітності згідно з планом. При цьому поглиблено перевіряється порядок підготовки фінансової звітності, зокрема закриття рахунків доходів і витрат та визначення фінансового результату, коригування показників звітності та/або формування приміток у зв'язку з подіями, що сталися після дати балансу.

Заключним етапом плану послідовності проведення внутрішнього аудиту є узагальнення результатів перевірки, встановлення відповідно до Міжнародних стандартів суттєвості виявлених помилок і порушень, а також формулювання відповідного аудиторського висновку [6].

Зокрема, до типових помилок та порушень, виявлених під час аудиту основних засобів на підприємствах, можна віднести недотримання в наказі про облікову політику вимог чинного законодавства щодо обліку основних засобів; неповноту заповнення або відсутність первинних документів з обліку основних засобів; відсутність інвентарного обліку основних засобів; порушення порядку проведення інвентаризації основних засобів та відображення її результатів в обліку; неправильну оцінку основних засобів; неправильне нарахування амортизації основних засобів та її віднесення до об'єктів обліку.

Результати аудиторської перевірки узагальнюються в аудиторському висновку, який визнається офіційним документом щодо висловлювання професійної думки незалежного аудитора про визначених об'єктів аудиту.

Для комплексного відображення результатів проведеного внутрішнього аудиту основних засобів аудиторський висновок, на нашу думку, має містити інформацію з таких питань:

- аналітичний огляд аудиторської документації щодо всіх класифікаційних груп основних засобів;
- аналіз подій після звітної дати;
- узагальнений аналіз відхилень даних обліку основних засобів і причин їх виникнення;
- аналітичний огляд положень програми аудиту основних засобів;
- аналіз та оцінка кількісної та якісної достатності аудиторських доказів для формування умовно-позитивної думки аудитора;
- складання аудитором висновків з урахуванням виявлених помилок та порушень;
- обґрунтування та надання пропозицій аудитора щодо впровадження процедур стосовно покращення бухгалтерського обліку основних засобів підприємства.

Підставою для аудиторського висновку стало би послідовне виконання в контексті плану послідовності проведення внутрішнього аудиту таких аналітичних процедур:

1) перевірка послідовності застосування облікової політики від періоду до періоду щодо конкретних господарських операцій з основними засобами;

2) розрахунок та аналіз значень і тенденцій основних показників, що характеризують ті чи інші сегменти фінансової звітності, задля виявлення незвичайних відхилень;

3) перевірка за статтями фінансової звітності правильності перенесення залишків по основних засобах на початок поточного періоду з попереднього періоду, що здійснюється шляхом простого зіставлення цих показників;

4) зіставлення записів фінансової звітності, Головної книги та регістрів бухгалтерського обліку по основних засобах задля оцінювання їх відповідності;

5) звіряння залишків і оборотів по рахунках основних засобів звітного та попередніх періодів задля виявлення суттєвих або несподіваних відхилень;

6) порівняння даних фінансової звітності з даними кошторисів і планів щодо стану основних засобів;

7) аналітичний огляд записів Головної книги задля виявлення нетипових бухгалтерських проведень, що підлягають детальному розгляду;

8) спеціальні аналітичні процедури за кожним сегментом фінансової звітності по основних засобах задля отримання аудиторських доказів достовірності її показників.

За результатами наведених заходів та процедур були сформовані аудиторські висновки на підприємстві ТОВ «Н-ТРАНС», що знаходиться у Макарівському районі Київської області та надає послуги з перевезення вантажів в Україні, країнах Європи, а також пропонує комплексні логістичні рішення. Основні транспортні засоби підприємства, що відображаються в балансі, складають близько 80 автобусів і тягачів фірм "Scania" та "Volvo" разом з напівпричепами-контейнеровозами "Wielton".

Для проведення внутрішнього аудиту основних засобів цього підприємства було сформовано стратегію перевірки, до якої включено спеціально розроблену програму аудиту, що є докладною інструкцією для виконання аудитором своїх повноважень під час здійснення перевірки. Оцінивши систему внутрішнього контролю на підприємстві, аудитор проводить перевірки організації обліку згідно з планом, який на ТОВ «Н-ТРАНС» здійснюється за допомогою програми «1С: Підприємство. Бухгалтерія для України 8.3». За цих обставин кожна господарська операція з обліку основних засобів супроводжується створенням окремого електронного документа, що є засобом внесення первинної облікової інформації до цієї програми й автоматичного формування бухгалтерської кореспонденції. При цьому кожен з електронних доку-

ментів відповідає певній типовій формі первинного бухгалтерського обліку. Все зазначене сприяє вдосконаленню організації бухгалтерського обліку й значно полегшує працю облікового працівника, а також певною мірою – аудитора.

Не можна не враховувати, що на цьому підприємстві впродовж 2015–2018 рр. внутрішній аудит проводився декілька разів, адже ступінь зносу основних засобів на початок цього періоду складав майже 90%. Оскільки проведення кожної перевірки потребувало залучення значного обсягу первинних бухгалтерських документів, форм фінансової звітності, внутрішні аудиторі постійно працювали над удосконаленням методики та аналітичних процедур ведення внутрішнього аудиту основних засобів. Налагоджена організація проведення аудиту не могла не сприяти покращенню документообігу та, зрештою, структури основних засобів: якщо у 2015 р. на засоби виробничого призначення припадали 38,2%, то у 2018 р. їх частка у загальному обсязі зросла майже вдвічі, становлячи 89,2%. За цей же період фондвіддача основних засобів збільшилась з 0,99 до 6,46 грн., тобто більш ніж у шість разів.

Таким чином, у стратегії проведення аудиту на кожному підприємстві у формуванні облікової політики важливе місце має посідати обґрунтування можливостей застосування, зокрема, таких сучасних інформаційних технологій, як «1С: Бухгалтерія 8.3». Проте якщо для ведення бухгалтерського обліку вже існують спеціалізовані бухгалтерські програми різної складності, то автоматизація аудиту за допомогою комп'ютерних технологій поки що перебуває у стані започаткування. Найпоширенішими програмами серед провідних зарубіжних аудиторських фірм сьогодні визнаються такі, як "Vector6", "My Client", "Audit System/2". До спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення також можна віднести програмний продукт «Асистент Аудитора» (розробником є фірма «Сервіс-аудит»), програмний продукт «Помічник Аудитора» (фірма «Гольдберг-аудит»), програмний комплекс «Експрес Аудит: ПРОФ» та програмний продукт "IT Audit: Аудитор" (КСБ «Мастер-Софт») [5].

Заслужують на увагу також програмний продукт ACL (Audit Command Language) та професійний інструмент для аналізу CaseWare IDEA, що протягом двох десятиліть посідають провідні місця на міжнародному ринку [17]. Базові варіанти цих продуктів майже збігаються. Вони дають змогу аналізувати 100% фінансових бухгалтерських звітних даних платника податків і гарантують їх збереження та цілісність. Перевагами їх використання є:

– аналіз великих масивів структурованої інформації фінансово-економічного, статистичного та облікового характеру, що стосується визначення об'єкта оподаткування (у системи можна

завантажувати структуровану інформацію в різних форматах, зокрема Microsoft ACCESS, HTML, Microsoft Word, PDF, Microsoft Excel);

– можливість імпортування кількох наборів даних та їх перегляд як одного цілого, що дає змогу провести всебічний аналіз транзакційних операцій, установити закономірності та відхилення;

– можливість використовувати понад ста інтегрованих тестів, що допомагають аудиторам виявляти некоректні «підозрілі» операції (повторювані види робіт, обіг «великої» суми коштів тощо);

– перевірка правильності зведення балансу, кореспонденції рахунків, відповідності даних матеріального та фінансового обліку й платіжних документів даним обліку;

– запис кожного аналітичного кроку, який робить аудитор, з можливістю використання його в майбутньому;

– перевірка всього комплексу даних за певними критеріями, якими можуть бути знайдені певні масиви даних (наприклад, щодо конкретного постачальника або клієнта), встановлення взаємозв'язків завдяки посиленням (наприклад, порівняння між обігом та придбанням товарів, походження грошових коштів або співвіднесення днів тижня з датою витрат), проведення аналізу щодо відсутності або невідповідності інформації (наприклад, відсутні або однакові номери рахунків, контроль денних надходжень щодо пропущених або двічі врахованих днів) [18].

Безперечно, використання зазначених та інших нових комп'ютерних технологій в аудиті неодмінно дасть змогу підвищити науково-технічний рівень організації внутрішнього аудиту та сприятиме науковому обґрунтуванню його висновків.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в сучасних економічних умовах аудит є важливим дієвим засобом здійснення контролю за станом, структурою та рухом основних засобів на кожному підприємстві відповідно до вимог відображення цих процесів у бухгалтерському обліку. З урахуванням значного обсягу первинних документів у системі обліку основних засобів дедалі актуальнішим стає визначення шляхів застосування комп'ютерних інформаційних технологій для проведення дієвого внутрішнього аудиту.

Отже, під час розроблення стратегії автоматизації обліково-аналітичної складової системи управління кожному підприємству важливо передбачити інтегроване програмне забезпечення для організації здійснення обліку та внутрішнього аудиту. Такий підхід підвищить ефективність внутрішнього аудиту як елементу системи управління підприємством, сприятиме його взаємозв'язку з управлінським обліком та аналізом, що дасть змогу віднайти та мобілізувати резерви стосовно економії всіх видів ресурсів підприємства та забезпечити його прибутковість і фінансову стабільність.

З урахуванням цих обставин не можна виключати, що під час формування стратегії оновлення й ефективного використання основних засобів підприємства на перспективу разом з фінансовим підрозділом та бухгалтерською службою доцільною є участь підрозділів управлінського обліку й внутрішнього аудиту. Такий інтегрований підхід дасть змогу, на нашу думку, на кожному етапі розвитку підприємства комплексно обґрунтовувати заходи та напрями інноваційно-інвестиційної політики як основи забезпечення необхідного рівня його конкурентоспроможності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СИСОК:

1. Бутинець Т.А. Внутрішній аудит основних засобів: виявлення типових порушень в обліку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія «Бухгалтерський облік, контроль і аналіз»*. 2014. Вип. 3. С. 3–12.
2. Кононова І.В. Процедура проведення внутрішнього аудиту основних засобів в акціонерних товариствах України. *Економіка. Управління. Інновації. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_29 (дата звернення: 31.01.2020).
3. Лесняк В.О., Поплюйко А.М. Організація внутрішнього аудиту операцій з використання й утримання основних засобів на машинобудівних підприємствах. *Фінанси, облік і аудит*. 2015. Вип. 2. С. 239–253.
4. Малахов В.О. Удосконалення організації обліку і аудиту основних засобів на підприємстві. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2016. Вип. 1. С. 48–56.
5. Пархоменко О.П., Пархоменко В.П. Аналіз інформаційного забезпечення аудиту в сучасних умовах. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2016. № 16. С. 240–244.
6. Петухова Т.О., Шамрай А.Є. Теоретичні основи розвитку внутрішнього аудиту підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 196–204.
7. Примуш Ю.С. Морозова Є.П., Хідько О.Ю. Особливості обліку та аудиту основних засобів підприємства за міжнародними стандартами. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка»*. 2017. Т. 22. Вип. 11. С. 242–245.
8. Томчук В.В., Лесік Є.С. Сучасні аспекти аудиту основних засобів. *Економіка і організація управління*. 2018. № 4. С. 100–110.
9. Шкуліпа Л.В. Аналіз методології обліку основних засобів за МСБО 16 «Основні засоби» та П(С) БО 7 «Основні засоби»: теорія і практика. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2018. № 4. С. 102–112.
10. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (стандарти) : редакція 2013 р. / Інститут внутрішніх аудиторів України. URL: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/IPPF%202013%20Ukrainian.pdf> (дата звернення: 03.02.2020).

11. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (дата звернення: 03.02.2020).

12. Про прийняття Кодексу етики Міжнародної федерації бухгалтерів за Кодекс етики Федерації професійних бухгалтерів і аудиторів України : Рішення XI з'їзду Федерації професійних бухгалтерів і аудиторів України від 24 грудня 2007 р. / Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України (ФПБАУ). URL: https://lexinform.com.ua/wp-content/uploads/2018/09/Code-of-Ethics_ukr.pdf (дата звернення: 03.02.2020).

13. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Голос України* від 4 грудня 2010 р. № 229–230.

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зменшення податкового тиску на платників податків : Закон України від 17 липня 2015 р. № 655-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-19> (дата звернення: 03.02.2020).

15. Україномовна версія Міжнародного стандарту контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : видання 2010 р., ч. 1 / Міжнародна федерація бухгалтерів (IFAC) URL: http://pro-u4ot.info/files/audit/MCA/ISA_2010_p1.pdf (дата звернення: 03.02.2020).

16. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11> (дата звернення: 03.02.2020).

17. Wilkinson J.W., Cerullo M.J. Accounting information systems: essential concepts and applications. 3rd ed. N.Y. : Wiley&Sons, 1997. 56 p.

18. Комп'ютерний аудит: контрольні методики і технології. URL: <http://www.ivakhenkovaudit.info/CompAudit.pdf> (дата звернення: 09.02.2020).

REFERENCES:

1. Butynets T.A. (2014) Vnutrishnij audyt osnovnykh zasobiv: vyjavlennja typovykh porushenj v obliku [Internal audit of fixed assets: identification of typical accounting irregularities]. Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis. Accounting, Control and Analysis Series. Vol. 3, pp. 3–12.
2. Kononova I.V. (2013) Procedura provedennja vnutrishnjogho audytu osnovnykh zasobiv v akcionerjnykh tovarystvakh Ukrajinjy [The procedure of internal audit of fixed assets in joint stock companies of Ukraine]. Economics. Management. Innovation. Economic Sciences Series. No. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_29 (accessed 31 January 2020).
3. Lesnyak V.A., Poplyuko A.M. (2015) Orghanizacija vnutrishnjogho audytu operacij z vykorystannja j utrymannja osnovnykh zasobiv na mashynobudivnykh pidpryjemstvakh [Organization of internal audit of operations on the use and retention of fixed assets at machine-building enterprises]. Finance, accounting and auditing. Vol. 2, pp. 239–253.

4. Malakhov V.A. (2016) Udoshkonalennja orghanizaciji obliku i audytu osnovnykh zasobiv na pidpryjemstvi [Improving the organization of accounting and audit of fixed assets at the enterprise]. Institute of accounting, control and analysis in the conditions of globalization. Vol. 1, pp. 48–56.
5. Parkhomenko O.P., Parkhomenko V.P. (2016) Analiz informacijnogho zabezpechennja audytu v suchasnykh umovakh [Analysis of information support of the audit in modern conditions]. Bulletin of the Volyn Institute of Economics and Management. No. 16, pp. 240–244.
6. Petukhova T.O., Shamray A.E. (2018) Teoretychni osnovy rozvytku vnutrishnjogho audytu pidpryjemstv [Theoretical bases of development of internal audit of enterprises]. Bulletin of Economics of Transport and Industry. No. 62, pp. 196–204.
7. Primush Y.S., Morozova E.P., Khidko O.Yu. (2017) Osoblyvosti obliku ta audytu osnovnykh zasobiv pidpryjemstva za mizhnarodnymy standartamy [Features of accounting and audit of fixed assets of the enterprise by international standards]. Bulletin of the Odessa National University. Economy series. Vol. 22. No. 11, pp. 242–245.
8. Tomchuk V.V., Lesik E.S. (2018) Suchasni aspekty audytu osnovnykh zasobiv [Modern aspects of audit of the main means]. Economics and management organization. No 4, pp.100–110.
9. Shkulipa L.V. (2018) Analiz metodologhiji obliku osnovnykh zasobiv za MSBO 16 “Osnovni zasoby” ta P(S)BO 7 “Osnovni zasoby”: teoriya i praktyka [Analysis of the methodology for accounting for fixed assets under IAS 16 “Fixed assets” and P(C)BO 7 “Fixed assets”: theory and practice]. Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing. No. 4, pp. 102–112.
10. Mizhnarodni standarty profesijnoji praktyky vnutrishnjogho audytu (standarty) [International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (Standards)]. Available at: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/IPPF%202013%20Ukrainian.pdf> (accessed 3 February 2020).
11. Pro audyt finansovoji zvitnosti ta audytorsjku dijialnistj : Zakon Ukrainy [On Audit of Financial Reporting and Auditing: Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (accessed 3 February 2020).
12. Pro pryjnattja Kodeksu etyky Mizhnarodnoji federaciji bukhghalteriv za Kodeks etyky Federaciji profesijnykh bukhghalteriv i audytoriv Ukrainy: Rishennja XI z'jizdu Federaciji profesijnykh bukhghalteriv i audytoriv Ukrainy [About the adoption of the Code of Ethics of the International Federation of Accountants for the Code of Ethics of the Federation of Professional Accountants and Auditors of Ukraine: Decision of the Congress of the Federation of Professional Accountants and Auditors of Ukraine]. Available at: https://lexinform.com.ua/wp-content/uploads/2018/09/Code-of-Ethics_ukr.pdf (accessed 3 February 2020).
13. Podatkoviy kodeks Ukraini [Tax Code of Ukraine]. (n. d.) zakon1.rada.gov.ua. Available at: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17> (accessed 3 February 2020).
14. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy shhodo zmeshennja podatkovogho tysku na platnykiv podatkov : Zakon Ukrainy [On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Reducing Tax Pressure on Taxpayers : Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-19> (accessed 3 February 2020).
15. Ukrainomovna versija Mizhnarodnogho standartu kontrolju jakosti, audytu, oghljadu, inshogho nadannja vpevnosti ta suputnykh poslugh: vydannja 2010 roku, chastyna 1 [Ukrainian version of the International Standard for Quality Control, Audit, Review, Other Assurance and Related Services: 2010 Edition. P. 1]. Available at: http://pro-u4ot.info/files/audit/MCA/ISA_2010_p1.pdf (accessed 3 February 2020).
16. Plan rakhunkiv bukhghalterskjogho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'janzj i ghospodarsjkykh operacij pidpryjemstv i orghanizacij : Nakaz Ministerstvo finansiv Ukrainy [Plan of accounts of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations : Order of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11> (accessed 3 February 2020).
17. Wilkinson J.W., Cerullo M.J. Accounting information systems: essential concepts and applications. 3rd ed. N.Y. : Wiley&Sons, 1997. 56 p.
18. Komp'juternyj audyt: kontroljni metodyky i tekhnologhiji [Computer audit: control techniques and technologies]. Available at: <http://www.ivakhnenkovaudit.info/CompAudit.pdf> (accessed 9 February 2020).

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПОБУДОВИ ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

A CONCEPTUAL MODEL FOR BUILDING ACCOUNTING AND CONTROL IN HEALTH INSTITUTIONS

У статті розглянуто різносторонні підходи до проблематики обліку та контролю в закладах охорони здоров'я, що свідчить про наявність специфічних аспектів та значний інтерес до цих питань. Однією з причин такої уваги дослідників і практиків у галузі громадського здоров'я є наявність закономірних інтеграційних процесів, що відбуваються у системі охорони здоров'я, а також консолідування структур, які в тому чи іншому обсязі забезпечують збереження й поліпшення здоров'я населення. На нашу думку, необхідно ефективно організувати облік і контроль та визначити загальні концепції вдосконалення цих процесів у державному секторі економіки й впровадження міжнародних стандартів обліку. Забезпечення сталого фінансового розвитку та впровадження сучасних ефективних методів фінансового менеджменту є важливими складовими частинами розвитку закладу охорони здоров'я. Сформульовано висновки за темою дослідження, узагальнено пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності закладів охорони здоров'я.

Ключові слова: бухгалтерський облік, контроль, заклади охорони здоров'я, послуги, концептуальна модель.

В статье рассмотрены разносторонние подходы к проблематике учета и кон-

троля в учреждениях здравоохранения, что свидетельствует о наличии специфических аспектов и значительном интересе к этим вопросам. Одной из причин такого внимания исследователей и практиков в области общественного здоровья является наличие закономерных интеграционных процессов, происходящих в системе здравоохранения, а также консолидации структур, которые в том или ином объеме обеспечивают сохранение и улучшение здоровья населения. По нашему мнению, необходимо эффективно организовать учет и контроль и определить общие концепции совершенствования этих процессов в государственном секторе экономики и внедрения международных стандартов учета. Обеспечение устойчивого финансового развития и внедрение современных эффективных методов финансового менеджмента являются важными составляющими частями развития учреждения здравоохранения. Сформулированы выводы по теме исследования, обобщены предложения по повышению эффективности деятельности учреждений здравоохранения.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, контроль, учреждения здравоохранения, услуги, концептуальная модель.

УДК 657

<https://doi.org/10.32843/bses.49-29>

Бенько І.Д.

к.е.н., доцент кафедри обліку і оподаткування

Тернопільський національний економічний університет

Benko Iryna

Ternopil National Economic University

Various approaches to accounting and control issues in healthcare settings have been considered, indicating that there are specific aspects and significant interest in these issues. One of the reasons for this attention of public health researchers and practitioners is the regular integration processes occurring in the health care system, the consolidation of structures that, to varying degrees, ensure the preservation and improvement of public health. The main purpose of the article is to substantiate theoretical provisions and to develop a system of proposals for improving the organization of accounting and control in healthcare facilities. In our opinion, it is necessary to effectively organize accounting and control and to define the general concepts of improvement of these processes in the public sector of the economy and the implementation of international accounting standards. Ensuring sustainable financial development and implementing modern effective financial management techniques is an important component of the development of a healthcare facility. For the institution to fulfill its functions and powers effectively, it is first of all necessary to mobilize control measures and set up an optimal control system. It should be noted that health care controls help management to effectively manage the facility and make objective decisions. This is why healthcare institutions are developing effective controls that consist of methods and procedures. The following measures are most widely used: control over access to assets and records, as well as the appointment of responsible persons; control over the correctness of operations; analysis of the performance of the institution and their compliance with current standards; a clear definition of each employee's responsibilities to avoid mistakes and losses; evaluation of the results of the activity of the health care institution, its functions and powers by the method of evaluating its compliance with the normative legal documents and instructions; systematic monitoring of the workflow of each employee of the institution. The conclusions of the study are formulated and suggestions for improving the efficiency of health care facilities are summarized.

Key words: accounting, control, healthcare facilities, services, conceptual model.

Постановка проблеми. Глибокі та всебічні теоретичні дослідження в цій галузі з комплексним аналізом як вітчизняної, так і міжнародної облікової практики досить рідкісні, а іноді зовсім відсутні. У більшості робіт неповною мірою надається критичний аналіз наявних теоретико-методологічних основ і практичних аспектів обліку активів, недостатня увага приділяється питанням удосконалення методології та практики бухгалтерського обліку активів. Протягом останнього десятиліття в усьому світі загалом і в Україні зокрема помітно зросла зацікавленість проблемами організації та менеджменту в охороні здоров'я. Однією з причин такої уваги дослідників і практиків у галузі громад-

ського здоров'я є наявність закономірних інтеграційних процесів, що відбуваються в системах охорони здоров'я, а також консолідування структур, які в тому чи іншому обсязі забезпечують збереження й поліпшення здоров'я населення, зокрема пологових будинків, лікарень, поліклінік, страхових і фармацевтичних компаній, органів управління, установ соціального захисту. Відбуваються процеси, спрямовані на перспективу змін як на рівні національних систем охорони здоров'я, так і в міжнародних масштабах, зокрема впровадження медичного страхування; державне замовлення у сфері медичного обслуговування; автоматизація медичних закладів з переходом до фінансування

залежно від обсягів та якості медичних послуг, які вони надають; оптимізація мережі лікувальних закладів відповідно до надання медичних послуг. В умовах пріоритетності економічних складових розвитку держави характер охорони здоров'я як частини соціальної структури суспільства виявляється також у тому, що установи та суб'єкти цієї галузі впливають на економічну стабільність населення і як медичні структури відіграють важливу роль у збереженні здоров'я нації.

Отже, питання організації обліку й контролю в закладах охорони здоров'я набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Віддаючи належне науковим напрацюванням учених, маємо зазначити, що проблема пошуку нових підходів до діяльності установ державного сектору потребує подальшого науково-практичного дослідження. Дослідженнями організаційно-фінансових аспектів діяльності закладів охорони здоров'я, специфікою обліку й контролю в цій сфері займалися багато науковців, зокрема І.Д. Бенько, Т.В. Канєва, Г.І. Кіндрацька, С.В. Левицька, В.І. Лемішовський, М.Р. Лучко, С.В. Свірко, С.В. Сисюк [1; 2; 3; 4].

Комплексне дослідження фінансово-господарської діяльності закладів охорони здоров'я як об'єкта обліку, його методології та організації майже не проводилось. Також не вирішеними залишаються проблеми дослідження теоретико-методологічних засад бухгалтерського обліку та контролю, що потребує вдосконалення методології та організації, впровадження інформаційних технологій.

Постановка завдання. Головною метою статті є вивчення комплексу теоретичних, методологічних і практичних аспектів бухгалтерського обліку та розроблення системи пропозицій щодо вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення діяльності закладів охорони здоров'я. Економіко-математичні методи дали змогу обґрунтувати підходи до облікового забезпечення та розроблення алгоритму імітаційного моделювання в системі управління діяльністю установ державного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Кожна установа формує власну політику управління активами. Ця політика встановлює необхідну потребу в активах, визначає їх склад і структуру, а також джерела, з яких повинні фінансуватися ці активи. Політика управління активами є частиною загальної фінансової стратегії установи.

Облік активів дає змогу дістати вичерпну інформацію про їх наявність, рух і використання. На підставі цих даних відбувається контроль за збереженням, ефективним і цільовим використанням цих активів, адже від того, наскільки успішно буде вирішене це питання, залежать платоспроможність установи, своєчасність оплати праці пер-

соналу, розрахунки з постачальниками й підрядчиками, платежі до бюджету та інші розрахунки.

Як влучно зауважує професор С.В. Свірко, за умов фундаментальної перебудови змістовних положень обліку в державному секторі, спричинених необхідністю модернізації інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління державними фінансами України, потреба дослідження питань оцінювання в бухгалтерському обліку суб'єктів державного сектору є надзвичайною, а самі дослідження мають бути першочерговими [4].

Оцінювання активів, капіталу, зобов'язань та результатів діяльності установ державного сектору аналізується в різних ракурсах та в розрізі різних об'єктів. Відповідно до НП(С)БОДС 123 «Запаси» вибуття запасів оцінюється за трьома методами, а саме за методами ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів, середньозваженої собівартості запасів, собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО). Найпоширенішим оцінюванням вибуття запасів у бюджетній сфері є оцінювання запасів за методом ФІФО.

Найбільш прийнятним та ефективним, особливо в умовах дефіциту бюджетних ресурсів, є шлях, який дає змогу застосовувати ощадливе використання наявних запасів, але при цьому варто враховувати, що всі витрати у закладах охорони здоров'я можна розділити на такі дві групи:

- витрати матеріалів, які використовуються в процесі надання послуг і які можна скоротити без шкоди для задоволення потреби в них і підвищення якості обслуговування (канцелярські приналежності, господарські матеріали);

- витрати, які впливають на якийсь бік діяльності установи і які безпосередньо пов'язані з підтримкою життєдіяльності людей, що одержують послуги (продукти харчування, медикаменти й перев'язувальні засоби, що мають значну частку у загальному обсязі матеріальних витрат).

Суб'єкт державного сектору для всіх одиниць обліку запасів, що мають однакове призначення та однакові умови використання, повинен застосовувати лише один із наведених методів. При цьому вибраний метод оцінювання вибуття запасів визначається в розпорядчому документі про облікову політику, яка має бути єдиною у відповідній галузі.

Під час зміни статусу закладів охорони здоров'я зростає ефективність використання ресурсів, поліпшується фінансування, а це дає можливість підвищити якість медичної послуги. Своєчасне та якісне надання медичних послуг безпосередньо пов'язане з ризиками, які залежать від правильності вибраної методики лікування, тривалості його проведення та від того, чи дотримується пацієнт рекомендацій, які йому визначив медичний працівник.

Рис. 1. Цілі зміни господарського статусу закладів охорони здоров'я

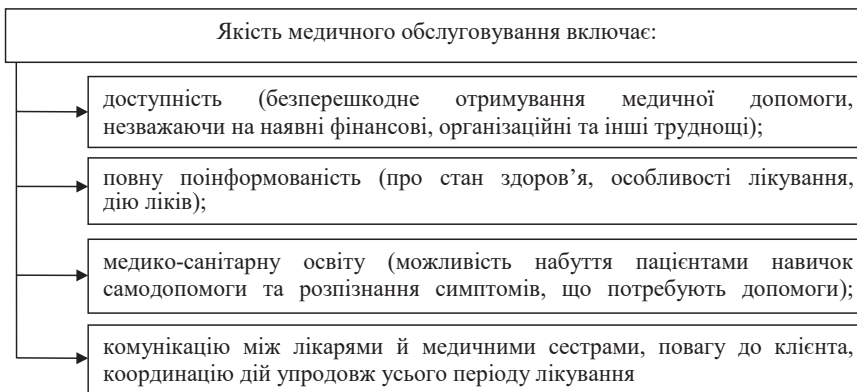

Рис. 2. Якість медичного обслуговування

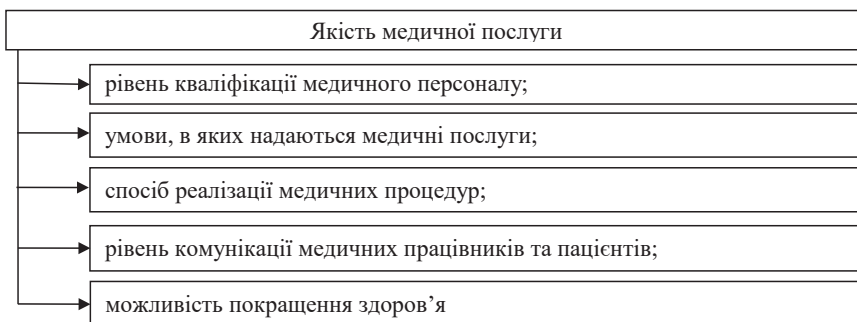

Рис. 3. Значення якості медичних послуг для пацієнтів

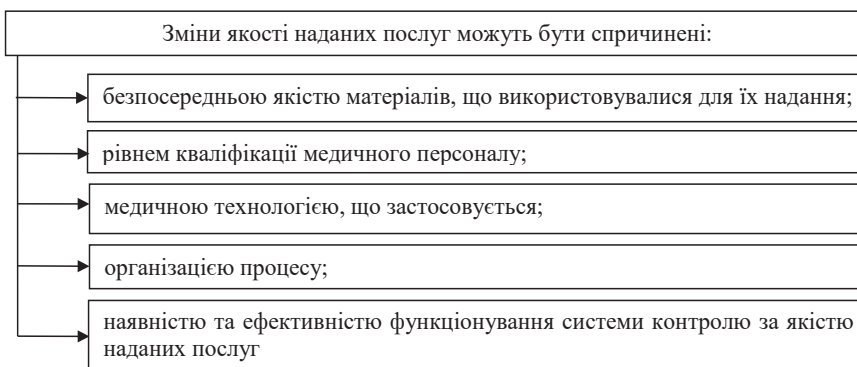

Рис. 4. Причини зміни якості наданих послуг

Якість медичних послуг залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників.

Доцільно зазначити, що заклад охорони здоров'я на зовнішні чинники має обмежений вплив, а внутрішні чинники відіграють важливу роль у цьому процесі. Зовнішні чинники представлені трьома елементами, такими як інституційне, технічне забезпечення й стандартизація медицини. Однак не лише внутрішні та зовнішні чинники мають вирішальний вплив на якість медичних послуг.

Формування якості медичних послуг залежить від технічного забезпечення медичної галузі, яке сьогодні обмежує розвиток медицини. Процес надання медичних послуг залежить від установлених медичних стандартів, правильного оцінювання нестандартних випадків, які дають можливість підвищити шанси на одужання пацієнта. До загальної оцінки якості необхідно включати також рівень медичної технології, яка залежить від очікуваних витрат, що пов'язані з її впровадженням.

Дотримання встановленого рівня якості медичних послуг пов'язане з витратами, які є основою ефективного управління лікувальним закладом. Зміни якості наданих послуг можуть бути спричинені такими факторами.

Підвищення якості медичної допомоги є обов'язковим компонентом діяльності закладу охорони здоров'я та здійснюється під методичним керівництвом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в цій сфері (рис. 5).

Фінансове забезпечення закладів охорони здоров'я можна визначити як джерело покриття видатків у межах планових сум, передбачених кошторисом, які одержуються з бюджету.

Важливою проблемою є відсутність сучасного кадрового потенціалу менеджерів, які можуть суттєво змінювати методи надання медичної допомоги та здатні забезпечити ефективне управління й регулювання ринків медичних послуг. Часто керівники закладів охорони здоров'я, маючи лише медичну освіту, недоконало володіють сучасними формами й методами менеджменту, що не дає їм можливості адаптуватися до ринкових умов господарювання [1].

Таким чином, доходимо висновку про безпосередній вплив якості на рівень фінансових результатів. Останній залежить від обсягу наданих послуг та процесу створення ланцюга цінностей медичних послуг. Підвищення рівня якості пропонованих послуг дасть змогу збільшити їхню ціну, що потенційно підвищить прибуток лікувальних закладів.

Внутрішній контроль як функція управління охоплює всі сфери діяльності установи. Добре контрольована система – це та, в якій очікувані втрати від помилок або відхилень у системі перебувають на прийнятному рівні. Основними способами організації системи внутрішнього контролю є створення й налагодження комп'ютерних контрольних технологій. Моделювання процедур бухгалтерського обліку для досягнення цілей внутрішнього контролю можна описати таким чином (рис. 7).

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи результати нашого дослідження, маємо зауважити, що під час розроблення медичних послуг виникає потреба застосування певної групи критеріїв:

1) Необхідно враховувати період надання послуги, за якого пацієнт отримує медичну послугу без зайвих очікувань, а лікар, чітко виконуючи свою роботу, отримує можливість прийняти більшу кількість пацієнтів. За такої умови доцільно застосовувати принцип оптимальності.

2) Слід застосовувати спосіб надання послуги, яка виконується згідно з процедурами, що передбачені у затверджених медичних стан-

Безперервне підвищення якості медичної допомоги, передбачає:

проведення аналізу ситуації та виявлення чинників, що впливають на якість медичного обслуговування

впровадження та оцінювання ефективності рішень щодо усунення системних недоліків якості медичного обслуговування

Рис. 5. Підвищення якості медичної допомоги

Рівень ефективності діяльності медичних закладів передбачає:

ефективність інвестиційних вкладень;

результативність господарської діяльності як визначника отриманої користі;

ефективність проведеного лікування;

економічну результативність, що служить барометром досягнення найкращих показників

Рис. 6. Рівень ефективності діяльності медичних закладів

Моделювання процедур бухгалтерського обліку для досягнення цілей контролю

визначення завдання бухгалтерського обліку, що охоплюють його процедуру;

визначення місця зберігання вхідної та вихідної інформації для вирішення завдання, а також їх ролі;

моделювання розгалуження, поглинання, черговості та вирішення;

окреслення переходів, що зображують завдання бухгалтерського обліку;

окреслення місць, що зображують сховища інформації

Рис. 7. Моделювання процедур бухгалтерського обліку для досягнення цілей внутрішнього контролю

дартях, та налагоджувати постійний зв'язок між різними відділами (наприклад, діагностичним та лабораторіями).

3) Велике значення в процесі надання послуг відіграє медичний персонал. У будь-якому разі в такому процесі обов'язково беруть участь фахівці (лікар-спеціаліст та медична сестра), а також детально повинна бути виписана інструкція надання медичних послуг для різного кола пацієнтів, що дасть можливість зменшити витрати.

4) Ефективність лікування часто залежить від належного забезпечення приймальних відділів лікувальних закладів медичною апаратурою.

5) За основу комплексного управління якістю під час проектування інформаційних систем береться стратегічна взаємодія всіх складових частин.

б) Наявна система контролю в сучасний умовах ставить перед собою завдання забезпечення ефективного використання активів. У посадових осіб, які здійснюють контроль, є не лише дієва методика контролю, але й відповідні важелі впливу на виявлені порушення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бенько І.Д. Методика обліку фінансово-господарської діяльності закладів охорони здоров'я. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 27. Ч. 2. С. 121–125. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/27_2_2018/23.pdf (дата звернення: 29.01.2020).
2. Бенько І.Д., Сисюк С.В. Корупція в сфері публічних закупівель: форми прояву та засоби протидії. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38. Ч. 2. С. 84–87. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/38_2_2019/19.pdf (дата звернення: 29.01.2020).
3. Лучко М.Р., Бенько І.Д. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами : навчальний посібник. Тернопіль : Економічна думка, 2016. 360 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/16819> (дата звернення: 29.01.2020).
4. Свірко С.В. Організація управлінського обліку в бюджетних установах: етап постановки та його складові. *Фінанси, облік і аудит*. 2014. № 2. С. 235–250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Foa_2014_2_20 (дата звернення: 29.01.2020).

REFERENCES:

1. Benko I.D. (2018) Metodyka obliku finansovo-hospodarskoi diialnosti zakladiv okhorony zdorovia [Method of Accounting of financial and economic Activities of Health Institution]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 2, no. 27, pp. 121–125. Available at: http://bses.in.ua/journals/2018/27_2_2018/23.pdf (accessed 29 January 2020).
2. Benko I.D., Sysiuk S.V. (2019) Koruptsiia v sferi publichnykh zakupivel: formy proiavu ta zasoby protydii [Corruption in the Field of public Procurement: Forms of procedure and Means of contest]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 2, no. 38, pp. 84–87. Available at: http://bses.in.ua/journals/2019/38_2_2019/19.pdf (accessed 29 January 2020).
3. Luchko M.R., Benko I.D. (2016) Oblik i finansova zvitnist za mizhnarodnymi standartamy [Accounting and Financial Reporting by International Standards]. Ternopil : Ekonomichna dumka. 360 p. Available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/16819> (accessed 29 January 2020).
4. Svirko S.V. (2014) Orhanizatsiia upravlin-skoho obliku v biudzhetsykh ustanovakh: etap postanovky ta yoho skladovi [Organization of management accounting in budgetary institutions: the stage of production and its components]. *Finansy, oblik i audyt*, vol. 2, pp. 235–250. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Foa_2014_2_20 (accessed 29 January 2020).

ПРОСТОРОВА ДЕЗОРІЄНТАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ЯК ПРИЧИНА ВИНИКНЕННЯ ДЕФЕКТІВ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ

SPATIAL DISORIENTATION OF INFORMATION FLOWS AS A CAUSE OF DEFECTS IN THE ACCOUNTING SYSTEM

УДК 657

<https://doi.org/10.32843/bses.49-30>**Височан О.С.**

д.е.н., доцент,
професор кафедри обліку та аналізу
Національний університет
«Львівська політехніка»

Оліховський В.Я.

к.е.н., асистент кафедри обліку
та аналізу
Національний університет
«Львівська політехніка»

Vysochan Oleh

Lviv Polytechnic National University
Olikhovskiy Volodymyr
Lviv Polytechnic National University

У статті доведено, що дефекти облікової системи є причиною руйнування інформаційних зв'язків у всій системі управління підприємством. Мета статті полягає в характеристиці просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків як причини виникнення та розвитку дефектів у системі бухгалтерського обліку підприємства. Виокремлено базові характеристики, які свідчать про існування просторової дезорієнтації в системі бухгалтерського обліку. Представлено базові ознаки дезорієнтації інформаційно-облікових потоків. Охарактеризовано графік документообігу як ефективний інструмент превентивного контролю та зменшення негативних наслідків просторової дезорієнтації в системі бухгалтерського обліку. Досліджено можливості відновлювальних та компенсаторних заходів боротьби з явищем просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків. Зроблено висновки щодо можливості практичної апробації теоретичних положень стосовно існування явища просторової дезорієнтації у сфері бухгалтерського обліку.

Ключові слова: просторова дезорієнтація, інформаційно-облікові потоки, система бухгалтерського обліку, обліковий дефект, когерентна інформація.

В статье доказано, что дефекты учетной системы являются причиной разрушения

информационных связей во всей системе управления предприятия. Цель статьи заключается в характеристике пространственной дезориентации информационно-учетных потоков как причины возникновения и развития дефектов в системе бухгалтерского учета предприятия. Выделены базовые характеристики, которые свидетельствуют о существовании пространственной дезориентации в системе бухгалтерского учета. Представлены базовые признаки дезориентации информационно-учетных потоков. Охарактеризован график документооборота как эффективный инструмент превентивного контроля и уменьшения негативных последствий пространственной дезориентации в системе бухгалтерского учета. Исследованы возможности восстановительных и компенсаторных мер борьбы с явлением пространственной дезориентации информационно-учетных потоков. Сделаны выводы о возможности практической апробации теоретических положений о существовании явления пространственной дезориентации в сфере бухгалтерского учета.

Ключевые слова: пространственная дезориентация, информационно-учетные потоки, система бухгалтерского учета, учетный дефект, когерентная информация.

The purpose of the article is to characterize the spatial disorientation of information and accounting flows as a cause of occurrence and development of defects in the enterprise accounting system. There are three basic characteristics that indicate the existence of spatial disorientation in the accounting system: the lack of error of targeting information and accounting flows, which, first of all, is manifested in the chaotic, weak structure of the latter; obtaining information from unauthorized users or misappropriation of access rights at the stage of developing or reforming an accounting system; anonymity of information – the receipt and acceptance by the system of accounting of information of unknown origin, from an unidentified (or identifiable, but fictitious) source. It is proved that one of the simplest and at the same time the most effective tools for reducing the negative effects of spatial disorientation in the accounting system is the developed workflow schedule. The main signs of disorientation of information and accounting flows are highlighted: lack of logical connection between accounting indicators; the accounting information is ambiguous and allows for double interpretation; an increase in the amount of information that requires significant additional costs for structuring and initial processing; systematic, unjustified non-compliance with the approved schedule of workflow; unnecessary duplication of information; an increase in the amount of information that requires additional authentication, source identification, and more. It has been established that control tests and modeling tools can be effective for detecting the phenomenon of spatial disorientation of information and accounting flows, which allow identifying problem segments on the way of information from the source to the consumer through the accounting system. It is proved that in order to effectively eliminate the phenomenon of spatial disorientation of information and accounting flows, it is necessary to identify the cause of its occurrence and the degree of negative impact on the accounting system. Conclusions have been made regarding the possibility of solving problems related to the effect of temporal disorientation on the occurrence of accounting defects, as well as the practical validation of the theoretical provisions regarding the existence of spatial disorientation in accounting.

Key words: spatial disorientation, information and accounting flow, accounting system, accounting defect, coherent information.

Постановка проблеми. У практичній діяльності бухгалтерських служб підприємств та організацій усіх галузей та форм власності інформація отримується зі значної кількості джерел та надходить різними шляхами, створюючи когерентні інформаційно-облікові потоки. За певних обставин можуть виникнути умови для розвитку негативного явища просторової дезорієнтації, що є однією з причин зародження дефектів облікової системи. Небезпека цього явища полягає в тому, що його результатом є зниження цінності облікової інформації для прийняття управлінських рішень, попри те, що зміст інформаційного повідомлення не спо-

ворюється. На виході маємо інформацію, яка не вирішує проблему, а ще більше поглиблює її, оскільки створює набір заплутаних, слабо структурованих, суперечливих масивів даних, робота з якими вимагає додаткових зусиль та залучення зайвих фінансових ресурсів. Зворотним варіантом є відсутність необхідної інформації для вирішення поточних облікових завдань. У такому разі бухгалтер змушений працювати в умовах перманентного інформаційного дефіциту, акумулюючи додаткові ресурси на пошук необхідних даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика облікової дефектології окремих

ділянок чи субкомпонентів системи бухгалтерського обліку розглядалася в роботах низки вчених-економістів, таких як Хуа Фанг [1] та Лінфанг Хоу [2] (стосовно фінансової звітності), К. Річард Бейкер [3] (у системі управлінського обліку за повною вартістю). У сучасних публікаціях автори роблять акцент на технічних дефектах автоматизованих систем бухгалтерського обліку. В попередніх публікаціях [4–6] нами розглядалися різні види дефектів системи обліку загалом та причини їх виникнення. Водночас дослідження причин виникнення дефектів у бухгалтерському обліку досі залишається актуальним.

Постановка завдання. Дефекти облікової системи є причиною руйнування інформаційних зв'язків у всій системі управління підприємством. З огляду на актуальність тематики метою статті є характеристика просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків як причини виникнення та розвитку дефектів у системі бухгалтерського обліку підприємства. Зазначена мета досягається через послідовне вирішення таких завдань:

- виокремлення базових характеристик, які свідчать про існування просторової дезорієнтації в системі бухгалтерського обліку;
- представлення основних ознак дезорієнтації інформаційно-облікових потоків;
- характеристика графіку документообігу як ефективного інструменту превентивного контролю та зменшення негативних наслідків просторової дезорієнтації в системі бухгалтерського обліку;
- дослідження можливостей вжиття відновлювальних та компенсаторних заходів боротьби з явищем просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристика просторової орієнтації стосовно облікових систем представлена в роботі [7, с. 125] в такому вигляді: інформація повинна бути чітко спрямована від джерел до одержувачів, мати чітку авторизацію останніх та ідентифікованість перших.

Таким чином, існує три базових характеристики, які свідчать про існування просторової дезорієнтації в системі бухгалтерського обліку:

- відсутність або похибка адресності інформаційно-облікових потоків, що перш за все виявляється у хаотичності, слабкій структурованості останніх;
- отримання інформації неавторизованими користувачами або неправильне присвоєння прав доступу на етапі розроблення чи реформування облікової системи (важливо зазначити, що до просторової дезорієнтації може приводити лише отримання неавторизованої інформації, що тією чи іншою мірою має випадковий характер (через збій автоматизованих систем, некомпетентність технічного персоналу тощо) або цілеспрямований вплив (зовнішній чи внутрішній), який має на меті

штучне створення дезорієнтаційного середовища, а не зумисна крадіжка інформації задля отримання неправомірної вигоди чи нанесення шкоди суб'єкту господарювання);

– анонімність інформації, тобто отримання та прийняття до опрацювання системою обліку інформації невідомого походження від неідентифікованого (або ідентифікованого, однак фіктивного) джерела.

Першу характеристику можна вважати основною, оскільки вона однозначно вказує на наявність дефектів, пов'язаних з виникненням явища просторової дезорієнтації в облікових системах, тоді як дві інші є супутніми, адже їх існування може свідчити також про інші категорії дефектів. Водночас у категоріях класифікаційних угруповань, представлених у роботі [5, с. 9–10], просторова дезорієнтація може привести до виникнення широкого спектру, різних за своєю сутністю та наслідками впливу дефектів, зокрема дефектів зовнішнього чи внутрішнього характеру, дії та взаємодії, інформаційних, технічних, пов'язаних з існуванням людського фактору, організаційно-методичних.

Явище просторової дезорієнтації може виникати спонтанно чи під впливом зацікавлених осіб. У першому випадку причиною виникнення є відсутність кваліфікованості персоналу підприємства або проста випадковість (яка, однак, є наслідком існування певних зв'язків та відносин між суб'єктами системи бухгалтерського обліку, які складно детермінуються), що можуть розглядатися як рушійні фактори. У другому випадку причиною може бути штучно створена ситуація, метою якої є отримання вигоди одними учасниками на шкоду іншим. Різниця полягає в запланованому отриманні (чи неотриманні) користі від її виникнення в одного або кількох суб'єктів системи бухгалтерського обліку (працівників апарату бухгалтерії, зовнішніх користувачів облікової інформації, менеджменту підприємства тощо).

Одним із простих і водночас найбільш ефективних інструментів зменшення негативних наслідків просторової дезорієнтації в системі бухгалтерського обліку є розроблений графік документообігу, який містить такі реквізити, як найменування документа (ідентифікатор інформаційно-облікового потоку); відповідальний за створення (джерело інформації); відповідальний за отримання (користувач інформації); кількість екземплярів (потужність інформаційно-облікового потоку); терміни документообігу (часові обмеження для створення, передачі та первинного опрацювання інформації). Важливо розуміти, що реалізація в процесі документообігу етапу перевірки документів здебільшого сприяє підвищенню точності опрацьовуваної інформації, однак не забезпечує усунення просторової дезорієнтації. У цьому аспекті більш ефективною є організація належного зворотного зв'язку

між джерелом та отримувачем інформації. Таким чином, дотримання графіку документообігу на підприємстві дає змогу знизити ризики виникнення явища просторової дезорієнтації, однак не усуває її повністю.

Основними ознаками дезорієнтації інформаційно-облікових потоків, на наш погляд, є:

- відсутність логічної ув'язки між обліковими показниками;
- неоднозначність облікової інформації, допущення її подвійного трактування;
- зростання обсягів інформації, яка вимагає значних додаткових затрат на структурування й первинне опрацювання;
- системне, необґрунтоване недотримання затвердженого графіку документообігу;
- зайве дублювання інформації;
- зростання обсягів інформації, яка вимагає додаткового підтвердження достовірності, ідентифікації джерела;
- необґрунтована зміна стандартного (прийнятого на підприємстві) маршруту руху облікової документації;
- наявність претензій від користувачів стосовно складності розуміння та інтерпретації отримуваної ними інформації тощо.

Розуміємо, що наведені ознаки не є вичерпними, а також можуть свідчити про наявність інших дефектів облікової системи, тому важливими є кваліфікація та досвід бухгалтера-аналітика, а також проведення додаткових тестів на виявлення відхилень у процесі руху інформації від джерела до споживача. Тестування облікової системи щодо відсутності просторової дезорієнтації є особливо важливим після проведення серйозних організаційно-структурних змін, зокрема впровадження або модернізації автоматизованих систем бухгалтерського обліку; реструктуризації облікової, фінансової та інших служб підприємства; переорієнтації господарюючого суб'єкта на інші види діяльності.

Саме по собі виявлення окремих ознак ще не є підставою діагностування дефектів в обліковій системі, адже значно важливішими є їх систематичність, повторюваність, зростання обсягів продукуюваної неякісної інформації в часі, а також наявність одразу декількох ознак просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків одночасно.

Для виявлення явища просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків ефективними можуть бути контрольні тести, а також засоби моделювання, які дають змогу виявити проблемні сегменти на шляху інформації від джерела до споживача через систему бухгалтерського обліку.

Для ефективного усунення явища просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків слід виявити причину його виникнення та ступінь негативного впливу на облікову систему. Далі залежно

від виявленої причини відбувається відновлення інформаційних функцій системи бухгалтерського обліку. Коли відновлення є технічно неможливим або економічно чи організаційно недоцільним, здійснюється часткова або повна заміна проблемних ділянок. Наприклад, проблема із зайвим дублюванням інформації може вирішитися простим коригуванням окремих реквізитів графіку документообігу або заміною його на новий. Однак інколи вжиття цих заходів виявляється недостатньо. В такому разі необхідна докорінна перебудова організаційно-документального забезпечення системи бухгалтерського обліку.

Висновки з проведеного дослідження.

Наслідком просторової дезорієнтації для підприємства, що виявляється у хаотичності, неструктурованості інформаційно-облікових потоків, є зниження ефективності інформаційної функції бухгалтерського обліку в системі управління. Важливим для суб'єкта господарювання є не лише подолання негативних наслідків цього явища, але й недопущення його виникнення в майбутньому. Для цього слід розробити набір тестів, які використовуватимуться для превентивного контролю можливості формування сприятливого середовища для розвитку просторової дезорієнтації інформаційно-облікових потоків.

Перспективами подальших досліджень можуть стати розгляд проблем, пов'язаних з впливом часової дезорієнтації на виникнення облікових дефектів, та практична апробація теоретичних положень щодо існування явища просторової дезорієнтації у сфері бухгалтерського обліку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Fang Hua. A Study on Defects and Causes in Current Financial Reports. *International Journal of Business and Management*. 2009. Vol. 4. № 5. P. 166–168.
2. Hou Linfang. Analysis of Defects in Financial Accounting Management of Construction Enterprises and Corresponding Strategies. *The Open Cybernetics and Systemic Journal*. 2015. № 9. P. 1218–1222.
3. Baker C.R. Defects in Full-Cost Accounting in the Petroleum Industry. *Abacus*. 1976. Vol. 12. Iss. 2. P. 152–158.
4. Vysochan O., Vysochan O. Apperceptive Defects in Accounting Information System. *Economics, Entrepreneurship, Management*. 2018. Vol. 5. № 2. P. 33–38.
5. Височан О.С. Облікова дефектологія: класифікація та діагностування. *Облік і фінанси*. 2018. № 3 (81). С. 5–12.
6. Височан О.С. Облікова дисторсія: поняття, класифікація, причини виникнення та мінімізація негативних наслідків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 5 (33). С. 127–132.
7. Височан О.С. Концептуалізація розвитку бухгалтерського обліку у суб'єктів, що здійснюють туристичну діяльність : монографія. Львів : Видавництво Тараса Сороки, 2015. 312 с.

REFERENCES:

1. Fang Hua. (2009). A Study on Defects and Causes in Current Financial Reports. *International Journal of Business and Management*, vol. 4, № 5, pp. 166–168.
2. Hou Linfang. (2015). Analysis of Defects in Financial Accounting Management of Construction Enterprises and Corresponding Strategies. *The Open Cybernetics and Systemic Journal*, № 9, pp. 1218–1222.
3. Baker C.R. (1976). Defects in Full-Cost Accounting in the Petroleum Industry. *Abacus*, vol. 12, iss. 2, pp. 152–158.
4. Vysochan O. and Vysochan O. (2018). Apperceptive Defects in Accounting Information System. *Economics, Entrepreneurship, Management*, vol. 5, № 2, pp. 33–38.
5. Vysochan O.S. (2018). Oblikova defektologhija: klasyfikacija ta diagnostuvannja [Accounting defectology: classification and diagnosis]. *Oblik i finansy*, № 3 (81), pp. 5–12.
6. Vysochan O.S. (2017). Oblikova dystorsija: ponjattja, klasyfikacija, prychny vynykennja ta minimizacija neghatyvnykh naslidkiv [Accounting Distortion: Concept, Classification, Causes and Negative Effects Minimization]. *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu "Ostrozjka akademija"*, № 5 (33), pp. 127–132.
7. Vysochan O.S. (2015) Konceptualizacija rozvytku bukhghaltersjkogho obliku u sub'ektiv, shho zdijsnjujutj turystychnu dijajlnistj [Conceptualization of accounting development in entities engaged in tourism] : monoghrafija. Ljviv : Vydavnyctvo Tarasa Soroky. (in Ukrainian)

ПОМИЛКИ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ, ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИПРАВЛЕННЯ

THE ERROR IN THE ACCOUNTING: THE ESSENCE, THE CLASSIFICATION SIGNS, DETECTION AND CORRECTION

УДК 657.23

<https://doi.org/10.32843/bses.49-31>**Лега О.В.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Полтавська державна аграрна академія

Яловега Л.В.

к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського
обліку
Полтавська державна аграрна академія

Прийдак Т.Б.

к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського
обліку
Полтавська державна аграрна академія

Leha Olha

Poltava State Agrarian Academy

Yaloveha Liudmyla

Poltava State Agrarian Academy

Priydaк Tetiana

Poltava State Agrarian Academy

У статті розглянуто сутність поняття «бухгалтерська помилка», запропоновано авторське визначення терміна «помилка в бухгалтерському обліку». На підставі дослідження праць науковців щодо питань бухгалтерських помилок та способів їх виправлення узагальнено можливі причини їх виникнення. Виокремлено навмисні помилки, які можна трактувати як обман, та ненавмисні, що пов'язані з неправильними математичними розрахунками, некомпетентністю, прописками, халатністю, неухважністю, неправильною інтерпретацією фактів, неправильно сформованою кореспонденцією рахунків, недосконалістю системи бухгалтерського обліку та чинного законодавства тощо. Узагальнення класифікаційних ознак бухгалтерських помилок уможливило визначення найбільш поширених їх різновидів, таких як помилки за обсягом впливу, за характером помилки, за часом виникнення, за впливом на величину нерозподіленого прибутку (непокритого збитку), за суттєвістю, за наявністю наміру, за способом допущення. Побудовано алгоритм виправлення бухгалтерських помилок залежно від періоду їх виявлення.

Ключові слова: помилка, причина, обман, бухгалтерський облік, класифікаційна ознака, бухгалтерська помилка, фінансова звітність, податкова звітність.

В статье рассмотрена сущность понятия «бухгалтерская ошибка», предложено авторское определение термина «ошибка в бухгалтерском учете». На основе исследования трудов ученых касательно вопросов бухгалтерских ошибок и способов их исправления обобщены возможные причины их возникновения. Выделены умышленные ошибки, которые можно трактовать как обман, и неумышленные, связанные с неправильными математическими расчетами, некомпетентностью, прописками, халатностью, невнимательностью, неправильной интерпретацией фактов, неправильно сформированной корреспонденцией счетов, несовершенством системы бухгалтерского учета и действующего законодательства и т. п. Обобщение классификационных признаков бухгалтерских ошибок позволило определить наиболее распространенные их разновидности, такие как ошибки по объему влияния, по характеру ошибки, по времени возникновения, по влиянию на величину нераспределенной прибыли (непокрытого убытка), по сущности, по наличию умысла, по способу допущения. Построен алгоритм исправления бухгалтерских ошибок в зависимости от периода их обнаружения.

Ключевые слова: ошибка, причина, обман, бухгалтерский учет, классификационный признак, бухгалтерская ошибка, финансовая отчетность, налоговая отчетность.

The essence of term of «accounting error» was researched in the article. The authors proposed the definition of term «error» in accounting, because the Ukrainian legislation does not contain this definition. The analysis of the regulatory documents on accounting showed that the nature and types of errors, the procedure for their correction are more regulated in the IFRS system than in the UAS. On the base of researches about problems of the accounting mistakes and methods of their correction are generalized possible reasons of their occurrence. It was highlighted the intentional errors, interpreted as a deception, and non-intentional errors, connected with: mathematical errors, incompetence, negligence, incorrect interpretation of facts, incorrect correspondence of accounts, imperfection of the accounting system and current legislation etc. The generalization of the classification signs of the accounting errors allowed determining the most common: the amount of impact, the time of occurrence, the influence on the value of retained earnings (uncovered loss), the essence, and the presence of intent and the method of assumption. It was proved, that errors can have different character and to cause various consequences. It was built algorithm of correction of the accounting errors in the dependence of the period of their detection. The correction of errors of the previous years is made out in the month of the error detection by the accounting reference. This document contains the essence of the error, the amount and correspondence of the accounting accounts. For the correcting of errors of last years, that have influenced on the volume of retained profits (or uncovered loss), you have to correct sum of the beginning amount balance of retained profits. Errors in accounting registers for the reporting year identified after recording the totals of accounting registers in the general accounting book are corrected by the reversal method. This method involves the preparation of an accounting reference in which the error is entered in red ink, or in brackets, and the correct entry is entered by ink or paste of ballpoint pens dark color.

Key words: error, cause, deception, accounting, the classification sign, an accounting error, financial statement, tax statement.

Постановка проблеми. Умови сьогодення вимагають від суб'єктів господарювання вміння грамотно аналізувати економічну інформацію й приймати на її основі виважені управлінські рішення щодо подальшої діяльності в динамічному середовищі. Бухгалтерський облік, зокрема фінансова звітність, має вагомий аналітичний потенціал і використовується у процесі побудови стратегічних напрямів господарської діяльності. Водночас діагностика її показників надає користувачам необхідну інформацію про фінансовий стан підприємства та його можливі перспективи.

Нині важко переоцінити значення документування в бухгалтерському обліку, оскільки дотри-

мання відповідних законодавчих вимог стосовно оформлення бухгалтерських документів забезпечить їх подальше визнання якісними та юридично доказовими. Юридично доказовим слід вважати документ, що містить фактографічні дані про обставини (дії та події), достатні для обґрунтування у вирішенні спірних питань [5]. Якісним є документ, складений із дотриманням установлених вимог щодо мови, виду й форми матеріального носія, наявності обов'язкових та додаткових реквізитів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами змістового наповнення поняття «помилка», класифікації та виправлення помилок

у бухгалтерському обліку займалися різні науковці. Зокрема, сутності бухгалтерських помилок та різновидам теоретичних підходів до їх класифікації присвячені роботи М. Білухи, В. Білоуська, А. Гусака, Н. Канцедал, М. Кужельного, О. Лишиленка, О. Лугової, Т. Маренич, І. Назарбаєвої, Б. Усача, Р. Хом'яка, О. Царенка, О. Шипунової; особливості виявлення й попередження помилок в обліку та фінансовій звітності з'ясовані в працях М. Дубініної, М. Войцеховського, О. Золотухіна та В. Швеця. Однак наявність суперечливих питань та дискусій щодо помилок у бухгалтерському обліку, зокрема уточнення економічної сутності поняття «бухгалтерські помилки», класифікація та порядок їх виявлення й виправлення, свідчить про високу актуальність і практичну значимість теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності поняття «бухгалтерська помилка» та дослідження концептуальних підходів до встановлення класифікаційних ознак помилок у бухгалтерському обліку для оптимізації рішень щодо їх виявлення й виправлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У чинному законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «бухгалтерська помилка», проте Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 21 червня 1999 р. № 391 передбачає розмежування помилок за критерієм суттєвості залежно від того, впливає перекирчування даних на рішення користувачів фінансової звітності (суттєва помилка) чи ні (несуттєва помилка). Водночас Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансовій звітності» від 28 травня 1999 р. № 137 (далі – П(С)БО 6) [1] є дещо поверхневим і лише узагальнює способи виправлення помилок, що були допущені під час складання фінансових звітів у попередніх роках, отже, потребує подальшого вдосконалення.

У податковому законодавстві інтерес до бухгалтерських помилок виникає лише з позиції їх виявлення під час формування податкової звітності, здебільшого задля вибору міри покарання за їх допущення залежно від способу їх виявлення: самостійно чи контролюючими органами. Навіть у Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [2] подано лише визначення терміна «помилки попередніх періодів», однак саме поняття «бухгалтерська помилка» теж відсутнє.

Економічній категорії «бухгалтерська помилка» присвячено чимало наукових публікацій, однак у визначенні сутності поняття існують розбіжності. На підтвердження цього розглянемо еволюцію наукової думки стосовно трактування цього поняття (табл. 1).

Систематизація поглядів науковців із цього питання дає підстави стверджувати, що базовими характерними ознаками помилок у бухгалтерському обліку є ненавмисне та/або несвідоме нехтування інформацією, неправильні математичні підрахунки, неправильна інтерпретація понять та господарських процесів тощо.

Отже, бухгалтерські помилки – це пропуски, викривлення, перекирчування, невідображення, неправильне подання, неточність, спотворення інформації в бухгалтерських документах та/або фінансовій звітності. Визначення бухгалтерських помилок безпосередньо залежить від низки факторів, узагальнення яких наведено в табл. 2.

З огляду на те, що сутність бухгалтерських помилок формує породжувальний алгоритм вивчення причин їх виникнення, практики поділяють помилки в бухгалтерському обліку на дві групи, такі як навмисні й ненавмисні. Навмисні зазвичай рідше трапляються в діяльності підприємств, оскільки пов'язані або з корисними цілями або зі спотворенням інформації задля заниження податків, зборів тощо. Такі помилки можна інтерпретувати як обман, тобто навмисне викривлення фінансової інформації однією або кількома особами зі складу керівництва, службовців підприємства, що передбачає маніпуляцію, фальсифікацію, зміну записів чи документів, навмисне неправильне віднесення в активи різних статей тощо [9].

Причин допущення ненавмисних помилок значно більше, адже ними є неправильні математичні розрахунки, некомпетентність (неправильна інтерпретація фактів, неправильна кореспонденція рахунків), прописки, халатність, неухважність тощо. Водночас сюди відносять недосконалість чинного законодавства, що регулює організацію бухгалтерського обліку та систему оподаткування.

З розвитком економічних наук відбуваються уточнення та вдосконалення класифікацій економічної інформації, зокрема в бухгалтерському обліку. Класифікація як економічна категорія є покроковим поділом певної сукупності елементів задля їх систематизації та групування. Отже, диференціація бухгалтерських помилок за класифікаційними ознаками необхідна для забезпечення достатньою інформацією зовнішніх та внутрішніх користувачів. Водночас система класифікацій є динамічною, що насамперед пов'язане зі зміною вимог до облікової інформації на кожному етапі економічних відносин. На думку науковців, існує низка класифікаційних ознак бухгалтерських помилок, узагальнення яких наведено в табл. 3.

Аналізуючи дані табл. 3, зауважимо, що найбільш поширеною є класифікація за обсягом впливу на інформацію, згідно з якою помилки бувають локальними (допущеними в документах та/або регістрах бухгалтерського обліку, при цьому вони не приводять до помилок в інших регістрах)

Таблиця 1

Еволюція наукової думки щодо дефініції поняття «бухгалтерська помилка»

Автор, джерело	Термін	Визначення
МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [2]	Помилки попередніх періодів	Пропуски або викривлення у фінансовій звітності суб'єкта господарювання за один або кілька попередніх періодів, які виникають через невикористання достовірної інформації або зловживання нею, яка була наявна в періоді, коли затвердили фінансову звітність; могла би бути отриманою та врахованою під час складання та подання цієї фінансової звітності.
МСА 240 «Обов'язки аудитора щодо несумлінних дій при аудиті фінансової звітності» [3]	Помилка	Перекручення, для яких характерні ненавмисні дії, що приводять до перекручення фінансової звітності.
А. Гусак [4]	Помилка	Ненавмисне неправильне відображення (перекручення, викривлення) даних чи пропуск (невідображення) інформації під час ведення обліку та складання фінансової звітності.
Н. Канцедал [5]	Бухгалтерська помилка	Невідображення або викривлення інформації в бухгалтерських документах, допущене в ході математичних підрахунків, ігнорування або неправильної інтерпретації фактів господарського життя.
А. Кузьмінський [6]	Помилки	Ненавмисні порушення у відображенні інформації, які виникають у результаті арифметичної або граматичної помилки в записах облікових даних; випадкового пропуску або неправильного подання відповідних фактів; хибних показань вимірних прикладів; відхилення від правил здійснення контролю за діями матеріально відповідальних осіб під час документування та складання звітів тощо.
Т. Маренич [7]	Помилки	Неточності та викривлення, які виникають під час відображення в обліку активів, доходів, витрат, зобов'язань і власного капіталу підприємства та підлягають виправленню.
Б. Усач [8]	Помилки	Несвідомі дії, які є наслідком недобросовісного ставлення до виконання службових обов'язків під час підготовки інформації, що може призвести до виникнення перекручень.
О. Шипунова [9]	Помилки	Ненавмисні спотворення записів або пропуски сум, чи повідомлення відомостей, які не підлягають розкриттю у фінансовій звітності.

Джерело: узагальнено авторами

та транзитними (супроводжуються помилками в інших бухгалтерських регістрах).

Наступна класифікаційна ознака, а саме характер помилки, зазвичай передбачає виокремлення з арифметичних та методологічних помилок. Арифметичні досить часто трапляються в практичній діяльності підприємств, адже вони можуть як бути механічними, так і виникати внаслідок неуважності, стомленості або несправності обчислювальної техніки. Об'єктами таких помилок можуть бути первинні документи, регістри аналітичного й синтетичного обліку, як наслідок, фінансова звітність. У податкових документах допущені арифметичні помилки можуть бути у формах податкової звітності та додатках до неї. Стосовно методологічних бухгалтерських помилок, то вони пов'язані з неправильним визнанням активів, застосуванням неправильної оцінки під час придбання, вибуттям запасів, незастосуванням податкових соціальних пільг тощо.

Заслуговує на увагу класифікація бухгалтерських помилок за характером дотримання якісних характеристик звітності, відповідно до якої розрізняють суттєві й несуттєві помилки. Водночас виокремлюють навмисні та ненавмисні помилки, що залежать від наявності наміру та людської сві-

домості. Низка науковців виокремлює помилки в записах сум або тексті господарських операцій, що у класифікаційних ознаках ідентифікується як спосіб допущення або місце виникнення.

В умовах здійснення зовнішньоекономічної діяльності актуальними є бухгалтерські помилки, пов'язані із застосуванням Міжнародних стандартів обліку. Так, Л. Карасева [17] і А. Гусак [4] виокремлюють помилки на стадіях підготовки фінансової звітності, а саме за НП(С)БО; за МСФЗ та в процесі її трансформації.

За оцінками фахівців важливою є класифікація бухгалтерських помилок за впливом на облік, як на бухгалтерський, так і на податковий. Це, зокрема, неправильне трактування операції, відсутність відображення чи неправильне відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку; неправильне зазначення сум; відсутність занесення облікових даних у регістри, що призводить до викривлення інформації в бухгалтерському обліку, отже, у фінансовій звітності. Помилки, що трапляються під час нарахування заробітної плати й, відповідно, нарахувань та утримань із неї, одночасно впливають як на дані бухгалтерського обліку (рахунок 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 64 «Розрахунки за

податками і платежами», 65 «Розрахунки за страхуванням»), так і на дані податкового обліку й звітності, зокрема форми 1-ДФ.

Окремі дослідники, наприклад І. Назарбаєва [12] та Т. Маренич [7], розрізняють такі ознаки помилок, як джерела помилки (у первинних документах, у реєстрах, у фінансовій звітності); вплив на інші помилки (одиночні й множинні); місце виникнення (внутрішні й зовнішні). На нашу думку, найбільш вагомими є множинні помилки, наприклад застосування неправильного методу оцінювання вибуття матеріальних цінностей призведе до помилок у звіті про рух матеріальних цінностей та виробничих звітах під час розрахунку собівартості продукції, зрештою, відображення недостовірної інформації в «Балансі (Звіті про фінансовий стан)» та «Звіті про фінансові результати (Звіті

про сукупний дохід)». Актуальною є класифікація помилок за місцем виникнення, адже їх можуть зробити як співробітники, так і контрагенти (працівники АЗС, продавці магазинів тощо).

У цьому контексті доречно відзначити точку зору К. Нагірської [19], М. Войцеховського [11], які вважають важливою класифікаційною ознакою помилок їхній вплив на податкові зобов'язання. Помилки, що призводять до заниження податкових зобов'язань, є найбільш небезпечними, адже саме вони пов'язані із застосуванням у подальшому штрафів та пені з боку контролюючих органів. З огляду на це Т. Маренич [7] пропонує диференціювати помилки за способом їх виявлення, а саме самоперевіркою, аудиторською перевіркою чи перевіркою контролюючими органами та суб'єктами виявлення (внутрішніми чи

Таблиця 2

Узагальнення причин виникнення бухгалтерських помилок за літературними джерелами

Причини	[10]	[3]	[2]	[7]	[11]	[12]	[6]	[13]	[14]	[9]	[15]
Неточності в математичних підрахунках	+	+	+				+			+	
Неправильне застосування загальноприйнятих принципів		+	+								
Неправильне використання облікової політики організацій	+	+	+								
Неправильне використання інформації, яка була відома під час підготовки фінансових звітів	+	+	+								
Неправильна класифікація або оцінка фактів господарської діяльності	+	+	+								
Шахрайство			+			+					
Збій бухгалтерської програми, що призводить до порушення архівних даних				+	+						
Автоматичне дублювання даних				+	+						
Неприспосованість бухгалтерської програми до специфіки діяльності підприємства				+							
Недогляд						+					
Неправильна інтерпретація фактів	+					+	+				
Незнання або нерозуміння нормативних положень чинного законодавства	+			+							
Втома								+	+		+
Недбайливість працівників								+	+	+	+
Низький кваліфікаційний рівень										+	
Несправність калькулятора або комп'ютера								+	+	+	+
Неправомірність дій посадових осіб	+										
Граматичні помилки							+			+	
Випадкові пропуски							+				
Хибні показники вимірних приладів							+				
Відсутність контролю за діями МВО під час проведення первинного обліку							+				
Неправильно зроблені бухгалтерські записи					+					+	+
Зниження суми отриманої виручки					+						
Необґрунтоване застосування пільги					+						
Використання не тієї ставки податку					+						
Недотримання податкового законодавства										+	

Джерело: узагальнено авторами

Узагальнена класифікація помилок у бухгалтерському обліку

Ознаки класифікації	Види помилок
Обсяг впливу на інформацію [12; 15; 16], обсяг впливу за значенням [18], за результатами [14]	Локальні, транзитні.
Час виникнення [4; 7; 12], період допущення [5; 19], період виникнення [10]	Поточного періоду, минулих періодів.
Наявність наміру [4; 19] залежно від людської свідомості [7; 12], причина виникнення [10]	Навмисні, ненавмисні.
За способом допущення [13; 19], місцем виникнення [14; 15; 18]	У тексті операцій, у записах сум.
Вплив на нерозподілений прибуток [1; 4; 7; 12]	Помилки, виправлення яких впливає на величину прибутку (непокритого); помилки, виправлення яких не впливає на величину нерозподіленого прибутку (непокритого збитку).
Дотримання якісних характеристик звітності [4], значущість [7; 12], суттєвість [10]	Суттєві, несуттєві.
Характер помилки [11; 19], характер неточності [5]	Арифметичні, методологічні.
Характер [4; 7; 12]	Механічні, смислові.
Вплив на облік [11; 19]	Помилки, які впливають лише на бухгалтерський облік; помилки, які впливають лише на податковий облік; помилки, які впливають на бухгалтерський і податковий облік.
Носії [12] або джерела помилки [7; 12]	Помилки в первинних документах, облікових регістрах, формах фінансової звітності, податковій звітності, інших формах звітності.
Етап підготовки звітності [4; 17]	За НП(С)БО, за МСФЗ та трансформацією звітності.
Вплив на інші помилки [7; 12]	Одиночні, множинні.
Місце виникнення [7; 12]	Внутрішні, зовнішні.
Причини виникнення [14; 18]	Помилки, що виникають унаслідок стомленості, неувважності людини, а також несправності обчислювальної техніки.
Вплив на податкові зобов'язання [11; 19]	Завищення податкових зобов'язань; заниження податкових зобов'язань; відсутність зміни податкових зобов'язань.
Сутність [5]	Неправильна кореспонденція, невідображення операції, неправильні записи щодо кількості, номенклатури, обсягу чи суми операції.
Суттєвість [5]	Суттєві, несуттєві.
Спосіб виявлення [7]	Арифметично-логічний контроль; поточний контроль; інвентаризація; взаємоперевірка облікових регістрів; перевірка порівнянності показників фінансової звітності; зовнішній аудит; перевірка організацій вищого рівня; перевірка контролюючих органів.
Суб'єкти виявлення помилки [7]	Спеціалісти підприємства; зовнішній аудитор; внутрішній аудитор; контролюючі органи; головне підприємство.
Відношення до звітності [7]	Вимога внесення змін у звітність; відсутність вимоги внесення змін у звітність.
Спосіб виправлення [7]	Коректурний спосіб; спосіб «сторно»; спосіб додаткового запису; коригування сальдо прибутку (збитку) на початок звітного періоду; спосіб прямого запису (переведення рахунку).
Тип помилки [7]	Пропуски; викривлення; неточності.
Легкість виявлення [7]	Явні (відкриті); неявні (приховані).
Можливість виправлення [7]	Підлягання виправленню; відсутність підлягання виправленню.
Три рівні суттєвості помилок і пропусків [9]	Малі й незначні, що несуттєво впливають на рішення користувачів інформації; матеріальні помилки та пропуски, що впливають на прийняття користувачами тих чи інших рішень, як наслідок, зовнішня звітність об'єктивно відображає реальну дійсність і є корисною; помилки та пропуски в обліку та звітності, які ставлять під сумнів достовірність та об'єктивність звітної інформації загалом.
Обставини виникнення [10]	Допущені в результаті математичних підрахунків, неправильного застосування облікової політики; неувважності; неправильної інтерпретації фактів; шахрайства.

Тривалість їх послідовності в часі [11]	Впливають на показники обліку звітних періодів і не впливають на показники наступних періодів, наслідки яких далі існують та усуваються шляхом коригування показників звітних періодів.
Сфера застосування [12]	Ті, що потрапляють до сфери застосування П(С)БО 6 і МСБО 8; ті, що не потрапляють до сфери застосування П(С)БО 6 і МСБО 8.
Зміст [14]	У повноті, достовірності, періодизації, кореспонденції, оцінюванні та поданні.
Значимість [14]	Значимі, незначимі.
Намір [14]	Вільні, мимовільні.
Систематичність [19]	Одноразові, систематичні.
Об'єкт допущення [19]	Відсутність ведення обліку; помилки в повноті відображення операції; помилки в обґрунтуванні відображених операцій; помилки в періодизації; помилки в записах; помилки в оцінюванні.

Джерело: узагальнено авторами

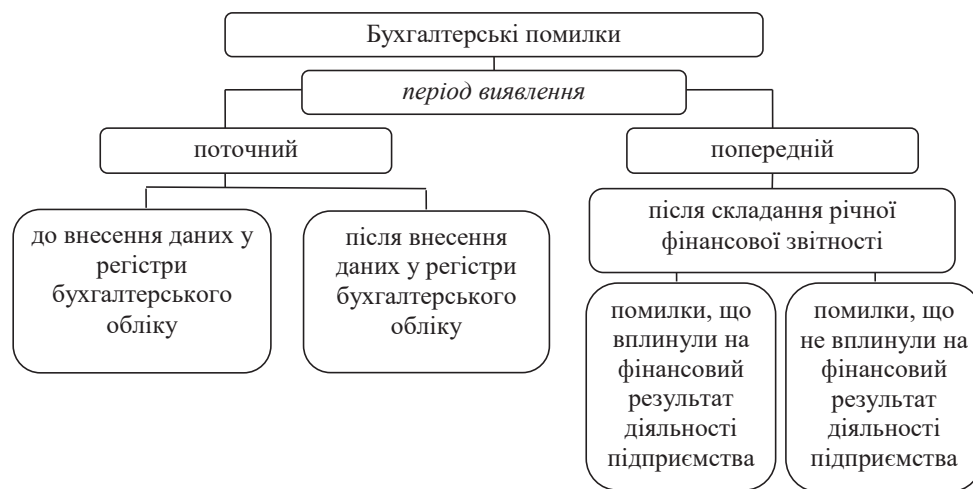

Рис. 1. Види бухгалтерських помилок за періодами виявлення

зовнішніми спеціалістами). Так, зокрема, одним з основних податків для суб'єктів господарювання є податок на додану вартість. У разі самостійного виявлення помилки під час його нарахування необхідно врахувати допустимі терміни застосування способу виправлення. У разі виявлення помилки до закінчення граничного терміну подання декларації подається Звітна нова декларація без нарахування штрафних санкцій. Самостійне виявлення помилки до закінчення терміну позовної давності (1 095 календарних днів) супроводжується поданням Уточнюючого розрахунку та нарахуванням штрафу в розмірі 3% від суми недоплати та пені.

Крім вищезазначених, К. Нагірська та Л. Риковська [19] виокремлюють такі класифікаційні ознаки помилок, як об'єкт допущення (помилки в повноті відображення операції, періодизації, записах, оцінці) та систематичність. Т. Маренич [7] виділяє також інші критерії розрізнення бухгалтерських помилок, такі як спосіб виправлення, тип помилки, легкість виявлення та можливість виправлення.

Сучасна дослідниця І. Назарбаєва стверджує, що дія П(С)БО 6 та МСБО 8 поширюється не на всі бухгалтерські помилки, а лише на ті, які відповідають певним вимогам, тому однією з класифікаційних ознак вона вибрала сферу вживання, виокремивши помилки, які потрапляють і які не потрапляють до сфери застосування П(С)БО 6 і МСБО 8 [12].

Узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що нині в економічній літературі існує велика кількість класифікаційних ознак бухгалтерських помилок, проте окремі автори пропонують власну інтерпретацію, що, на наш погляд, є недоречним, наприклад групування за мірою виникнення (вільні та мимовільні) слід було б включити в ознаку щодо намірів (навмисні та ненавмисні). Особливої уваги, на нашу думку, потребує класифікаційна ознака за періодом виявлення та впливом на величину нерозподіленого прибутку (непокритого збитку), що наведено на рис. 1.

Здійснений аналіз указаних вище досліджень дає підстави й належне підґрунтя для формування

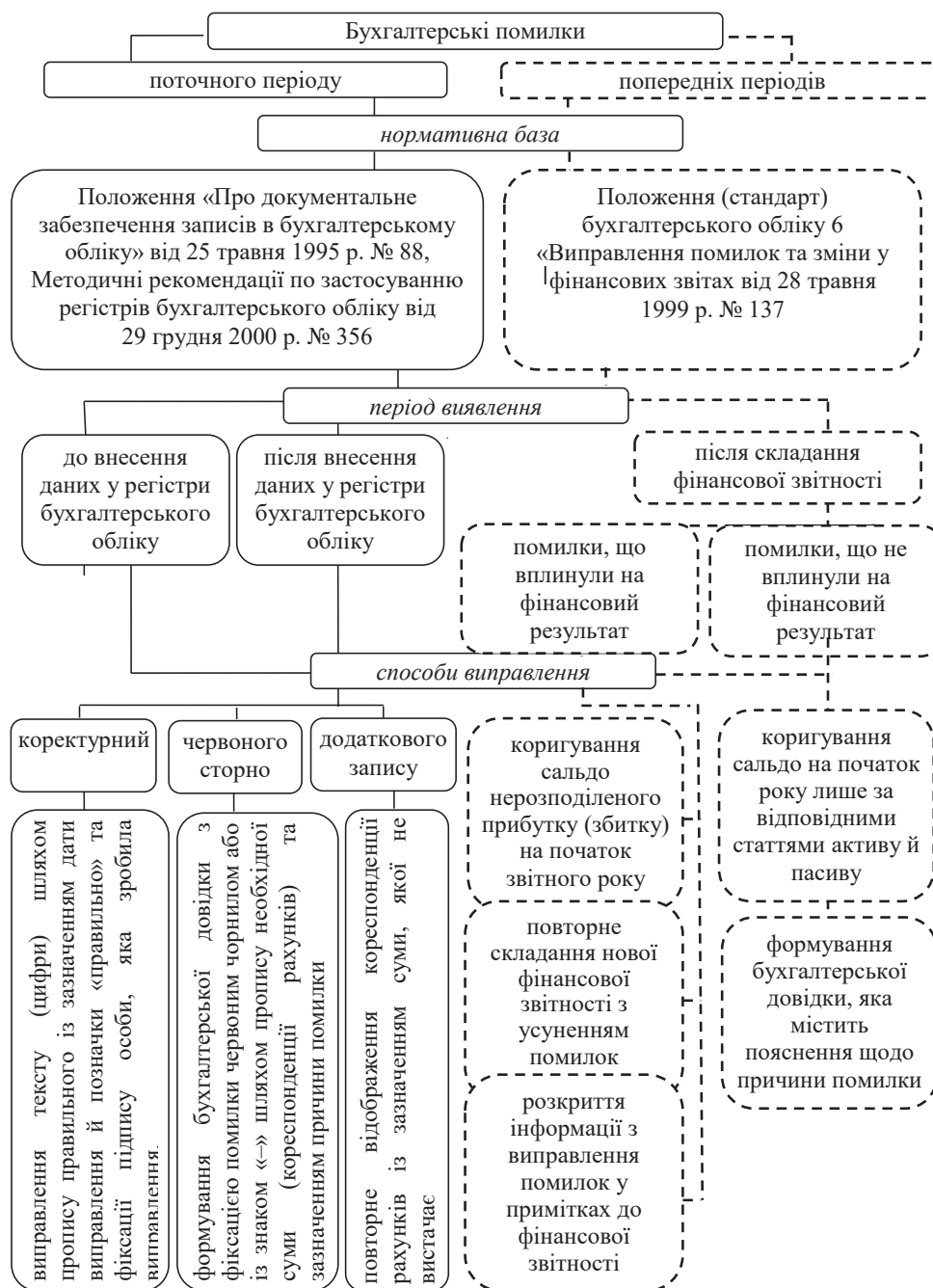

Рис. 2. Способи виправлення бухгалтерських помилок

власної точки зору щодо базових класифікаційних ознак бухгалтерських помилок, таких як період виявлення, способи виправлення, вплив на суму нерозподіленого прибутку та збитку, узагальнення яких наведено на рис. 2.

Отже, виправлення помилок відбувається в процесі налаштування автоматизованої системи бухгалтерського обліку, зокрема під час збереження рівності валюти балансу; інвентаризації, що є способом виправлення помилок змістового характеру; взаєморозрахунків, що передбачає відповідність показників різних форм звітності та між контрагентами.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в результаті проведених досліджень можна зробити такі висновки.

1) У чинному законодавстві відсутнє поняття «бухгалтерська помилка»; на нашу думку, бухгалтерська помилка – це пропуски, викривлення, перекручення, невідображення, неправильне подання, неточність, спотворення інформації в бухгалтерських документах та фінансовій звітності.

2) Серед великого різноманіття класифікаційних ознак бухгалтерських помилок заслуговує на увагу ознака з поділом помилок на навмисні та

ненавмисні. Навмисні є ознакою обману, наслідками є маніпуляція, фальсифікація, зміна записів чи документів, навмисне неправильне віднесення в активи різних статей тощо. Ненавмисні є причинами, пов'язаними з неправильними математичними розрахунками, некомпетентністю, неухважністю, недосконалістю системи бухгалтерського обліку та чинного законодавства тощо.

3) Базовими класифікаційними ознаками бухгалтерських помилок вважаємо період виявлення, способи виправлення, порядок впливу на суму нерозподіленого прибутку та збитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах»: Наказ Міністерства фінансів України від 28 травня 1999 р. № 137 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99> (дата звернення: 03.01.2020).
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020 (дата звернення: 03.01.2020).
3. Міжнародний стандарт аудиту 240 «Обов'язки аудитора щодо несумлінних дій при аудиті фінансової звітності». URL: https://stud.com.ua/67121/audit_ta_buhoblik/mizhnarodniy_standart_auditu_obovyazki_auditora_schodo_nesumlinnih_auditi_finansovoyi_zvitnosti (дата звернення: 03.01.2020).
4. Гусак А. Сутність та класифікація помилок у професійних стандартах. *Молодий вчений*. 2016 № 12.1 (40). С. 713–719. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/168.pdf> (дата звернення: 03.01.2020).
5. Канцедал Н. Ідентифікація та способи виправлення бухгалтерських помилок. *Актуальні проблеми економіки і управління в сучасних соціально-економічних умовах*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (2–3 жовтня 2012 р.). Дніпропетровськ: Герда, 2012. С. 282–284.
6. Кузьминський А., Кужельний Н., Петрик Е., Савченко В. Аудит: учебник. Киев: Учетинформ, 1996. 283 с.
7. Маренич Т. До питання класифікації бухгалтерських помилок. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/wisn021/article/view/129980/125567> (дата звернення: 03.01.2020).
8. Усач Б. Аудит: навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 250 с.
9. Шипунова О. Визначення і класифікація помилок у фінансовій звітності. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір*. 2013. Вип. 1 (99). С. 92–101. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20131\(99\)/sep20131\(99\)_093_ShypunovaOV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20131(99)/sep20131(99)_093_ShypunovaOV.pdf) (дата звернення: 03.01.2020).
10. Лугова О., Ворошилова О., Лата Ю. Помилки в бухгалтерському обліку: виявлення та виправлення. *Modern economics*. 2018. № 12. С. 133–139.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2018_12_22 (дата звернення: 03.01.2020).

11. Войцеховський М. Класифікація та види помилок в обліку. *Дебет-Кредит*. 2007. № 14. URL: <https://dtkt.com.ua/show/1cid03035.html> (дата звернення: 03.01.2020).
12. Назарбаєва І. Різні помилки – різні способи виправлення: класифікація бухгалтерських помилок. *Все про бухгалтерський облік*. 2017. № 45. С. 4–7.
13. Білоусько В., Беленкова М. Теорія бухгалтерського обліку: навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: Мета, 2002. 240 с.
14. Рудницький В. Методологія і організація аудиту. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 192 с.
15. Швець В. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 535 с.
16. Лишленко О. Бухгалтерський облік: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 670 с.
17. Карасьова Л. Помилки в звітності за Міжнародними стандартами фінансової звітності та методи їх виправлення. *Україна фінансова*. URL: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/151.htm (дата звернення: 03.01.2020).
18. Деващук Л., Єрмолаєва В., Квач Я., Рудинська О. Теоретичні основи та практика бухгалтерського обліку: навчальний посібник. Харків: ТОВ «Одіссей», 2001. Ч. 1. 495 с.
19. Нагірська К., Риковська Л. Виправлення помилок у фінансовій звітності: проблеми нормативно-методичного забезпечення. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*. 2014. Вип. 11 (41). Ч. 1. С. 120–130.

REFERENCES:

1. Polozhennia (Standart) bukhhalterskoho obliku 6 "Vypravlennia pomylok i zminy u finansovykh zvitakh" [Accounting Standard 6 "Correction of Errors and Changes in Financial Statements"]: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 28.05.1999 r. № 137. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99> (accessed 03 January 2020).
2. Mizhnarodnyi (Standart) bukhhalterskoho obliku 8 "Oblikovi polityky, zminy v oblikovykh otsinkakh ta pomylyky" [International Accounting Standard 8 "Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020 (accessed 03 January 2020).
3. Mizhnarodnyi standart audytu 240 "Obovyazky audytora shchodo nesumlinnykh dii pry audyti finansovoi zvitnosti" [International Auditing Standard 240 "Auditor's Responsibilities for Unfair Actions in Auditing of Financial Statements"]. Available at: https://stud.com.ua/67121/audit_ta_buhoblik/mizhnarodniy_standart_auditu_obovyazki_auditora_schodo_nesumlinnih_auditi_finansovoyi_zvitnosti (accessed 03 January 2020).
4. Husak A. (2016) Sutnist ta klasyfikatsiia pomylok u profesiynykh standartakh [Essence and classification of errors in professional standards]. *Molody vchenyi*. [Young scientist], vol. 12.1 (40), pp. 713–719. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/168.pdf> (accessed 03 January 2020).

5. Kantsedal N. (2012) Identyfikatsiia ta sposoby vypravlennia bukhhalterskykh pomylok. [Identification and ways of correcting accounting errors]. Aktualni problemy ekonomiky i upravlinnia v suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh umovakh: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Dnipropetrovsk : Herda, pp. 282–284.
6. Kuzmynskyi A., Kuzhelnyi N., Petryk E., Savchenko V. (1996) Audyt [Audit]. M. : Uchetinform. (in Ukrainian)
7. Marenych T. Do pytannia klasyfikatsii bukhhalterskykh pomylok [On the classification of accounting errors]. Available at: <http://journals.uran.ua/index.php/wissn021/article/view/129980/125567> (accessed 03 January 2020).
8. Usach B. (2002) Audyt [Audit]. M. : Knowledge-Press. (in Ukrainian)
9. Shypunova O. (2013) Vyznachennia i klasyfikatsiia pomylok u finansovii zvitnosti [The definition and classification of errors in financial statements]. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Problemy intehratsii Ukrainy u svitovyi finansovyi prostir [Social and economic problems of the modern period of Ukraine. Problems of Ukraine's integration into the global financial space], vol. 1 (99), pp. 92–101. Available at: [http://ird.gov.ua/sep/sep20131\(99\)/sep20131\(99\)_093_ShypunovaOV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20131(99)/sep20131(99)_093_ShypunovaOV.pdf) (accessed 03 January 2020).
10. Luhova O., Voroshylova O., Lata Yu. (2018). Pomylyky v bukhhalterskomu obliku: vyjavlennia ta vypravlennia [Errors in accounting: identification and correction]. Modern economics. [Modern economics], vol. 12, pp. 133–139. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2018_12_22 (accessed 03 January 2020).
11. Voitsekhovskiy M. (2007). Klasyfikatsiia ta vydy pomylok v obliku [Classification and types of errors in accounting]. Debet-Kredyt. [Debit Credit], vol. 14. Available at: <https://dtkt.com.ua/show/1cid03035.html> (accessed 03 January 2020).
12. Nazarbaieva I. (2017). Rizni pomylyky – rizni sposoby vypravlennia: klasyfikatsiia bukh pomylok. [Various errors – various methods of correction: classification of errors]. Vse pro bukhhalterskyi oblik. [All about accounting], no. 45, pp. 4–7.
13. Bilousko V., Bielienskova M. (2002). Teoriia bukhhalterskoho obliku [Theory of accounting]. K. : Meta. (in Ukrainian)
14. Rudnytskyi V. (2007) Metodolohiia i orhanizatsiia audytu. [Methodology and audit organization]. Ternopil : Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)
15. Shvets V. (2008) Teoriia bukhhalterskoho obliku [Theory of accounting]. K. : Znannia. (in Ukrainian)
16. Lyshylenko O. (2009). Bukhhalterskyi oblik [Accounting]. K. : Tsentr navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
17. Karasova L. Pomylyky v zvitnosti za Mizhnarodnymy standartamy finansovoi zvitnosti ta metody yikh vypravlennia [Errors in reporting according the International Financial Reporting Standards and methods of their correction]. Ukraina finansova [Ukraine is financial]. Available at: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/151.htm (accessed: 03 January 2020).
18. Devashchuk L., Yermolaieva V., Kvach Ya., Rudynska O. (2001). Teoretychni osnovy ta praktyka bukhhalterskoho obliku [Theoretical bases and practice of accounting]. Kh. : TOV “Odissei”. (in Ukrainian)
19. Nahirska K., Rykovska L. (2014). Vypravlennia pomylok u finansovii zvitnosti: problemy normatyvno-metodychnoho zabezpechennia [Correction of errors in financial statements: problems of normative and methodological support]. Ekonomichni nauky. Serii: Oblik i finansy. [Economic sciences. Series Accounting and Finance], vol. 11 (41), pp. 120–130.

РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ
МІЖ МАКРОЕКОНОМІЧНИМ СТАНОМ УКРАЇНИ
ТА ОБСЯГАМИ ЗАЛУЧЕНИХ ДЕПОЗИТІВECONOMETRIC MODELING OF DEPENDENCES
BETWEEN MACROECONOMIC CONDITIONS OF UKRAINE
AND DEPOSITS VOLUMES

У статті досліджено залежність між показниками макроекономічного стану (ВВП України та курс долара до гривні) й обсягами депозитів, залучених депозитними корпораціями. Задля виявлення залежності побудовано векторну авторегресійну модель на основі трьох часових рядів за період з першого кварталу 2011 року до третього кварталу 2019 року. Оскільки вхідна статистика зібрана з різною частотою, то спершу часові ряди зведені до однакової, квартальної частоти. Передмодельний аналіз полягав у зведенні вхідних часових рядів до стаціонарного стану (на підставі розширеного тесту Діккі-Фуллера), кількість лагів оцінено за інформаційним критерієм Акаїке. Тест на причинність Грейнджера підтвердив взаємозалежність між ВВП, курсом долара та депозитами. Специфікація моделі підтвердила залежність курсу долара до гривні та обсягів залучених депозитів від ВВП України. На основі реалізованої VAR-моделі отримано прогноз ВВП України, курсу долара до гривні та обсягів залучених депозитів на десять наступних періодів.

Ключові слова: векторна авторегресійна модель, депозит, ВВП, курс долара до гривні, прогноз, інформаційний критерій Акаїке, тест на причинність Грейнджера.

В статье исследована зависимость между показателями макроэкономического

состояния (ВВП Украины и курс доллара к гривне) и объемам депозитов, привлеченных депозитными корпорациями. С целью выявления зависимости построена векторная авторегрессионная модель на основе трех временных рядов за период с первого квартала 2011 года по третий квартал 2019 года. Поскольку входная статистика собрана с разной частотой, то сначала временные ряды сведены к одинаковой, квартальной частоте. Предмодельный анализ заключался в сведении входных временных рядов к стационарному состоянию (на основе расширенного теста Дикки-Фуллера), количество лагов оценено по информационному критерию Акаике. Тест на причинность Грейнджера подтвердил взаимозависимость между ВВП, курсом доллара и депозитам. Спецификация модели подтвердила зависимость курса доллара к гривне и объемов привлеченных депозитов от ВВП Украины. На основе реализованной VAR-модели получено прогноз ВВП Украины, курса доллара к гривне и объемов привлеченных депозитов на десять следующих период.

Ключевые слова: векторная авторегрессионная модель, депозит, ВВП, курс доллара к гривне, прогноз, информационный критерий Акаике, тест на причинность Грейнджера.

УДК 330.55:519.862

<https://doi.org/10.32843/bses.49-32>

Зомчак Л.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Рудницька Я.І.

магістрант
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Zomchak Larysa

Ivan Franko National University of Lviv

Rudnytska Yaryna

Ivan Franko National University of Lviv

In the developing economics condition, especially small and open economics it's really important to investigate the interdependences between economic indicators. We are interested in investigating, how macroeconomic situation is connected with bank system indicators. The main macroeconomic situation indicator is GDP, as the bank system confidence level indicator deposits volume was chosen. One more indicator, which can effect on deposits is dollar to hryvnia exchange rate, it is rather dynamic in Ukraine after 2015, when National Bank of Ukraine refused the fixed exchange rate. In the article the relationship between macroeconomic indicators (Ukraine's GDP and the dollar to hryvnia exchange rate) and the volume of deposits in the bank system are investigated. A vector autoregressive model (VAR) based on three time series for the period from the first quarter of 2011 to the third quarter of 2019 was constructed in order to identify the dependence. Because data were mixed frequency (GDP quarterly, exchange rate and deposits monthly), first of all we had to reduce it to one frequency (or chose any specific method for mixed-data models parameters estimating). In the pre-model analysis we checked the input time series if it's stationary or not with the augmented Dickey-Fuller test. As most economic time series, our one were unstationary, that's why we differentiated it (for GDP and exchange rate we had to do it twice). The number of lags was estimated with the Akaike information criterion. The Granger causality test confirmed the interdependence between GDP, the dollar exchange rate and deposits. The specification of the model confirmed the dependence of the dollar to hryvnia exchange rate and the volume of deposits from the GDP of Ukraine. According to the model GDP depends only on GDP lag values in the third, second and first periods and a constant; deposits depend on GDP lag value in the third period and constant, the dollar exchange rate in turn depends on own lag values (the first and second period) and lag value of GDP in the third period. On the basis of the implemented VAR-model the forecast of GDP of Ukraine, the dollar to hryvnia exchange rate and the volumes of deposits for the next ten periods were forecasted for the next 10 periods.

Key words: vector autoregressive model, deposit, GDP, dollar to hryvnia exchange rate, forecast, Akaike information criterion, Granger causality test.

Постановка проблеми. Банківська система як одна з важливих складових частин фінансового ринку перебуває у сфері наукових зацікавлень дослідників, які працюють над дослідженням проблематики банківської сфери, особливо їх ціка-

вить дослідження стабільності та ефективності функціонування банківської системи. В умовах макроекономічної нестабільності та труднощів із залученням інвестицій із зовнішніх джерел залучення депозитів домогосподарств набуває осо-

бливої ваги як показник стійкості банку, тому важливо дослідити залежність обсягів депозитів від інших економічних чинників, перш за все макроекономічних. З іншого боку, цікаво відслідкувати, як пов'язані макроекономічний розвиток (головним показником економічного стану країни є ВВП) та показники, які характеризують банківську сферу (наприклад, депозити як характеристика довіри до банківської системи загалом). Між тим для малих відкритих економік, до яких належить економіка України, вплив та залежність між економічними чинниками можуть бути дуже відчутними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед економіко-математичних методів та моделей, які застосовуються для дослідження банківської системи, найбільше поширення мають економетричні моделі, а саме авторегресійні. Якщо ж говорити про дослідження залежностей між макроекономічним зростанням та характеристикою розвитку фінансового сектору економіки загалом та банківської системи зокрема, то ця проблематика особливо цікава для дослідників із країн, економіка яких розвивається. О. Еванс та Р. Еленогена [1] побудували баєсівську векторну авторегресійну модель для 15 африканських країн задля дослідження впливу ВВП на фінансову інклюзію (фінансове включення) та виявили, що вищий рівень доходів супроводжується вищим рівнем фінансової інклюзії в країнах Африки. І. Окафор зі співавторами [2] дослідив залежність між банківськими кредитами й депозитами та економічним зростанням Нігерії за 1981–2014 роки, застосувавши для цього векторну авторегресійну модель; результати підтвердили важливу роль фінансового розвитку та банківської системи (особливо кредитування) в економічному зростанні країни. Ефекти фінансового розвитку в економічному зростанні Судану досліджено у статті А. Арабі [3] за допомогою векторної моделі корекції помилок; емпіричні результати показали позитивний вплив розвитку фінансового сектору на економічне зростання, що свідчить про те, що реформи фінансового та реального секторів економіки необхідні для ефективного розподілу фінансових ресурсів. Роль банківських депозитів у зростанні економіки Нігерії досліджували С. Огеге та А. Шіро [4]. Застосовуючи векторні моделі корекції помилок, а також структурний аналіз, вони виявили довгострокові залежності між досліджуваними змінними, на основі чого рекомендували реалізовувати політику розвитку фінансового сектору задля зростання ВВП країни. Залежності між обсягами кредитування приватного сектору економіки та ВВП для малої відкритої економіки (на прикладі Ірландії) досліджували Р. Келлі та його співавтори [5], обґрунтовуючи своє дослідження тим, що зростання кредитування часто свідчить про фінансову нестабільність у країні. Х. Ловін досліджує румун-

ську банківську систему, використовуючи VAR-модель. Це дослідження мало на меті визначення впливу зовнішнього шоку ліквідності на внутрішню позикову активність за допомогою VAR-моделі. Емпіричні результати підкреслюють зовнішнє фінансування як канал передачі зовнішнього шоку ліквідності кредитної діяльності в Румунії [6].

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні залежностей між макроекономічним станом України, головною характеристикою якого є ВВП, та показником довіри до банківської системи (обсяг залучених депозитів). Третім показником, який може впливати на обсяг залучених депозитів та залежить від ВВП країни, вибрано обмінний курс долара до гривні. Виявлення залежностей між цими показниками дасть змогу ідентифікувати роль та місце кожного з них в економічній системі країни та використовувати їх як інструменти макроекономічної політики. На основі правильно побудованої моделі залежностей між названими показниками можна отримати прогноз на наступні періоди, який також можна використати для розроблення ефективних макроекономічних стратегій та рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для дослідження вибрано такі показники, як депозити, залучені депозитними корпораціями, курс долара до гривні та ВВП України. Дані отримано з офіційного сайту НБУ [7], а також із сайту Державної служби статистики України [8], період, за який взято статистичну інформацію, розпочинається з 2011 року й триває до 3 кварталу 2019 року.

Депозити виміряні як залишки грошових коштів на кінець звітного періоду у гривнях (дані забрані з місячною частотою), курс долара був також щомісячним з розрахунку на 100 доларів. На відміну від попередніх показників, ВВП України оприлюднюють із квартальною частотою. Проблема різної частоти вхідних даних можна вирішити шляхом застосування спеціальних методів, наприклад «брідж-моделі» [9], MIDAS-моделі [10], динамічних факторних моделей [11]. У дослідженні задля зведення даних до однієї частоти вищої розмірності (у цьому разі – до квартальної) реалізовано об'єднання місячної статистики в межах кварталів, як запропоновано у статті М. Арместо зі співавторами [12]. Отже, отримано квартальні дані з першого кварталу 2011 року до третього кварталу 2019 року, кількість елементів часових рядів за кожним із досліджуваних показників становить 35.

Передмодельну підготовку даних розпочато з перевірки кожного з трьох часових рядів на стаціонарність. Візуальний аналіз досліджуваних часових рядів підтверджує наявність тренду (а в динаміці ВВП – ще й сезонності), що загалом властиво для економічних часових рядів. Для курсу долара можемо прослідкувати чітку тенденцію для зростання після того, як Національний банк України

(НБУ) 5 лютого 2015 року оголосив про відмову від фіксованого обмінного курсу. За новим підходом обмінний курс визначав не регулятор, а міжбанківський валютний ринок. Переломний момент співпадає з останнім кварталом 2014 року (Q42014) й першим кварталом 2015 року (Q12015), на який припадає також точка локального максимуму для графіку динаміки депозитів. Про динаміку ВВП можна сказати, що йому притаманна сезонність, а також тенденція до зростання останніми роками, проте не можна прослідкувати такої ж залежності, як у попередніх графіках до спільної складової.

Для перевірки часових рядів на стаціонарність застосовано розширений тест Діккі-Фулера (ADF-test), за якого р-статистика для курсу долара дорівнює 0,79, р-статистика для депозитів становить 0,62, р-статистика для ВВП – 0,99, що дає змогу стверджувати, що всі три часові ряди нестационарні. Для подальшого дослідження рядів, а також побудови моделі потрібно звести ряди до стаціонарності, наприклад, методом різниць. Отже, для депозитів достатньо застосувати різниці першого порядку, для ВВП – різниці другого порядку, для курсу долара – різниці другого порядку. Для того щоби дослідити ці різниці на стаціонарність, повторно проведено розширений тест Діккі-Фулера, за якого р-статистика для курсу долара становить 0,143, р-статистика для депозитів – 0,093, р-статистика для ВВП – 0,01, отже, всі три ряди є стаціонарними, адже р-статистика менше, ніж 0,5.

Для визначення кількості лагів використано інформаційний критерій Акаїке (ІКА). Цей показник штрафує кількість параметрів не так сильно, як Бассівський інформаційний критерій (БІК). Отже, за інформаційним критерієм Акаїке для курсу долара лаг дорівнює одиниці, для депозитів – 3, а для ВВП – 10.

Оскільки передмодельна підготовка була здійснена успішно, то можемо перейти до побудови самої моделі на основі даних, з яких усунена трендова та сезонна складові частини.

Під час побудови моделі отримано такі рівняння:

$$\text{для ВВП} - d.GDP = d.GDP.l1 + d.deposits.l1 + d.dollar.l1 + d.GDP.l2 + d.deposits.l2 + d.dollar.l2 + d.GDP.l3 + d.deposits.l3 + d.dollar.l3 + const,$$

$$\text{для депозитів} - d.deposits = d.GDP.l1 + d.deposits.l1 + d.dollar.l1 + d.GDP.l2 + d.deposits.l2 + d.dollar.l2 + d.GDP.l3 + d.deposits.l3 + d.dollar.l3 + const,$$

$$\text{для курсу долара} - d.dollar = d.GDP.l1 + d.deposits.l1 + d.dollar.l1 + d.GDP.l2 + d.deposits.l2 + d.dollar.l2 + d.GDP.l3 + d.deposits.l3 + d.dollar.l3 + const.$$

Для визначення моделі було використано максимальну кількість лагів, а саме 3. На основі отри-

маних результатів можна зробити висновок, що ВВП залежить лише від власних лагових значень у третьому, другому та першому періодах та константи; депозити залежать від лагового значення в третьому періоді ВВП та константи; курс долара залежить від власних лагових значень (першого та другого періодів) та лагового значення ВВП у третьому періоді.

Слабкий інтерес до депозитів серед фізичних осіб можна пояснити низьким рівнем доходів, високим рівнем інфляції впродовж декількох років (також свіжими у пам'яті населення періодами дуже високої інфляції у 90-х роках), недовірою до банківських установ, низьким рівнем фінансової грамотності тощо. Згідно зі «Звітом про фінансову стабільність» Національного банку України за грудень 2019 року менше 4% населення мають або планують мати депозити [13], що, звісно, дуже мало.

Оскільки рівень інфляції в Україні значно знизився в останні місяці 2019 року та досягнув таргетованого значення, то є підстави очікувати зростання зацікавлення населення до зберігання коштів на депозитах та збільшення терміну депозитів, що важливо для банківської системи, адже довгострокова структура вкладень дасть змогу забезпечити вищу стійкість банків. Як наслідок досягнення таргету інфляції та зниження облікової ставки, слід очікувати значного скорочення відсоткових ставок за депозитами (за депозитами в іноземній валюті навіть до нуля відсотків).

Також результати VAR-моделі можна використати для прогнозування. Прогноз реалізовано на 10 наступних періодів. Результати прогнозування відображено на рис. 1, 2, 3 для різниць ВВП, депозитів та курсу долара відповідно.

Для оцінювання моделі проведено тест на причинність Гренджера, який був позитивним для кожного з часових рядів, тобто доведено взаємозалежність між усіма часовими рядами.

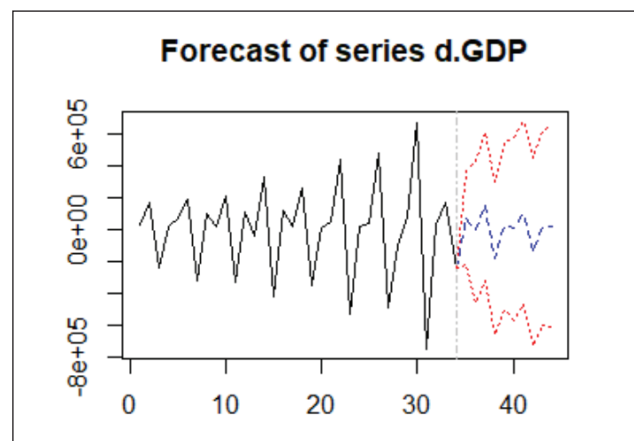

Рис. 1. Прогноз для різниць ВВП

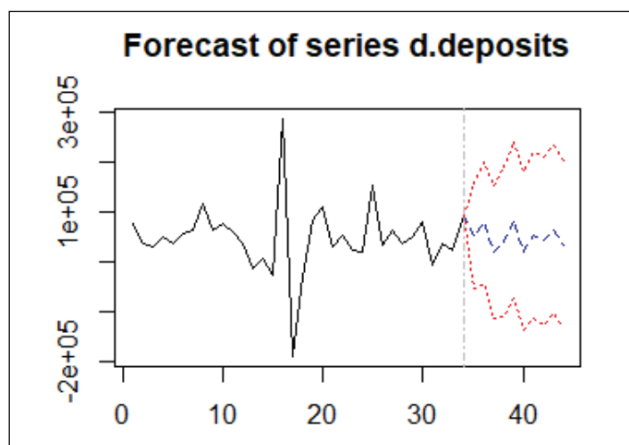

Рис. 2. Прогноз для різниць депозитів

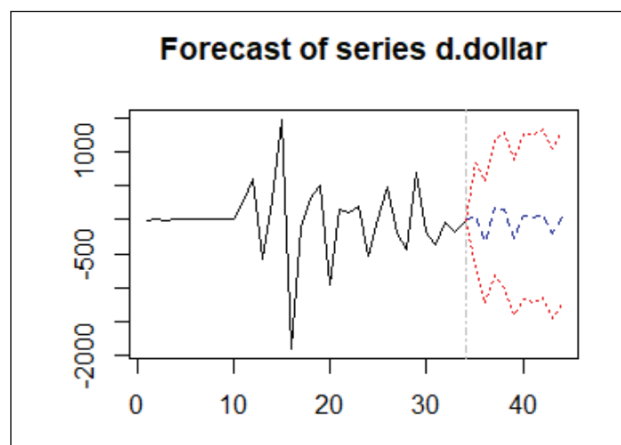

Рис. 3. Прогноз для різниць курсу долара

Отже, модель VAR дала змогу оцінити припущення про залежність трьох часових рядів. Зміна курсу долара, ВВП та депозитів у часів та взаємозалежність між ними досліджені за допомогою VAR-моделі. Частина припущень була підтверджена, частина була відкинута, проте модель дала хороші результати та допомогла спрогнозувати часові ряди ВВП, депозитів та курсу долара до гривні на наступні 10 періодів.

Висновки з проведеного дослідження. Для побудови VAR-моделі вибрано три часові ряди, які характеризують обсяг депозитів та макроекономічний стан України, причому відслідковано, щоб змінні не корелювали між собою та репрезентували економічну інформацію, яка не дублюється. Під час побудови моделі виявлено нестационарність даних, тому була здійснена відповідна передмодельна підготовка, яка полягала у позбавленні рядів тренду та сезонності, оцінено кількість лагів моделі.

Модель показала взаємозалежність ВВП з курсом валют, а також із депозитами. Підтверджує наявність взаємозв'язків також тест Гренджера.

За допомогою моделі було здійснено прогнозування, яке також вивилося об'єктивним щодо заданих даних.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Evans O.L., Alenoghena O.R. Financial inclusion and GDP per capita in Africa: A Bayesian VAR model. *Journal of Economics & Sustainable Development*. 2017. № 8 (18). P. 44–57.
2. Okafor I.G., Ezeaku H.C., Ugwuegbe U.S. Relationship between deposit money bank credit and economic growth in Nigeria under a VAR G-causality environment. *Journal of Economics and Finance*. 2016. № 7 (2). P. 41–46.
3. Arabi A.M.K. The Effect of Financial Development on Economic Growth in Sudan: Evidence from VECM Model. *International Journal of Economics and Finance*. 2014. № 6 (11). P. 72.

4. Ogege S., Shiro A. Does depositing money in bank impact economic growth? Evidence from Nigeria. *African Journal of Business Management*. 2013. № 7 (3). P. 196–205.

5. Kelly R.J., McQuinn K., Stuart R. Exploring the steady-state relationship between credit and GDP for a small open economy: The case of Ireland. *Macprudential Research Network Working Paper*. 2013. Series № 1531 / April. 38 p.

6. Lovin H. Liquidity Shocks Transmission to Lending Activity in the Romanian Banking System. A VAR Approach. *Romanian Journal of Economic Forecasting*. 2015. № 18 (2). P. 48.

7. Офіційна сторінка Національного банку України : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/statistic> (дата звернення: 10.01.2020).

8. Офіційна сторінка Державної служби статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2020).

9. Barhoumi K., Darné O., Ferrara L., Pluyaud, B. Monthly GDP forecasting using bridge models: Application for the French economy. *Bulletin of Economic Research*. 2012. № 64. P. 53–70.

10. Ferrara L., Marsilli C. Financial variables as leading indicators of GDP growth: Evidence from a MIDAS approach during the Great Recession. *Applied Economics Letters*. 2013. № 20 (3). P. 233–237.

11. Marcellino M., Porqueddu M., Venditti F. Short-term GDP forecasting with a mixed-frequency dynamic factor model with stochastic volatility. *Journal of Business & Economic Statistics*. 2016. № 34 (1). P. 118–127.

12. Armesto M.T., Engemann K.M., Owyang M.T. Forecasting with mixed frequencies. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*. 2010. № 92 (6). P. 521–536.

13. «Звіт про фінансову стабільність» / Національний банк України, грудень 2019. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4 (дата звернення: 10.01.2020).

REFERENCES:

1. Evans, O.L. & Alenoghena, O.R. (2017). Financial inclusion and GDP per capita in Africa: A Bayesian VAR

model. *Journal of Economics & Sustainable Development*, 8 (18), 44–57.

2. Okafor, I.G., Ezeaku, H.C., & Ugwuegbe, U.S. (2016). Relationship between deposit money bank credit and economic growth in Nigeria under a VAR G-causality environment. *Journal of Economics and Finance*, 7 (2), 41–46.

3. Arabi, A.M.K. (2014). The Effect of Financial Development on Economic Growth in Sudan: Evidence from VECM Model. *International Journal of Economics and Finance*, 6 (11), 72.

4. Ogege, S. & Shiro, A.A. (2013). Does depositing money in bank impact economic growth? Evidence from Nigeria. *African Journal of Business Management*, 7 (3), 196–205.

5. Kelly, R.J., McQuinn, K., & Stuart, R. (2013). Exploring the steady-state relationship between credit and GDP for a small open economy: The case of Ireland. Macroeprudential Research Network Working Paper. Series № 1531 / April 2013, 38 p.

6. Lovin, H. (2015). Liquidity Shocks Transmission to Lending Activity in the Romanian Banking System. A VAR Approach. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 18 (2), 48.

7. National Bank of Ukraine. Available at: <https://bank.gov.ua/statistic> (accessed 10 January 2020).

8. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 10 January 2020).

9. Barhoumi, K., Darné, O., Ferrara, L. & Pluyaud, B. (2012). Monthly GDP forecasting using bridge models: Application for the French economy. *Bulletin of Economic Research*, 64, 53–70.

10. Ferrara, L., & Marsilli, C. (2013). Financial variables as leading indicators of GDP growth: Evidence from a MIDAS approach during the Great Recession. *Applied Economics Letters*, 20 (3), 233–237.

11. Marcellino, M., Porqueddu, M. & Venditti, F. (2016). Short-term GDP forecasting with a mixed-frequency dynamic factor model with stochastic volatility. *Journal of Business & Economic Statistics*, 34 (1), 118–127.

12. Armesto, M.T., Engemann, K.M. & Owyang, M.T. (2010). Forecasting with mixed frequencies. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 92 (6), 521–536.

13. “Financial Stability Report”, National Bank of Ukraine, December 2019. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4 (accessed 10 January 2020).

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИПТОГРАФІЧНИХ АЛГОРИТМІВ ПІД ЧАС ПЕРЕДАЧІ ЦИФРОВИХ ГРОШЕЙ ЗА ТЕХНОЛОГІЯМИ БЛОКЧЕЙН FEATURES OF APPLICATION THE CRYPTOGRAPHIC ALGORITHMS IN TRANSMISSION OF DIGITAL MONEY FOR BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES

Останніми роками спостерігається значний структурний вплив цифрової економіки на формування бізнес-процесів соціально-економічних об'єктів. Стрімкі зміни фінансового ринку тягнуть за собою впровадження інноваційних технологій блокчейна, що вимагає ретельного дослідження систем захисту, узгодженості апаратного та програмного забезпечення під час проведення грошових операцій з використанням криптовалюти. Світовим трендом є вкладення в криптовалюту, яка є нечутливою до непередбачуваних змін соціально-економічного середовища будь-якої країни. У статті розглянуто особливості застосування криптографічних протоколів під час проведення транзакцій за технологіями блокчейна. Наведено переваги та недоліки найбільш популярних та використовуваних на будь-якій блокчейн-платформі алгоритмів досягнення консенсусу за методикою доказу роботи, доказу володіння, визначення делегатів для проведення сеансу у біткойн-платіжних системах.

Ключові слова: біткойн, цифрові гроші, хеш-функція, технологія блокчейн, криптографічний протокол.

В последние годы наблюдается значительное структурное влияние цифровой

экономики на формирование бизнес-процессов социально-экономических объектов. Стремительные изменения рынка влекут за собой внедрение инновационных технологий блокчейна, что требует тщательного исследования систем защиты, согласованности аппаратного и программного обеспечения при проведении денежных операций с использованием криптовалют. Мировым трендом является вложение в криптовалюту, которая является нечувствительной к непредсказуемым изменениям социально-экономической среды любой страны. В статье рассмотрены особенности применения криптографических протоколов при проведении транзакций по технологиям блокчейна. Приведены преимущества и недостатки наиболее популярных и используемых на любой блокчейн-платформе алгоритмов достижения консенсуса по методике доказательства работы, доказательства владения, определение делегатов для проведения сеанса в биткойн-платежных системах.

Ключевые слова: биткойн, цифровые деньги, хэш-функция, технология блокчейн, криптографический протокол.

УДК 336.74+519.684.6

<https://doi.org/10.32843/bses.49-33>

Койбічук В.В.

к.е.н., старший викладач кафедри економічної кібернетики
Сумський державний університет

Koibichuk Vitaliia

Sumy State University

The current technological level of the Ukrainian economy cannot count on a large-scale launch of its products on the world markets, unless using the digitalization of business processes, introducing new innovative digital technologies to enterprises of any sphere of activity. In recent years, there has been a significant structural impact of the digital economy on the shaping of business processes of socio-economic entities. The rapid changes of the financial market entail the introduction of innovative blockchain technologies, which requires a careful study of security systems, consistency of hardware and software in conducting money transactions using crypto currencies. The global trend is to invest in cryptocurrency, which is not sensitive to unpredictable changes in the socio-economic environment of any country. One of the fundamental calculations and analytical methodologies in conducting transactions with securities, digital money is economic and mathematical analysis, which in modern conditions should not only give an objective assessment in the part of securities transactions but also identify and mobilize reserves to increase them, the efficiency of the use of economic potential, to develop and make optimal management decisions. The article deals with the peculiarities of application of cryptographic protocols in conducting transactions using blockchain technologies. The advantages and disadvantages are the most popular and used on any blockchain platform consensus algorithms by the method of proof of work, proof of ownership, determination of delegates for the session in bitcoin payment systems. The purpose of the article is to perform a comparative analysis of basic cryptographic protocols when using cryptocurrencies in blockchain technologies. In the development and implementation of protection systems, it is recommended to clearly state all the necessary assumptions and hypotheses, justify the results. The information security system interacts with the indicators of the internal and external environment, so this environment must meet certain conditions: explicitly and accurately indicate all the foreseen information security services (confidentiality, knowledge, authentication, inability to refuse, fixation) and explicitly distinguish individual cases of mathematical problems.

Key words: bitcoin, digital money, hash function, blockchain technology, cryptographic protocol.

Постановка проблеми. Нинішній технологічний рівень економіки України не може розраховувати на масштабний вихід своєї продукції на світові ринки, якщо не використовувати цифровізацію бізнес-процесів, впроваджувати нові інноваційні цифрові технології в підприємства будь-якої сфери діяльності, банки, фінансово-кредитні установи та державні органи.

Надзвичайно важливими та актуальними питаннями сьогодення є дослідження, особливості та можливості використання цифрових технологій блокчейна в стратегічно значущих сферах економіки, особливо у фінансово-банківській діяльності. Вкладення в криптовалюту за умов сучасного сьогодення стало вже світовим трендом. Її перевага

полягає в тому, що курс децентралізованої цифрової валюти біткойн не контролюється жодним урядом світу, її неможливо конфіскувати чи «заморозити».

Незважаючи на стрімке освоєння технологій блокчейна, залишаються нерозкритими питання вдосконалення наявних алгоритмів обміну даними в цифровій мережі, питання організаційно-економічного характеру, що пов'язані з активізацією інноваційних можливостей як для фізичних осіб, так і для юридичних. Найбільша сфера питань пов'язана з розробленням нових криптопротоколів, що є базою реалізації технологій блокчейна, математичних моделей опису процедур обміну цифровими грошима. Зазначена проблематика потребує

вдосконалення наявного теоретичного обґрунтування, розроблення методичного забезпечення та рекомендацій для практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням принципів роботи біткоїн-мереж з технічної точки зору, розвитку технологій блокчейна, можливостей їх сфер застосування для конкретних компаній присвячена велика кількість форумів, онлайн-публікацій на вітчизняних [1; 2] та зарубіжних сайтах [3–5], де спікерами та авторами є експерти, провідні фахівці сфери комп'ютеризації та інформатизації бізнес-процесів. Зокрема, більшість публікацій засновника декількох блокчейн-компаній А. Антонопулоса [6] присвячена опису технологій створення смарт-контрактів, децентралізованих додатків "Dapp".

Постановка завдання. Метою статті є детальний аналіз процедур обміну даними у відкритій розподіленій мережі за блокчейн-технологією. Перевірка правильності передачі та способів збереження даних здійснюється на основі криптографічних протоколів, тому слід провести порівняльний аналіз базових криптографічних протоколів, а саме протоколів, що використовуються під час здійснення транзакцій у криптовалюті.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Говорячи про технологію блокчейна (blockchain), можемо порівняти її з відкритою, децентралізованою, публічно розподіленою цифровою книгою, де транзакції між людьми записуються на багатьох комп'ютерах, отже, запис не можна змінювати заднім числом без зміни всіх наступних блоків та консенсусу мережі. Відомо, що в основі технології блокчейна лежить криптографія, яка дає змогу передавати цифрові монети від людини-відправника до людини-отримувача через мережу. Передача здійснюється блоками, кожному присвоюється цифровий підпис у вигляді хеш-суми, що слугує унікальним ідентифікатором [7]. Передача блоків здійснюється за вказаним порядком, заданим хеш-функцією. За спроби зміни порядку передачі блоків система видає помилку невідповідності між структурою та ідентифікатором. Хеш-функція загалом є алгоритмом відображення даних довільної (змінної) довжини до фіксованих.

Розглянемо одну з типових задач, що виникає під час передачі цифрової валюти між учасниками сеансу. Дані передаються великими масивами записів у вигляді блоків (blocks) від одного вузла-передача до іншого. Виникає питання про те, яким чином можна зберегти та швидко знайти поточне розташування (стан) запису певного блоку. Відповідь надає хеш-функція загального вигляду:

$$h(k) = k \bmod n, \tag{1}$$

де n – кількість доступних місць зберігання; k – число; $\bmod$ – залишок від ділення числа. Передача даних та фрагмент коду, що перевіряється хеш-функцією, зображені на рис. 1.

Під час використання хеш-функцій поширеною є проблема виникнення колізій, коли два різних записи мають однакову інтерпретацію перевірки збереження (рис. 2).

Проблема може бути вирішена за рахунок використання послідовностей хеш-функцій, які перевіряють наступне доступне місце в пам'яті комп'ютера:

$$h_0(k) = k \bmod n,$$

$$h_1(k) = (k + 1) \bmod n, \tag{2}$$

...

$$h_m(k) = (k + m) \bmod n,$$

Модифікацій алгоритмів перевірки правильності запису та наступного розташування переданого блоку інформації існує величезна кількість. Проте для того, щоби хеш-функція вважалася криптографічно стійкою, необхідним і достатнім є виконання таких трьох умов [8], як незворотність (стійкість) до відновлення прообразу, стійкість до

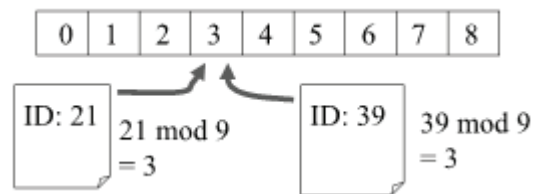

Рис. 2. Результат різних сеансів обміну цифровими грошима має одну й ту ж саму адресу збереження

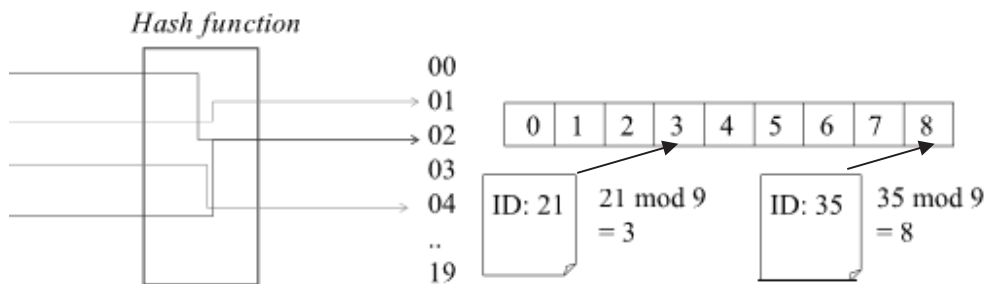

Рис. 1. Передача даних та пошук запису в блоці інформації на основі перевірки правильності залишку від ділення цілого числа

колізій першого роду, відновлення других прообразів. Цю умову слід інтерпретувати так: для заданого повідомлення M має бути обчислювально неможливо підібрати інше повідомлення N , для якого $H(N) = H(M)$. Колізією хеш-функції H називається наявність двох різних вхідних блоку даних x та y таких, що $H(x) = H(y)$. Третя умова криптостійкості хеш-функцій говорить про стійкість до колізій другого роду, тобто має бути обчислювально неможливо підібрати пару повідомлень (M, M') , що мають однаковий хеш. Ці вимоги не є незалежними.

Захист від підробки цифрових підписів здійснюється використанням різних криптографічних протоколів. Найбільш поширеним є використання протоколів Proof of Work (доказ роботи, PoW) [9] та Proof of Stake (доказ володіння, PoS) [10].

Розглянемо особливості основних алгоритмів консенсусу, що дають змогу вибрати вузол, який буде найкращим для підпису наступного блоку.

Використання алгоритму консенсусу PoW полягає в проведенні вузлами blockchain мережі обчислювальної роботи для підтвердження операцій-транзакцій, а результат перевіряється всіма вузлами. Винагороду отримує перший вузол, що провів всі обчислення на основі хеш-функції. Алгоритм має великий недолік, пов'язаний з нераціональним використанням енергоресурсів, оскільки обчислення проводять всі вузли, а винагороду отримує лише перший.

Методика консенсусу PoS полягає в тому, що в ролі ресурсу виступають частки (stake), що володіють більшими ресурсами (криптомонетами, токенами). Найбільш «багаті» або «найстаріші» вузли випадковим чином вибираються для визначення вузла, який отримає в даний момент привілей на проведення транзакції та отримання винагороди. У цьому підході вузли хешують дані, щоби знайти результат, який був би менше заданого значення. Трудомісткість розподіляється пропорційно й відповідає кількості токенів конкретного вузла. Слід підкреслити таку відмінність між токенами та коїнами: токени можна використовувати у вигляді як винагороди в тому чи іншому криптовалютному проєкті, так і розрахункової одиниці. Крім того, токени використовуються задля проведення аутентифікації, яку можна розділи на такі три види, як аутентифікація джерела даних (аутентифікація повідомлення), аутентифікація сутності й генерація аутентифіційованих ключів.

Перший вид аутентифікації означає перевірку оголошеної властивості повідомлення та обов'язково пов'язаний з каналами зв'язку. Вона є службою безпеки одержувача, призначеною для верифікації джерел повідомлень. Аутентифікація сутності – це процес обміну інформацією, під час якого користувач встановлює справжність іншого користувача. Третій вид аутентифікації призна-

чений для організації захищеного каналу обміну секретними ключами.

Перевага алгоритму консенсусу «доказ володіння» порівняно з методикою PoS полягає у суттєвій економії енергозатрат та обчислювальних ресурсів.

Модифікацією протоколу PoS є більш ефективний алгоритм консенсусу Delegated Proof-of-Stake (DPoS) [11]. Особливість його полягає в тому, що блоки підписують представники (делегати), яких обирають власники найбільших балансів на основі голосування. Вплив голосу пропорційний кількості біткоїнів, якими володіє кожен учасник сеансу. Під час проведення нового криптовалютного проєкту проводиться нове голосування власників ресурсів. Винагорода, що отримана делегатами в результаті проведення транзакцій, здебільшого розподіляється пропорційно між учасниками, які обрали цього делегата. Отже, формується репутація делегата, а якщо вузол працює неправильно чи неефективно, то цього делегата видаляють з мережі. Знову бачимо, що є як переваги, так і недоліки порівняно з розглянутими алгоритмами PoW та PoS. Перевагою є можливість делегувати свої голоси та утримувати баланс.

Найбільшим недоліком є висока ймовірність виникнення та настання ризикових ситуацій. При цьому навіть із застосуванням математичних методів прогнозування настання ризикових випадків модель не завжди надає реальний прогноз, оскільки не враховується непередбачуваний вплив складних факторів політико-економічного становища.

Узагальнюючи порівняльну характеристику роботи криптопротоколів, можемо навести схему, що є первинною базою для всіх сеансів передачі та накопичення цифрових грошей за технологіями блокчейна (рис. 3).

Учасниками безпечної зв'язку є клієнт, сервер і центр розподілу ключів (Key Distribution Center, KDC), який виступає в ролі довіреного посередника.

На рис. 3 A, B – це принципали (люди, які здійснюють обмін цифровими грошима), S – довірливий посередник (сервер аутентифікації), T – мітка часу, L – термін придатності мандата, K_{ab} – загальний ключ для A і B . Як бачимо з повідомлення 2, сервер генерує сеансовий ключ, загальний для A і B , таємно доставляє його (захований всередині двох мандатів), шифруючи довготривалими секретними ключами, який він розділяє з A і B .

Повідомлення 1: $A \rightarrow S: A, B$

Повідомлення 2: $S \rightarrow A: \{T_s, L, K_{ab}, B, \{T_s, L, K_{ab}, A\}_{K_{bs}}\}_{K_s}$

Повідомлення 3: $A \rightarrow B: \{T_s, L, K_{ab}, A\}_{K_b}, \{A, T_a\}_{K_{ab}}$

Повідомлення 4: $B \rightarrow A: \{T_a + 1\}_{K_a}$

Рис. 3. Обмін повідомленнями між учасниками сеансу із забезпеченням захисту

Отримавши протокольні повідомлення від сервера, користувачі можуть виявити, що їх послання залишилися без відповіді, перевіривши таку нерівність:

$$|\text{Час} - T| < \Delta t_1 + \Delta t_2. \quad (3)$$

Час означає локальний час одержувача, Δt_1 – інтервал, який представляє допустиму різницю між часом сервера й локальним часом, Δt_2 – часова затримка, що очікується.

Висновки з проведеного дослідження.

В рамках дослідження підтверджено, що кожен алгоритм консенсусу має високу чутливість до виникнення та настання ризикових ситуацій, що пов'язані з внутрішньою відмовою інформаційних систем, відмовою учасників біткоїн-платіжної мережі від вибраної схеми проведення транзакцій, розбіжністю між запитами користувачів і фактичними можливостями та технічними характеристиками блокчейн-платформ.

Під час розроблення та реалізації систем захисту рекомендовано чітко формулювати все необхідні припущення та гіпотези, обґрунтовувати результати. Система захисту інформації взаємодіє з показниками внутрішнього та зовнішнього оточення, тому це оточення має відповідати таким умовам: явно та точно зазначати всі передбачувані послуги щодо захисту інформації (забезпечення конфіденційності, доведення знань, аутентифікація, неможливість відмови, фіксація); явно виділяти окремі випадки математичних задач.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Спікери 9-го блокчейн-форуму 2019. URL: <http://kyiv.blockchainforum.com> (дата звернення: 19.12.2019).
2. Blockchain Association of Ukraine. URL: <https://bau.ai/ru> (дата звернення: 10.01.2020).
3. The truth machine: the blockchain and the future of everything / Global Blockchain Business Council. URL: <https://gbbccouncil.org> (дата звернення: 10.01.2020).
4. Bashir I. Mastering Blockchain: Distributed ledger technology, decentralization, and smart contracts explained. 2nd Edition. Birmingham : Packt Publishing Ltd., 2018.
5. Bambara J.J., Allen P.R. Blockchain: A Practical Guide to Developing Business, Law, and Technology Solutions, 1st Edition. New York : Mc-Grow Hill Education, 2018.
6. Antonopoulos A. Mastering Bitcoin. URL: <https://unglueit-files.s3.amazonaws.com/ebf/05db7df4f31840f0a873d6ea14dcc28d.pdf> (дата звернення: 21.01.2020).
7. Бойко А.О., Горбенко І.Д. Обґрунтування архітектури функції хешування з використанням паралельних обчислень. URL: <http://mia.univer.kharkov.ua/13/30046.pdf> (дата звернення: 21.01.2020).
8. Cynthia D., Moni N. Pricing via Processing, Or, Combatting Junk Mail, Advances in Cryptology. CRYPTO'92: Lecture Notes in Computer Science.

1993. No. 740. Springer. P. 139–147. DOI: 10.1007/3-540-48071-4_10.

9. Markus J., Ari J. Proofs of Work and Bread Pudding Protocols. *Secure Information Networks: Communications and Multimedia Security*. 1999. Kluwer Academic Publishers. P. 258–272. DOI: 10.1007/978-0-387-35568-9_18

10. Vasin P. BlackCoin's Proof-of-Stake Protocol v2. URL: <https://blackcoin.org/blackcoin-pos-protocol-v2-whitepaper.pdf> (дата звернення: 23.01.2020).

11. Consensus Algorithm. Opperty DPoS pBFT Solution for Distributed Ledger Security. URL: <https://clever-solution.com/case-studies/consensus-algorithm-opportunity-dpos-pbft-solution-for-distributed-ledger-security> (дата звернення: 23.01.2020).

REFERENCES:

1. Spikery 9-gho blokchejn forumu 2019 [*The speakers of the 9th Blockchain Forum 2019*]. Available at: <http://kyiv.blockchainforum.com> (accessed 19 December 2019).
2. Blockchain Association of Ukraine. Available at: <https://bau.ai/ru> (accessed 10 January 2020).
3. The truth machine: the blockchain and the future of everything / Global Blockchain Business Council. Available at: <https://gbbccouncil.org> (accessed 10 January 2020).
4. Imran Bashir (2018) Mastering Blockchain: Distributed ledger technology, decentralization, and smart contracts explained. Second Edition. Birmingham: Packt Publishing Ltd.
5. Joseph J. Bambara, Paul R. Allen (2018) Blockchain: A Practical Guide to Developing Business, Law, and Technology Solutions, 1st Edition. New York: Mc-Grow Hill Education.
6. Andreas M. Antonopoulos Mastering Bitcoin. Available at: <https://unglueit-files.s3.amazonaws.com/ebf/05db7df4f31840f0a873d6ea14dcc28d.pdf> (accessed 21 January 2020).
7. Bojko A.O., Ghorbenko I.D. Obgruntuvannja arkhitektury funkciji kheshuvannja z vykorystannjam paralelnykh obchyslenj [Substantiation of the architecture of the hash function using parallel computing]. Available at: <http://mia.univer.kharkov.ua/13/30046.pdf> (accessed 21 January 2020).
8. Dwork Cynthia, Naor Moni (1993). Pricing via Processing, Or, Combatting Junk Mail, Advances in Cryptology. CRYPTO'92: Lecture Notes in Computer Science. No. 740. Springer: 139–147. DOI: 10.1007/3-540-48071-4_10.
9. Jakobsson, Markus, Juels, Ari (1999). Proofs of Work and Bread Pudding Protocols. *Secure Information Networks: Communications and Multimedia Security*. Kluwer Academic Publishers: 258–272. DOI: 10.1007/978-0-387-35568-9_18
10. Vasin P. BlackCoin's Proof-of-Stake Protocol v2. Available at: <https://blackcoin.org/blackcoin-pos-protocol-v2-whitepaper.pdf> (accessed 23 January 2020).
11. Consensus Algorithm. Opperty DPoS pBFT Solution for Distributed Ledger Security. Available at: <https://clever-solution.com/case-studies/consensus-algorithm-opportunity-dpos-pbft-solution-for-distributed-ledger-security> (accessed 23 January 2020).

МОДЕЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ MODELING OF RATIONAL STATE DEBT STRUCTURE

УДК 339.72.053.1:519.866

<https://doi.org/10.32843/bses.49-34>

Маханець Л.Л.

к.е.н., доцент кафедри економіко-математичного моделювання
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Makhanets Liubov

Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University

У статті досліджено динаміку обсягів ВВП та валового зовнішнього боргу України. Показано, що в динаміці зовнішнього боргу України можна чітко виділити три часові віхи. Зазначено, що боргове навантаження на економіку країни постійно зростає. Розраховано фактичні показники боргової безпеки. Дослідження показали, що боргова безпека України перебуває в критичному стані, існує гостра необхідність раціонального розподілу обсягів зовнішньої та внутрішньої заборгованості. Побудовано модель раціонального обсягу державного боргу, яка дасть змогу стабілізувати ситуацію на ринку державних запозичень і вирівняти динаміку погашення державного боргу. Для побудови моделі структури державного боргу встановлено обмеження на обсяг загальної заборгованості згідно із загальноприйнятими у світовій практиці величинами. Така модель дає змогу формувати обсяг зовнішнього та внутрішнього державного боргу без загроз для економічного зростання країни за всіх рівних умов.

Ключові слова: зовнішній борг, боргове навантаження, боргова безпека, структура державного боргу, індикатори боргового навантаження (безпеки).

В статті досліджено динаміку обсягів ВВП та валового зовнішнього боргу України.

Показано, що в динаміці зовнішнього боргу України можна чітко виділити три часові віхи. Зазначено, що боргове навантаження на економіку країни постійно зростає. Розраховано фактичні показники боргової безпеки. Дослідження показали, що боргова безпека України перебуває в критичному стані, існує гостра необхідність раціонального розподілу обсягів зовнішньої та внутрішньої заборгованості. Побудовано модель раціонального обсягу державного боргу, яка дасть змогу стабілізувати ситуацію на ринку державних запозичень і вирівняти динаміку погашення державного боргу. Для побудови моделі структури державного боргу встановлено обмеження на обсяг загальної заборгованості згідно із загальноприйнятими у світовій практиці величинами. Така модель дає змогу формувати обсяг зовнішнього та внутрішнього державного боргу без загроз для економічного зростання країни за всіх рівних умов.

Ключевые слова: внешний долг, долговая нагрузка, долговая безопасность, структура государственного долга, индикаторы долговой нагрузки (безопасности).

It is shown that the level of external debt is an important characteristic of financial stability of any country. Currently, the state of the world financial system is characterized by a crisis of excessive debt. The solvency ratios of the state and its liquidity position are important in managing foreign debt. The dynamics of GDP and gross external debt of Ukraine are explored in the paper. It is shown that three time periods can be clearly distinguished in the dynamics of the external debt of Ukraine. There was a gradual increase in debt in the first time period from 1992 to 2005. The year 2005 was a turning point. Debt is beginning to grow rapidly. Its volume increased 4.2 times in 2013, when the debt reached its maximum. From 2013 to 2018, there is a gradual decline in foreign debt in dollar terms, although it continues to increase in UAH. It is indicated that the debt burden on the country's economy is constantly growing. Actual indicators of debt safety are calculated. It is shown that Ukraine's debt security is in critical condition and there is an urgent need for a rational distribution of external and internal debt. A model of the rational volume of public debt is built, which will stabilize the situation on the market of government borrowing and equalize the dynamics of repayment of public debt. It is shown that the absolute indicators of debt do not give a comprehensive description of the state of debt burden. For modeling, we use the relative indicators that characterize debt stability. The model of the structure of government debt is built with limits on the volume of general debt that are generally accepted in the world. The statistics for 1996–2018 were used to construct the model. This model allows you to generate the volume of external and internal public debt without threats to the economic growth of the country under equal conditions. The quality of the obtained forecast is calculated. It is an important element of the modeling process. The use of criteria that characterize the relative quality score gives a better estimate of the forecast accuracy. The Taylor coefficient is used in the paper. For model built in the paper, the Taylor coefficient is 0.3. This indicates that the model is correct.
Key words: external debt, foreign debt burden, debt security, government debt structure, debt burden (security) indicators.

Постановка проблеми. Рівень зовнішнього боргу є важливою характеристикою фінансової стійкості будь-якої країни. Нині стан світової фінансової системи характеризується кризою надмірної заборгованості. Державний борг має довгострокові негативні наслідки, такі як створення боргового навантаження на економіку країни й стійкість економічного розвитку загалом. Саме тому моделювання державного боргу, спрямоване на стабілізацію ситуації щодо державних запозичень і покращення динаміки погашення державного боргу, є необхідною складовою частиною ефективного функціонування економіки України загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природу та наслідки державного боргу досліджували багато вчених-економістів від А. Сміта, Д. Рікардо, Дж.М. Кейнса, П. Кругмана. Серед

сучасних українських дослідників цієї проблеми варто відзначити В. Базилевича, О. Барановського, О. Зарубу, В. Козюка, В. Федосова. Однак, незважаючи на значну увагу вчених-економістів до проблеми державного боргу, питання визначення максимального можливого обсягу боргу, який держава може залучити без шкоди для економічного стану країни, не досліджувалися.

Постановка завдання. Метою статті є пропозиція моделі раціональної структури державного боргу, яка дасть змогу сформувати його обсяг без загроз для економічного зростання країни. Оскільки абсолютні показники боргу не дають вичерпної характеристики стану боргового навантаження, то для моделювання слід використовувати відносні показники, які характеризують боргову стійкість. Результатом побудованої моделі

стане максимально можливий обсяг внутрішнього та зовнішнього боргу, який не порушить стійкості фінансової системи країни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Коефіцієнти платоспроможності держави та її ліквідної позиції відіграють важливу роль в управлінні зовнішнім боргом. Для аналізу боргової безпеки в міжнародній практиці Світовим банком було запропоновано використання мінімальної стандартної моделі. У ній визначають основні боргові індикатори [1]. До них належать, зокрема, відношення платежів з обслуговування боргу до експорту товарів і послуг, тобто коефіцієнт обслуговування боргу, що характеризує частину валютних надходжень, які спрямовуються на погашення боргу, та відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, що визначає загальний рівень боргового навантаження економіки.

Однак сьогодні не існує єдиної статистичної чи аналітичної бази динаміки державного боргу, тому наскрізне дослідження боргового навантаження всього періоду від проголошення незалежності України до сьогодні неможливо провести. Крім того, деякі статистичні дані можуть бути недостовірними. Змінилась методологія: до 1999 року державний борг розраховувався за методологією МБРР, а з 1999 року – за методологією МВФ [2].

На базі статистичних даних щодо обсягів ВВП та валового зовнішнього боргу України [3] побудовано динаміку цих показників за певний період (1992 рік – вересень 2019 року), яку подано на рис. 1. Як видно з рис. 1, спостерігається поступова активізація зовнішніх запозичень від 1992 року.

Так, у динаміці зовнішнього боргу України чітко видно три часові вітки: перша охоплює 1992–2005 роки, друга – 2005–2013 роки, а третя – 2013–2019 роки. На першому часовому етапі з 1992 року по 2005 рік відбувалося плавне зростання боргу. 2005 рік став переломним, адже з цього часу починається стрімке збільшення боргу в 4,2 рази до 2013 року, коли заборгованість досягла максимуму. З 2013 року по 2018 рік відбувається поступове зниження зовнішнього боргу у доларовому еквіваленті, хоча у гривневому він продовжує зростати. Це означає, що боргове навантаження на економіку країни також зростає.

Щоб уникнути накопичення боргів, необхідно змоделювати стратегію поведінки держави на внутрішньому й зовнішньому кредитному ринках.

Для цього побудуємо модель максимізації раціональних обсягів державного боргу з урахуванням показників боргової безпеки. Результатом цієї моделі буде максимально можливий обсяг державного боргу за певних параметрів розвитку економіки країни, які забезпечують її фінансову стійкість.

Для побудови моделі структури державного боргу встановимо обмеження на обсяг загальної заборгованості згідно із загальноприйнятими у світовій практиці величинами, які подані в табл. 1.

Вказана система показників досить детально характеризує стан боргової безпеки країни, тому саме її використовуємо під час моделювання структури державного боргу.

Введемо обмеження до моделі структури державного боргу.

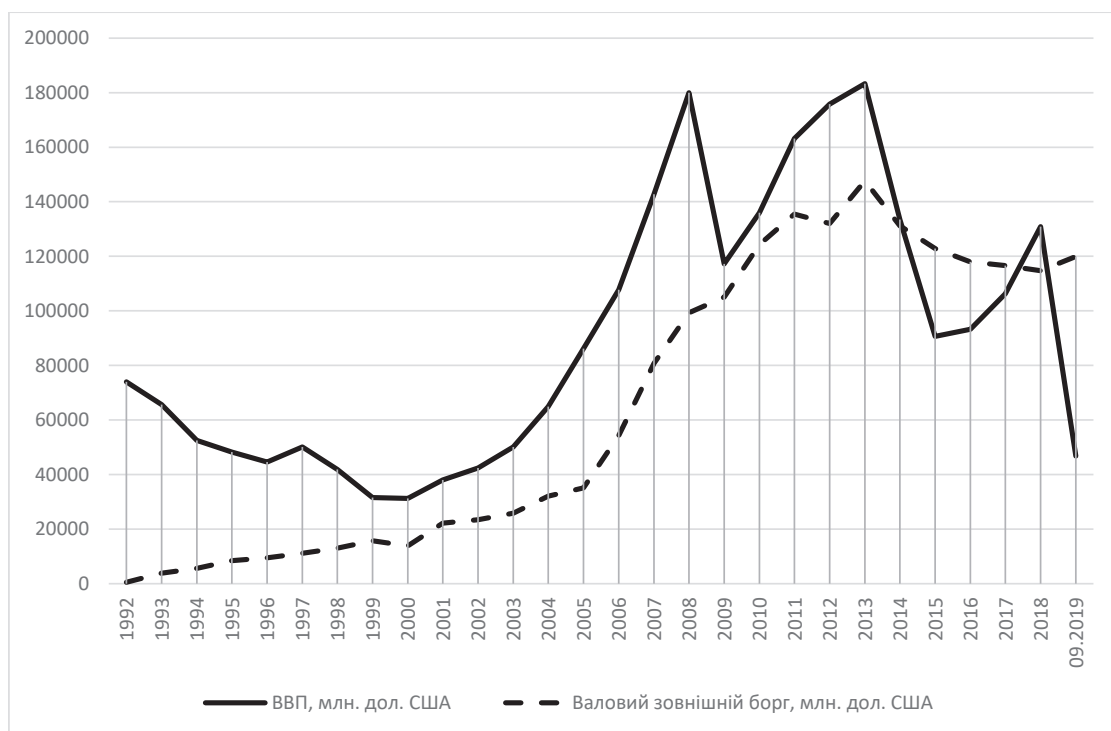

Рис. 1. Тренд ВВП та зовнішнього боргу України за 1992–2019 роки

Нехай D_{ex_i} – обсяг зовнішнього державного боргу на кінець i -го року; SD_{ex_i} – платежі з обслуговування зовнішнього державного боргу в i -му році; GDP_i – валовий внутрішній продукт i -го року; Ex_i – обсяг експорту товарів та послуг в i -му році; PB_i – обсяг доходів зведеного бюджету i -го року; Pop_i – чисельність населення в i -му році, тис. ос.; D_{in_i} – обсяг внутрішнього державного боргу на кінець i -го року; SD_{in_i} – платежі з обслуговування внутрішнього державного боргу в i -му році.

Сформуємо обмеження моделі з огляду на індикатори боргового навантаження (безпеки). Для цього врахуємо необхідність стабілізації відношення внутрішнього державного боргу до зовнішнього на досягнутому рівні.

$$\begin{aligned} D_{ex_i}/GDP_i &\leq 0,25; \\ D_{in_i}/GDP_i &\leq 0,3; \\ D_{ex_i}/Ex_i &\leq 0,7; \\ SD_{ex_i}/Ex_i &\leq 0,25; \\ SD_{ex_i}/PB_i &\leq 0,2; \\ SD_{in_i}/PB_i &\leq 0,25; \\ D_{ex_i}/Pop_i &\leq 200. \end{aligned} \quad (1)$$

Цільова функція будується так, щоби максимізувати загальні обсяги й державного боргу, й платежів з його обслуговування, оскільки на даний момент Україна потребує коштів.

$$D_{ex} + D_{in} + SD_{ex} + SD_{in} \rightarrow \max. \quad (2)$$

Така модель спрямована на стабілізацію ситуації на ринку державних облігацій і вирівнювання динаміки погашення державного боргу.

Для побудови моделі використовувалися такі статистичні дані за 1996–2018 роки [3–7] (табл. 2).

Фактичні показники боргової безпеки подано в табл. 3 (критичні значення зафарбовані).

Табл. 3 наочно ілюструє критичний стан боргової безпеки України та гостру необхідність раціонального розподілу боргів.

Раціональна структура державного боргу у 1996–2018 роки була розрахована згідно з формулами (1–2). Результати подано в табл. 4.

Розрахунок якості отриманого прогнозу є важливим моментом процесу моделювання. Оскільки прогнозовані величини випадкові, то для визначення точності використовуються певні статистичні критерії. Найбільш поширеним показником точності прогнозу є середньоквадратична похибка. Оскільки це значення залежить від величини даних, то така характеристика може бути неправильною. Більш точно оцінювання правильності прогнозів досягається за рахунок використання критеріїв, що характеризують відносну оцінку якості, наприклад коефіцієнта Тейла. Його перевага полягає в тому, що він не залежить від величини даних. Коефіцієнт Тейла обчислюється згідно з формулою:

$$U = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - y_i)^2 / n}}{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i^2 + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \hat{y}_i^2}}, \quad (3)$$

де n – термін прогнозування; y_i – фактичні дані; $\hat{y}_i$ – прогнозні дані.

Коефіцієнт Тейла U – це важливий індикатор точності прогнозу й моделі. Він перебуває в межах $0 \leq U \leq 1$. За $U \rightarrow 0$ оцінки прогнозів прямують до фактичних значень ряду, а модель має високу ступінь адекватності та точності.

Для побудованої в роботі моделі (1–2) коефіцієнт Тейла становить 0,3, тобто модель адекватна.

Висновки з проведеного дослідження. Результатом роботи є модель раціональних обсягів державного боргу з урахуванням показників боргової безпеки. Для побудови цієї моделі використані обмеження на обсяг загальної заборгованості згідно з величинами боргового навантаження, які використовуються у світовій практиці. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що побудована модель є адекватною, її можна використовувати для подальшого аналізу стану боргового

Таблиця 1

Індикатори боргового навантаження

№	Показник	Нормативне значення
1	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП	≤25%
2	Рівень зовнішньої заборгованості на 1 особу	≤200 дол. США
3	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг	≤70%
4	Відношення сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходів державного бюджету	≤20%
5	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг	≤12%
6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	≤20%
7	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	≤30%
8	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	≤25%
9	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	≤30%

Таблиця 2

Статистичні дані боргового навантаження України, млн. дол. США

Рік	$D_{ex,i}$	$D_{in,i}$	$SD_{ex,i}$	$SD_{in,i}$	GDP_i	Ex_i	PB_i	Pop_i
1996	10 080	13 367,42	3 439,88	4 299,85	44 558,08	14 400,00	17 199,42	51 297,1
1997	11 133,85	15 045,12	3 550	4 252,75	50 150,40	14 200,00	21 263,77	50 818,4
1998	8 820	12 564,97	3 150	4 167,38	41 883,24	12 600,00	16 669,53	50 370,8
1999	7 895,16	9 474,19	2 336,99	2 921,24	31 580,64	11 500,00	11 684,96	49 918,1
2000	7 815,38	9 378,46	2 532,2	3 165,25	31 261,53	18 060,00	12 661,00	49 429,8
2001	9 502,34	11 402,8	1 945,15	2 431,44	38 009,34	19 809,00	9 725,75	48 923,2
2002	10 598,22	12 717,87	2 306,52	2 883,15	42 392,90	22 012,00	11 532,60	48 003,5
2003	12 533,24	15 039,89	2 826,79	3 533,48	50 132,95	27 328,00	14 133,93	47 622,4
2004	16 220,77	19 464,92	3 432,76	4 290,95	64 883,06	37 980,00	17 163,80	47 280,8
2005	21 535,50	25 842,61	5 045,24	6 306,55	86 142,02	40 422,00	25 226,20	46 929,5
2006	26 938,27	32 325,92	6 705,23	8 381,54	107 753,07	45 874,00	33 526,15	46 646
2007	35 679,75	42 815,7	8 710,36	10 887,95	142 719,01	58 287,00	43 551,79	46 372,7
2008	44 998,10	53 997,72	11 795,82	14 744,78	179 992,41	78 744,00	58 979,12	46 143,7
2009	29 306,94	35 168,33	10 364,79	12 955,98	117 227,77	49 301,00	51 823,93	45 962,9
2010	34 003,29	40 803,95	8 073,37	10 091,72	136 013,16	63 190,00	40 366,86	45 778,5
2011	40 789,92	48 947,9	10 044,7	12 555,87	163 159,67	82 107,00	50 223,50	45 633,6
2012	43 945,34	52 734,41	11 183,42	13 979,28	175 781,38	82 337,00	55 917,12	45 553
2013	45 827,54	54 993,04	11 081,04	13 851,30	183 310,15	78 148,00	55 405,19	45 426,2
2014	33 375,85	40 051,02	11 411,67	14 264,59	133 503,41	53 900,00	57 058,34	42 928,9
2015	22 653,76	27 184,51	4 895,44	6 119,30	90 615,02	47 663,50	24 477,21	42 760,5
2016	23 317,62	27 981,15	4 823,82	6 029,78	93 270,48	45 973,02	24 119,12	42 584,5
2017	26 576,27	31 891,52	7 247,88	9 059,85	106 305,06	43 264,74	36 239,40	42 485,473
2018	32 708	39 249,6	9 836,2	12 295,25	130 832,00	47 300,00	49 180,98	42 153,2
Вересень 2019 року	11 711,02	14 053,22	6 144,11	7 680,14	46 844,07	33 030,00	30 720,56	41 960

Джерело: розраховано автором на основі [3–7]

Таблиця 3

Фактичні показники боргової безпеки

Рік	$D_{ex,i}/GDP_i$	$D_{in,i}/GDP_i$	$D_{ex,i}/Ex_i$	$SD_{ex,i}/Ex_i$	$SD_{ex,i}/PB_i$	$SD_{in,i}/PB_i$	$D_{ex,i}/Pop_i$
1996	0,21	0,3	0,66	0,25	0,21	0,2	18,59
1997	0,22	0,3	0,78	0,25	0,17	0,2	21,91
1998	0,31	0,3	1,04	0,25	0,19	0,2	25,95
1999	0,5	0,3	1,37	0,25	0,25	0,2	31,55
2000	0,44	0,3	0,77	0,18	0,25	0,2	28,14
2001	0,58	0,3	1,12	0,12	0,25	0,2	45,38
2002	0,55	0,3	1,07	0,13	0,25	0,2	48,91
2003	0,52	0,3	0,95	0,13	0,25	0,2	54,3
2004	0,49	0,3	0,85	0,11	0,25	0,2	67,9
2005	0,41	0,3	0,87	0,16	0,25	0,2	74,78
2006	0,5	0,3	1,18	0,18	0,25	0,2	116,33
2007	0,57	0,3	1,39	0,19	0,25	0,2	174,13
2008	0,55	0,3	1,26	0,19	0,25	0,2	215,32
2009	0,9	0,3	2,13	0,25	0,24	0,2	228,58
2010	0,91	0,3	1,97	0,16	0,25	0,2	271,52
2011	0,83	0,3	1,65	0,15	0,25	0,2	296,85
2012	0,75	0,3	1,6	0,17	0,25	0,2	289,92
2013	0,81	0,3	1,89	0,18	0,25	0,2	325,05
2014	0,98	0,29	2,43	0,25	0,24	0,2	305,64
2015	1,36	0,3	2,58	0,13	0,25	0,2	287,24
2016	1,26	0,3	2,57	0,13	0,25	0,2	277,06
2017	1,1	0,32	2,69	0,03	0,04	0,07	274,39
2018	0,88	0,21	2,43	0,03	0,03	0,06	272,13
Вересень 2019 року	2,56	0,74	3,63	0,05	0,05	0,08	285,87
Порогове значення	0,25	0,3	0,7	0,25	0,2	0,25	200

Джерело: розраховано автором на основі [3–7]

Раціональна структура державного боргу

Рік	Валовий зовнішній борг згідно з моделлю (1–2)	Відхилення від фактичного рівня	Внутрішній борг згідно з моделлю (1–2)	Відхилення від фактичного рівня
1996	10 080	-541,32	13 367,42	0
1997	11 133,85	0	15 045,12	0
1998	8 820	4 248,99	12 564,97	0
1999	7 895,16	7 852,64	9 474,19	0,1
2000	7 815,38	6 094,3	9 378,46	0,06
2001	9 502,34	12 700,88	11 402,8	0
2002	10 598,22	12 881,92	12 717,87	0
2003	12 533,24	13 327,39	15 039,89	-178,84
2004	16 220,77	15 883,63	19 464,92	-17,15
2005	21 535,5	13 559,85	25 842,61	0
2006	26 938,27	27 326,45	32 325,92	0
2007	35 679,75	45 068,62	42 815,7	0
2008	44 998,1	54 356,44	53 997,72	0
2009	29 306,94	75 757,16	35 168,33	0
2010	34 003,29	90 293,79	40 803,95	121,84
2011	40 789,92	94 674,85	48 947,9	78,62
2012	43 945,34	88 124,04	52 734,41	246,62
2013	45 827,54	101 828,91	54 993,04	-385,35
2014	33 375,85	97 830,55	40 051,02	-778,68
2015	22 653,76	100 171,48	27 184,51	124,78
2016	23 317,62	94 665,63	27 981,15	0
2017	26 576,27	90 001,73	31 891,52	1 765,59
2018	32 708	8 2002	39 249,6	-11 198,35
Вересень 2019 року	11 711,02	10 8241,98	14 053,22	20 743,68

навантаження. Результати моделювання показують, що за всіх рівних умов можна формувати обсяг державного боргу в 50 000–70 000 млн. дол. США без загроз для економічного зростання країни. Однак слід пам'ятати, що без проведення структурних реформ в економіці України стабілізувати стан державного боргу України неможливо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вахненко Т. Політика державних запозичень та управління корпоративними боргами в умовах фінансової кризи. *Економіст*. 2009. № 3. С. 48–51.
2. Кармелюк Г., Пласконь С., Кармелюк Х. Зовнішній борг України і валовий внутрішній продукт: моделі трендів динаміки. *Вісник ТНЕУ*. 2014. № 2. С. 130–143.
3. Валовий зовнішній борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt> (дата звернення: 05.02.2020).
4. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp> (дата звернення: 06.02.2020).
5. Статистичні дані. Зведені національні рахунки у 2011–2018 роках. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 30.01.2020).
6. Державний борг та гарантований державою борг. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg> (дата звернення: 07.02.2020).
7. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2019–2022 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/serednostrokovka-strategiya->

upravlinnya-derzhavnim-borgom-na-2019-2022-roki (дата звернення: 06.02.2020).

REFERENCES:

1. Vakhnenko T. (2009) Polityka derzhavnykh zapozychen ta upravlinnya korporativnymy borhamy v umovakh finansovoyi kryzy [Government borrowing policy and corporate debt management in times of financial crisis]. *Ekonomist*, no. 3, pp. 48–51.
2. Karmelyuk H., Plaskon S., Karmelyuk KH. (2014) Zovnishniy borh Ukrainy i valovyy vnutrishniy produkt: modeli trendiv dynamiky [Ukraine's external debt and gross domestic product: models of dynamics trends]. *TNEU Bulletin*, no. 2, pp. 130–143.
3. Gross external debt of Ukraine. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt> (accessed 05 February 2020).
4. Gross Domestic Product (GDP) in Ukraine. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp> (accessed 06 February 2020).
5. Statistics. Consolidated national accounts for 2011–2018. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 30 January 2020).
6. Government debt and government guaranteed debt. Available at: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg> (accessed 07 February 2020).
7. Medium-term debt management strategy for 2019–2022. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/serednostrokovka-strategiya-upravlinnya-derzhavnim-borgom-na-2019-2022-roki> (accessed 06 February 2020).

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 49

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 23,20. Ум. друк. арк. 24,41.

Підписано до друку 31.01.2020. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса: вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, Україна, 65101

E-mail: info@iei.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5218 від 22.09.2016 р.